

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૩૫૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ૨૫૫૫૧

વિષય ૬ : ૩

અપખા

અથવા

ચોર્યાસીનું ચક્ર.

લેખક તથા પ્રગટ કર્તા

નગીનદાસ મંછારામ.

ટૅકાણું—“ દેશી મિત્ર ” પ્રેસ—મુરત.

(અંથ સ્વામિત્વના સર્વ હક્ક કર્તાને સ્વાધિન છે.)

મુરત લીમડાચોકમાં આવેલા “ દેશી મિત્ર ” પ્રેસમાં
મગનલાલ વનમાળીદાસે છાપ્યું છે.

સંવત ૧૯૭૭.

ઈ. સ. ૧૯૨૧.

ક્રીંમત અઢી રૂપીઆ.

સી.ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ એન્ડ એક્સચેન્જ

એન્ડ એક્સચેન્જ ઈન્ડીઆ લીમીટેડ.

રાઈટ-સંગ્રહ કલેપીડ બજાર-સુરત.

હું ઓફીસ-મુંબઈ, શાખાઓ-કરાંચી-સુરત.

ઈસ્ટિડ કેપીટલ, રૂ. ૧,૦૦,૦૦,૦૦૦

દર રૂ. ૧૦)ના શેરોમાં વહેંચાયેલી, જેમાંના રૂ. ૨-૮-૦
અરજ સાથે તથા રૂ. ૨-૮-૦ એક્સાઇઝમેન્ટ વખતે લેવામાં આવે છે.

ડીરેક્ટરોની ઓર્ડના પ્રમુખ-ખાન બહાદુર ખીંડી પદમજી.
મેનેજિંગ એજન્ટસ-મેસર્સ ખોસલાની કંપની.

સુરતનું નાણું સુરતમાં જ ધીરવામાં આવશે.

ખાજના દર:-ચાલુ ખાતાપર:-જન્યુઆરીથી જુન ૩ (ત્રણ)
ટકા, જુલાઈથી ડીસેમ્બર ૨૫ ટકા.

સેવીંગ્સ એક ખાતાપર:-૫ (પાંચ) ટકા.

ફીક્સડ ડીપોઝીટ (એક વરષની મુદતની)—૬ ટકા.

મુંબઈ, કરાંચી, કલકત્તા વિગેરે શહેરોની હુંડીઓ ખરીદવા
અથવા વેચવામાં આવશે તથા પાઉન્ડના ફેન્કના ચેકો સારા ભાવથી
ચૂકાવી આપવામાં આવશે.

સફર જમીનગીરી પર નાણું ધીરવામાં આવશે. આ ઉપરાંત
એકોર્ગેને લગતું દરેક જાતનું કામકાજ કરવામાં આવશે. વધુ
વિગત માટે રૂબરૂ મળેથી જુલાસો કરવામાં આવશે.

મેનેજર.

મંતુભાઈ કૃષ્ણમુખરામ મહેતા.

શ્રી સુર્યપૂરના સ્વર્ગવાસી
શેઠ ખીમચંદ ઉત્તમચંદ ઝવેરી.

સૂર્યપૂરના સ્વર્ગવાસી

શેઠ ખીમચંદ ઉત્તમચંદ ઝવેરી.

આહા ! આ સુર સુરતી રતને આ પુસ્તક, એમના ખાળ સ્નેહી, અને આપણા નગરના નામોઠિત સદ ગૃહસ્થ શેઠ નાનાભાઈ તલકચંદ, કે જ્યો આ નમ્ર લેખકના પણ સંપૂર્ણ શુભેચ્છક છે, તેમના તરફથી પોતાના ઉપલા સ્નેહી ખન્ધુને, અર્પણ કરવાની સૂચના થઈ હતી, પરંતુ તેટલામાં તે શેઠ ખીમચંદભાઈ અઠસ્માત પોતાની ૩૨ વર્ષની યુવાવસ્થામાં અત્રે દુઃક સમય પરજ સ્વર્ગવાસી થયા ! ! !

તેમ છતાં

શેઠ નાનાભાઈ તલકચંદની ભાવિક ઇચ્છા, પોતાના તે ખાળ સ્નેહી ખન્ધુને નામેજ, તેમના સ્નેહ સંબંધનાં સ્મરણોથી, આ પુસ્તક, અર્પણ કરવાની હોવાથી શેઠ નાનાભાઈની નિર્મળ તથા અનૂપમ આજ્ઞા પ્રમાણે

આ પુસ્તક

સ્વર્ગવાસી શેઠ ખીમચંદ ઉત્તમચંદ ઝવેરીને

સવિનય અર્પણ કર્યું છે.

લી૦ સેવક-કર્તા.

ઈનકમટેક્સ અને સુપરટેક્સ માટે.

ઈનકમટેક્સના કાયદા પ્રમાણે ચોપડા
તપાસી તેનાં ફારમો બરાબર ભરાવા
જોઈએ. તે કામ નીચે સહી કરનાર
કરી આપે છે. વળી ઈનકમ
ટેક્સને લગતી અપીલ વગેરે
તમામ કામ પણ કરે છે.

ના. યાલાલ સુલુભાઈ વૃક્ષીલના.

ગવર્નમેન્ટ સરટીફિકેડ ઓડીટર.

મુંબઈ ઇલાકા માટે સનદ ધરાવનાર.

ઠેકાણું-હરીપુરા, ભવાનીનેા ૧૬-મુરત.

સહજ સમજ.

આ વાર્તા શ્રી સૂર્યપૂરમાં પચાસ વર્ષથી પ્રગટ થતાં

પ્રાચીન પ્રજાપ્રિય “દેશી મિત્ર” માં પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂકી છે, અને તે પત્રનાં વાંચક વૃંદને તે એટલી તો દિલપુશ, અસરકારક, અને સદ્બોધક સમજાઇ છે કે, પુસ્તકાકૃતિમાં આ વાર્તા છપાવવાની સૂચના થવાથી આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે.

“અપળા” એક નીતિવાન, નિર્મળ અને પતિવ્રતપણાંમાં પ્રકાશમય યુવતિ છે, અને ગમે તેવી આફતો, અકસ્માતો, અને અવનવા ખનાવોમાં પણ તેણી પોતાની નીતિનો નેક અચળતાથી સાચવી શકી છે. તેવી તેણીની શુદ્ધ મતિનાં પ્રતાપેજ તેણી પોતાના પતિને મળવાનો પ્રસંગ પામી શકી છે.

વળી પતિના પવિત્ર ધર્માનુસાર તેણીને પતિ પણ પૂર્ણ પ્રયાસોથી તેણીનું શોધન કરી આખરે તેણીનો પતો મહા મુશ્કેલીથી મેળવી શકે છે, કે જે પણ તે પવિત્ર પતિની પવિત્રતાનુંજ પરિણામ પ્રગટે છે.

તેજ પ્રમાણે જે વડિલો પોતાની યુવાન પુત્રિઓની યોગ્ય વયનો વિચાર નહીં કરતાં, તેણીઓને સાસરે નહીં મોકલવાથી કેવું વિપરિત પરિણામ આવે છે, તે પણ આ વાર્તામાંથી જોઇ શકાય.

આ સિવાય અનેક પ્રકારના સહયોગ પ્રગટ કરી તેના ખર્ચ
ખ્યાલ સંસારી જનોનાં ચિત્તમાં અચ્છી અસર કરે તેવા શુભ
હેતુથી આ વાર્તાની રચના રચેલી વાંચનાર બાધ/ઓ તથા બહેનો
સમજવાને સમર્થ છે, માટે અત્રે અધિક પીંજણ કરવાની
અગત્ય નથી.

વાંચક વૃંદ તરફથી મારાં તમામ પુસ્તકોને હાલ સુધીમાં
એવું સંતોષકારક ઉ-તેજન મળ્યું છે કે, આજ સુધીમાં મારાં
સંખ્યાબંધ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છતાં તેમાંના કોઇની એક પણ
નકલ મારી પાસે રહી નથી ! તેજ પ્રમાણે આ પુસ્તકને પણ
તેવુંજ ઉ-તેજન મળવાની આશા છે. બૂલચૂકને માટે ક્ષમાની
માગના છે. એજ વિનંતિ.

શ્રી સૂર્યપુર,
શ્રી ગંગાજીનો જન્મ દિવસ,
જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ દશમ,
સંવત ૧૯૭૭.

}

લી. સેવક

નગીનદાસ મંજારામ.

સુરતમાં સ્થાપીત થયેલી.

ધી સુરત ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ બેંક લીમીટેડ.

સત્તાધારી થાપણ રૂા. ૧૫૦૦૦૦૦

બહાર પાડેલી થાપણ રૂા. ૫૦૦૦૦૦૦

ચાલુ ખાતે વ્યાજ ૩ રકા.

સેવીંગ બેંક ૫ „

ખાંધી મુદત ૧૨ માસના ૫ રકા.

સુરતનું નાણું સુરત અને સુરત જીલ્લામાંજ ખાસ કરીને
ધીરવામાં આવે છે.

બેંકોંગને સગતું દરેક જાતનું કામકાજ કરવામાં આવે છે.

સુરતના ક્ષોગ હુન્નરને સગતી દરેક માહીતી પુરી પાડ-
વામાં આવશે.

યુરોપ અને બીજા દેશાવરોથી માલ કમીશનથી મંગાવી
આપવામાં આવે છે.

દરેક જાતના ખુલાસાઓને માટે બેંકમાં રૂબરૂ મળવું અગર
ચત્રવ્યવહાર થતાં દરેક રીતના ખુલાસા આપવામાં આવશે.

એજન્ટસ-એચ. આઈ. પારેખની કુંા.

૬૦ ધનજી કેશવ કેન્ટ્રાક્ટર બીલ્ડીંગ,

કલ્પપીઠ-સુરત.

સરદારો, બગીરદારો તથા સદ્ગૃસ્થો માટે

સરદાર ભૂવન લૉજ.

આ લૉજમાં દરેક કોમનાં મુસાફરોને રહેવાની તથા સુધરેલી
રૂતિ વેલ્ટેરીઅન ભોજન લેવાની સુંદર સગવડ
રાખવામાં આવી છે.

રૂઢા, કોફી, બજ્યાં, પુરી, ધારી, મગજ વગેરે
વિધ વિધ વાનીઓ તાજ તઢ્યાર રહે છે.

સરદાર ભૂવન લૉજમાં, સડે સગવડ સચવાય;
રહેવા ખાવા ખેસવા, સુંદર સ્થળ સમજાય.
રેલ્વે સ્ટેશન સમીપમાં, મુસાફરોને કાજ;
રમણિક રચના લૉજની, મન ગમતી સુખસાજ.
બલે પધારો બાવથી, થાશે શુભ સત્કાર;
સદ્ગૃહસ્થો સુખ માનશે, તજવીજ શોભાકાર.

ઠંકાણું—રેલ્વે સ્ટેશન સામે, હોપ સરકલ—સુરત.

માલીક—મોહન ખંધર્સી.

ચપળા

અથવા

ચોર્યાસીનું ચક્ર.

ચક્ર ૧ લું.

દાહરો.

ચક્રેર ચપળા ચાતુરી, ચલવે ચંચળ ચાલ;
ચોર્યાસીના ચક્રમાં, ચઢતી ચટપટિયાળ !

ચૌવન કળી ખીલી !

શનિવારની રાતનાં ચપળા નાટક બેઠું આવી. બિછાનામાં
નિંદ્રા દેવીનું સ્મરણ કરતી કરતી પડી, પણ નાટકમાં ચેટક-
ચટપટી લાગ્યાંથી તેણીની આંખોમાં હાથની લહેર આવેજ નહીં !
તેણી ખાસીમાં ડોકિયું કરવા બેઠી. દિવાનખાનામાં ફેરા-આટ
ખાય ! આમ તેમ ચિત્ત ચક્રપર ચડ્યું ! ચતુરાધનો ચંદ્રપ્રકાશ
બાણે તેનાં મગજમાં અસ્ત થઈ ગયો ! તેણી અમિત મગજને
હાથની આંગળીઓથી દાખવા લાગી ! પણ બેળનના બુસ્સામાં
ચસ્કેલ મગજ હાથમાં રહે નહીં ! તેમ છતાં હાથર સ્મરણથી
કળને શાંતિ મળવાની આશાથી, ખીલીને ભેરવેલી આળા લઈને,

બૂલમાં જન્મણાને બદલે ડાખાજ હાથથી ફેરવવા લાગી ! પાંચેક મણુકા ફેરવતાંજ તે બૂલ સમજી ગઈ, અને ચીડવાઈને માળાને પણ ખૂણામાં ફેંકી દઈ વળી પાછી ખિછાનામાં આડી પડી ! પણ શાંતિ શાની વળે ? કામાન્ધ બનેલી કામળાંજિનાં મનમાં જોખનનો બુસ્સો ઝગમગવા લાગ્યો ! મગજ ફેરવીને તેણી જીદી ! પોતાના કબાટમાં ખાનગી ત્રિશેક રૂપીઆ રાખ્યા હતા, તે તેણીએ કહાડયા, ખૂટ પહેર્યા, સાધારણ વસ્ત્રો જમ તેમ પહેરી લીધાં, અને અંગમાં પહેરેલા પોલકાના પીસામાં પેલા ત્રિશ રૂપીઆ નાંખી પ્રભાતમાં મુંબઈ જતી ગાડીમાં ઉપડી જવાના વિચારથી પોતાના દિવાનખાનામાંજ પાંચેક મિનિટ ટટસ્થ બની રહી ! વળી એક ખુરસી પર તેણી બેઠી, અને તોર બદલાતાંજ ખૂટ કહાડીને કબાટ નીચે ફેંકી સર્વ પહેરેલાં વસ્ત્રો સહિત પુનઃ ખિછાનામાં પડી. વિરહ વેદનાના વમળથી શોક સાગરમાં તર-દડિયાં મારતી ઘણીજ ગમગિનીનાં પ્રતાપે તેણીને અકસ્માત કંઘ આવી ગઈ ! આ સમયે પ્રાતઃકાળના સુમારે ચાર વાગ્યા હતા, અને તે સમયથી તેણી સૂતી તે છેક પ્રભાતના આઠ વાગે જીદી. તેણીનાં માતા-પિતાએ બહુ ટુંકે “નાટકનો ઉબગરો છે, માટે છોકરી સૂધ રહી છે.” આમ ધારીને તેઓએ પણ તેણીને કહાડીજ નહીં.

ઘડિયાળમાં આઠના ટકેરા થતાંજ તેણી ઝખકીને જાગી જીદી, અને ખારી તરફ જોતાંજ સૂર્યનાં કિરણોના પ્રકાશે તેણીને વિશેષ જાગૃતિમાં લાવી દીધી; પરંતુ વિચારોની ઉચ્ચપાથલમાં તેણી પથારીમાંજ પડી રહી ! એટલામાંજ તેણીની માતાએ આવી

તેણીને સંભળાવ્યું કે “કેમ વાર? હજી ઉઠવું નથી ગમતું કે? ઉઠ, મ્હા પી લે, અને પછી વળી જમીને બોધ્યે તો ઉઘ કહાડજે.” કહીને તેણી પુનઃ રસોડામાં ચાલી ગઈ. પાંચેક મિનિટ પછી વળી તેણીએ રસોડામાંથી મ્હોટેથી ધૂમ પાડવાથી હવે ચપળા ઉઠી, ‘મો’ ધ્રાવું અને ગટગટ ગળામાં મ્હા ઉતારી દઈ, સ્નાન કરી, ભોજન લઈ પુનઃ પોતાના દિવાનખાનામાં સંતાપ કરતી બેઠી.

વાંચનાર! હવે આ યુવતિની ઓળખ તમે સાહેબને બે નહોંજ આપું તો વળી તમે મુંઝાધને કદાચ લેખકનેજ લખડધકકે લઈ નાંખશો! માટે સંભળો:—ચપળા એક વણિક યુવતિ છે. તેણીની વય અત્યારે પૂરાં પંદર વર્ષની થઈ છે, અને તેણી સુરતમાં પોતાનાં માતા-પિતાને ત્યાંજ વસે છે. તેણીના પિતાનું નામ મમતદાસ છે, અને માતાનું નામ જમના કરીને છે. ચપળાનું સાસંદ મુખઈમાં છે, અને તેણીનો પતિ પણ સુમારે બાવીસેક વર્ષનો છે, પણ તે હજી કોલેજમાં વિદ્યાભ્યાસ કરે છે. તેનું નામ મોતીલાલ છે, અને તેની માતાનું નામ જયાગવરી તથા તેના પિતાનું નામ પ્રગટલાલ છે. મુંખઈમાં પ્રગટલાલ રૂના પ્રખ્યાત દલાલ છે, અને તેની પેદાશ પણ ઘણી સારી છે. પૈસામાં તે સુખી પણ છે.

ચપળાના પિતા મમતદાસની સુરતમાં ચોકસીની દુકાન છે, અને તેની પાસે પૂંજ પણ સારી છે, તોપણ પોતાનો ધંધો તે સમજી વિચારીને મધ્યમપણે ચલાવતો હોવાથી, તેમજ ચપળા શિક્ષણ તેને અન્ય સંતાન નહીં હોવાથી તે સાધારણ આવકમાંજ

સંતોષ માને છે, અને પોતાની મૂળ પૂજા કરી શકાય નહીં, તેને મારેજ તે ખાસ સંભાળ રાખે છે.

અપળાનાં લગ્ન તેણીને તેરમે વર્ષે કરેલાં છે, પણ પોતાને માત્ર એકની એકજ છોકરી હોવાથી તેણીને સાસરે મોકલવાની મરજી તેણીનાં માતા-પિતાને થતી નહીં હોવાથી તેઓ પોતાના વડેવાઇ પ્રગટલાલની સાથે અનેક-અનેક વાંધાઓ પાડીને અપળાને અઘાપિ પરિચિત સાસરે નહીં મોકલાં પોતાને ત્યાંજ રાખી રહ્યાં છે ! તેમાં વળી મમતદાસનો મિજબ મમતી હોવાથી, અને સુખદવાસી પ્રીતમલાલનો મિજબ પણ સુખદને છાજતો કીશિયારીખોર હોવાથી, બંને વચ્ચે દિન પ્રતિ દિન મિનાકશાની મહોંકાણુ વધતીજ જાય છે ! આટલી ઓળખ આપીને હવે આપણે વાર્તાના વિષય પર આવીએ તો ઠીક.

અપળાએ રાતના નાકટમાં પ્રેમ પાત્રોનાં ચાળાચરકા જોતાંજ તેણીનાં મગજમાં પ્રેમ વૃક્ષ રોપાયું, અને તેની સાથેજ તેણી જોખનના જોસમાં ઝીંપલાઇ ! આટલી વાત તો તેણીની બાબતમાં ચોક્કસ ખતી ગઇ છે, એમાં તો જરા પણ શકજ નથી.

પુખ્ત ઠળી ખીલતાંજ તેની સૂવાસ પ્રસાર પામે છે, અને તે ગમે તેટલી ગુપ્ત રાખવાને બળિયાને માળી ઉપાયો યોજે છે, તોપણ તે સૂવાસ રોકી શકાતી નથી, એ કુદરતનો નિયમજ છે. તેજ પ્રકારે અપળાનાં જોખનનો જુસ્સો શાંત કરવાને કે છૂપાવવાને તેણીનાં માતા-પિતા અગર જો અનેક ઉપાયો કરે છે, પણ તે ઉપાયોની સાફલ્યતાને સંભવ ઓછોજ અટકળી શકાય.

અપળા જેવી યુવાવસ્થાના પ્રથમ પગથીએ ચઢતી કામળાંગિની

મનોવૃત્તિ વળી નિર્મળ પણ ક્યાંથીજ રહે ? નાટકના ચેટક, સંસારી યુવતિઓનાં ચેનચાળા, વિધ વિધ નારીઓનાં નખરાં, અને ખરોખરીની ઢહેનપણીઓમાં પ્રેમ પંથના અપાટા સપાટા ચલાવવામાં ચાલુ ચડશનાં પ્રતાપે અપજાનું ચિત્ત પણ પ્રેમ માર્ગના ચોર્યાસીના ચક્ર પર ચઢે એ સ્વાભાવિકજ છે, અને તેથીજ યુવાન-પુત્ર-પુત્રિને એવા રંગ નહીં લાગે તેને માટે તેમનાં ચિત્ત ધાર્મિક કેળવણીમાં લગાડવા માટે, તેમજ તેઓની કુંવારી જીવી જીંદગીનો સડવાસ શોભાવવા માટે, મા-બાપોએ ખંત રાખવાની છે; પરંતુ તેવી ખંત રાખવાનો વડિલ ધર્મ ભૂલાઈ માત્ર પુત્ર-પુત્રિને મ્હોટી વય થતાં સુધી કુંવારી જીંદગી રાખવાનોજ એક રંગિ માર્ગ લેવાય છે, એ પણ એક પ્રકારનું અર્પણન, અવિચારીપણુંજ છે.

ચક્ર ર જી.

દાહરો.

તક વીતકો ચિત્તમાં, અપજાને નહીં ચેન;
નાટકનું ચેટક થયું, વળજું ખોટું બેન !

અપજાનું ચેટક.

ભોજન કરીને દિવાનખાનામાં બેઠાં પછી તેણી પોતાના મનમાં ગુપ્તપણે વિચાર કરવા લાગી કે “રાતના નાટકમાં પેલા પતિ-પત્નિ પ્રેમ પાઠની પરીક્ષા પરસ્પર લેતાં હતાં, અને તેમાં તેઓ પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રેમ પંથના જે જે પ્રકારો

વર્ણવતાં હતાં, તે સાંભળવાંજ અને પણ થઇ આવ્યું છે કે, હું
 પણ મારા પતિની સાથે જીવીજ વાતોનો વિહાર વર્ણવી મારા
 જીવને, તેમજ મારા પતિના આત્માને આનંદ ઉપજે, તેવીજ
 તેજદાર તિવ્રતા તથા મધુરતાથી મનને માંજિલક કરીશ. તેવા
 પ્રસંગ પરમેશ્વરની કૃપાથી ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ? અને પરજીવાને
 લગભગ અઢી વર્ષ થઇ ગયાં. તેમ છતાં મારાં માતા-પિતા હજી
 મને મારે સાસરે મોકલતાંજ નથી, અને પોતાની પાસેજ અને
 રાખી મારા પર લાડના શબ્દો-‘જેટા ! દીકરા !’ ની વૃદ્ધી
 વરસાવી તેમાંજ તેઓ આનંદ માને છે, પણ તે વડિલોને એટલી
 પણ સમજ પડતી નથી કે, એવા લાડના શબ્દો સાંભળવાની
 હવે મને હોંસ થતી નથી, પરંતુ મને તો મારા પ્રાણપતિ
 ‘જાલી ! ખ્યારી !’ કહીને બોલાવે તેવોજ પ્રસંગ પામવાની
 સમયોચિત હોંસ છે ! અત્યારે પૂરાં પંદર વર્ષની હું થઇ છું, અને
 તોપણ મારાં માતા-પિતાની આંખો ઉઘડતીજ નથી, અને તેઓ
 મને મારે સાસરે મોકલતાંજ નથી ! મારા સસરા તો ઉપરાચાપરી,
 મને તેડાવવાના પત્રો લખે છે, પણ મારાં અવિચારી મા-બાપની
 મરજી મને પોતાની પાસેજ રાખી મૂકવાની છે ! તેઓ અને
 રાખીને મારે શું અમાણું કરશે કે મને લમવા-લટકવાની લમણ-
 તામાં નાંખશે ? આની મને સમજ પડતી નથી ! તેઓ દુનિયા-
 દારીના અનુભવી છતાં, અને પુખ્ત વયનાં છતાં એટલો પણ
 વિચાર કરતાં નથી કે ‘હાથી તે દરખારેજ ચોસે’ એ કુદરતનો
 કાયદો છે ! તેમને હવે મારે કેવી રીતે સમજાવવાં ? રાતનાજ
 એ તો તેમની પરવાનગી સિવાય માત્ર મારા સ્વાર્થની પરવાન-

ગીર્ધીન મુખઈ ઉપડી જવાની તૈયારી કરી હતી, પણ વળી મારા
 ચળવળ મજલ મને અટકાવી રાખી ! હવે મારે ક્યો રસ્તો
 લેવો ? સલાહ પણ કોની લઉં ? ન્યાતમાં કે સગાઓમાં તો એ
 વાત અરચાવાય નહીં ! ત્યારે કોઈ સુધારા વાળાની સલાહ
 લઉં ? ઉંહુ ! તેમ કરવા જતાં તો તેઓ ચોર એવોજ મારે
 કદાચ ખતાવે કે તેમાંથી મારાં વડિલોને મારા પર ઝુસ્સો આવે !
 આનાં કરતાં તો સામે ખારણે મારી અહેનપણી વીમળા રહે છે,
 તેણીની સાથે મારા મનની વાત કરીને તેણી જો સલાહ આપે
 તો તેણીના ભાઈ શાંતિલાલની સલાહ લઉં. તે ઘણો ચતુર,
 ચાલાક, અને ખાહોશ માણસ છે, અને તેની સલાહ મને અચ-
 ચોચિતજ થઈ શકશે, એવી પણ મને આશા છે. આજે પાછલા
 પહોરના ત્રણ વાગતાંને સુમારે તેને ત્યાં જઈશ. આજે સવિવાર
 હોવાથી શાંતિલાલ પણ ઘરમાંજ હશે. ” આમ વિચાર કરીને
 ચપળા છવને જરા નિરાંત વાળીને એક વાર્તાનું પુસ્તક વાંચવા
 બેઠી, અને તે વાંચતાં-વાંચતાં તેણીને વળી વિચાર આવ્યો કે
 “ નાટકમાં તો ‘વહાલો’ અને ‘વહાલી’-‘ખ્યારો’ અને ‘ખ્યારી’ ના
 શબ્દો અવલુ કરતાંજ મને આનંદ ઉભરાયો, પરંતુ સેવાજ
 લાલવો મને મારા પતિને ત્યાં જાતિ અનુભવે મળી શકશે કે ?
 હું તો મારા પતિને ‘ખ્યારા’ નાં વચનામૃતથી બોલાવીશજ,
 પરંતુ તે મને ‘ખ્યારી’ની વાણીથી મારું હૃદય આનંદિત કરશે
 કે ? વળી હું તેમને ‘વહાલો’ કહીને વધાવીશ, પરંતુ તે મને
 ‘વહાલી’ શબ્દથી સહુખારશે કે ? આ પણ કેમ ખાતરી ધારી
 શકું ? તેમજ સ્વભાવનો, તેમનાં મૂલ્યનો તથા તેમના આચાર

વિચારનો તો મને જરા પણ અનુભવ નથી, અને હું માત્ર
 'દીકરી ને ગાય, જ્યાં વળાવે ત્યાં જાય' તે કહેવત પ્રમાણે
 સાસરે જઈશ, પરંતુ ત્યાં જ્યાં પછી મારા પતિ સાથે મારાં
 મળતાવિષયક આવશે કે કેમ તે તો રામ જાણે ! જે કે મારાં
 વડિલાંએ મારા પતિની અને મારી જન્મ પત્રિકાઓ, મારાં
 વિવાહ કરતાં પહેલાં મંગાનીને જેવિ પાસે જોવરાવી હતી, એમ
 મને સ્મરણ છે, પણ તેનો શો આધાર ? આજકાલના જેવિઓ
 પણ ઘણાખરા લેભાગુ જવાજ હોવાથી તેઓનાં લવિબ્ય લાગ્યેજ
 ખરાં પડે છે ! જે તેમનાં જોયલાં ને કહેલાં લવિબ્ય આખાદજ
 હોય તો મળતાંવિષયક જોવરાબ્યાં છતાં પતિન તથા પતિ વચ્ચે
 અણુખનાવ કેમ થાય ? જેવિઓએ પતિનું દીર્ઘાયુષ્ય ખતાવ્યાં
 છતાં તેને પરણનારી બિચારી ખાલ વિધવા કેમ બને છે ? માટે
 આજકાલનાં જેવિઓની વાતોનો વિશ્વાસ પણ નહોતો રખાય.
 એ તો ભાગ્ય પર ભરોશો, અને તેજ ભાગ્યને આધારે સાસરે
 જવું, અને સ્વામિના સમાગમમાં હળીમળીને રહેવું. " આમ
 વિચાર કરતાં તેણીએ નિદ્રા લાવવાને પોતાનાં નેત્રો મીચી દીધાં, પણ
 નિદ્રા ફેરી તે યુવતિ પર ક્યાં પ્રસન્ન હોય કે તેણીને નિદ્રા આવે !
 તેટલામાં વળી તેણીને પેલા નાટકનું ચેટક સ્મરણ થતાંજ વળી
 તેણી વિચારવા લાગી કે "સાસરે જ્યાં પછી મારો પતિ પણ
 જે મને મન ગમતા પ્રેમથી, અને હાસ્ય વિનોદથી, તેમજ
 નાટકમાં જે રંગ મેં જોયો છે, તેવાજ રંગથી લાડ નહીં લડાવશે
 તો મારા મનને મોજ કેમ મળશે ? મારો પતિ લલો છે કે
 જૂડો, હુશ્યો છે કે સીધો છે, સંજનન છે કે દુર્જન છે, રડો

છે કે ફરો છે, ભોજો છે કે કપટી છે, હસ્તો છે કે રડતો છે,
 અને મોજીલો છે કે સાદો છે, તેની પણ મને તો ખબર નથી !
 હા ! એટલું છે કે, ઇંગ્લિશ ભણેલો છે તેથી ઇંગ્લિશ ટેસ્ટ વાળો
 હશે ખરો, અને મુખ્યમાં રહેનારો છે તેથી હાલની પ્રશ્નને પણ
 પસંદ કરનારો તો હોવાનું જોઈએ. વળી મુખ્યમાં નાટક તથા
 સીનેમા સંખ્યાબંધ હોવાથી તે જોવાનો ચડસ પણ તેમને હોય,
 એ પણ મનાય છે. તેમ છતાં પણ જો તે બધી વાતે સાદોજ
 હશે તો હું તેને શાખીન બનાવવાને ક્યાં પાછી હઠનારી છું ?
 હું તેને એવો તો હાથમાં લઈશ, એવો તો સ્વાધિનમાં વશ કરી
 નાખીશ, અને એવો તો રંગિલો-રસિલો બનાવીશ કે તેજ મને
 મન ગમતી મોજ પૂરી પાડશે, અને મન ગમતી મઝાહ મળવામાં
 પછી તો વાંધોજ નહીં આવે. કદાચ મારાં સાસુ-સસરાની મરિયાદ
 રાખવાની પ્રજા પણ મને પડે, તોપણ એટલું તો સાફ છે કે,
 મુખ્યમાં એવી કંઈ મરિયાદની મહોંકાણુ પણ નથી તો. ત્યાં
 તો સુધારાનો સૂસવાટ ચાલે છે, અને પતિ-પતિન સ્વેચ્છાથી
 મહાલે છે ! આ બધું મારા મન ગમતુંજ છે, માટે મુખ્ય બંધુ-
 બંધુ-બંધુ !” આવા તરંગમાં તે તરંગી છે તેટલામાંજ પડોશમાં
 એક પતિ-પતિન કંઈક હાસ્યવિનોદ કરતાં સંભળાયાં, અને તેજ
 કાણે ચપળાનાં મનમાં ઉથલપાલ થઈ ગઈ ! તેણી નિઃશ્વાસ
 નાંખતી ઢોટેથી એકલીજ બોલી ઉઠી “ અરેરે ! આવીજ રીતે,
 પતિ પણ જો મારી પાસમાં હોત તો મને પણ કેવો આનંદ
 મળત ! પરમેશ્વર ! તું મને આવો પ્રસંગ ક્યારે મેળવી આપશે ?
 ભગવાન ! ભગવાન ! જેના મા-બાપ જ્ઞાન વિનાનાં અજ્ઞાન,

તેની મૂલ્યન પુત્રિનાં જૂઝાં હાલ ! હમર ! મારાં મા-બાપ જવાં
જડભરય, જહી અને જાન જૂથલાં કોઈને પણ નહીં હોજે !”-
આમ ગ્લાનિ પામતી તેણી સુધ ગઈ.

ચક્ર ૩ જી.

કોહરો.

ચપળા વીમળાને મળી, કીધી મનની વાત,
વીમળા વિસ્મય પામતાં, વાત વહે સાક્ષાત.

લાજ-શરમ શાની ?

શાંતિલાલની વય પણ સુમારે વીશેક વર્ષનીજ છે. તેણે
માત્ર પાંચેક ધોરણ સુધી ઉચ્છેદનું જ્ઞાન લીધું છે, પરંતુ ખડો
બુદ્ધિશાળી, તેમજ ખટપટીએ હોવાથી તે આટલી વયમાંથી
ઉસ્તાદમાં ખપે છે, અને વળી સ્કૂલ છોડ્યા પછી સુરતના એક
મજબૂત વકીલને ત્યાં ક્લાક તરીકે નોકરી રહ્યો છે, જ્યાં તેનાં
માન તેના લગ્નામાં કીક વધ્યાં છે ! તેમ છતાં તેને કોઈ તેની
ન્યાતવાળા કન્યા આપતું નથી; કેમકે એક તો તેની પાસે
પેસાની તાણુ, માલ-પિતા મરી ગયલાં, પોતે કંઈક લાજમાં
પણ ખપે, અને તેથી આખર નહીં ! એટલે કન્યા મળે પણ
કેમ ? તેના ઘરમાં માત્ર વીમળા નામની તેની ખહેલ છે, અને
તેણી તેને રાંધી ખવડાવે છે. તેણીની વય પણ લગભગ પંદરેક
વર્ષની છે, પરંતુ તેણીને શાંતિલાલ હજી પરણાવતો નથી; કેમકે
તે જો તેણીને પરણાવે તો તરતજ તેણી વમમાં આવેલી હોવાથી

સાસરે બા, અને તેથી શાંતિલાલને ખાવાનાં વનેખાં થાય !
એટલે શાંતિલાલ પણ તેણીનો લગ્ન કરવાનું લંબાવ્યાજ કરે છે !

પાછલા પહોરના સાડાનણને સુમારે ચપળા પોતાના
વિચાર પ્રમાણે વીમળાની પાસે ગઇ, અને તેણીને પૂછ્યું “કેમ,
શાંતિલાલભાઇ નથી કે શું ?”

“છે, તે ઉપર બીજા માળે બેઠા છે.” વીમળા બોલી
“કેમ કંઈ કામ છે બહેન ?”

“કામ તો છે, પણ પ્રથમ તારી સલાહ લઉં, પછી
તેની સાથે વાત કરું.” કહીને ચપળાએ તેણીની પાસે પોતાનો
હૃદયભેદ કહી સંબળાવ્યો, અને છેવટે પૂછ્યું “બોલ બહેન !
હવે આ બાબતમાં શાંતિલાલની સલાહ લઉં કે શું કરું ?”

વીમળા વિસ્મયતા પામી ગઇ, તોપણ તેણી બોલી “તું
તો ઘેલી છે ! આવી વાત તેને કહેવાય કે ? લાજ-શરમ-મરિ-
યાદા પણ કંઈ છે કે નહીં ?”

“અરે ! એમાં મરિયાદાનો પ્રશ્ન શાનો ?” ચપળા મરડા-
ટમાં બોલી “પોતાના પતિને ત્યાં જવાની સલાહ પૂછવામાં
શરમ શાની ? તું મણુ બૂના વિચારની બૂ જ્વલીજ રહી !”

“પણ તને બીજી ખબર છે ? તું મારા ભાઇને પૂછવા
જતાં તારી સાથે મારી પણ કિંમત તે કરી નાંખશે ! તે કંઈ
કાચો નથી, પણ ખડો ચઢેર છે !”

“તમારી વળી શી કિંમત કરી નાંખવાનો હતો ? આ
પણ નવાઈની વાતજ !”

“મારી કિમ્મત એમ કે, તું અને હું એક છીએ, એમ તે બંને છે, માટે તે એવાજ તોડ ખાંધશે કે બંને વીમળા અને ચપળા એકમતની થઈ વીમળા પણ લગ્ન કરવાને તલાવી રહી હશે, અને તેથીજ આડકતરી રીતે વીમળાએ કદાચ પોતાનાં લગ્ન માટે પણ આમ કહેવરાવ્યું હશે!” આમજ તે માની લેશે!”

“તેમાં પણ શું ઓટું? શું તું લગ્ન કરવાને લાચક નથી? તારી ઈચ્છા હવે પરણવાનો પ્રકાશ કરતી નથી? તારો ભાઈ ગમે તેટલો ચતૂર છતાં તારી ખાખતમાં તો તેને કશો વિચારજ નથી! તું કહે તો તારી ખાખતમાં પણ હું તેને જરા રંજક મૂકી દઉં?”

“નારે ના!” વીમળા ચમકીને બોલી “મારી ખાખત કંઈજ કહેતી નહીં, અને તારી પોતાની ખાખતમાં તો હું તારા મનના ઉભરા સાંભળીને તને રોકવા પણ મંગતી નથી. તેમ છતાં તું તેને શાંતપણે સમજાવીને બોલજ, પણ કંઈ ગાડો વેચો લવારો કરતી નહીં; કેમકે તેનો મિબજ વળી ઘણો ગરમ છે!”

“ઠીક.” કહીને ચપળા ઉપલે માળે ગઈ, અને શંતિલાલ પ્રત્યે બોલી “કેમ લાઈ, શું થાય છે?”

“આવરે તું વાઘની માસી!” શાંતિલાલે હાસ્યમાં કહ્યું “કેમ, શી ખબર છે?”

“ખબર સારી છે, અને તમારી એક સલાહ લેવા આવી છું.”

“શાની સલાહ? કોઈના પર કોર્ટમાં લેવો મંડવો છે કે બીજી કંઈ ખાખત છે?”

“ખીજી બાબત છે.” કહીને ચપળા તેના સમીપમાં જ યેસીને બોલી “મારો વિચાર સાસરે જવાનો છે. મારે સાસરેથી મને તેડાવવાના પત્રો પણ ઘણાક આવ્યા હતા, પણ મારાં મા-આપ મોકલતાં નથી, માટે હવે મારે કયો રસ્તો લેવો ?”

“રસ્તો મુખ્યનો ! ખીબે રસ્તો વળી કયો લેવો છે ?”

“પણ મારાં મા-આપને પૂછ્યા વિના મુખ્ય કેમ જવાય ?”

“ટિકેટ કરાવીને, અને રેલવેમાં યેસીને જવાય.” શાંતિલાલે મશ્કરીમાં પૂછ્યું “તું કહેતી હોય તો તારે માટે સ્પેશિયલ ટ્રેનનો ખંદોબસ્ત કરી આપું, અગર તેમ નહીં તો ખવૂંનનો ખંદોબસ્ત કરે ? તેના કરતાં પણ વધારે ઝડપમાં જવું હોય તો તાર મારફતે જવાશે !”

“તમે તો મારી વાત મશ્કરીમાં જ કહાડો છો !” ચપળા ચીડવાઈ ગઈ.

“ખરી રાહાહ તો એજ કે, તારાં વડિલોની આજ્ઞા શિવાય તારે ત્યાં જવું યોગ્ય તો નહીં જ ગણાય.”

“પણ વડિલોના વિચાર તો વાંકા છે ! તેઓની અકલ અંધારે વેચાઈ ગઈ છે !”

“ત્યારે શું તેમની આજ્ઞાની દરકાર રાખ્યા વિના ત્યાં જવું છે ?”

“હાસ્તે ? શું તેઓની ખોટી અને અકલ વગરની આડાંધને લીધે હું મારો જીવ ખાતું ? એમાં મારો શો લાભિવાર ? તેઓની મૂરખાઈને માટે મારી જીંદગી ચેજે જવા દઇશ કે ? શું

મારૂં યોગન જાળીને ભરૂંમ કરી નાખું ? મારા સંસારનું સત્યાનાથ
વાળી સાધુડી ખની જાઉં ? તેમ કહી નહીંજ બને !”

શાંતિલાલ આ સાંભળી સડક થઇ ગયો, અને હવે તેણે
પોતાના સ્વાર્થની યુક્તિ ચલાવવી શરૂ કરતા પૂછ્યું “ તું તારી
સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ કરવા ચાહે છે ? ”

“ લાચારીએ કરતોજ પડશે ! ” અપળાએ પૂછ્યું “ તે
ખાખતમાં તમે કોઈ બીજો મારે ખતાવો છો ? ”

“ તું જ્યારે છેકળ અણીની વાત પર આવી છે તો હવે
મારે તને યોગ્ય સલાહ આપવીજ જોઈએ, અને મારી તો તને
એટલીજ સલાહ છે કે, હમણાં તું જરા શાંતિ પકડજે. તારા
પતિને હું મારા નામથીજ એક પત્ર લખીને પ્રથમ તેનો અભિ-
પ્રાય મંગાવીશ. તે આંખ્યા પછી બીજો વિચાર થઈ શકે. એમ
સમજ કે, તું તારાં માતા-પિતાની મરજીનું અપમાન કરીને તારે
સાસરે જાય તો તારાં માતા-પિતાની તો તું અકારીજ થશે.
બાદ સાસરે ગયાં પછી ત્યાં પણ જો તારૂં કંઈ અપમાન થયું,
અગર તારા પતિનો અભાવ તારા પર ઉતરી પડે તો ત્યાં પણ
તને એન નહીંજ પડે. એટલે તું તો પીયેર અને સાસરે-બંનેમાં
અપ્રિય થઈ બંને સ્થળો નિરર્થક જીવાંજ થાય ? પછી તને
આધાર કયાં ? તું રખડીજ જાય ! માટેજ તારા પતિનો પત્ર
આવતાં સુધી શાંતિ રાખવાની સલાહ હું તને આપું છું. મારૂં
કહેવું તને યોગ્ય લાગે છે કે કેમ ? ”

“ તમે ધારો છો કે, તે તમારા પત્રનો ખુલાસો કરવાની
તસ્દી લેશે ? ”

“અલખત ! તે મારા તમામ પત્રોના તાબડતોળ ઉત્તર આપે છે.” શાંતિલાલે સૂકીજ હાંકી “તે મારો પરમ મિત્ર છે, અને મારી સાથે ઘણો સારો સંબંધ રાખે છે.”

“તમારે અને તેમને ક્યારથી આવે પરિચય થયો છે?”

“તારાં લગ્નમાંથીજ. તે અહીં પરણવા આવ્યો હતો, ત્યારે તેની સાથે હું ઘણાજ સ્નેહ સંબંધમાં આવ્યો હતો, અને તે સંબંધ અઘાપિ પરિચિત વૃદ્ધિજ પામતો જાય છે.”

“હું ! એ વાત કહી તે ખરી !” ચપળા ખુશ થતી બોલી “ત્યારે તો તમારા પત્રનો ખુલાસો તેઓ અવશ્ય આપશેજ. હવે મને આશા બંધાઇ. વળી તેમનો પત્ર આવતાંજ મને તરતજ તમે ખબર આપજો.”

“તેમાં વળી કહેવાપણું હોય કે ? તેજ વખતે તને વીમળા દ્વારા બોલાવી મંગાવીશ.”

“પણ આજે પત્ર જરૂર લખજો, અને આવતી કાલે તે પોસ્ટ પણ જરૂર કરજોજ.” કહીને તેણી ચાલી ગઇ.

શાંતિલાલ હવે વિચાર કરવા લાગ્યો કે “લાગ તો સારો આવ્યો છે ! હવે ચપળાને સમજવી કાઠ પણ રીતે પ્રથમ તો તેણી સાસરે જાયજ નહીં, અને આખરે સાસરીઆ સાથે વિખવાદ વધે તેવોજ કંઇક રંગ ઝમાવવો ! ખાદ મારો સ્વાર્થ સાંધવા માટે મારી સાથેજ એનાં પુનર્લગ્ન થાય તેવો ઘાટ ઉતારવો. તેને માટે એનાં માતા-પિતાને પણ હાથ પર લાઇને, અને બધી બાજુ ખરાબર જોઠવીને છેવટે આપણો સ્વાર્થ સાંધી દેવો. આ બાબતમાં બહેન વીમળાને પણ ખરાબર લણવી

રાખતી પડશે; કેમકે બધી બાજુ મારાજ હાથમાં છે, વાંધો નહીંજ આવે. ” આમ વિચાર કરી લગભગ સાય કાંચે વિઠ્ઠોરિયા ગાર્ડનમાં ફરવા નીકળી ગયો.

ચક્ર ૪ થું.

હોહરો.

બન્ધુ સાથે બહેનનો થાય સકળ સંકેત;
બેનાં મત સંગે મળ્યાં, બડો બનાવે બેત !

પ્રપંચનો પ્રારંભ !

બહારથી આવીને વાળું પાણીથી પરવાર્યા પછી શાંતિલાલે પોતાની બહેનને પોતાના મનની વાત સમજાવી, અને ચપળાને હાથમાં લઈ તેણીની સાથેજ લગ્ન કરવાનો ઘાટ ઉતારવાની સલાહ આપી. આ સાંભળી વીમળા વિચારમાં પડી ગઈ, પરંતુ તેણીનાં પોતાનાં લગ્ન પણ હવે કરી નાંખવાનો વિચાર શાંતિલાલે દર્શાવેલો હોવાથી વીમળાએ બેયું કે “ જો ચપળાનો ઘાટ હું ઉતારીશ તોજ મારાં લગ્ન પણ તાકીદે થઈ જશે, મારે જેમજ કરવું. ” આમ નિર્માણ કરતાં તેણીએ પણ હવે ભાઈની મરિયાદ મૂકીને પૂછ્યું “ મારાં લગ્ન પણ હવે વહેલાં કરવાનો તમારો વિચાર છે ભાઈ ? ”

“ હાસ્તો. હવે તારાં લગ્ન જેમ અને તેમ તાકીદે કરવાની અંત મારાં મનમાં બળબળી રહી છે. ”

“ અને ચપળાનું ચોકું તો હું બેસાડીશજ; પરંતુ તેણી અને આપણે એક શાંતિનાં નથી તેનું કેમ ? ”

“તોપણ આપણે બધાં લાણે અપતાં છીએ, એટલે શાંતિ અધનનો વાંધો નહીં.”

“અપણાનાં મા-બાપ એવી વાત માનશે ખરાં ? તેઓ તો જડભરથ જેવાં છે !”

“તેમને તો હું પોતેજ સમજાવી શકીશ. તારે તો માત્ર અપણાનેજ શીશામાં ઉતારવાની છે.”

“અપણાને સમજાવવાનું કામ હું મારે માથે લઉં છું, પણ વળી તેણીનાં લગ્ન થયાં છે, અને તે લગ્ન કેવી રીતે રદ પણ થઈ શકશે ? અપણાનો પતિ સાંભો નહીં પડે કે ?”

“તે બધી ખટપટ કરવાની કળા મને આવડે છે. તું માત્ર અપણાને એવીજ સલાહ આપજે કે, તેણી મારા કબ્જામાં રહે, અને હું જે પણ ગોઠવણ કરું તે તેણી કબૂલજ કરે.”

“તે તો હું બરાબર બજાવીશ, અને અપણા માંડે માનશે, એ પણ ચોક્કસજ છે.”

“તો હવે તને દૂકમાં ઠહેવાતું એજ કે, તેણીને તું બરાબર હાથમાંજ રાખજે.” કહીને શાંતિલાલ લખવા બેઠો, અને એક બનાવટી પત્ર-જાણે અપણાના પતિ માતીલાલેજ લખ્યો હોય, તેવી રીતે લખી કહાડ્યો. તે પત્ર તેણે પોતાની પેટીમાં ચોક્કસ મૂક્યો, અને પછી તે બિછાનામાં પડ્યો. તેમ છતાં આ બધી ખટપટની અટપટમાં તેણીને નિદ્રા નહીં આવતાં વારંવાર ઉઠી ઉઠીને પેલા પત્ર પેટીમાંથી કહાડે, વાંચે અને પાછો મૂકી દે, એમજ કર્યો કિધું ! અર્ધાંત આખી રાત્રિ આવીજ મામધૂમમાં પસાર થઈ ગઈ !

પ્રભાતમાં ઉઠતાં જ શાંતિલાલે પુનઃ પોતાની ખડેન સાથે ચપળાને લગતી પંચાતનીજ વાત કરવા માંડી, અને પૂછ્યું “મારી પાસે વાત કરીને ચપળા તારી પાસે આવી હતી, અને તેણી તને કંઈ કહેતી હતી કે?”

“ના ભાઈ. તમને તેણીએ શું કહ્યું તે તો મને તેણી કંઈ બોલીજ નહીં, અને બીજી-ત્રીજી વાત કરીને ચાલી ગઈ. હા, તેણી તમારી પાસે આવતાં પહેલાં મારી પાસે એવી મત-લબનું બોલી હતી ખરી કે ‘મારે સાસરે જવું છે, અને તારા ભાઈની સલાહ લેવા આવી છું.’ આમ કહી તમારી પાસે આવી.”

“ઠીક. સમજ્યો.” શાંતિલાલે વિચાર કરીને કહ્યું “ત્યારે તો હમણાં તું પણ તેણીને કંઈ કહેતી નહીં. જ્યારે તક આવશે ત્યારે હું તને કહીશ.”

“વારું ભાઈ.” કહીને વીમળાએ સહજ સૂચના આપી “પણ જો કરો તે વિચારીને કરજો ભાઈ ! એ ચપળા ગમે તેટલી ઉસ્તાદ લાગે છે, તોપણ ઉછાછળી છે, અને નાદાનીમાં કદાચ એ પોતાની માને પણ તમારી કહેલી વાત કહી દે તેવી છે ! માટે જરા સંભાળજો !”

“એની માથી કોણ પહીંએ છે ? એની માને તો હું એક મિનિટમાં સમજાવી દઉંશ !”

“તે તમે જાણો.” વીમળા વળી બોલી “ચપળા કદાચ માનશે, પણ તેણીનાં મા-બાપ તો અસહી વિચારનાં છે, અને જૂના જમાનાની રીતોનેજ માન આપનારાં છે.”

“તે ગમે તેટલાં જૂના જમાનાનાં છતાં તેમનેજ નવા

જમાનાનાં ખનાવતાં મને આવડે છે તો ! તેમને કેવી કરામતથી મારા મનમાં મેળવી લેવાં, તે હું ખરાખર જાણું છું. ”

“તો પછી તમે જાણો-ખાકી મને તો વાત મહા મુશ્કેલ લાગે છે ! એ ખનવું અશક્ય છે ! ”

“અશક્યનેજ શક્ય ખનાવું તોજ હું પણ વધીલનો માણસ ખરો ! તું જ્યાં તો કર કે, કેવો સરસ રંગ ઝમાવું છું ! એ તેમ કરીને પણ ધાયુંજ કરીશ. ”

“તો બલે. ” કહીને વીમળા પોતાના ઘર કામમાં વળગી.

શાંતિલાલે વિચાર કીધો કે “વીમળાની વાત પણ વિચારવા જેવી તો છેજ. ચપળાની મા-જમના બડી પાકીની સાથે વાંકી પણ છે, તેમજ પૂરી પેક છે ! માટે તેણીને તો ખૂબ શ્રુતિથી હાથમાં લેવી પડશે. તેણી હાથમાં આવી તો પછી ચપળાના ખા પ-મમતદાસને હાથમાં લેવાની પંચાત પડે તેમ નથી; કેમકે જમના કહે તેમજ તે કાકા પણ કબૂલ મંજૂર રાખે, એવા ખાચડીના હુકમને તાળે છે ! માટે એક વાર ચપળાની સાથે ઓફસ થયાં પછી તેણીની માતાની સાથે વાત કરીશ, અને છેવટે મમતદાસને કહીશ. ચારેક દિવસ જય પછી ચપળાને પેલા પત્રને માટે બોલાવીશ. પત્રમાં જુગતિથી વાત તો ખરાખર સમાવી છે ! ” આમ વિચાર કરતાં વળી તે પત્ર કહાડીને તે વાંચવા માંડ્યો. પત્ર વાંચીને તે મનમાંજ મગ્ન થતો આનંદ પામવા લાગ્યો કે “ઓ થસ ! પત્રમાં મુદા ખરાખર જોઠવાયા છે, અને તે ચપળાને વાંચી સંલગ્નાવતાંજ તેણી તળે-જીવર થઈ જશે ! પછી તો તેણીને બાંહેરીને ભૂત કરવી, અને

જરેરીને ઉલ્લુ ખનાવવામાં વિલંબજ શાનો લાગે! એ તો તેજ તકે બળતામાં તેલ હોમવાનું, અને તેજ પળે તેણીને પાણીથી પાતળી કરીને પીગળાવી દેવાની ! ” આમ તરંગ તોડ બાંધતાં તથા તેનાજ મગજમાં જૂદોજ બુદો બગતાં વળી તેણે વીમળાને બ્રૂમ પાડી બોલાવી.

“ શું કહેા છે ભાઈ ? ” વીમળાએ આવીને પૂછ્યું
“ તમને કંઈ બોધ્યું છે ? ”

“ બોધતું તો કશુંએ નથી. ” શાંતિલાલે ખુલાસો પૂછ્યો
“ મને લાગે છે કે ચપળાની માને તે બાળતમાં તું જરા યુક્તિથી વાત છેડી જશે ? ”

“ નારે ભાઈ ! હાય હાય ! ” વીમળા ચમકાને બોલી
“ તેણીને જરા પણ છેડવા બહુ તો તેણી તેજ વખતે મને આખી ને આખી આધજ બય ! તેણીને છેડીને શું સાર કહાડું ? ”

“ એ તો વાતમાં ને વાતમાં કરામત કરવાની. ”

“ હહુ ! તેણીની સાથે વાત કે કરામત કરવાની મારી હિમ્મતજ ચાલે નહીં તો ! તેણી બોધરખાવે છે, અને મહા બજરમાની ઝુન્ડો છે ! એર અવળુંજ થઈ બય ! ”

“ વારં ઠીક. એ તો સૌ થઈ રહેશે. એમાં તારં કામ પણ નહીં. તું તારે બ. ”

વીમળા પુનઃ ત્યાંથી ચાલી ગઈ, અને પછી શાંતિલાલે વિચાર કિધો કે “ ચપળા સમજી તો પછી તેણીનાં મા કે બાપને તો કયાંયે ઉડાવી દઈશ, અને બનશે તો તેમને બાબુ પર નાંખીને લગ્ન કરી નાંખીશ તો તેઓ શું કરવાનાં છે ? એ

તો બધુંજે થઇ રહેશે. પ્રથમ તો ચપળાને સમજાવવાનુંજ કામ છે." આવું નિર્માણ કરીને પેલા પત્ર પુનઃ ઠેકાણાસર મૂકી દીધા, અને પુનઃ ખુરસીપર બેસી મૂંઝેના આંકડા અમળાવતો તેજ વિચારો ઉથલાવવા મંડ્યો. તેનું તમામ મન ચપળા પ્રત્યેજ ચોંટયું, અને વારંવાર તેણીની ખારી સામે નજર નાંખ્યાં કરતો તેણીના અંદરે જ્યાં કરવાનેજ તેનું ચિત્ત ઝૂંકાવેલું હતું જાણે અવદશામાંજ ગૂંથાયું !

ચક્ર પ મું.

દોહરો.

ઘરમાં કચપચ આલતાં, ચપળા ચલડી પડી;
માતા સંગે લાડકી, - મગજ ફેરવી લડી !

“ભાવતું હતું, ને વેદે કયું” ! ”

અસ્થેલ ચપળાનું ચિત્ત ચક્રોળે તો ચઢેલું છે ! “ખ્યારો” ને “ખ્યારી” તથા “વહાલો” ને “વહાલી” ની ઘેલછા તેણીના નાજુક મગજમાં ઉથલપાથલ કરી રહી છે ! ઘરમાં કામકાજ કરી સવકાશના સમયે તેણી પુસ્તકો પણ વાંચતી હતી, તે સર્વ તેણી તણ બેઠી ! માત્ર તેણી તો પોતાના મગજમાં લાગેલા રંગમાંજ લપટાયેલી તથા મનમાં તેને લગતીજ ગૂંથણ કળા ગૂંથવામાં રોકાયેલી ! પુસ્તકો વાંચવાનું છોડી દીધાથી તેણીની માતાએ તે બાબતમાં તો તેણીને ટોકીજ નહીં, તેમજ પુસ્તકો જોતે પણ કંઈ વાચા વાળા નહીં, એટલે તે મૂંઝા વાંચન

ભાંડારે પણ તેણીને ક્યાથી યોલી શકે ? પરંતુ વળી ઘરનું કામકાજ તેણીએ પરતું નાંખ્યાથી, અને તે કામનો તમામ યોજના માતાને માથે પડી જવાથી તેણીનો ફફડાટ ચાલુ થયો, અને તે ફફડાટ એક-એ દિવસ તો આડકતરી રીતેજ અપળાપર ચાલ્યો, તોપણ તેટલાથી અપળાને અસર નહીં થવાથી માતા આખરે એક પ્રભાતમાં ગુસ્સાના રૂપમાં અપળાની પથારી પાસે જઈ તેણીને હાથતી ઉઠાડીને મ્હોટે સ્વરે યોલી ઉઠી કે “કેમ અપળા, તેં તારા મનમાં શું ધાયું છે ? હમણાં-હમણાં તું આટલી બધી આળસુ કેમ બની ગઈ છે ? આઠ વાગી ગયા ! તડકો નીકળ્યો ! રસોઈ પણ અરધી થવા આવી ! અહા ઠંડી પણ થઈ ગઈ ! તોપણ તું તો હજી પથારીમાંજ આબોટ છે ! આ શું કહેવાય ! સાસરે જશે ત્યારે શા હાલ થશે ? અહીં તો તે હમણાં ‘બધું’ હરામનું આવું, અને મરીદે સુવું.’ એજ ધંધો માંડ્યો છે ! ‘રોટલા ખાધને ચોટલા ભાંગવા’ એ મારા ઘરમાં તો નહોતું પાલવે !”

“ નહીં પાલવે તો મને મારે સાસરે મોકલી દે, એટલે પછી તો પાલવસેની ?”

આ શબ્દો સાંભળતાંજ માતા સડક થઈ ગઈ ! અપળા આજ સુધી કદી પણ પોતાની સામું નહીં બોલેલી, અને હમણાં આજેજ પહેલી વાર આવી મરિયાદા મૂકીને બોલવાથી માતા ચોડાક ભેદ સમજી ગઈ, અને તોપણ તેણીએ અપળા પ્રત્યે પોતાનો ગુસ્સો સહજ સમાવીને જણાવ્યું “ સાસરે મોકલીને પણ શું કરે ? તારાં આવાં ઢંગથી ત્યાં જઈને પણ મા-આપને

આળો ખવરાવશે ! તારા જેવી આજસુને તો સાસરિયાં પણ નહોતી સંધરે ! ત્યાં તો તલવારની ધારપર રહેવું પડશે !”

“હાલે ! તલવારની ધાર પણ સુખદાયકજ સમજાશે !”

“કેમ કંઈ છેકજ ઓલતાં બહેકી કે ? મારી સામે આવી વાતો કરતાં કંઈ શરમ પણ લાગે છે ? છેકજ લાજ મૂકીને લવાશે કરવા મંડી છે ! આટલી બધી નિર્લેજ કયાંથી બની ગઈ ? બેશરમ ! ઓલતી નથી ત્યાં સુધી ! એક તમારો મારીશ તો હમણાં ભેંકડો મૂકશે !”

“માર બેધએ ! હું પણ તેનીજ વાટ બેઠું છું !” ચપળા પથારીમાંથી હટીને ઓલી “હું તો બેઠાં બેઠાં ખાધશ, અને ઘરનું કામકાજ તો હવે જરાએ નહોતી કરે ! તારે બેધએ તો મને મારી નાંખ !”

માતાએ મિબજ બોધ દીધો, અને તેણીએ તત્કાળ ચપળાને બે-ચાર થાપડો ચોદી કહાડી ! તેમ કરતાં તેણી ઓલી “છેકજ ફાટી ગઈ છે !”

ચપળાએ મ્હોટો ભેંકડો મૂક્યો ! તેણીના પિતા મમતદાસ, જે નીચે સેવા પૂજામાં બેઠો હતો, તે પણ ત્યાં જોડી આવ્યો. જમનાએ તેને તમામ વાત સમજાવતાં કહ્યું “છોકરી તો સાસરે જવાનું બહીવરામણું બતાવે છે. હવે એને સાસરેજ કહાડોની કે ઘરમાંથી પાપ ટળે !”

“હે !” મમતદાસ પણ ગુસ્સામાં આવી બોલ્યો “છોકરી ! તારે સાસરે જવું છે, કેમ ? પણ યાદ રાખજે કે, ઉપરથી પરમેશ્વર આવશે, તોપણ તારે સાસરે તો તને નહોતી મોકલું !

ઝાળખે છે આ તારા બાપને ? આ કાંઈ રેંછપેંછ નથી, પણ મરદ બચ્ચો મમતદાસ જેનું નામ તે કહી પણ પોતાનો મમત નહોં જ છોડે ! તું હજી મને બરાબર ઝાળખતી નથી ! ”

“ તો મારાથી તમારા કે મારી માનાં કડવા શબ્દો તો નહોં સંભળાય ! ” ચપળાએ પિતા પ્રત્યે પણ જણાવ્યું “ સાસરાનો સૂકો ચેટલો સારો, પણ પીયેરના શીરાપૂરી ખોટાં ! ”

“ ઓહો ! જલ્લે તું જ સમજદારની પૂંછડી થઈ ગઈ ! ” કહીને મમતદાસે તેણીને હાથ પકડીને ખેંચવા માંડી, અને તે બોલ્યો “ ચાલ ઉઠ, અને કામકાજ કર ! ”

ચપળાએ મ્હોટેથી બરાડા પાડ્યા “ મારી નાંખીરેએએએ ! હાય હાય મરી ગઈ ! ”

આ સંભળીને વીમળા તથા શાંતિલાલ ત્યાં દોડી આવ્યાં, અને તેમણે પૂછપરછ કરી ચપળાને શાંત પાડી તથા મમતદાસ અને જમનાને પણ સમજાવી ત્યાંથી દૂર કીધાં. બાદ શાંતિલાલે તદ્દન ધીરે સ્વરે ચપળાને જણાવ્યું “ આટલા બધા દહાડા કહાડ્યા તો હવે થોડા દહાડાને માટે આવી પ્રજેતી શું કરે છે ? બ નીચે બ, અને કામકાજમાં વળગ. ધીરજ રાખ. સૌ સાહે થશે. ” કહીને તેણીને સમજાવીને નીચે મોકલી, અને પછી શાંતિલાલ તથા વીમળા પોતાને મકાને પાછાં પધ્યાં.

“ ભાવતું હતું તે વેદે ક્યું ! ” આવેળ અર્થ શાંતિલાલે ચપળાને માટે માની લઈ વિચાર્યું કે “ ચપળા હવે અઠવાયલી છે, માટે હવે તો તેણી મારી સલાહ અટપટ માની જશે ! અચ્છો લાજ આવ્યો છે ! તેણીને બે પોતાનાં મા-બાપ સાથે હમણાં

અઠમક અરાવવાની કપટકળા મેં ખતાવી હોત તો હમણાંજ તેણી ઘરની બહાર નીકળી પડત ! પણ આ તક તેમ કરવાની નહોતી. તેમ છતાં ખંચાતીનું પગરણ ચાલ્યું છે, એ પણ ખડો મગાડનો તાલ આમ્ને છે ! વળી એ પગરણ હોલવાય તેમ પણ નથી. એ તો એ તેણીને સાસરે વિદાયે કરે તોજ હોલવાય; પરંતુ તેવો વખત આવે તેમ લાગતું નથી, અને તેથી પરમેશ્વર કરશે તો એ પૂતળીને પરણવાનો પ્રસંગ મનેજ મળશે ! રંગ તો એવોજ દેખાય છે ! પછી તો ભગવત કરે તે ખરું ! ” આમ તર્ક ખાંધી, તે કોર્ટના એક કારકુન સાથે વાતમાં પડ્યો.

અપળાએ મૂંઝે મોંઢે ગ્રહા પી લીધી, અને જોતાની માતાને સહજસાજ કામ કરવા લાગી. મમનદાસ પરવારીને બહાર ગયા પછી જમનાએ પુત્રિને પાસે બેસાડીને પૂછ્યું : “ કેમ બેટા, તું આજે આવી ગાંડી કેમ થઈ ગઈ ? આજકાલ તારી અકલ્લજ ગૂમ થયેલી મને લાગે છે ! મારી સાંઠુ તો તું ગમે તેમ બોલી, પણ તારા બાપની આમન્યા પણ તે નહીં રાખી ! આવી તારી અકલ્લ ! ”

“ હવે તારે મને નિરાંતે બેસવા દેવી છે કે જીવતીજ મારી નાંખવી છે ? ” કહેતાંજ અપળા રડી પડી, અને તેણીનું હૃદય એટલું તો હલરાધ આવ્યું કે, તેણીની આંખોમાંથી ઘોર ઘોર જવડાં આંસુ પડ્યાં ! આ જોઈ જમનાએ તેણીને સમજાવી પટાવીને છાની રાખી, અને વાતજ પડતી ચૂકી. તેણી તરતજ રથોંચી ઉઠીને અનાજ વણવા બેઠી, અને અપળા દિવાનખાનામાં આવી અઈ. તેણીનું મન અનહદ શોક-સંતાપમાં પડ્યું ! માતા-

પિતા તો હવે તેણીને ઠડવાં ઝેર જવાંજ મનાયાં, અને માતા
જોખનના જંગમાં તેણીનું મગજ ઝીંપલાવાને ઝડુમી રહ્યું !

ચક્ર ૬ ઠું.

ઢાહરે.

પુત્રિનો મહા રોગ જ, સમજી શ્યાણી માત;
મમતદાસ માને નહીં, મહા મૂર્ખ તે તાત !

હઠ કે શઠ ?

“પ્રાણનાથ !” જમનાએ પોતાના પતિને એકાન્તમાં
જણાવ્યું “છોકરીને સાસરે મોકલવાને તમારી આંખો હજી
ઢિલકતી નથી, પણ છોકરીના શબ્દો તમે સાંભળ્યા કે ?”

“હા, સાંભળ્યા. તેનું શું છે ?” મમતદાસ મિજાજમાંજ
ખોલ્યો “સાસરે મોકલવાની શી જરૂર છે ?”

“ત્યારે શું અહીં રાખીને તેનું અથાણું ઠરવું છે ?”
જમના વધારે ચીડવાઇને ખોલી “છોકરી નહાતી ધોતી થઇ-
મ્હોટી થઇ-વચમાં આવી-ચૂવાવસ્થાના રંગમાં પ્રવેશી, અને તો
પણ તેણીને સાસરે મોકલવી નહીં તો શું તેણીનો અવતાર ખાખી
નાંખવો છે ? આવડા મ્હોટા તમે થયા, અને તેમ છતાં તમને
પણ દુનીઆદારીનું જ્ઞાનજ નથી ! જરા વિચાર તો કરો !”

“તેવો વિચાર કરવાની મને દરકાર નથી. હજી ઠંધું
છોકરી વૃદ્ધ નથી થઇ ગઇ. તારી તો સમજજ વાંકી છે !”

“ત્યારે શું તેણી વૃદ્ધ થશે તે વખતે સાસરે મોકલશે ?”

“એકદશ વીશ વર્ષની થાય તે પછી તે બાબતનો વિચાર કરીશ—ત્યાં સુધી કંઈજ નહીં.”

“એટલે ! આવીજ તમારી અઠ્ઠલમાં અવળાઈ બરાઈ ગઈ છે તો ! તમારી વાત કોઈ સાંભળશે તો ખરાબ લાગશે.”

“ખરાબ શાનું લાગવાનું છે ? પેલા સુધારા વાળાઓ પોતાની પુત્રિઓને વીશ-ત્રીશ વર્ષ સુધી કુંવારી નથી રાખતાં શું ? અને ખારસીઓમાં તો તેથી પણ વધારે કુંવારિકાઓ છે.”

“તે બધાનો દાખલો દરશાવો છો તેના કરતાં તમારો પોતાનોજ દાખલો લોની !” જમનાએ આપ વીતિ-સ્વાનુંભવની વાતનું સ્મરણ કરાવતાં જણાવ્યું “મારી વય પૂરાં તેર વર્ષની પણ થઈ નહોતી, અને વળી તેટલામાં તો તમે મારાં મા-બાપને ત્યાં આવીને ધુંવાધુંવા કરતા હતા, અને મારી મા પાસે રોપ મારતાં તે બિચારીને દમ દેતાં હતા કે ‘તમારી છોકરીને હવે સીધી રીતે મોકલવી છે કે તેણીનો હાથ પકડીને ઘસડી લઈ જાઉં ? તેમ પણ નહીં ખનશે તો હું બીજી ખાયડી કરીશ જો !’ આ તમારી પોતાનીજ વાત કેમ તમે ભૂલી જાઓ છો ? ‘આપકી લાપસી, ઓર પરાઈ કુસ્કી’ એવા વાત તમારી પાસે તો છે !”

મમતદાસ હવે હસી પડ્યો, અને બોલ્યો “મારી વાત ભૂલી હતી. હું તો તેટલી સત્તા ધરાવતો હતો.”

“તો શું ચપજાનો વર કાચો-પોચો છે કે ? તે સત્તા ધરાવતો નથી, એમ તમે માનો છો ? તે પણ તમારીજ માફક આપણે ત્યાં આવીને તમને, અને મને દમ લીડાવે તો તમે તેને શું કરી શકો ?”

“હું શું કરી શકું?” મમતદાસે જુસ્સામાં જણાવ્યું.
 “અરે! તે આવે, અને ઘરમાં પ્રવેશ કરે, તે પહેલાં તો હું
 તેને ઓટલાપરથીજ ધક્કો મારીને ગળડાવી પાડું! તું મને
 ઓળખે છે કે? મારા જીવો કડક મગજનો બીજો કોઇજ નહો
 હોય, એમ ખૂબ ખાત્રિથી માની રાખજો!”

“તેમાં શોભા શું? લોકો તમારોજ વાંક કહાડી તમનેજ
 થૂંકશે!”

“લોકોની તો હું દરકારજ રાખતો નથી, અને તેમની
 દરકાર રાખું તો દુનીઆમાં રહેવાય પણ નહો! હું તો મારા
 મનમાં આવે તેજ કરું; કેમકે મારી મરજીનો મુખત્યાર હું છું.”

“પણ તમને બીજી કંઈ ખબર છે કે? છોકરીઓ મ્હોટી
 થવા છતાં તેણીઓને જે સંસારમુખ મળતું નથી તો તેમાંથી
 કેવાં વિપરિત પરિણામો આવે છે તે જાણો છો?” કહી જમનાએ
 અનેલા અનાવેના દાખલા આપતાં દરશાવ્યું. “જૂઓ! પેલો
 ગંગાની સાળ વર્ષની છોકરી કોઈ કણબીની સાથે નીકળી ગઈ!”

“કારણ કે તેણી પ્રથમથીજ ભટકતી શ્રદ્ધ ગઈ હતી, અને
 તેણીનાપર અંકુષજ નહોતો.”

“અને પેલા મહત્તલાલની વીસ વર્ષની છોકરી ક્યાં ભાગી
 ગઈ છે તેના તો પતો પણ મળતો નથી!”

“તેમાં પણ મહત્તલાલનો કશું છે; કેમકે તે પોતાની
 છોકરીને એ ત્યાં રખડવા દેતો હતો, અને તેણી મદિરે દરસન
 કરવાને બહાને પ્રજ્ઞાતે, તેમજ સાંજે, અને રાત્રિ પણ બહાર
 ભટકવા નીકળતી હતી!”

“વળી પેલા ગઝબર શેઠની છાકરી તો પોતાનાજ એક નોકરને લઇને નહાશી ગઇ છે !”

“એ તો ‘ મ્હોટાનાં ઘર, અને ભૂતના હર ’ જેવું જ બન્યું છે. છાકરીને માટે ઘર જમાઇ બેસે, અને જમાઈ ખાપડો પરણ્યા પછી થોડાજ દહાડા સાસરામાં રહી આખરે અપમાન નહીં સહન કરવાને લીધે ચાલ્યો ગયો ! એટલે શેઠની છાકરીને પણ પગ આવ્યા ! તેમાં શી નવાઈની વાત ? એ તો બને !”

“પણ આપણી છાકરી તેવો અવળો રસ્તો લે તો તમારે ને મારે ઝેરજ ખાવું પડેની ?”

“મારો અંકુષ તેણીનાપર કેવો છે ? તેણી બે જરા પણ વાંકી ચાલે તો તેજ વખતે તેના કટકા કરી નાંખું ! છાકરી પણ બાણ છે તો કે ‘મારો ખાપ વાઘ જેવો છે !’ અને તેથીજ તે ખડીને ચાલે છે !”

“તો પણ ધીમે ધીમે ‘નખમાંથી પગ’ નીકળે, એ પણ ખાસ માની રાખજે ! બૂઝોની, સાસરે જવાને માટે તમારી અને મારી મરિયાદા મૂકીને પણ હવે તે ખુલ્લી રીતે બોલી કેની ? એ એમ છે કે ‘ખાસ ન બૂઝે ધોળીવાટ, અને કામું ન બૂઝે જાત ફૂજાત !’ વયમાં આવેલાં છાકરાં ભાગ્યે કોઇકજ સીધાં રહે, માટે મમત મૂકો, અને છાકરીને સાસરે વળાવો.”

“વળી એની એજ વાત !” મમતદાસ મિબજમાં બોલ્યો તને સાફ કહ્યું છું કે, તારે એ વિષેની વાતજ મારી પાસે કરવી નહીં. તારી સલાહની મારે જરૂર નથી. તારાં કરતાં મારામાં વધારેજ અકલ છે, સમજ ?”

“અકલ હોય તો છોકરીનો અવતાર ધૂળ કરવા જેવું કરોજ નહીં. અકલ અંધારે વેચાઈ છે ત્યારેજ તો !”

“કેમ ! બોલતાં બહેકી કે ? વધારે જીભ ચલાવશેની તો તારાજ હાડકાં પહેલાં તો રંગાઈ જશે ! અખરદાર જે આજ પછી એ વિષે એક શબ્દ પણ મારી પાસે બોલી તો યાદ રાખજે કે તારાં હાડકાંનો ચૂરો થશે !”

“હીક ! મારે શું ? તમારે પાલવે તેમ કરો !” આમ છણુકો કરીને જમના તેની પાસેથી ખસી ગઈ.

પણ મમતદાસના મગજપર, સ્વપત્નિની સૂચનાની કિંચિત પણ અસર થઈ નહીં, એજ સાર હમણાં તો નીકળ્યો, તો પણ વળી પાએક કલાક પછી તેણેજ પોતાની પાસે જમનાને બોલાવીને કહ્યું “જો ! તારી વાત કંઈ હું ખોટી માનતો નથી, પરંતુ હમણાં વાત મમતે ચઢી છે, અને હમણાંજ એ છોકરીને સાસરે મોકલું તો મારું નાક કપાઈ જાયની ? તેણીનો સસરો તિસ્મારખાં છે, અને હવે તો તે ઠાગળ પણ લખતો નથી ! ત્યારે શું વગર બોલાવે મારી મૂંડી નીચી કરીને છોકરીને તેને ત્યાં વિદાયે કઈ ? તું પૈતે મારું નાક કપાવવા રાજી હોય, અને તેવીજ સલાહ આપતી હોય તો તેમ કઈ ?”

“તેમ તો મારાથી પણ કેમ કહેવાય ?” જમના પણ શાંતતા પામીને બોલી “આકી એટલુંજ કે હવે જે બહેવાઈનો પત્ર આવે, અને તેમાં જે ચપળાને વિદાયે કરવાનું લખે તો હવે તમારો મમત ચલાવતાં નહીં, એજ મારું તમને કહેવું છે.”

“તે તારી વાત મારો મગજમાં ઉતરી, અને હું તેમજ

કરીશ. ” મમતદાસે તેણીને હમણાં તો સંમજવી દીધી, અને પોતે ઘર ખસેના હિસાબ લખવા બેસી ગયા—જે કે તેના મગજમાં જે મમત હતો તે કંઈ કમી થયોજ નહોતો ! એ તો હમણાં માત્ર જમનાને ઠંડી પાડી દીધી !

ચક્ર ૭ મું.

દાહરો.

શાંતિલાલે પ્રપંચમાં, વિસ્તારી કહી વાત;
અપળા પીગળી પલકમાં, આખર અપળા જાત !

નાદાનીનો નમુનો !

અપળા તો રાતી પીળી થઈ રહી હતી ! પોતાના પિતા સાથે તેણીને કડવાશ થયાં પછી, અને વીમળા તથા શાંતિલાલે તેણીને સમજાવીને ગમે તેટલી શાંત રાખ્યા છતાં, તેણીનું ચિત્ત ચોરો-સીના ચક્રપરજ અઢ્યું હતું, અને તે માત્ર કામાગ્નિના નીકળેલા તેના અંગમાં ભજુકતા ભડકા શિવાય અન્ય તો નહોતુંજ ! તેણી ગમે તે પ્રકારે પણ પોતાના પતિના પ્રસંગમાં જવાને તલપી રહી હતી, અને તેથીજ તેણી પોતાના દિવાનખાનાની ખારીમાંથી ઇશારત કરીને શાંતિલાલને વારંવાર પૂછ્યા કરતી હતી કે “ કેમ, કંઈ પત્ર આવ્યો ? ” આના ઉત્તરમાં શાંતિલાલ પણ હાથની ઇશારતથી નન્નોજ વારતો હતો. આરેક દિવસ આવો નાટક ચાલ્યા કીધા.

પ્રાંચમે દિવસે શાંતિલાલને, કંઈક તહેવાર હોવાથી કોઈ

બંધ રહેવાને લીધે કોર્ટમાં જવું નહોતું, માટે તે દિવસ સુગમ પારી ચપળાને પોતાને ત્યાં બોલાવવાનો કરાવ રાખ્યો, અને તેણીને પેલો પત્ર-ખનાવટી-તૈયાર કરેલો પત્ર ટેબલના ખાનામાં ખરાબર ગોઠવી મૂક્યો. ટપાલને સીપાઇ આવી ગયાં પછી શાંતિલાલે ઇશારત કરીને ચપળાને પોતાને ત્યાં આવવાને કહ્યું, અને તેણી પણ ઉત્સાહ ભરે તેને ત્યાં દોડી ગઇ; જતાંની સાથેજ તેણીએ પૂછ્યું કેમ, કંઈ કાગળ આવ્યો છે કે ?

“હા.” શાંતિલાલે કહ્યું “માટે તો તને મેં બોલાવી છે.”

“કાગળ કયાં છે ?”

“આ રહ્યો.” તે પત્ર ટેબલના ખાનામાંથી કહાડીને તેણીને આપ્યો, અને તેણી તે વાંચવા બેઠી. વાંચતાંની સાથેજ તેણીની આંખોમાંથી આસુ પડવા માંડ્યાં, અને અત્યંત નિરાશ થઈ તેણીએ પોતાનું માથું ખુરસીની પીઠ પાછળ નાંખી દીધું ! તેણીને એવો તો વહેમજ ગયો નહીં કે, તે પત્ર ખનાવટી હતો; કેમકે પોતાના પતિના હસ્તાક્ષર તેણીએ કદી પણ જોયેલા નહોં હોવાથી તેણી તે જાણખી પણ ક્યાંથી શકે ? તેથીજ તે પત્ર પોતાના પતિની તરફનોજ હોય, એવીજ અસર તેણીના મનપર અચળ થઈ રહી !

તે પત્રમાં શું લખ્યું હતું, તે જણવાને વાંચનારનું મન પણ તલપાપડ બન્યું હશે, માટે તે પત્ર પ્રગટ કરવાની જરૂર છે. તે પત્ર આ પ્રમાણે હતો:—

“પરમ સ્નેહી ભાઈ શ્રી શાંતિલાલભાઈની સેવામાં-વિ. વિ. હા.મારો સ્નેહયુક્ત પત્ર મને મળ્યો છે. વાંચી વિગત જણી. મારી

વાધકની ખાખતમાં તમે જ લખ્યું છે, તેના ખુલાસા તમને દૂકમાં ઘેટલોજ કરવાનો કે, તેણી હવે મારી પત્નિ નથી, અને હું તેણીના પતિ નથી, એમ તેણીને કહી દેજો. તેણીને પાલવે તેમ તે લલે કરે, અને મને પાલવશે તેમ હું કરવાને સુખત્યાર છું. આટલું જણાવવાની સાથે તમને પણ લખવાનું યોગ્ય ધારું છું કે, તમે પણ એ વિષે પુનઃ કંઈજ લખશોજ નહીં. તમારી અને મારી વચ્ચેનો સ્નેહ સંબંધ તેણીના વડેજ છે, એમ માનશો નહીં, પરંતુ તેણીને ખાળૂપર નાંખી માત્ર આપણોજ મિત્રભાવ કાયમ રાખવાને મારી વિનંતિ છે.

લી૦ સ્નેહાધિન—મોતીલાલ. ”

“ ચપળા ! નિરાશ ના થા, દુનીઆમાં એવાજ રંગો ખને છે, માટે તારે નાખુશ થવાની જરૂર નથી. ” શાંતિલાલે તેણીને આશ્વાસન આપતાં તદખીરથી જણાવ્યું “ તારા પતિને તારી ગરજ નથી, અને તે તને આવો પત્ર લખે છે તો તું શું તેના વગર જીવે મરે છે, અથવા તને પણ અન્ય પતિ નહીંજ મળે કે ? તારા જીવી રૂપવંતિ રંભા સંગે લગ્ન કરવાને કયો યુવાન ના પાડશે ? તે નહીં તો તેના લાઘવથીજ ઘણા છે. ”

“ પણ લગ્ન થયાં છે તે રદ થઈ શકે ? આપણાં વણિકોમાં એવું ખને ખરું ? ”

“ ખને તો નહીંજ, પણ તારા વરને તે ખનાવવું છે તેમ તેમાં તું શું કરશે ? ”

“ હું તેને ખારણે જઈને બેસીશ. ”

“ ઘેટલો ! તું પરાણે ખીત કરવા માંગે છે, એમજ કેની ? ”

“ અલખત. શા માટે નહીં કરે ? પરણેલા પતિનો હાથ બ્રહ્મીને રસ્તા વચ્ચે હોયો રાખવાનો મને હક્ક છે. અરે ! ભર બખ્તરમાં તેને ગળે વળગી પડીશ તો ! ”

“ તારી મ્હોટી ભૂલ છે. એ તો જખેરજસ્તીનો સોજો ગણાય, અને એવી પરાણે પ્રીત કરવામાં તને સુખ શું મળે ? એ તો આખરે ઘેડ ફળેતાજ ! ”

“ ત્યારે મારે બીજું શું કરવું ? ”

“ તે બીજી ખાયડી કરશે તેમ તું બીજે પુરુષ કરજે, એજ વળી કરવું. ”

“ અને ન્યાત વાળા તેમ કરવા દેશે ? તેઓ વળી કંઈ વાંધો નહીં જઠાવે ? ”

“ ન્યાતની હરકાર રાખવાનીજ નહીં. ન્યાતથી બ્રહ્મીવાનો વખત તો વહી ગયો, અને હવે તો સુધારાનો સૂસવાટ સડસડાટ ચાલ્યો છે, માટે ન્યાત ગઈ જહાનમની ખાડીમાં. ”

“ ન્યાતની ગરજ નહીં રાખું તો થાય. ” અપળા જરા વિચાર કરીને મગજ ફેરવતાં બોલી “ તો બલે તમારી સલાહ કપૂલ છે; પણ તમે કોઈ મારા યોગ્ય પુરુષ લગ્ન માટે શોધી આપશો ત્યારેની ! ”

“ ઘણાએ તૈયાર છે. તને બે વાંધો નહીં હોય તો હું પોતે તારી સાથે લગ્ન કરીશ. ”

“ એ શું બોલો છો ! ” અપળા અમકીને બોલી “ આપણા સંબંધ લાઘ-બહેનનો, અને તેમાંથી પતિ-પતિનનો સંબંધ સંધાય ખરો કે ? ”

“ ઐ. યસ. કંઈજ વાંધો નહીં. હમણાં સુધી ભાઈ-બહેન જવાં મ્હોટથી વાતો કરવામાં મનાયાં, પણ આપણે પરણ્યાં એટલે પતિ-પતિન તરીકે મનાઈશું. ”

“ પણ તમારી ને મારી જ્ઞાતિ જૂદી છે, તેનો કંઈ વિચાર ? ”

“ જ્ઞાતિ જૂદી છે, પણ આપણી વચ્ચે રોટી વ્યવહાર છેજ કેની ? ”

“ તેમ છતાં તમારી જ્ઞાતિ તમને હેરાન કરશેની ? ”

“ જ્ઞાતિની દરકાર નહીં રાખવાની સલાહ હું તને આપું છું તો પછી હું પીતે પણ મારી જ્ઞાતિની દરકાર રાખું ખરો કે ? જ્ઞાતિને તો હું ગળવામાં નાંખી દઈશ. ”

“ ત્યારે તો ખરું. ” અપળાએ ચોક્કસ ઉત્તર આપતાં પહેલાં અનેક પ્રકારનો વિચાર પહોંચાડવા માંડ્યો, અને આખરે ઉશ્કેરાઈને તેણી બોલી “ ઠીક છે તો તેમ કરીશ; પણ મારાં માતા-પિતાની પીડા છેની ! તેઓ આ વાત સાંભળતાંજ ભડકી ક્રોધે, અને મારાં લોગ ફરી વળશે ! ”

“ જેમ ન્યાતની દરકાર નહીં રાખવી તેમ મા-બાપની પણ શા માટે દરકાર રાખવી ? ”

“ ત્યારે તો ખરાખર. પછી કંઈ વાંધો નહીં. ”

“ તો હવે તું ચોક્કસ કબૂલાત આપે છે, અને મારી સાથે તું લગ્ન કરશેજ, એવીજ આશા હું રાખું કે ? ”

“ હાલ તરત તો એવીજ આશા રાખજો, અને ચોક્કસ કબૂલાત એક-બે દિવસ પછી હું આપીશ. ”

“ કેમ વાઈ ? હજી કંઈ તારા મનમાં બસવસો છે ?

ખીજ કોઈની સલાહ તારે લેવી છે ?”

“ તેવું કશું નથી, પરંતુ વિશેષ વિચાર કરીને કામ કરવું થોડું જણાય. ”

“ વિશેષ વિચાર કોની સાથે તારે કરવાનો છે ? તારા મન સાથે કે ખીજ કોઈ સાથે ? ”

“ મારા મન સાથેજ. ”

“ તારું મન તો તારી સાથેજ હાઝર છે, અને તેની સાથે તું હમણાં પણ વિચાર કરી શકે છે. ”

“ હા. તે તમારું કહેવું ખરું છે, પણ—”

“ એ પણ—પણ નહીં જોઈએ. બસ, તું હા કહી દે. આપણી જોડી જગતમાં જશવંત જણાશે. ”

“ એમ ! ચોક્કસ ? ”

“ બરાબર ચોક્કસ ! આપણે ખંને ત્રેમ પંથના પક્ષા પુખ્ત બની ત્રેમ વાડીમાં આનંદે મહાલીશું. ”

“ ત્યારે તો હું તમને પરણીશ, એ પણ ચોક્કસ છે. ”

એટલામાંજ ચપળાની માતાએ તેણીને બૂમ પાડી બોલાવ્યાથી તેણી “ હવે તો આવતી કાલે મળીશ. ” કહીને પોતાને મકાને દોડી ગઈ, અને શાંતિલાલ આશાવંત વિચાર કરતો બેઠો.

ચક્ર ૮ મું.

હાહરે.

અપળા ચરકી ચડપમાં, પલકમાંજ પલટાઈ,
નેક ટેક જે એક તે, નીતિ એક મનાઈ.

આશા ગેપ !

અપળાને રાજી રાખવાને તેણીની માતા જમના તથા પિતા
અમતદાસ વિશેષ આગ્રહી થયાં, અને તેણીને સાસરાનું સ્મરણ
ચાલજ નહીં તેને માટે તેમણે અપળાને આમ તેમ મેળા-તમાસા-
નાટકો ખતાવવાના રસ્તા લીધા. આજે પણ શનિવાર હોવાથી
તેઓ સ્વપુત્રિને નાટક જોવાને લઈ ગયાં. અગર જો નાટક
જોવા જવાને અપળાનો જીવ જરા કચવાયો હતો; કેમકે તેણીને
એવું લાગ્યું કે “જો નાટકમાં જઈને વળી પતિ-પત્નિના પ્રેમ
ચંદની વાતો સાંભળીશ તો વળી મારા મનમાં પણ પતિ સમા
જમની ચટપટી થઇ આવતાં વળી મારો જીવ તળે-હિપર થઇ
જશે !” આવો સંતાપ થવા છતાં પણ નાટક જોવાની હોંસ તો
અરીજ ! તેથી તેણી તે જોવાને ગઇ પણ અરીજ ! તેમાં એક
હેખાવ એક પતિવૃત્તા યુવતિ, અને એક કામાન્ધ નૃપતિ વચ્ચેના
સંવાદનો તેણીએ જોયો તથા સંભળ્યો. તેમાં તે નૃપતિએ તે
પતિવૃત્તાનો પ્રેમ પામવાને તેણીનાપર બહારકાર કરવાની પણ
ત્રેસી કરી ! તેજ પ્રસંગે તે પવિત્ર પતિવૃત્તાના મૂખમાંથી એટ-
લાંજ વચનો નિકળ્યાં કે “ઓ ! અધમ રાજ ! ઓ ! રજપૂત
નામને નામોશીમાં નાંખનાર નૃપતિ ! તું બહારકાર માટે તલખ્યો

છે, પણ યાદ રાખજે કે, મારા પવિત્ર પતિવ્રતપણાનો પ્રકાશ તારી નીચ મનોવૃત્તિને અધકારમાં મૂકી, મારા જેવી સતીની સાક્ષતામાં શ્રી હરિ પોતેજ પધારી, તું તારી આશામાં અટવાઈ, અટકાઈ, જખ મારતો પાછો પડશે ! ઐ દુષ્ટ ! તું તારેજ હાથે તારું ખૂંડે કરવા નીકળ્યો છે ! ઐ કામાન્ધ કીડા ! ચેત ! આ પતિવ્રત્તાને છોડવા જતાં ખૂંદાઈ-ખૂંદાઈ જશે ! મરશેરે મરશે ! ”

આવાં વચનો તે નિર્મેળ નારીના મૂખમાંથી નિકળતાંજ તેણીની સાક્ષતામાં તેજ ક્ષણે શ્રી ભગવાન વિમાનમાં વિરાજમાન થયેલા પધાર્યાં, અને તેજ ક્ષણે તે ભૂંડો ભૂપતિ જમીનપર ગગડી પડ્યો ! સતીને તે સ્થળેથી પલાયન થવાનો શુભ પ્રસંગ ભગવાને બદલ્યો ! તેણી ત્યાંથી ચાલી ગઈ ! ભગવાન અદ્ભુત થયા ! રાજા હીને આક્રંદ કરતો નિર્માલ્ય જેવો બની પોતાના મહેલમાં ભરાઈ ગયો ! આ દેખાવ-આ નાટ્ય પ્રયોગ નિહાળતાંજ અપળાના મગજ પર વળી બૂહીજ અસર થઈ, અને તેણીએ પોતાના મનમાં એટલુંજ નિર્માણ કર્યું કે “ જમે તેમ થાય, તો પણ પરણેલા પતિ શિવાય અન્ય પુરુષને પતિ તરીકે નહોંજ ગૃહણ કરવો, તેમાંજ અંતે શ્રી હરિ મને પણ સાક્ષ થશે, એજ ચોક્કસ છે. ” આટલું દૃઢ કરી તેણી નાટકની સમાપ્તિ થતાં સુધી તેજ વિચારમાં રહી, અને સ્વગૃહે ગયાં પછી વળી તેણી પોતાના બિછાનામાં સૂતી, અને માત્ર એટલોજ વિચાર કરવા લાગી કે “ નાટકમાંથી જેમ અનીતિનો રંગ લાગે છે, તેમજ નીતિનો રંગ પણ લાગે છે, અને આજનો નાટ્ય પ્રયોગ જોતાંજ મને તો એમજ મનાયું છે કે, પતિની પ્રીતિ શિવાય સર્વ મિથ્યા છે. મરણોત્તરનો પ્રેમ એજ પવિત્ર પ્રેમ છે, અને તેનેજ સીર સાટે

માનવામાં મોજ છે, મજાહ છે અને માંગિલકતા પણ છે. શાંતિ-
લાલની ઘાનત મારા પ્રત્યે બહુ થઈ છે, અને તેના સમજાવ્યા-
થીજ મારી મતિ પણ તેના પ્રત્યે થોડી બહુ થઈ હતી ખરી,
પણ હવે તો તેને હું તરછોડીજ કહાડીશ, અને તેને સાફ સંભ-
ળાવી દઇશ કે 'તું મારો ભાઈ, અને હું તારી ખહેન-ખને
ભાઈ ખહેન વચ્ચે લગ્ન ગાંઠ બંધાયજ નહીં; માટે હવે પછી
તારે એ વાતજ વદવી નહીં' આમ બુદ્ધિ બખડાવીને કહેવામાં
મને શરમ પણ શાની હોય? નાટકમાં એક માનવ તો મહારાજ
જેવા મહાન પુરુષને તરછોડી કહાડતાં એક પતિવ્રતા નારી જશ
પણ શરમાઈ નહીં કે ખંચાઈ નહીં તો શાંતિલાલ જેવા
સાધારણ માણસને તરછોડવામાં મારે પણ શા માટે ખંચાવું
જોઈએ? જરા પણ નહીં." આમ વિચાર કરતાં તેણી વળી
કપાળ પર હાથ ફેરવતાં બોલી "પણ હવે મારા પતિને મેળ-
વવાનો પ્રયાસ તો કરવોજ જોઈએ, પરંતુ તે પ્રયાસ કેવે પ્રકારે
કરવો, અને મારા પ્રાણપ્રિય પરણેતરની સુલાકાત કેવી રીતે
મેળવવી તેને માટેજ માફ મન તલપી રહ્યું છે. શાંતિલાલ તો
હવે મને સીધી સલાહ આપવાનો નથી, તેમજ એવો કોઈ
અન્ય વિદ્વાસુ સલાહકાર પણ મારા સમાગમમાં નથી કે તેની
સલાહ મેળવું. હવે તો મારી મનોવૃત્તિ, એજ મારી સલાહની
આપનાર સખી! માટે ઓ! મન, તું મને જમ દોરવશે તેમજ
હું તો દોરવાઈશ." આમ મનન કરતાં તેણીની આંખોમાં લહેર
આવવા માંડી, અને તેણી નિદ્રામાં પડી.

પ્રભાતમાં પાંચ વાગતાં સંમથ થતાંજ તેણીને તરેહવાર
સ્વપ્ન આવતાં તેણી એકદમ જાગી ઉઠી, અને અંધારીને પથારી-

માજ ખેડી થઇ ગઇ. અંગવચનું ઠેકાણું નહીં, તેમજ માથાનાં
 કેશ નિદ્રામાં વિખેરાઇ ગયલાં, અને હાથમાં આલોટતાં ચોળીનાં
 ખટન પણ તૂટી પડેલાં ! આવી સ્થિતિમાં તેણીને સ્વપ્નું પણ
 એવુંજ આવેલું કે “ શાંતિલાલ સાથે લગ્ન થયાં, અને તેના
 સમનગૃહમાં તેણી શાંતિલાલ સંમેળ બધે વિલાસમાં મસ્તૂલ
 થઇ ગઇ છે ! ” આ સ્વપ્નાએજ તેણીને તત્કાળ ચમકાવીને
 જાગૃત બનાવી, અને જાગૃતાવસ્થામાં આવતાંજ તેણી નિઃશ્વાસ
 નાંખતાં બોલી “ શું આ પ્રભાતનું સ્વપ્નું સત્યજ કરશે ? શું
 શાંતિલાલ સાથેજ મારાં લગ્ન થશે ? શું તેના જવા બાંધનેજ
 આ ખડેન પરણશે ? ” આમ સંતાપ કરતી તેણી જરા ગરમ
 ખની બોલી ઉઠી “ હુપરથી પરમેશ્વર આવીને મને કહેશે, તો
 પણ એવું તો મારાથી કદી પણ નહીં અને ને નહીંજ અને !
 એવા સ્વપ્નાને તો હું મારા મગજમાં જરા પણ સ્થાન આપ-
 નારજ નથી, અને એ શાંતિલાલને હવે ચોખ્ખું ચટ સંભળાવી
 શીધાં વિના મને શાંતિ પણ વળનાર નથી. ” આમ બોલતાં
 તેણી વળી બિછાનામાં પડી, અને ઘેરાયલી આંખોથી વળી
 નિદ્રામાં પડી, અને વળી ફરીને એજ બાજતનું, તો પણ
 આગલા સ્વપ્નાથી હાલતુંજ સ્વપ્નું આવ્યું કે “ શાંતિલાલનો
 વિશ્વાસ કરશે તો પસ્તાશે ! ” આટલા સ્વપ્નવત શબ્દોથી વળી
 તે જાગૃત ખની ગઇ, અને પ્રભાતના સાડાછનો સમય થતાં
 તેણી આનંદમાં ઉઠીને વળી વિચાર કરવા લાગી કે “ હવે
 સમજાયું ! સ્વપ્નની વાતપર આધાર રાખવોજ નહીંએ છેઃ કેમકે
 સ્વપ્નનો રંગ તો માત્ર દિવસના થતા વિચારોના પ્રતિબિંબ

સમાન છે, માટે એવી જાળનાપર આમ કે તેમ આધારજ રાખવો નહીં, પણ મનને જે યોગ્ય, સન્માર્જ સચક અને સત્ય મનાય તેજ કરવું, અને તેજ પાર પાડવા પ્રત્યે મમત રાખવો.” આમ નિર્માણ કરી તેણી શાંતતામાં નીચે ઉતરી ઝોટલાપર દાતણ કરવા માંડી. સામેથી શાંતિલાલે પોતાની ખારીમાંથી તેણીના સન્મુખ બેઠા ખોખારવા માંડ્યું, તેણીની નજર પોતાની નજર સામે લગાડવાને અનેક ચેનચાળા ચલાવી તરેહવાર ‘સીગનલો’ આપવા માંડી, પરંતુ અપળાએ તેની સામે જરા પણ નહીં બે. તેણી તો એાર તેની સામું “થૂ” કરીને થૂંકવા માંડી ! આથી શાંતિલાલ પણ વિચિત્ર વહેમમાં પડી ગયો; અને અપળા સપાટાખંધ દાતણ કરી ચડપમાં પોતાના ઘરમાં ચાલી ગઈ.

ચક્ર ૯ મું.

દોહરો.

અપળા શાંતિલાલને, મળી કરે છે વાત;
શાંતિલાલે શરમાં, સંભળાવ્યો ઉત્પાત !

“ એક ધાના બે કટકા ! ”

અપળા વિચાર કરવા લાગી કે “ શાંતિલાલને હવે ખુલ્લું કહી દેવું જ સાઈ છે; કેમકે તેમ નહીં કરીશ તો તે દરરોજ મારી તરફ બેઠા મને બોલાવવાને અનેક રીતે ચાળા ચસ્કા ચલાવ્યાજ કરશે.” આમ વિચાર કરીને તેણી અવકાશને વખતે તેની ખાસે ગઈ. તેણીને બેતાંજ શાંતિલાલે મોં મલકાવતાં જણાવ્યું

“ કેમ શેઠાણી સાહેબ, તમે તો કંઈ બધા મોંઘા થઈ ગયા છો ? તે દિવસે વચન આપીને ગયા તે છેક આજે આવ્યા ! તમને બોલાવવાને મેં પ્રભાતમાંજ અનેક ઇશારતો કરી, પણ તમે તો મારી ઇશારતના ઉત્તરમાં મારી સામું થૂંક્યા ! કેમ ખરું કેની ? ”

“ હા. થૂંકી તો ખરી, અને હજી પણ તમારી એવી પાપી ઇશારતની સામું હું તો થૂંકીશજ. બોલો ! હજી કંઈ પૂછવું છે ? ”

“ હે ! ” શાંતિલાલ સડક થઈ ગયો ! તેણે ખાજી બદલાયલી માની લેતાં વળી પૂછ્યું “ કેમ વાર ? તમારું ” મન વળી કંઈ ચક્રપર ચઢ્યું છે કે ? વળી મગજનું કાતરિયું ગેપ થઈ ગયું, અને આપણા કરાવને લોળી પીવા ધાર્યો છે ? તમે એકવચની છો કે બેવચની ? તમારી બુદ્ધિ સવળી છે કે અવળી ? ”

“ અવળી હતી, પણ હવે તો તદ્દન સવળીજ થઈ છે. ”

“ સવળી થઈ હોય તો તમારા વચનને આમ એખ લગાડોજ નહીં. તમે તમારી કબૂલાતને કલંક લગાડો છો ! ”

“ કબૂલાત કરતાં મારી નીતિની કિમ્મત અધિક છે. ”

“ નીતિની કિમ્મત છે તો પછી મારી સાથે તમારાં લગ્ન થયાં પછી નીતિનો નિયમ જળવાશે, અને તમારી નીતિની કિમ્મત પણ જળવાશેજ. ”

“ નીતિની કિમ્મત નાબૂદ થશે, અને અનીતિની કિમ્મત અંકાશે ! આમ કહો તોજ ન્યાય કરેલો કહેવાય. ”

“ એટલે ! કંઈ કારણ ? ”

“ કારણ એજ કે મારા પરણેલા પતિને પડતો મૂકીને તમારા જેવા પર પુરુષ સાથે—ખરે ! તમારા જેવા એક મારા

ખાડેલી બાઈ સાથે લગ્ન કરે' તો તે અનીતિજ ગણાય ! હવે ન્યાય નિયમનો સાર સમજ્યા કે ? ”

“ અપણા ! આ તારા ચહેડો આશા બંગ કરનારા છે ! ”

“ તમારી આશા બંગ કરનારા ખરા, પણ મારી તો નહીંજ..”

“ કેમ વાર ? તે' મારી સાથે લગ્ન કરવાની આશા રાખી નહોતી ? ”

“ ના બાઈ-કદી નહીં. ”

“ ત્યારે તે' મારી સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી કરેલું, એ શું ખોટું કે ? ”

“ ખોટુંજ. ”

“ તું શું એમ કહે છે કે તે' મને વચન નથી આપ્યું ? ”

“ વચન આપેલું તે માત્ર સ્વમ સમાનજ સમજવાનું. ”

“ તે સમયે તું શું સ્વમવત હતી ? તું તો જગૃતજ હતી. ”

“ જગૃત ખરી, પણ મગજની નિર્જળતા, આત્માની અનિયમતા, અને મનની મલીનતાને લીધે તે સમય સ્વમ સમાનજ સમજી લેવાનો. ”

“ આ બધી વધીલાતની વિષા કષ્ટ નિશાળમાં શીખી ? ”

“ તમારીજ નિશાળમાં ! તમારી કૃપિતિએ મને સત્ય માર્ગ શીખવ્યો છે. ”

“ તારી બૂલ છે. તું મગજને શાંત રાખી હજી પણ વિચાર કર, અને તારા વચનને બદો ના લગાડ. તું મારી સાથે લગ્ન કરીને સુખીજ થશે. ”

“ એવો અનિતિથી કેણુ સુખી થયાં છે કે તમો ને ! ”

સુખી થઈશું ? તમારી તો અકલ અંધારે વેચાઈ છે ! તમારી સાથે મારી અકલ પણ અંધારામાં આવી હતી, પણ મારાં સદ્ બાળ્યે મારી અકલ તો અંધારામાંથી અજવાળામાં પાછી આવી છે, અને હવે તમારી અકલ પણ અંધારામાંથી હિંગરી અજવાળામાં આવે તો તમારું બાળ્ય પણ સુધરેલું જ સમજાય. ”

શાંતિલાલનું મગજ કંઈક તપી આવતાંજ તેણે અપળાનો હાથ ઝાલી જુસ્સામાં જણાવ્યું. “ હવે બધી સિદ્ધાંત જવા દેની ! જાણી તારી સપાઈ ! તું ગમે તેમ છટકવા માંગશે, પણ તારાથી નહીં છટકાય, અને હું તને કદી પણ છોડનાર નથી. એ તો આપણાં લગ્ન થયેજ છૂટકો ! ”

“ અરે જાવરે લગ્ન વાળા ! કદી આકાશ પાતાળ એક થઈ જાય, તો પણ એ વાત કદી પણ બનનાર નથી તો ! ”

“ પણ મારે તે બનાવવી છે, અને તે હું બનાવીશજ ! ”

“ ખાંડ ખાવ ખાંડ ! એમ કંઈ પારકાં ઘરના ખતપત્ર નહીં થઈ શકે ! ”

“ તું મને ઓળખે છે કે ? હું કોણ છું તે તું જાણે છેની ? ”

“ હા. હું જાણું છું કે તમે એક વકીલના કારકુન છો, અને કદાચ તમે કોઈ હાકેમ હોવ તોયે તમે શું પરાયો માલ જખરજસ્તીથી લૂટી શકો કે ? આ કંઈ મૂગલાઈ નથી, પણ ઈંગ્લેન્ડ રાજ્ય છે. સમજ્યાની ? ”

“ એટલે તું તારા માથામાં ઘણો પવન ધરાવે છે, કેમ ? ”

“ નીતિનો પવન, નીતિનો નિશ્ચય અને નીતિનો નેક તો ધરાવું છુંજ. તમારી ખાસે હું સારી સલાહ લેવા આવી તો તમે

મને અવળાજ રસ્તો ખતાવ્યો ! એ તો પેલી ઠહેવત છેની કે
‘આવી મળવા તો બેસાડી દળવા !’ જેવી વાત ખની ! પણ
તેમ નહીંજ અને ! ફોગટ ફાંફાં મારવાનું મૂકી દો.”

“મૂકું તે કેમ ? આખરે માફ ધાર્યુંજ કરીશ, અને
તનેજ પરણીશ.”

“પરણે પરણુશો ? ખહેનને ખાયડી ખનાવશો ? પર પ્રિયાને
સ્વપત્નિ કરશો ? કંઈ ખોલતાં શરમાતા પણ નથી ?”

“પરણેજ પરણીશ ! ગમે તેમ કરીને પણ તનેજ પરણીશ.”

“જવા દો એ પતરાજી ! આ ભવમાં તો એ કદી
ખનનાર નથી.”

“મારે તે ખનાવવું છે. યાદ રાખજ કે તું મારા સંકળ-
માંથી છટકવા નહીંજ પામે ! હું પણ એક કાળો નાગ અને
ખાંડો સાપ છું !”

“એવા તમારા દમામથી ડરનારી હું નથી. એ રોપ
જવાજ દેજે !”

“એમ કે ! ઠીક છે ! હું પણ જોઈ લઉંશ ! ખૂબ સંભાળજ !”

“જરે મૂવા લુચ્યા ! તારા જેવા લકુંગાથી હું ખ્હીતી
નથી.” કહીને ચપળા ચડપમાં ત્યાંથી ઉતરીને ચાલી ગઇ.

સાંતિલાલ આશા ભંગ થવાથી અત્યંત સંતાપમાં પડી
ગયો, અને મનમાં અનેક તરેહના ઘાટ થડવા લાગ્યો.

ચક્ર ૧૦ મું.

દોહરો.

અપળાએ ચતુરાધથી, ખરી જોઠવી ચાથ;
તેણીને સાલક મળ્યો, વાંકાલાલનો હાથ.

સખળ સાલતા.

ચક્રાર અપળાના મગજમાં મહા ક્રોધ વ્યાપ્યો. શાંતિલાલના સ્વાર્થિ સપાટાથી તેણી લેશ માત્ર પણ નહીં ખડીતાં ઓર તેણીના મગજમાં રાગ દ્રેષ-શાંતિલાલ પ્રત્યે જાલમ ઝેર વ્યાપિ રહ્યું, અને “તે નીચ અવશ્ય ધર્મથી મારીપર ગમે તે પ્રકારની પીડા ઉત્પન્ન કરવાની કૌશિય કરશે તેમજ મારીપર અનેક અપવાદોની આપ્રત વર્તાવશે !” આમ ધારીને અપળાએ પોતાના પક્ષમાં કોઈ પણ બળવાનને રાખવાની ઇચ્છા કરી. તેના સંબંધમાં કેટલોક વિચાર કરીને તેણીએ, પોતાના મકાનથી ચાર-પાંચ ઘર મૂકીને રહેનાર વાંકાલાલ નામના એક વણિક વીરને મળવાનો વિચાર રાખ્યો. આ આ વણિક સુમારે પંચાવન વર્ષનો વયોવૃદ્ધ હતો, તેમજ તેનામાં ગમે તેટલાં કૂકર્મ ભરેલાં છતાં વળી દયાળુપણાંને ગુણ પણ હતો. વળી તે ખાંડો સાપ જેવા પણ શહેરમાં ગણતો હતો, અને એક હુચ્યા-લક્ષ્મી તરીકે સુરતીઓમાં તે પંકાયેલા હોવાથી તેનું નામ સાંભળતાંજ લોકો ખડી જતાં હતાં. તે વાંકાલાલની જે સ્ત્રીઓ સ્વધામ પહોંચ્યાં પછી તે ત્રિજ પત્નિ પરણ્યો હતો, અને તેણીનું નામ તેણીનાં માતા-પિતાએ ગમે તે રાખ્યું હશે, પણ વાંકાલાલે તેણીને લાડકી તરીકે માનેલી હોવાથી

તેણીનું નામ વાંકાલાલે પણ તેવું જ લાડકું-મધુરી કરીને રાખ્યું હતું. તેની વય આશરે ત્રિશેક વર્ષની હતી, અને તેણી રૂપે રંગે જમ રમણિક હતી, તેમજ સ્વભાવે પણ આનંદી અને મિલન-સારજ હતી. તેણીની સાથે ચપળાને માત્ર સાધારણ ઝાળખાણ હતી તો પણ તેણીને પોતાની સખી બનાવી તેણીની મારફતે વાંકાલાલને પોતાના હાથમાં લેવાની રચના ચપળાએ રચી, અને તેજ વિચારથી તેણી તરતજ તેણીની પાસે ગઈ.

આ સમયે પાછલાં પહોરના સુમારે ચાર વાગ્યાં હતા. વાંકાલાલ કંઈક કામસર બહાર ગયો હતો, અને મધુરી એક રમાલ ગૂંથવા બેઠી હતી. પોતાને ત્યાં ચપળાને આવેલી બેતાંજ મધુરીએ તેણીને મિઠાશથી બોલાવતાં જણાવ્યું “આવ બહેન, બેસ.” કહીને ચપળાને તેણીએ પોતાની પાસે બેસાડી. કેટલીક સામાન્ય વાતો ચલાવ્યા પછી મધુરીએ તેણીને પૂછ્યું “પડોસમાં તું રહે છે, અને એક પડોસણ તરીકે આ તારી નવી કાકીની ખબર પણ તું તો કદી લેતી નથી ! આમ આવે જય તો સાફ લાગે.”

“ નવી કાકી ! તમારી સાથે મારે વિશેષ પરિચય નહીં, માટે કામ વગર આવતાં મને જરા શરમ આવે છે. આજ તો તમારી ગરજ મને પડી છે, માટેજ આવી છું.” કહેતાં ચપળાની આંખોમાં આસુ આવી ગયાં.

“ રહે છે શા માટે ? મારી શી ગરજ પડી છે તે ખુશીથી કહી દે. તું જરા પણ અચકાતી નહીં.”

“ વાત એમ છે કે-” ચપળાએ પોતાની, તેમજ સાંતિ-

લાલના સંખેની તમામ વાત કહી દીધી, અને ઉભટે બોલી
 “ એ મૂલો સંતિડાનો સ્વાર્થ સંધાયો નથી, માટે એ તો હવે
 મારી પાછળ લાગી અને હેરાન કરવાનીજ ખટપટ કરશે ! માટે
 એ વાંકાલાલ કાકાને તમે સમજાવો, અને તેઓ એ તે મૂવાને
 બોલાવીને ધમકાવે તોજ તે દબાઈ જાય. વાંકાલાલ કાકા
 તો તેને એક મિનિટમાં ઠડોગાર કરી નાંખશે. ”

“ ઓહો ! તેમાં શી મ્હોટી વાત ! તારા કાકાને તારે
 ખાતર હું કહીશ, અને તે નીચને તો નાક લીસોટી તણાવીશ.
 તું જરાયે જલરા નહીં. હમણાંજ તારા કાકા આવશે, અને તારાં
 દેખતાંજ હું તેમને કહીશ. ”

“ તેમની પાસે હું પોતે પણ વાત કરીશ, અને તારે પણ
 શરમાવું નહીં. તે તો તને છોકરી જીવીજ જણશે. તું જરા પણ
 બહીતી નહીં. ”

“ ઠીક. ” કહીને ચપળાએ પોતાના સંતાપની સર્વ બિના
 વિસ્તારથી કહેવા માંડી, અને મધુરીને, તે સાંભળતાંજ ચપળાને
 માટે અત્યંત લાગણી ઉરકેરાઈ, તેમજ ચપળાપર સ્વાભાવિક
 સ્નેહભાવ પણ થઈ આવ્યો.

લગભગ અરધા કલાકમાંજ વાંકાલાલ ધનધન દાદર ચડતો
 આવ્યો, અને ચપળાની સાથે મધુરી બેઠેલી હોવાથી તે બીજા
 રૂમમાં ચાલ્યો ગયો. તેની પાછળજ મધુરી ગઈ, અને વાંકાલાલ
 કપડાં કહાડીને ખુરસીપર બેસતાંજ મધુરીએ એકદમ ઉરકેસપલી
 સ્થીતિમાં ચપળાની વાત કહી સંભળાવી.

વાંકાલાલ પણ તે સાંભળતાંજ ઉરકેરાઈ ગયો, અને મધુરી
 પાસે તેણીને તેજ રૂમમાં બોલાવીને બેસાડવા પછી વાંકાલાલે

જણાવ્યું “ બેટા ! બહીતી નહીં, તારી કાકીએ મને તમામ વાત એમજાવી છે, અને એ શાંતિલાલની મફદૂર શું છે કે તને એક શબ્દ પણ કહી શકે ! અરે ! તે એ જરા પણ આડું અવળું કરશે તો એક પણ વારમાં તેનાં હાડકાં ભંગાવી નાંખીશ ! ”

“ પણ તે મારી આખરપર હુમલો કરે તે પહેલાંજ આપ તેને ચેતવણી આપો તો સાફ કેની ? આપનો આધાર મને છે, એમ જણતાંજ તે પોતાની મેળે ઠંડોચાર થઇ જશે, અને કંઈ પણ ગડબડ કરવાની હિમ્મતજ કરશે નહીં સુરતમાં લલલલાં આપના નામથી બહીએ છે તો શાંતિલાલ શું નહીં બહીશે કે ? ”

“ અરે ! તે તો શું પણ તેનો આપ પણ બહીશે ! ” વાંકાલાલે સ્વાભિમાન બતાવતાં જણાવ્યું “ સુરતમાં કોઈ માધનો પૂત, એવો-તો નહીંજ હોય કે જ માફ માન નહીં રાખે ! વળી તારી એમ મરજી છે તો હું તેને તારા દેખતાંજ બોલાવીને ખરાખર સંભળાવી દઉં છું. ”

“ તો મ્હોટી મહેરબાની કાકા ! તમે મારા વડિલ જેવા છો, તેમ વળી સમર્થ પણ છો, માટેજ તમારો આધાર લેવા તમારે ત્યાં આવી છું. ” આમ બોલતાંજ ચપળા રડી પડી.

“ રડ નહીં બેટા. તું જરા પણ અલરાતી નહીં. તું મારો આધાર રાખે છે તો હું પણ તને તન-મન-ધન થી જ પણ કહેશે તે આધાર આપવાને તૈયાર છું. પ્રથમ શાંતિલાલને ઠંડો કીધાં પછી બીજી વાત આપણે કરીશું. ” આમ જણાવી વાંકાલાલે પોતાના ઘાટીને બોલાવીને શાંતિલાલને બોલાવવાને મોકલ્યો, અને પોતે ખારીમાં ડોકિયું કરી શાંતિલાલ આવે છે કે કેમ ? તે બેતો રહ્યો.

ઘાટીએ શાંતિલાલને કહેતાંજ તે તરતજ ઘાટી સાથે વાંઠાલાલ પાસે આવવાને નિકળ્યો, અને વાંઠાલાલે તેને રસ્તામાં આવતા જોતાંજ મધુરીને જણાવ્યું “ તું અને અપળા આ રમમાંજ બેસજો, અને હું દિવાનખાનામાં બેઠો છું, કેમકે શાંતિલાલ આવે છે. ” કહીને વાંઠાલાલે તે રમમાંથી બહાર નિકળી તે રમનાં દ્વાર અડકાવ્યાં, અને પછી પોતે દિવાનખાનામાં એક ખુરસીપર બેઠો. એટલામાંજ શાંતિલાલ આવી પહોંચ્યો, અને તે વાંઠાલાલની સામે સેત્રાંજીપર બેઠો.

ચક્ર ૧૧ મું.

દાહરે.

વાંઠાલાલના વેગથી, ખીધા શાંતિલાલ;
નમી પડ્યો પણ વારમાં, બૂલ્યો બૂડો ખ્યાલ !

“ શેરને માથે સવા શેર ! ”

“ કેમ કાઠા સાહેબ, શો કુકમ છે ? ” શાંતિલાલે નમ્રતાથી પૂછ્યું.

“ ખરચા તે આજકાલ બહુ દાદાગિરી કરવા માંડી છે ! ”

“ નારે કાઠા સાહેબ ! દાદાગિરી કરવાની મારી શી બુંબસ ? ”

“ બહુ જાણે છે ખરચા ! ” વાંઠાલાલે હવે જરા આંખો ફરવીને જણાવ્યું “ આ મહોદ્ધામાં રહીને મહોદ્ધાનીજ ચૂપાન છાકરીઓપર ખરાબ નજર નાખે છે, અને વળી મારી પાસે બહુ જાણે છે ! પણ માદ રાખજ કે જો કંઈ પણ અડખડ

મહોદ્ધામાં કરી કે આડી અવળી ચાલ, ચલાવી તો તારાં ડાડ
કાંના ચૂરાજ કરી નાંખીશ ! તું મને ઝાળખે તો છેની કે હું
કોણ હું ? એ નહીં ઝાળખતો હોય તો ચોવીશ કલાકમાં—અગર
તારા મનમાં ઉમેદ હોય તો પાંચ મિનિટમાં તને મારી
ઝાળખ કરાવી દઉં ! અરે ! અહીં ખેંઠા છે તે ઉઠવા પણ નહીં
પામે, અને મકાને પણ જઈ નહીં શકે ! બોલ, છે વિચાર ? ”

“ અરે ! નારે કાકા, હું તો તમારું ખચ્ચું છું ! તમે
મારાપર ગુસ્સે થયાં છો તે જોઈ મને નવાઈ લાગે છે ! તમે
જોઈએ તો બે તમાચા અને મારો ! તમને તેમ કરવાનો હક્ક છે !
પણ મહોદ્ધામાં મેં તેવી ચાલ ચલાવીજ નથી ! ”

“ હજી પણ જૂઠુંજ બોલી મને ઉડાવે છે ! પેલી ખિચારી
નાદાન અપળાને તેં શું દમ ભીડાવ્યો નથી ? ”

“ હા ! ખરી વાત ! ” શાંતિલાલ શરમાતાં બોલ્યો
“ તેણી તો પોતેજ ચાહી ચલાવીને મારી સલાહ લેવાને આવી
હતી કાકા સાહેબ ! ”

“ અને તારી સાથેજ તેણીએ નાતરે કરી દેવું, એવી તે
તેણીને સલાહ પણ આપી ! તે સલાહ તેણીએ નહીં સ્વીકારી
તથી તેં તેણીને દમદાડી આપી, અને હવે તું તેણીને ગમે તે
પ્રકારે પણ સતાવવાનો છે ! કેમ, ખરે કેની ? ”

શાંતિલાલ સડક થઈ ગયો ! વાંકાલાલના ધોધાથી તે ધુલ
ગયો ! તેણે ખુલાસો કરવાનું માંડી વાળ્યું, અને બે કાચ
બોરીને એટલુંજ બોલ્યો કે “ કાકા માફ કરો ! આપ મુરખિયણ
તે સૂવતિની હિમાયત કરશે, એવું મેં સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહોતું,

અને આપ તેણીને પક્ષ કરો છો તો હવે હું તેણીનું નામ પણ નહીં દઉં. આટલો ગુન્હો માફ કરો.”

“હું તેણીને પક્ષ એટલાજ માટે કરું છું કે, તેણી આપણા મહોલ્લાની છોકરી છે. હું ગમે તેટલો હુસ્સો, ખદમાશ અને તોપ્રાનીમાં ખપું છું, તો પણ મહોલ્લા વાળા અને આલે છે! તેનું કારણ શું? એજ કે મહોલ્લામાં સર્વ સ્ત્રીઓને હું મા, ખડેન કે હીકરીઓ તરીકે માની ઠાંધની પણ સામે ફેદણીથી હું જોતોજ નથી. કહેવત છે કે ‘સાપ ગમે ત્યાં વાંકો ચાલે, પણ પેતાનાં દરમાં તો તે સીધાજ.’ તે રીતે આપણા મહોલ્લામાં તો આપણે સીધાંજ ચાલવું જોઈએ. તેમ છતાં તું જો જરા પણ ગડબડ કરશે કે તે છોકરીને જરા પણ સતાવશે તો યાદ રાખજે કે, આ મહોલ્લામાં રહેવું તને ભારી થઈ પડશે, અને તને દુનીયામાંથી ઉખેડીજ નાંખીશ!”

“પણ તેવું અટક્યાણું હું કરું ત્યારેની? માન જ પની ગયું તેને માટે હું આપની માફી ચાહું છું, અને હવે પછી હું તેણીને મારી ખડેન બરાબરજ ગણીશ. પછી તો મારા પર આપ મહેરબાની રાખશોની?”

“તું સીધા ચાલશે તો તને હેરાન કરવાની મારે શી જરૂર?”

“કાકા! જો જરા પણ આપના સૂકન વિરુદ્ધ માફે વર્તન આપને દેખાય તો મને જોડે જોડે મારજો! આપ મુરખિયજીના હુકમને તો હું તાળેજ છું, એમ ખાત્રીથી માની રાખજો, અને મને આપના છોકરા તરીકેજ બણજો.”

“તો બસ, જી. હવે વિશેષ કહેવાની તને જરૂર નથી.”

“વાંચે.” કહીને શાંતિલાલ વિનયપૂર્વક વાંકાલાલને પગે પડીને ત્યાંથી વિલે મોઢે વિદાયે થયો.

ચપળા તથા મધુરી આ બધી વાત અંદરના રૂમમાં બેસીને સાંભળતી હતી, તેણીની પાસે વાંકાલાલે જઇને કહ્યું “કેમ, હવે તો કાંઈ વાંધો નથીની? એવા કાડી મકોડીને કાપી દેતાં વાર કેટલી?”

“હવે એ કંઈ તોપ્રાન તો નહીં કરેની કાકા?” ચપળાએ હજી પણ અધીરાઇથી પૂછ્યું “પાછલે હાથે વળી એ મૂવો કંઈ તરટક કરાવે તો?”

“તરકટ! મારી આટલી તાકીદ છતાં તરકટ કરવા-કરાવવાની એ હિમ્મત કરે?” વાંકાલાલે હસીને ખાત્રિ આપી “હવે એની તાકાત નહીં કે, કોઈ પણ પ્રકારે તારાં બૂરામાં ઉભા રહેવાની એ હિમ્મત કરે. માફ નામ સાંભળતાંજ એ ઢીલોદય બની ગયો છે!”

“પણ કાકા!” ચપળા નમન્તાઇથી હાથ જોડી બોલી “કદાચ તે નીચ કંઈ મારે માથે નવું વૃત્ત ઉભું કરે તો મને તમારા શિવાય અન્યનો આધાર નથી, અને હું તો માત્ર તમારીજ હુંફની હિમ્મત રાખીશ. હું તમારી છોકરી છું, એમ માની મને સાચા આપતાં રહેશો.” કહેતાં તેણી રડી પડી.

“રડ નહીં બેટા!” વાંકાલાલનું હૃદય વધારે દયામાં ખીજવાતાં તે બોલ્યો “તને એ કોઈ પણ સંતાવે કે હેરાન કરે તો હું કેવો બેટો છું.”

“ હો ! હવે શું છે ? ” મધુરી વચમાં બોલી ઉઠી “ તારા કાકા તને કાઠી વાતે આંચ આપવા નહીં દે. ”

“ પણ માઈ તને એટલુંજ કહેવું છે કે, તું નીતિ-રીતિમાં રહેજે, અને જો જરા પણ આડે રસ્તે ચાલી તો આ તારો કાકો પછી તારો નહીં થાય. ” વાંકાલાલે સહચોદ આપતાં જણાવ્યું. “ તારા મા-આપ અજરજો તને સાસરે મોકલતાં નથી, અને તેમાં તેઓ મોટાટી મુરખાઈ ચલાવે છે, તો પણ તારે શાંતિ રાખી તારૂં શીયળ સંભાળવું, અને તેમાંથીજ આજળ જતાં તારૂં સારૂંજ થશે; તેની સાથે એટલું પણ હું તને હિમ્મતથી કહી રાખું છું કે, જો કદાચ તારા પિતાને સમજાવવાની મારી હાજરીની જરૂર હોય, અને તેવો પણ પ્રસંગ કદાચ આવે કે, તારા પિતા માઈ કહ્યાં માનશે, તો તે સમયે તું મને સુચીથી બોલાવજે. મારાથી બનશે તેટલું તેમને પણ હું કહેવાને ચૂકીશ નહીં. અજર જો તું નાદાન છે, તો પણ તારી મતિ શુદ્ધ છે, એમ માનીનેજ હું તને દરેક સાક્ષતા આપવાને તૈયાર છું. હું મને તેટલો લુચ્ચો છું, બદમાશ છું કે બૂડો પણ છું, તો પણ સલાંની સાથે સલોજ છું, માટે જ્યાં સુધી હું તને નીતિવાન દેખીશ, ત્યાં સુધી હું તને દરેક રીતની મદદ આપતોજ રહીશ. ”

“ આપનાં કહ્યાં પ્રમાણેજ હું કરીશ કાકા ! ” ચપળાએ સહજ શાંતિ પામી પૂછ્યું. “ પણ તમે જો હમણાંજ મારા પિતાજીને મારે માટે જે વાત બોલો તો કેમ ? તેઓને આપ બરાબર સમજવી શકશે. એવી મને આશા છે. ”

“ હમણાં એકદમ મારે તમારી ખાનગી ઘર ખટકાની

આખતમાં બોલવું યોગ્ય ગણાય નહીં. કાલ તરત તું પારજી રાખ, અને વળી પ્રસંગોપાત થઇ રહેશે. ”

“ જોયે આપની આશા. ” કહીને ચપળા નમન કરીને ત્યાંથી યુનઃ પોતાને ઘેર ચાલી ગઇ.

ચક્ર ૧૨ મું.

દોહરો.

ચપળાની વાતો સુણી, મધુરી કરે વિચારઃ
સ્વામિને સમજાવતાં, સાધિ પાપ પ્રકારઃ
મધુરીના મનોવિકાર !

ચપળાને લગતીજ ચરચા ચલાવતાં મધુરી તમા વાંકાલાલની વાત લાંબાઇ. મધુરીને પેટે હજી સુધી સંતાન નહીં થવાથી તેણી પ્રથમ તો સાધારણ રીતેજ વાત ઉચ્ચારતાં પતિ પ્રત્યે બોલી “ પ્રાણનાથ ! મારી આટલી વય થયાં છતાં હજી મને સંતાતિ થઇ નથી, અને સંતાતિ થવાની આશા પણ હવે હું રાખતી નથી. તેટલા માટે હવે મારો વિચાર જીમજ છે કે, આપ બે બીજી બામડી પરણો, અને તેને પેટે પરમેશ્વર કરીને સંતાતિ આવ તો આપનું નામ રહે, કે જોમ થયાંથી મને પણ આનંદજ ઉપજશે. મારી તો એજ આપને સલાહ છે. ”

“ બેલીરે બેલી ! ” વાંકાલાલે હસી પડીને કહ્યું “ તું વળી તારેજ મોંઢે તારી હરીફણ લાવવાની ક્યાં સલાહ આપે છે ! તારી પણ કંઈ અકલ ગઇ છે કે શું ! એવી પીડામાં મારે પડવુંજ નથી. ”

“પણ હું પોતે તેમાં રાજી છું તો પછી આપને સોં વાધો છે?”

“હમણાં તું રાજી છે, પણ ખીલ બાથડી ઘરમાં બાંધ્યા પછી તું રાજી રહેશે, એ અશક્ય અને અસ્વભાવિકજ છે.”

“હું અંતઃકરણપૂર્વક કસમથી જણાવું છું કે, તે વખતે પણ હું રાજીજ રહીશ; કેમકે હું પોતે આગળ રહીને તેમ કરવા કહું છુંની?”

“વારં તે તો જાણે છોક, પણ તેવી કન્યા ક્યાં છે? આપણી ન્યાતમાં મોટી કન્યાઓ ચાર-પાંચ છે, પરંતુ તે કંઈ મને મળે નહીં, કેમકે આપણી ન્યાતમાં એક પર ખીલ દેવા-દેવાનો રીવાજ નથી.”

“ન્યાતમાં હજાર-બે હજાર દંડના આખ્યા કે ન્યાતનો વાધો તો દળાઈ જશે.”

“તે બનવા બેગ છે, પણ પ્રથમ તો મને આપણી ન્યાતની કન્યા તો કોઈ રીતે મળેજ નહીં; કેમકે માઈ નામ સફેદ સાફ અને લુચ્ચામાં ખપે, એટલે પછી મને કન્યા આપે પણ કોણ? માટે એવી આશા રાખવીજ નકામી છે.”

“તો કોઈ પર ન્યાતની સાણાં ખપતી લાવવાની તળવીજ કરો. કાઠિયાવાડ તરફ તપાસ કરશો તો તે મળી શકશે.”

“તે મળી શકે, પણ તેમાં હજારો રૂપિયા વેરવા પડે, અને તેમાં પણ વળી દમલખાણના દાખલા આપણી આંખો આગળ બને છે તે જાણીએ છીએ, જેથી કદાચ પૈસાનું નાહક પાણી પણ થઈ જાય!”

“ત્યારે હવે આપને ખરું કહું?” મધુરી ચહેરો મધુસ્મિત કરતાં બોલી “મને આ ચપળાને બેતાંજ, અને તેણીની વાત

સાંભળતી તેણીને મટિ તળવીજ કરી આપણા ઘરમાં ઘાલવાનું થયું મને થઈ આવ્યું છે ! ”

“ હા આ તું શું બોલે છે ! ” વાંઠાલાલે ચમકીને જણાવ્યું
 “ તેણી મને કાઠા કઢીને બોલાવે, હું તેણીને દીકરી તરીકે માનું,
 અને તેણીની સાથે મારાં લગ્ન કરે ? શું તું મને પણ બેવફા
 બનાવવા બેઠી છે કે ? ”

“ પરણ્યાં વહેલાં તેણી તમને કાઠા કહે કે તમે તેણીને
 દીકરી કહો, તેમાં કંઈ વાંધા નહીં. પરણ્યાં પછી તેમ નહીં
 બોલાય, એજ ખરું છે. એમ તો પાડા પાડોશમાં ન્યાતિલા
 આવી વસે છે, ત્યારે ન્હાની છોકરી કે ન્હાના છોકરા પરસ્પર
 લાઇ બહેન કઢીને બોલાવે છે, અને આગળ જતાં તેમનાં
 લગ્ન સંધાય છે. એવા દાખલા પણ નથી બનતા કે ? માટે એ
 તમારો વાંધો તો ખોટોજ છે. ”

“ પણ તેણી તો પર ન્યાતની છે. ”

“ તો પણ લાણી બપતી તો છેજ, અને રોટી વહેવારની
 સાથે બેટી વહેવાર કરવાનો સુધારો પણ ચાલવા માંડ્યો છે,
 એટલે હવે તે બાબતનો પણ કંઈ વિશેષ વાંધો રહેવાનો નથી. ”

“ તેમ છતાં ન્યાત વાળાઓ તો સામાજ થાય, અને
 આપણને ન્યાત બહારજ મૂકે ! તેઓ કદી પણ મને છોડે નહીં તો ! ”

“ થોડા દહાડા ન્યાત વાળાઓ તેમ કરશે, અને પછી
 કંઈ તક આવતાંજ ન્યાતમાં બે-પાંચ હજાર ઝેરલા કે ન્યાત
 વાળાઓ ઠંડા જાર ! ”

“ પણ ચપળા તો પરણેલી છે, અને એનો પતિ ખત્રિસ

હાંત વાળો મુખપ્રમાં બેઠેલો છે ! એ વાત બનેજ કેમ ? ”

“ તમે બલભલાઓને બનાવો છો, અને સોનેરી ટોળીના મોટા સરદાર બણાવ છો, તેમજ મોટાં કામ પાર પાડી નાંખો છો તો આટલું સાધારણ કામ પાર પાડવામાં તમને શું મુશ્કેલ છે ? બે તમે મન પર લો તો હરકોઈ પ્રકારે કરવાને સમર્થ છો પ્રાણનાથ ! ”

વાંકાલાલ વિચારમાં પડી ગયો, અને બોલ્યો “ તારી વાત તો ખરી છે, પણ આ કામ બહુ કપરું કહેવાય, અને તે પાર પાડતાં પુષ્કળ ખટપટ કરવી પડે ! ”

“ ખટપટ તો કરવીજ પડે. ખટપટ વગર કંઈ પણ કામ થાય કે ? અને તમારો ધંધો ખટપટનો તો છેજ, તો પછી ખટપટથી શાના બહીઓ છો ? ”

“ બહીતો નથી, પણ કુદરતીજ કંટાળો ઉપજે છે વહાલી ! ”

“ હમણાં કંટાળો આવતો હશે, તો પણ ઇશ્વર કરશે તો આગળ જતાં આપણું નામ રહેશે તો. ત્યારેજ હમણાંનો કંટાળો આનંદમાં બદલાઈ જશે ! તે અવિભ્યની આશાનો ખ્યાલ કરશો કે ? ”

વાંકાલાલના મગજમાં વાત ઠસી ગઈ, અને મૂંઝો અમળાવતો વિચાર કરવા લાગ્યો. કેટલીક મિનિટ સુધી પોતાના મનમાંજ બાજી ગોઠવ્યા પછી તે બોલ્યો “ એને માટે ત્રણ બાજીઓ ગોઠવવા બંદોબસ્ત કરવો પડશે. એક તો અપજાને સમજાવવી, અને બીજી બાજી તેણીનાં મા-આપની મરજી આપણાં તરફ વાળવાની, તેમજ ત્રીજી બાજી તેણીના પતિની પણ પરવા નહીં લેવાની. આમાં પહેલી બાજી તો કંઈ મુશ્કેલ નથી. ”

“એ તો હું જોઈવી છું.” મધુરી ચડપ દબને જોઈવી ઉઠી “તેણીને સમજાવવી તે કામ માફ. ખાઈની બે ખાજી તો તમે બોલો !”

“તે બેજ બડી જાગરી છે તો !” વાંકલાલે મોં મચકાવતાં કહ્યું “તે ખાજી બનાવવાને કંઈક કાળું-ધોળું કરવું પડશે !”

“તે કરજો. કાળાં ધોળાં કરવાની પણ તમને ક્યાં નવાઈ છે ? આપણી મતલબને માટે બધુંજે કરવુંજ પડે.”

“વાફે હીક છે. પ્રથમ તું ચપળાની સાથે વાત કરી તો બેજ.”

“હું વાત કરું, તેણીને પીગળાવું, અને તમે બે પછી ના પાડો તો ?”

“ના પાડવાની તો વાતજ હવે ક્યાં રહી ? એ તો હવે એ ખટપટ કરવાનીજ, એ ચોક્કસ ! માટે ચપળાને ધીમે રહીને છોડી બેજ, અને શાંતપણે તેણીને યુક્તિપૂર્વક સીસામાં ઉતારજ. તેમ કરતાં બે તેણી તારાથી નહીંજ માને તો પછી હું તો તેણીને બમે તે પ્રકારે મનાવીશજ.”

“ઈશ્વર કરશે તો તેણીને સમજાવવાની તસ્દી દમારે નહીં લેવી પડે. મારી ખાત્રિ છે કે, તેણી મારી સલાહનો સ્વીકાર કરશેજ.”

“તો તે બન્ન્યાં પછી તેણીનાં મા-આપને સમજાવવાની ખીજી તબક્કાજ હું કરીશ, અને તેમને સમજાવ્યાં પછીજ તેણીના સાસરિયાંને સમજાવવાનો રસ્તો લઈશ. એ બધુંજે કંડાઈથી, યુક્તિથી અને ઘણીજ ચલાકીથી કરવું પડશે. એમાં ઉતાવળ કરવાનું કામ નથી.”

“ તે તો આપને જમ થોજ્ય હાજે તેમ આપ કરજો; પરંતુ હવે કરજો તો ખરાબ. ”

“ એમાં વળી કંઈ સઠ છે કે ? મનપર લીધું એટલે તે કરવાનુંજ. ”

આટલો છેવટનો નિશ્ચય કીધાં પછી તેઓ અને ચોત ચોતાનાં કામકાજમાં મૂંઝાયાં.

ચક્ર ૧૩ મું.

દોહરો.

અપજાને સમજાવવા, કપટ મધુરી કરે;
ભભી ભલી તે યુવતિ, પીગળી તેણી ખરે !

નાકાન તે નાકાન !

મધુરી ગમે તેટલી સાલસ છતાં ચોતાના પતિને ગમે અપજાને ખાંધવા માટે અપજાને ચોતાના હાથપર લેવાનો વિચાર નિર્માણ કરતાં પ્રારંભમાં મધુરીએ ગમે તે બદાને અપજાને ચોતાને ત્યાં અવારનવાર ઓલાવ્યાજ કરી, વળી અમળા ચોતાને ત્યાં ઝાંછીને આવે, અને તેણી તરેહવાર લાલચમાં લપટાય તેને માટે મધુરીએ વારંવાર અપજાને વિષ વિષ વાનીનું ખાવાનું આપવાનો ચડસ ચલાવ્યો. જ્યારે જ્યારે અમળા આવે ત્યારે ત્યારે તેણીને માટે પૂરી, ભજ્યાં, કચોરી, મૂઠિયાં, ચેવડો, ચેવ, મમરા, ગાંઠિયા, ગોપાપૂરી, અણાનો મગજ, મેહંસર, શરી વગેરે આતશાતનું ખાવાનું આપી મધુરી તેણીને ખુશ કરતી. આથી

પણુ તે નાદાન વિશેષ લપટાવા લાગી, અને પછી તો મધુરીનાં બોલાવ્યા શિવાય પણુ તેણી મધુરીને ત્યાં આવતી થઇ. આમ કરતાં તેણી બંને વચ્ચે માયા બંધાઇ. ખાસ કરીને ચપળાના ચિત્તમાંજ મધુરીનો મોહ અનહદ વ્યાપિ રહ્યો, અને અચ્છી તરેહથી ઘણાંઘણીનો ઘાટ ગોઠવાયો.

ચપળાનાં માતા-પિતાએ પણુ આ બાબતમાં ચપળાને કંઈજ રોકી નહીં, તેમજ ચપળાને તે માટે ટોકી પણુ નહીં. આમ તેઓ મૌન્ય રહ્યાનું કારણુ શું હશે, તે વર્ણવવાને લેખકની કલમ પણુ અચકાય છે, માટે વાંચનારે તે વિષેનો ખ્યાલ પોત પોતાનાં બુદ્ધિબળથી કરી લેવો !

શાંતિલાલ આ બધો રંગ જોયાંજ કરતો, અને ચપળાને સામે ખારણે તે રહેતો હોવાથી ચપળા વારંવાર મધુરીને ત્યાં જતી આવતી હતી, તે જોવાને તેને સહેલ હતું. વળી તે વાંકાલાલની વિચિત્ર વર્તણૂંકથી પણુ માહિતગાર હોવાથી, અને અનીતિની બાબતમાં પણુ વાંકાલાલ નામચિન્હ હોવાથી, શાંતિલાલના મનમાં ચપળાની બાબતમાં જખરો વહેમ તો ભરાતોજ હતો, પરંતુ વાંકાલાલને કરખ જખરજસ્ત હોવાથી તે બાબતમાં જરા પણુ ચરચા કરવાની હિમ્મત શાંતિલાલે કરીજ નહીં.

દસ-પંદર દિવસ મધુરીએ યુક્તિથી ચપળાને મોહબળમાં તથા ખાધાની લાલચમાં લુબ્ધ કરી નાંખ્યાં પછી મધુરીએ તેણીની સાથે પ્રેમફળધની, તેમજ તેણીના પતિને લગતી વાતચીત ઉકેલવા માંડી, અને તેમ કરતાં તેણીને પ્રેમનો રંગ લગાડતાં એકદમ મધુરીએ કહી નાંખ્યું કે “ બજુ ” ! તારાં મા-બાપ તો અકલ્લ વખરનાંજ છે, અને તેઓ તારી જોબનાવસ્થાનો જરા

પણ વિચાર કરતાંજ નથી ! મારાથી તો આવો ખળવો ના
ખમાય ! તારી જગાપર હું જો હોઈ તો મારું મન તો શાંત
રહેજ નહીં ! ”

“ તમારું કહેવું ખરું છે કાકી, પણ મારાં દુષ્ટ મા-બાપનાં
મગજમાં મારી યુવાવસ્થાની દયા હોય ત્યારેની ! તેઓ તો
નિદેય છે, અને તેમને લીધે હું પણ દુર્ભાગીજ બની ગયું છું !
મારો સૌભાગવંતિનો અવતાર છતાં છવતાં પતિએ તે તો
રંડાયલા જેવોજ છે ! ”

“ તું છેજ એવી ! મા-બાપની ગરજ કે આમન્યા કયાં
સુધી રાખશે ? તેની પણ કંઈ હદ તો હોયની ? તેઓને દુનીઆ-
દારીનો કંઈ વિચાર નથી તો પછી તારે પણ તેઓની આમન્યા
નો કે તેઓનાં વડિલપણાનો શા માટે વિચાર રાખવો જોઈએ ?
તું જો માથું ફેરવે તો તું તાબડતોબ સુખી થઈ જાય. ”

“ હું તો ઘણુંજે માથું કે વું, પણ મને કોઈનો આધાર
નથીત્રી ! વાંકાલાલ કાકા જેવા જો મને હિંમત આપે તો અજ
ઘડી મારું માથું ફેરવવામાં ખાટી રાખું નહીં ! પણ તેઓએ
તો તે દિવસે મને હખાવીજ દીધી, જેથી માથું ફેરવવાનું હું
જૂલી ગયું, અને મનમાં ને મનમાં મુઝાઈ, સેકાઈ, ખરાઈ,
ખળ્યાંજ કરું છું ! કાકી ! મારા મનની પીડાની પંચાત શું
કરું ! મારી યુવાવસ્થાના અગ્નિમાં આ મારું અંગ અર્ધ મૃત્યુ
જેવું બની ગયું છે, અને રાત ને દિવસ ઝુરી જઈ છું ! ”

“ મારા મનમાં પણ તારે માટે તેજ લાગણી ઉરકેરામ
છે, અને તેથી તને હવે એટલુંજ પૂરું છું કે, જો તારા કાકાની
હિંમત તને મળે તો કેમ ? ”

“તો તેજ વખતે મા—ખાપની દરકાર નહીં કરતાં મારી
“મરણ પ્રમાણે કરે.”

“તારી મરણ થી છે ?”

“વગર ખોલાવે અને વગર તેડે મારા પતિને ઘેર જવાની.
તાખડતોખ તે મારા પ્રાણનાથને મળીશ, ભેટીશ અને ‘ધ્યારા’ની
મધુર વાણીથી તે મારી જીંદગીના સાથી વહાલાને વધાવી લઉંશ!”

“તે તારી મૈરણ માલ વગરની છે, મિથ્યા છે, તારું
માન ભંગ કરનારી છે, તારું નાક કપાવનારી—નકટી જેવી છે !
જેવી નાક વગરની તારી મરણને તો તારા કાકા પણ મદદ
નહીંજ કરે. તું જાણે છે કે, તારા કાકા મગજના કડક છે,
ક્રોધને પણ નમે તેવા નથી, અને અન્યાયી વાતને માન પણ
આપે તેવા નથી ! માટે આવી નિર્મોહ્ય વાત તો તેમની પાસે
નહીંજ ઉચ્ચારાય. તેઓ પોતે શૂરવીર હોવાથી શૂરવીરતાનેજ
સાક્ષતા આપવાને તૈયાર થશે, માટે જો તું મારી વાત માને,
મારું વચન સાંભળે, અને મારી અક્કલ પ્રમાણેજ ચાલે તો હું
તને પહેલા નંખરતો રસ્તો ખતાવવાને અંતઃકરણથી તૈયાર છું.
ખોલ છે કખૂલ ?”

“કખૂલ ! એક વાર નહીં, પણ સાત વાર કખૂલ !”
ચપળા પણ ચઢી જઈ ખોલી “આપ કહેશો કે ‘ખાડામાં પડ.’
તો તે પણ મારે કખૂલ છે !”

“પણ જોજો ! પાછળથી ફરતી નહીં, અને જો ફરશે તો
પછી મારે હાથે તારું મહું થવાને બદલે ઓર ભડુંજ થશે જો!”

“જો હું તમારી સલાહ કે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરું તો તેજ
વખતે મને જોડો મારવાની સાથે મને જીવતીજ મારી નાંખજો !

પછી વિશેષ શું કહી શકું ? ”

“ તો હવે સાંભળ ! ” મધુરીએ શ્વાસ ભેંચતા ઉતાવળમાં એકદમ સીધેસીધું જ કહી દીધું કે “ તારા પરણેલા પતિને પડતો મૂકી તું ખીજા પુરૂષની સાથેજ તારી લગ્નગાંઠ બાંધી દે ! એજ ઉત્તમ ઉપાય છે. ”

“ મારા કાકા તેમ કરવાને સલાહ આપશે, એમ તમે ધારો છો ? ”

“ તે મારે માથે. તેમને મોઢેથી તે વાતની હા બહાવવાનું કામ મારું. ”

“ તો પછી મને વાંધો પણ શાનો ? તેમની સલાહ તથા સાહ્યતાથી તેમ કરવાને, અને આપની આજ્ઞા માથે ચઢાવવાને તો હું ખંધાયેલીજ છું. ”

“ દીક છે તો આજે તારા કાકાને કાને આ બાબત હું નાંખીશ, અને પછી આવતી કાલે આપણે આગળ વિચાર કરીશું. હાલ તરત આપણા બે શિવાય ત્રિજે કાને આ વાત જવા દેવી નહીં; સમજીની ? ”

“ હું તો આપ શિવાય અન્યને જરા પણ બોલું નહીં તો ! કેમકે આપનાં શિવાય મારી દાઝ બહુનાર આ દુનીઆમાં તો બીજું કોઈજ નથી ! ”

“ તું હવે જરા પણ સંતાપ કરતી નહીં. ઇશ્વર જે કરશે તે સારુંજ કરશે. ”

આટલી વાતચીત કીધાં પછી ચપળા પોતાને મકાને ગઇ અને મધુરી પણ મનમાં મલકાવા લાગી કે “ પહેલો પાસો તે બોળાર, અને હવે પછી બેડો ચાર ! ”

ચક્ર ૧૪ મું.

હાહરો.

વાંકાલાલની પત્નિએ, વાંકેક કીધી વાત;
આગળની રચના વિષે, ગોઠવણી બહી ભાત.

ચોખ્ખું ચર !

મધુરીએ પોતાના પતિ પ્રત્યે, અપજાની સાથે થયેલી તમામ
વાત કહી સંભળાવી, અને તેમ કરતાં તેણી બોલી “પ્રાણનાથ !
આટલો પાથો તો મેં ખરાખર રચી દીધોની કે કંઈ કશર છે ?”

“કશર તો જણાતી નથી, પણ અપજા મારી સાથે લગ્ન
કરવાની હા પાડશે ?”

“પ્રથમ એકડો ચિતરાંબો છે, અને હવે ખગડાની
તળવીજ કરીશ.”

“તું ધારે છે કે તેવી તળવીજ પાર પાડવાને તું શક્તિ-
માન થશે ? અપજા જોડી અખરાક સ્વપતિ મારા જવા વયોવૃદ્ધને
પસંદ કરશે ખરી ?

“પોતાની મેળે પસંદ કરશે. આમાં વચનો પ્રશ્ન નથી,
પણ વૃત્તિનો પ્રશ્ન છે, અને તેણીની વૃત્તિ કેમ વાળવી, તેણીના
મનમાં આપના પ્રત્યે પ્રેમ વૃક્ષ કેમ ઉગાડવું, અને વળી તેણીને
આપની સાથે કેમ લપટાવવી, તે અટપટ કરવાનું કામ માફ છે.”

“તો સારી વાત છે; પરંતુ જો તેણી નહોતજ માને તો
પછી માફ મગજ એટલું તો કડક છે કે, છેવટે મારે મારી
બહમાશીનોજ ઉપયોગ કરવો પડશે જો !”

“તેણી નહો માને એવી મને ધાસ્તિજ નથી.” મધુરીએ

હવે બીજી ગોઠવણનો અંદોજસ્ત કરવાને ઠણું. “હવે ત્યારે તમારે જ ગોઠવણ અપણાના પતિને સમજાવવાની કરવી છે, તેજ કરવી જોઈએ. પ્રથમ તે પાચો મળખૂત કરવાનો છે. ”

“ અરે ! એમ નથી કરવું. અપણા તો જાણે સમજી જઈ, એમજ મારે તારે આધારે માની લેવાનું છે, અને હવે અપણાનાં માતા-પિતાને સમજાવ્યાં પછીજ અપણાના પતિને લગતી ગોઠવણ કરીશ. આવીજ મારી પ્રથમથી ગોઠવેલી બાજી છે. ”

“ તે તો જમ આપને થોડાં લાગે તેમ કરો. માત્ર એટલુંજ કે, આંખે આપની ગોઠવણ જમ અને તેમ તાકીદે ચાલુ કરવી. ”

“ તે હું કરીશ, અને તેને માટેજ હવે માફ મગજ આજથી કામે લગાડીશ. ” કહીને વાંકાલાલ કપડાં પહેરી બહાર ગયો.

અપણાને ચટપટી લાગીજ હતી. મધુરીને મળવાને તેણીના મગજમાં હિત્સાહ પ્રકાશ્યો હતો. આથી બીજા દિવસે બપોરે તેણી વળી પુનઃ મધુરી પાસે આવીને જાણે તેણી પરણવાને પોતેજ પતિ મેળવવાની આતૂરતામાં હોય, તેવા રૂપમાં બોલી ઉઠી “ કાકી, પછી પેલી વાત મારા કાકાને કહી હતી કે ? ”

“ બધીજ વાત કહી છે, અને બધુંજ તારે માટે નક્કી કર્યું છે ! ”

“ શું નક્કી કર્યું છે ? મારા કાકા શું બોલ્યા ? તેજો મને મદદ કરશે ? ”

“ કરશે નહીં તો કોને કહેશે ? ” મધુરીજે અહેરો અમ-કાવીને રમૂજમાં ઇશારો કીધો. “ તનેજ મદદ નહીં કરશે તો કોઈ બીજાને કરશે કે ? ”

“ પણ તેજો શું બોલ્યા તે તો મને કૃપા કરીને કહોની કાકી ! ”

“ તેજો જ બોલ્યા છે તે સાફજ બોલ્યા છે, અને મેં

જે કહ્યું છે તે પણ સાચું જ કહ્યું છે. એ તો બધુંએ સાચું-સાચું બની ગયું છે ! ”

“તમે તો મોઘમમાં કહો છો. મને તે સ્પષ્ટ જણાવો તો ખરા!”

“તારે જાણવાની જગ્યાસા છે તે હું બહુ ધું, પણ બહુયાં પછી તું શું કરશે ? ”

“રાજ થઈશ, અને તમે તથા મારા કાકા જેમ કહેશે તેમ કરવાને તત્પર થઈ જઈશ. ”

“તો તને ચોખ્ખું ચટ જણાવું છું કે, તારા કાકાએ તારે માટે બીજે પતિ કરવાની પરવાનગી આપી છે; હવે તો તું રાજ થઈશ ? ”

ચપળા આ સાંભળતાંજ હરખાઈ ગઈ, અને તેણીએ શર-માધને પોતાના લગડાનો છેડો પોતાને મોઢિ ઢાંકી દીધો ! તેણી મનમાં કુલાવા લાગી !

“કેમ હવે ખોલતી નથી ? ” મધુરીએ હેતથી ચપળાના માથાપર એક લાડકો ટપલો લગાવતાં જણાવ્યું. “પતિ કરવાની પરવાનગી મળી તેથી કેવી ગાંડી-ઘેલી થઈ ગઈ ! પણ કયો પતિ મેળવવો, કેવો મેળવવો, અને ક્યાંથી મેળવવો, તેનો કંઈ વિચાર કીધો છે કે ? ”

“તમે મારે માથે ખેડાં છો તો તેનો વિચાર મારે કરવાનો કે તમારે ? તમે ને કાકા જે વિચાર કરો તે ખરો. એ પણ તમારેજ પાર પાડવાનું છે. ”

“ભલે ! તેમ તો તેમ ! પણ હું તને પૂછું કે, તારે કેવો પતિ મેળવવાની મરજ છે ? ”

“મારી મરજ કામ નહીં આવે કાકી ! જે તમારી મરજ

તેજ મારી મરણ !”

“ પણ તે તારા મગજમાં કંઈ ધાયું” તો હશે કેની ?
પ્રથમ તારી મરણ જાણું તો આગળ વાત કરે. તારી મરણ
જીલભરેલી હશે તો હું સુધારીશ, માટે ખોલી જા ! ”

અપળાએ પણ હવે શરમ છોડીને ચોખ્ખું ચટ જણાવી
દીધું “ મારી મરણ તો એવી ખરી કે, મારાં લાયક કેાઈ તદ્દન
યુવાન, ભણેલો ગણેલો, પદસા વાળો, અને મને સર્વ પ્રકારે
લાડ લડાવનારો પતિ એ મળે તો શું સાફ. પછી તો જીવી
આપની સલાહ ! ”

“ હવે મને સમજાયું. ” મધુરીએ પોતાની મતલબની વાત
પાર પાડવાના અદાસર તેણીને સમજાવ્યું “ તારા લાયક પૈસા
વાળો, અને તને દરેક રીતે લાડ લડાવનારો પતિ મેળવવાની
તારી મરણ છે, એ તો યોગ્ય છે; પરંતુ ભણેલો ગણેલો
પતિ મેળવવાની પણ જે ઇચ્છા તું રાખે છે તેમાં તો તું ભૂલેજ
છે. તેને લગતો અનુભવ તને નથી, માટે તે તારી જીલભાંગવાને
હું તને સમજાવું ખાડું છું કે, તદ્દન યુવાન પતિને તારે પસંદ
કરવોજ નહીં; કેમકે યુવાનમાં પ્રેમ પંથનો પ્રભાવ નહીં હોવાથી
તેવો યુવાન તને સર્વ પ્રકારે સંતોષ આપી નહીંજ શકે, પણ તે
યુવાનીના તોર ને ઢોરમાં તારાંપર ગમે તેવો રોષ ખબવી તને
કંટાળો આપવાની સાથે તારે તેના હુકમમાંજ રહેવું પડશે, જેથી
તું નાખુશ રહેશે ! માટે યુવાનની અભિલાષા તારે માટે નકામીજ
છે. વળી ભણેલાની આશા રાખવી પણ નહીં; કેમકે ભણેલો
પતિ પોતાના ભણતરમાંજ મચેલો રહી માત્ર વાંચવા લખવામાંજ
તેનો જીવ વળગેલો રહેશે, અને તેથી તારાંપર તે જીવ નહીંજ

રાખી શકે ! એટલે પછી તને લાડ પણ શું લાડાવશે ? માટે માત્ર પૈસા વાળો, મધ્યમ વયનો, સંસારનો અનુભવી, અને હોંસીલા તથા હિદારતા વાળો પતિજ મેળવવેલ સમજ કે ? ”

“ સમજ. એ પણ આપની સલાહ ખરી છે કાકી ! પણ તેવાજ તમે જાહેની કે થયું. ”

“ તે વિષે હું તારા કાકા સાથે વાત કીધાં પછી તને કહીશ. ”

“ સારું. ” કહીને ચપળા ગઈ.

મધુરીએ આ પ્રમાણે પોતાની રચનાનો બીજો રંગ પણ ચપળાને ગુલાથપણે અચ્છો લગાડી દીધો !

ચક્ર ૧૫ મું.

દોહરો.

સ્પષ્ટ થઈ છે વાત સૌ, સ્પષ્ટ થયેજ પ્રકાર;

સ્પષ્ટ સ્વિકાર થયો હવે, સ્પષ્ટ વાતનો સાર.

કપૂલ મંજૂર !

મધુરીની મોહિની બહેન ચપળાને લાગી હોય તેમ મધુરીની દરેક સલાહ ચપળાના મનમાં આળાદ મનાઈ, અને આસ-આસના વિચારની વિભાતિ થવા ઉપરાંત માત્ર પતિ પામવાની શ્રેષ્ઠતામાંજ ચપળાનું ચિત્ત ચક્રપર ચઢેલું રહ્યું ! રાતનાજ માત્ર તેણી મધુરીને મળવાનું બળવી શક્તી નહોતી, પરંતુ દિવસના તો ઉપરાવાપરી મધુરીને મકાનેજ તેણી અઠિંગા નાંખતી ! તેજ પ્રમાણે આજે તેણી પોતાની આતૂરતાના આવેશમાં પ્રભાતે સ્નાન કરી પોતાની માતાને અગડમ ખગડમ સમજાવી મધુરીને ત્યાં

પહોંચી ગઇ, અને જતાંની સાથે ખીલ વાતજ નહોં, પણ એજ પૂછ્યું કે “ કેમ કાકી, પછી મારા કાકા સાથે પેલી વાતને વિચાર કીધો કે ? ”

“ હા. ગઈ રાતનાજ બધા વિચાર કરી રાખ્યો છે, અને હવે હમને માટે મંગળ મુહૂર્ત મેળવવાનીજ માન જોટી છે. ” મધુરીએ હાસ્યમાં જણાવ્યું “ તારી મરજી હોય તો વગર મુહૂર્તે હસ્તમેલાપ કરાવી દેવાની તજવીજ કરે ? ”

“ તમે તો મારી મશ્કરીજ કરો છો કાકી ! પણ ખરે કહોની કે શું વિચાર કીધો ? ”

“ વિચાર એટલોજ કે, તારી સાથે મારે ઘણું હેત બંધાયું છે, અને તું જો બહાર પરણે તો મારી આંખો આગળથી આવીજ બચ ! તેથી તું મને હમણાંની માફક કંઈ મળી શકે નહોં, માટે તું મારી પાસેજ રહે તેમ કરવાને વિચાર રાખ્યો છે. ”

“ તે કેવી રીતે ? મને અને મારા પતિને આપના મકાનમાંજ રાખશો ? ”

“ હા. તેમ વળી આજ મકાનમાં અને અહીંજ ! ” મધુરીએ મોઢમમાં કહ્યું “ એમજ તારે માની લેવાનું કે, આ મકાન તારૂંજ, અને તારૂં સાસરું પણ આજ ! ”

“ ત્યારે તો ‘ ભાવતું હતું તે વેઠે કયું ’ એમજ ખની બચ ! વારું મારા પતિની પસંદગી તમે તથા કાકાએ મળીને કંઈ કરી રાખી છે કે ? મથમ તો તેજ વિચાર કરવાનો કેની ? ”

“ તે બધાએ વિચાર કરી રાખ્યો છે. તારે કોઈ વાતની ફીકર કરવી નહોં. ”

“ પણ તે પુરૂષની ઓળખાણ આપો તો મારા હવે શાંતિ

વળેની કાકી ? ”

“ તે પુરુષને તો તું ઘણી સારી રીતે ઓળખે છે. ”

“ પણ તે કોણ ? ”

“ તેનું નામ-કામ વગેરે સર્વથી તું જાણીતીજ છે, ”

“ તે બધી વાત મોઘમમાં રાખો છો તો ખુદ્દીજ કરોની ! ”

“ ખુદ્દીજ વાત છે. તારે લાયકજ પતિ મેળવ્યો છે. બધી ખાખતમાં તે યોગ્ય છે. ”

“ તે પુરુષ કોણ ? બહુ ? તમે તો ચોખ્ખો ખુલાસોજ કરતાં નથી ! મારાં સમ, કહોની ? ”

“ કહું ? પછી કહું તો નહીં ચાલે ? કલાકેક પછી કહું તો કેમ ? ”

“ ના. હમણાંજ કહો. મારું મન તે જાણવાને તલપાપડ બની ગયું છે ! તે પુરુષ કયો ? ”

“ આ તારા કાકા ! ” મધુરીએ ધબ દહને જાહેર કીધું
“ મહા મહેનતે એમને સમજાવ્યા છે, અને બડી મુશ્કેલીથી એમની પાસેથી હા કહેવરાવી છે ! ”

અપણા તો અકિતજ થઈ ગઈ ! થોડીક મિનિટ સુધી સ્તબ્ધ બની ગયાં પછી જરા શાંતતા પામી બોલી “ તારા કાકાને પરણું ? એ આપને યોગ્ય લાગે છે કાકી ? ”

યોગ્ય નહીં તો તેમાં અયોગ્ય પણ શું ? ” મધુરીએ હવે ચાલાકીથી તેણીને સમજાવતાં જણાવ્યું “ જો અપણા, સાંભળ ! તારું બહુ ઠેમ કરવું, તેના વિચાર મેં તથા તારા કાકાએ મળીને કીધો, અને છેવટે અમે બંને એવાજ નિર્ણયપર આવ્યા છીએ કે, તને અમારા ઘરમાંજ નાંખવી મૂળ

વાત એ છે કે, મારે પેટે કંઈ સંતાન નથી, અને હવે
 મહી તે થવાની આશા પણ રખાતી નથી, માટે મારા કાકાને
 ખીલ ખાયડી કરાવવાનો વિચાર મેં થાતેજ કેટલાક દિવસોથી
 રાખ્યો હતો, અને તેને માટે હું તેવી કોઈ યોગ્ય સ્વતિની તપા-
 સમાંજ હતી. એટલામાં તારી સાથેનો મારો સ્નેહ સંબંધ સંધાયો,
 જે પરથી મને પણ તારે માટેજ વિચાર આવ્યો, અને મેં
 એમને વાત કરી. એમણે પણ મારાં સમજાવ્યાથી સમ્મતિ
 આપી, અને અચો ખંનેનાં એક મત થતાંજ આજે મેં પણ તને
 સ્પષ્ટ જણાવી દીધું. આ અમારી ગોઠવણમાં તારે નારાજ થવાનું
 કંઈજ કારણ નથી, પણ ઓર આનંદ માનવાનો છે. તારા
 કાકાની વય બેઠે થોડી મ્હોટી છે, અને તેથી તું તારા મનમાં
 ખચાતી હશે ખરી, પરંતુ આયુષ્ય તો ધંધરના હાથમાં છે.
 સુવાનો જોત જોતામાં ચાલ્યા જાય છે, અને વૃદ્ધો રહી જઈ લાંબા
 આયુષ્ય લોગવે છે ! એટલે વયની ખાખતનો વિચાર તો
 કરવાનોજ નથી. માત્ર મારા ઘરમાં આવીને તું સુખી થશે કે
 દુઃખી થશે, એટલોજ વિચાર કરવાનો છે, અને તેને માટે તો
 હું તને ખાત્રિ આપું છું કે, તું અહીં મારી સાથે સર્વ પ્રકારે
 સુખીજ થશે. તારા કાકા પાસે પાંચ પૈસા પણ સારા છે, અને
 વળી એમની પેદાશ પણ ચોગરદમની ઘણી સારી છે. તેની
 સાથે તેઓ હાથના ખરમાળ છે, જીવના ઉદાર છે, મનના
 ચોક્કા છે, મોજલા છે, ક્ષામીન છે, હોંસિલા છે, પોતાના
 માણસને તન-મનથી ચાહનારા છે, અને તેથી તે તને સર્વ
 પ્રકારે લાડ લડાવી ખુશીમાંજ રાખશે. આ ખાખતમાં મારી તો
 અપૂર્ણ ખાત્રિ છે કે, તું આ ઘરમાં આવીને દરેક વાતે સુખીજ

ચલે, અને વળી મારી દેખરેખ તથા અંબાળ પણ તારા પ્રત્યે રહેશે, જેથી તને કોઈ પણ વાતે હું મુઝાવા તો નહીંજ હઉં. આથી વિશેષ તને મું કોઈએ છે ?”

“એ તમારી તમામ વાત ખરી, પણ જેમને હું કાકા કહીને બોલાવું છું તેમનીજ સાથે હું પરણું, અને તેમનેજ મારા પતિ કરું ! આવું અનુગતું કેમ બની શકે ?”

“કાકા કયા પ્રકારના ? માત્ર મોઢિથી કહેવાનાજ. એ કંઈ તારા સગા કાકા છે કે ? માત્ર કહેવાનાજ કાકા છે તો જ્યાં સુધી તું તેમને પરણી નથી, ત્યાં સુધીજ એ તારા કહેવાતા કાકા ગણવા, પણ પરણ્યા પછી તો તારા પતિ થાય, અને કાકા ટળીજ જાય. આમજ દુનિયામાં બનતું આવ્યું છે.”

અપજાની બુદ્ધિ આ બાબતનો રદિયો આપવાને કંઈજ ચાલી શકી નહીં, અને તેણી તો તદ્દનજ સીતળ બની ગઈ ! તોપણ થોડી વારે વળી પાછું તેણીએ ધીમે રહીને પૂછ્યું કે “મારા માતા-પિતાની પરવાનગી લેવી કે નહીં ?”

“તે બધી તજવીજ તારા કાકા કરશે. તે વાતની ચિંતા તારે કરવાની નથી.”

‘મારા મુંબઈ વાળા પતિની પંચાતીનો શો વિચાર કીધો ?’

“તે પણ તારા કાકા બધું ફેાડી લેશે. તારા ને મારા કરતાં તેમને વધારેજ કાળજી છે, અને વળી તે કંઈ કાચા નથી, અથવા કેાઈથી ગાંજ્યા જાય તેવા પણ નથી. તે બધી વાતે બધાંને પૂરા પડવામાં શૂરા છે, અને બધા બંદોબસ્ત કરશેજ. માત્ર તારીજ મરજી માટે તેઓ ચોક્કસ છે. હું તને ફક્તમાં એટલુંજ પૂછવા માંછું છું કે, મારી સલાહ તને માન્ય

“કે નહીં ?”

“આપની સલાહ માન્ય રાખવાને તો હું ખંધાયલીજ છું.”

“તો ખસ જ, મગાહ કર. ધધર સર્વ સાઈજ કરશે. તું તારી મેળે આનંદમાં રહેજે, અને હવે બધી જોઠવણ અમે અમારે કરીશું.”

“ધણું સાઈ. હું વળી મોડેથી આવીશ.” કહીને ચપળા ગઈ.

મધુરીએ આ તમામ વાત પોતાના પતિને કહી સંભળાવી. છેવટે એટલુંજ તેણી બોલી કે “હવે ચપળાના પિતાને તથા તેણીના પતિને કયે પ્રકારે સમજાવવાં તે તમે જણો ! મેં તો માઈ કામ બજાવ્યું છે, અને હવે તમારે પણ તે બધા બંદા-ખસ્તને માટે વિશેષ વિલંબ કરવાની જરૂર નથી જો !”

“હવે હું તેજ તજવીજમાં છું, અને જમ બનશે તેમ વહેલાજ નિકાલ લાવીશ.” કહીને વાંકાલાલ તે વિષેનો વિચાર પોતાના મગજમાં જોઠવતો બેઠો.

અ ક ૧૬ મું.

હોહરો.

ચપળા ચિત્તે ચમકતી, મનમાં તેહ સુંઝાય;

સુંચવણમાં તેણી પડી, આફળ બ્યાફળ થાય !

સુંચવણીની ગૂંથ !

મધુરી અને વાંકાલાલના ઐક્ય મતની સલાહ મળવા છતાં નાદાન ચપળા સુંચવણમાં પડી ગઈ, અને તેણીના હૃદય તરફમાં સુંચવણની ગાંઠ ગૂંથાઈ ! તેણી રાત્રિના સમયે નિદ્રા લેવાને

મધુરીની સલાહનો વિચાર કરવા બેઠી, અને તેણીનાં માતા-પિતા સમનમાં પડ્યાં પછી તેણી પોતાના સમનવાસમાં દીપક બળતો રાખી એક તકિયા સાથે ઓડી લંબાઇ વિચારવા લાગી કે “હવે શું કરવું ? વાંકાલાલની સાક્ષતા લેવા જતાં તે સાક્ષતાની સાથેજ સંતાપનું શુભ વળગ્યું ! મધુરી મારી કાઠી એટલે મારી માતા સમાન, અને વાંકાલાલ મારા કાકા-પિતા સમાન ગણાય, અને તેનીજ સાથે મારો સંસાર સંધાય, એ કેમ ખમાય ! એ કેમ થાય ! હાય હાય ! ઓ ! અપળા ! તારા જીવતરને લાગે લાલ ! આ તો ‘ સાથે છધુંદર ગળ્યું ’ તેમ બન્યું ! કરવા ગઈ એક, અને થઈ ગયું બીજું ! વાંકાલાલ વાઘ જેવો છે, વિકાળ છે, ઝેરી છે, ડંસીલા છે, દેવી છે, બદમાશ છે, લકજો છે, લુચ્ચો છે, પાપી છે, હરામખોર છે, નીચ છે, અને સોનેરી ટોળીનો સરદાર છે ! એવા ભયંકર પુરુષની ધમ્મજાનું ઉલ્લંઘન કરવું, એ પણ આપ્ત સમાન છે, અને એની સાથે સંસાર માંડવો, એ પણ વાઘની શુક્રમાં વસવા સમાન છે ! એટલે એક બાબુએ કુવો છે, અને બીજી બાબુએ દુર્ગંધથી ભરેલો ખાડો છે ! તેમ વળી ત્રિજો રસ્તો પણ દેખાતો નથી ! આકૃત ! આપત્તિ ! સુરકેલીના કાંઠા ! અરે ભગવાન ! મારું લાગ્યું પણ કેવું ફુટકું છે કે, કોઈ પણ રસ્તે શાંતિ મળતી નથી ! જ્યાં ને ત્યાં દુઃખ અને સત્યાનાથના સમાચાર ! પેલા મૂવા શાંતિલાલને સંતાપ મથો તો તરતજ આ પરિતાપ ઉભો થયો ! હવે તો કંઈ સમજાઈ નથી કે શું કરવું ! મધુરીને મોઢે તો મેં તેણીની રખતી રાખવાને ‘હા’ પાડી છે, પણ એ ‘હા’ ખરેખરી ‘હા’ કેમ થાય ? પિતા તુલ્ય કાકાને કેમ પરણાય ? બહેને આ જીંદગી ધૂજ

આમ કે બહેને વાંકાલાલને કહે મારો છવ બચ, પણ આ
 આખા પોતાના તે વડિલને તો નહોતું વરે.” આમ વિચાર
 કરતી તેણીએ અશાંતિ દૂર કરવાના વિચારથી પોતાના હાથમાં
 એક પુસ્તક લઈને વાંચવા માંડ્યું, પણ વાંચનમાં મન ચાનું
 વળગે ? તરતજ તે પુસ્તક જમીનપર પટકયું, અને તેણી વળી
 પાછી તેજ વિચાર કરવા લાગી કે “જેમ શાંતિલાલને શાંત
 કરવાનો રસ્તો લીધો તેવીજ રીતે હવે વાંકાલાલનો વારો આવ્યો
 છે ! વાંકાલાલનાં મગજમાં એવી ખુમારી છે કે ‘બહેન મારા
 જેવો જખરો જગતમાં કોઈ છેજ નહીં !’ પણ દુનીયામાં શેરને
 માથે સવાશેર હોય ને હોયજ; માટે વાંકાલાલ શેર છે તો તેને
 શાંત કરવાને કોઈ સવાશેરની શોધ કરવી જોઈએ, અને વળી
 કોઈ એવા નરની સાથે ઓળખાણ કરવી જોઈએ કે, જે નર વીર
 એ વાંકાલાલને પણ ઠડો ગાર ખનાવી દે !” આમ
 મનન કરતી વળી તેણી ઇંડી ચેરપર લખાઈ, અને નિઃશ્વાસ
 નાંખી વળી પોતાના મનમાં ઘર્ષણવા લાગી કે “જેની
 સાલ્કતા મેળવવા બહુ ધું તે મૂવો મારા પ્રત્યે વાનતજ
 બળાડે છે ! એટલે વળી ત્રિજનો આધાર ગમે તેમ કરીને મેળ-
 વીશ તો ખરીજ, પરંતુ તે પણ જે મારાપર પોતાની કૃમતિ
 ચોંટાડશે તો વળી તે ત્રિજ સાથે પણ સત્વતાનો સંતાપ
 લેવો થશે ! માટે હવે બીજો રસ્તો કયો લેવો ? ઇશ્વરે જે મારા
 ચહેરાપર સુંદરતા સ્થાપી નહોં હોત, અને મને જે ખૂબસૂરત
 અલા ખનાવી નહોં હોત તો કંઈ આવો સંતાપ બગત ? પણ
 આ મારી રમણિકતાએજ જ્યાં સાથે ખૂરાશ કરાવી છે, માટે
 ખૂબસૂરતને અદલે બદસૂરત બનવાનો પ્રયત્ન કરે, અને ચહેરા

પર કંઈક કલંક લગાડું તો વધારે સાફની ! પરંતુ તેમ કરવા જતાં તે કલંક મને લવિષ્યમાં મુશ્કેલીમાં મૂકશે ! એટલે પ્રભુ જ્યારે મારા પતિને મેળની આપવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરાવશે, ત્યારે મારા પતિ મારે કલંકિત ચહેરો જોતાંજ ચિત્તળી ખાધ કટાણું મોં કરી મારો સ્વીકાર પણ જો નહીં કરે તો વળી ભોગળ કરી વળે, અને આ બધા મારો પ્રયાસ પાણીમાં ગયાં જવુંજ થાય ! અરે ! પરમાત્માએ બક્ષેલા ખૂબસૂરતીના પ્રસાદને તો બબ્બે નહીંજ ખનાવે, અને તેને બદલે વળી કંઈ નવીન રસ્તો લેવો લાજમ છે. ” આમ રંગ-તરંગ કરતી તેણી વળી ટેબલ પાસે ગઈ, અને એક કોરા કાગળની કાપલી લઈ તેના બે દુકડા કીધા. એકમાં લખ્યું કે ‘વાંકાલાલને નહીંજ પરણવું.’ વળી બીજામાં લખ્યું કે ‘વાંકાલાલને પરણવું.’ તે પછી તે બંને દુકડાઓની જુદી જુદી ગોળીઓ કરીને ટેબલના માથાપર શ્રીનાથજીની છબિ હતી તે છબિ આગળ ધરીને તેમનું સ્મરણ નેત્રો મીચીને કરવાની સાથેજ જમણે હાથે તેમાંથી એક ગોળી ઉપાડી, અને બીજી ગોળી ડાબે હાથે નાંખી દીધી. જમણા હાથ વાળી ગોળી ઉઠેલીને વાંચતાં જમાં ‘વાંકાલાલને નહીંજ પરણવું.’ એવું લખ્યું હતું તેજ નીકળ્યું, અને તે વાંચતાંજ તેણી હિમ્મતથી મનમાં બોલી ઉઠી કે “હવે હરકત નહીં. જે મારો વિચાર છે, તેજ વિચારને પુખ્તી શ્રી ઠાકોરજીએ પણ આપી છે, અને તેવીજ ચિઠ્ઠી તેમણે કઢાડી છે તો હવે એ વાંકાલાલને પડતો મૂકવાને શ્રી ઠાકોરજીની-શ્રીનાથજી ખાવાનીજ સાક્ષતાનું ચૂર રાખવું, અને વાંકાલાલને ખુફી રીતે ના કહી દેવી. વાંધો માત્ર

એજ છે કે, તેને મોંઢા મોંઢ ના કહેવાની સાથેજ તે તેજ વખતે મને કદાચ બે-ચાર લપડાકે લગાવી પણ દે, તેવા તે અજરમાન જડભરથની બાત છે ! માટે હાલ તરત તેને બારણે જવાનુંજ બંધ રાખવું, તેમાંજ વધારે શોભા છે. ” આમ છેવટનો નિશ્ચય કરી તેણી પોતાની પથારીમાં પડી, અને પ્રથમના કરતાં કંઇક વિશેષ હિમ્મતમાં પણ આવી. તેની સાથેજ તેણીને વિચાર થવા લાગ્યો કે “શ્રી ઠાકોરજી પર મને વિશ્વાસ છે, અને તેમના પર મારી દૃઢતા પણ અચળ છે, તોપણ તે બધું લખું-સૂકુંજ છેની ! તે માત્ર મનમાં માનું છું, પણ તેમની ભક્તિ તો હું કરતીજ નથી કે તેમનું સ્મરણ પણ આવી મતલબ હોય ત્યારેજ કરું છું ! આથી શ્રી ઠાકોરજી પણ મને મતલબી માનીને મારી મનઃકામના પૂર્ણ કેમ કરશે ? માટે આજથીજ તેમની ભક્તિ પણ ભલા ભાવથી કરવી.” આમ વિચરી પ્રજ્ઞાતમાં ઉઠીને સ્નાન કરતાંની સાથેજ પોતાના ઘરમાં શ્રી લાલજીની પૂજા એક ચોરડામાં કરવા બેઠી. પોતાની પુત્રિ આજેજ આમ કરવા બેઠેલી હોવાથી જમના (ચપળાની માતા) અને મમતદાસ (ચપળાના પિતા) ચક્રિત થઇ પરસ્પર ગુસગુસ કરવા લાગ્યાં, પરંતુ પુત્રિએ સેવા માર્ગ શુદ્ધ કરેલો બેઠો તેઓ તો ખુશીજ થયાં.

ચક્ર ૧૭ મું.

હાહરે.

સેવા ચપળાને ફળી, સપ્ત પામી આશ;
ભય ભાંગ્યો છે ઇશ્વરે, ચપળાને હુલાસ.

“ કરે સેવા તો મળે મેવા. ”

ચપળાએ સેવા માર્ગ શુદ્ધ કરી. “ કરે સેવા તો મળે મેવા. ” એ સત્ર તેણીએ એક વૃદ્ધને મોઢે સાંભળ્યું હતું, તેનું તેણીને સ્મરણ થઈ આવતાંજ સેવાપર તેણીની શ્રદ્ધા અધિક અચળ થઈ, જ્યાં તેણીએ ભગવત ભજન, ઇશ્વર સ્મરણ, અને શ્રી હાકોરજીની સેવામાં ચિત્ત લગાડ્યું.

મધુરીને ત્યાં ચપળાનું જવું બંધ થયું. લગ્નની વાત ચોક્કસ કીધાં પછી બીજાજ દિવસે ચપળાએ મધુરીને ત્યાં જવાનું જોડી દીધાંથી મધુરીએ તેજ દિવસે તેણીને ત્યાં બે-ત્રણ વાર માણસને મોકલેલો, પરંતુ પ્રત્યેક વેળા ચપળાની માતાએ જીવાળ આપેલો કે “ ચપળા તો સેવા પૂજામાં રોકાયે છે. ” આવા જીવાળથી તે દિવસે તો મધુરીને વિશેષ વિચિત્રતા લાગી નહીં, તેમજ તે જીવાળથી વાંકાલાલના મનપર પણ કંઈ જૂદી અસર થઈ નહીં; પરંતુ બે-ત્રણ દિવસ સુધી મધુરીએ પોતાના માણસને ચપળાને બોલાવવા મોકલતાં એવોજ દૂંડો ને ટચ જવાળ આપ્યાં કરેલો કે “ ચપળા તો સેવા-પૂજામાં રોકાયે છે. ” આવા એકનો એકજ ઉત્તર વારંવાર મળ્યાથી મધુરી તથા વાંકાલાલનાં મન વિસ્મય પામ્યાં, તેમજ તેઓ બંનેને એમજ લાગ્યું કે “ ચપળાની મરજી લક્ષ્યાંકનો સંબંધ સાંધવાની નહીં હોય, માટેજ તેણી આવતી

અટકી ગઇ છે.” આવી અટકળ કરવાની સાથે તેઓ બંનેનાં મગજમાં ગ્લાનિની સાથે ક્રોધાવેશ પણ આવ્યો, અને બદમાશ વાંકાલાલે તો એવોજ વિચાર કીધો કે “હવે ચપળાની જોડ ભૂલાવું, તેણીની પૂરી ખજાર લઈ, અને તેણીને ખરાબખાસ્તા-ખાખાવીથી કરી નાંખું, ત્યારેજ મારું નામ વાંકાલાલ ખરે !” આવો વિચાર આવવાની સાથેજ તેણે વળી મગજને વિરામ આપી ચપળાની તજવીજ કરવાને પોતાની પ્રિયા મધુરીને તેણીને ત્યાં મોકલી. પતિની આજ્ઞાનુસાર મધુરી પણ તરતજ ચપળાને ત્યાં ગઈ. ચપળા આ સમયે શ્રી હાકોરજીની સેવામાંજ મશગૂલ હોવાથી તેણીએ મધુરી સંગે કંઈ પણ વાતચીત કરીજ નહીં, પણ માત્ર જમનાએ રીતસર આવકાર આપીને મધુરીને પોતાની પાસે બેસાડી પાન-સોપારી-તમાકુ ખવડાવી ખુશ કરી. બાદ મધુરીએ સ્નેહ સહિત જમનાને જણાવ્યું કે “ત્રણ દિવસથી ચપળા મારે ત્યાં આવતી નથી, અને મારે એની સાથે માયા બંધાઈ ગઈ છે, માટે એને ખાસ મળવાને આવી છું.”

“પણ બૂચોની, એ તો ત્રણ-ચાર દિવસથી માત્ર હાકોર સેવામાંજ એકાગ્રહ વૃત્તિ રાખે છે, અને બીજાં કશાંમાં એનું ચિત્તજ નથી ! આખો દિવસ અને રાત હાકોરજીનો આરડો ભલો ને એ ભલી ! રાત્રે સૂવાનું પણ તેજ આરડામાં રાખ્યું છે, અને એને હીધે મારે પણ ત્યાંજ સૂવું પડે છે !”

“આનું શું કારણ ?” મધુરીએ તે વાત સ્વયં માનીને પૂછ્યું “એના મગજ પર તો કંઈ અસર થઈ નથીની ? તમને કેમ લાગે છે ?”

“મને તો કંઈ સમજાતું નથી ! પણ એટલું છે કે શ્રી

કાકારામાં એના શબ લાગ્યો છે તેથી મને પણ સંતોષજી વળે છે; કેમકે એ સર્વોત્તમ માર્ગ છે.”

“હા. એ તમારું કહેવું ખરું છે.” વગેરે વાતો કરીને મધુરી પોતાને મક્કાને ગઇ.

વાંકાલાલ ઘરમાંજ હતો. મધુરીએ હપલી બિના તેને કહી સંભળાવતાં તે પણ લલ્લો આશ્ચર્ય થઇ બોલ્યો “આ તો નવાઇની વાત ! અપજાના મજબૂમાં સેવા-પૂજાની ધૂન ક્યાંથી ભરાઇ હશે ? કાંઇ ગુરૂ એને મળ્યો હશે કે શું બન્યું હશે ?”

“તે તો ઇશ્વરને ખબર; પણ મારો મત એવો છે કે, હવે આપણે એની આશા રાખવીજ નકામી છે. હવે એ વાત હાથથી ગઇ !”

“અરે ! હું ધારું તો એ અપજાની અડપમાં ખરાબી કરી નાંખું ! પણ દેવની બાબતમાં એ પડી છે, એટલે એને હેરાન કરવાને મારું મન પાછું પડે છે !”

“તે આપની સમજ સત્ય છે મારા વહાલા ! હવે અપજાની વાત મનમાંથી કહાડી નાંખવીજ સારી. તેણીનાં બલામાં કે ખૂરામાં આપણે ભાગ નહીં લેવો. તેણીનું મન દેવ સેવામાંજ લાગ્યું છે, અને તેમ છતાં જો તમે તેણીને હેરાન કરવાની ખટ ખટ કરો, અને તેમ કરવા જતાં ઇશ્વરનો કોપ પણ થાય તો આપણું ખૂર થાય !” કહીને મધુરી પોતાને કામે વળગી, આ વાંકાલાલ પણ બહાર પ્રવેશ ગયો. આજથી તેઓ બંનેએ અપજાની બાબત પોતાનાં મનમાંથી કહાડીજ નાંખી.

અપજાનું પૂજા પ્રકરણ ચાલુજ છે. તેણીએ તેમાંજ ચિત્ત ચોટાડેલું કાયમ રાખ્યું છે. આ રંગ કેટલાક દિવસો સુધી તો

જમના તથા મમતદાસને પ્રિયજ લાગ્યો, પણ તેઓને ચિંતા લાગી કે “રખે સેવા-પૂજની લેહમાં ઓઠરીનું મગજ કંઈ ચળી-ચસ્કી જાય !” આવી ધાસ્તિથી મમતદાસે પોતાની પતિને કહ્યું, “ઓઠરીનો આ રસ્તો ગમે તેટલો સારો છે, પણ એમાં શું વળ્યું ? મને મ્હોટી ધાસ્તિ એજ લાગે છે કે, રખે આ રંગમાંથી તેણીનું મગજ પ્રતક્ષીને કંઈ ગાંડી યની જાય ! તેમ જો થાય તો ઓઠરીની જીંદગી પણ ધૂળ થાયની ?”

“મને પણ એવીજ ફીકર લાગી છે પ્રાણનાથ !” જમના પરિતાપ કરતી બોલી “આપણે લાડ કરીને ઓઠરીને ઘરમાં રાખી, તેણીને સાસરે મોકલવાને આપનું મન માનતું નથી, અને તેમાંથી જો કદાચ તેણી ગાંડી થઈ જાય તો પછી આપણને કેવો પસ્તાવો થાય ! માટે તેણીનો ઉપાય તો કરવો જોઈએ.”

“ઉપાય બીજો કોઈજ નહીં, પણ માત્ર એકજ ઉપાય કે, હાકાર સેવામાંથી તેણીનું મન કળેવળે કમતી કરી નાંખવું, અને બીજીજ બાબતમાં તેણીનું મન દોરવાય તેમ કરવું.”

“પણ તેણીને સમજાવે કેણું ? માફ કે તમાફ તો તેણી સાંભળે તેવી નથીની !”

“તારું નહીં સાંભળે તેનું કારણ છે કે, તું તેણીને કરામતથી સમજાવી શકતી નથી, અને તું ચિદિયા-દાંતિયાંજ કરે છે ! તેથી વળી તેણી સમજે કે ? તેથી તો આર તેણી મરિયાદા મૂકીને તને તરછોડી નાંખે છે !”

“ત્યારે તમે પોતેજ તમારી ચતૂરાઈ ચલાવીને ઓઠરીને સમજાવતાં હો તો પછી મારે બોલવાની જરૂરજ શી ?”

“તેમજ કરવું પડશે, અને નિરાંતે તેણીને હું કેઠાણે લાવીશ.”

“ પણ હવે એ બાબતની ચીવટ રાખજો, તમે વળી તમારાં કામકાજમાં ગૂંથાઇને ભૂલી નહીં જતાં. ”

“ નારે ના, એવી અગત્યની વાત બહુ તે કેમ ! ”

આટલો નિશ્ચય કરી તેઓ ખંને પોત પોતાને કામે વળગ્યાં.

અંક ૧૮ મું.

દોહરો.

અપળાને સમજાવવા, કરે કરામત કાંઇ;

મમતદાસ પક્ષાધી, ચલાવતો અતૂરાધ !

“ કાગળું બેસવું, ને તાડવું પડવું ! ”

અપળાનું ચિત્ત ઠાકોર સેવામાંથી અળાવી તેણીને ઘર કામમાં રોકવાની મતલબથી મમતદાસે તેણીને જૂઠોજ રંજ સજાડવાની તજવીજ કરી. મમતદાસે વિચાર કરતાં એવું અનુમાન બાંધ્યું કે “ છોકરીને નાટક જોવાનો શાખ અસલથીજ છે, ખાટે એને નાટક જોવાને મારી સાથે લઈ જઈ, અને તે બહાને ઠાકોર સેવામાંથી એના મનને મુક્ત કર, કે જે પછી વળી યુક્તિથી એને ઘરકામમાં વળગાડી દઇશ. ” આ વિચાર તેણે પોતાની પત્નિ જમૂનાને પણ સમજાવ્યો, અને તે પછી તેજ રાતના જમના, અપળા તથા મમતદાસ ભોજન કરીને ગપાટાં મારતાં બેઠાં પછી મમતદાસ બોલ્યો “ આવતા સનિવારે આપણે બધાં નાટક જોવા જઈશું. તે રાત્રે પેલી કંપનીના નવો બેલ છે, અને તે જોવા લાયક પણ છે, એવી વાત મેં સાંભળી છે. કેમ અપળા, તારો શો વિચાર ? ”

નાટકનું નામ સાંભળતાંજ અપળાનું ચિત્ત ચલ્યું ! તેણી બોલી હતી “ હા પિતાજી ! નવો ખેલ બેવાની તો મને પણ વણી હોંસ થાય છે જો ! ”

“ ત્યારે હું આવતી કાલેજ ટિકેટો મંગાવી લઇશ; કેમકે ખેલને દિવસે ટિકેટો મળવી મુશ્કેલ. ” કહીને મમતદાસ તરતજ હકીને નામું લખવા બેઠો, અને જમના તથા અપળા સહ ગઇ. બીજા દિવસે મમતદાસે ઑરચેસ્ટ્રાની ત્રણ રીઝર્ડ સીટસની ટિકેટો મંગાવીને અપળાનાજ હાથમાં સોંપી.

શનિવારે રાત્રે તેઓ ત્રણે નાટક બેવાને ગયાં, અને ત્યાં “ કાગનું ખેસવું અને તાડનું પડવું ” એમ બન્યું ! એવો દેખાવ આંખો કે, એક કામાન્ધ કોમિનીને અકસ્તાત એક તિવ્ર તરફ મળતાંજ તેણી તે તરફની સંજે પલાયન કરી ગઇ ! આ દેખાવ જોતાંજ અપળાનું મગજ પણ તેવીજ કૃતિમાં આવી ગયું, અને તેણીના મનમાં પણ એવોજ જુસ્સો આવી ગયો કે “ મને પણ અત્યારે જો કોઇ પ્રેમી પાંખિડો પ્રાપ્ત થાય તો હું પણ પ્રેમ પાંખનાં પરિબળથી કામ રૂપિ પવનના વેગમાં પલાયન કરી જાઉં ! ” આવા જુસ્સાના જંગમાં અપળાનું ચિત્ત બહાવરે બની ગયું ! નાટકમાં બીજા પ્રવેશો ગમે તેટલા આંખ્યા છતાં તેણીનું મન માત્ર પ્રેમી પાંખિડો પામવાની ઇચ્છામાંજ મશગૂલ બની ગયું ! જમના તથા મમતદાસને તે વિષેની કશી સમજ પડી નહીં, અને તેણીને તો બસ “ કાગનું ખેસવું, અને તાડનું પડવું ” તેવુંજ થયું ! એટલે પ્રેમ માર્ગનો દેખાવ નિહાળતાંજ તેણીનું જીવાનીનું જોખન અળકાટમાં આવી ગયું, અને ગમે તે પ્રકારે પણ કોઇ પ્રેમીની શોધમાં તેણીનું ચિત્ત બહાવરે બન્યું !

અરાબર ચોણા બે વાગે નાટકની સમાપ્તિ થતાંજ તેઓ ત્રણે સ્વશ્રુદ્ધે ગયાં. મમતદાસ તથા જમના સૂતાં, અને ચપળા પોતાના ઔરડામાં જમને પહેરેલાં સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ સહિતજ પથારીમાં પડી ગઇ, તેમજ અત્યંત આવેશની સાથે વિકાળ બની વિચાર કરવા લાગી કે ‘હવે તો પ્રભાત થતાં પહેલાં સુરતનો ત્યાગ કરી ગમે ત્યાં નિકળી જવું, અને પ્રેમ પંથ પકડવો. શહેર બહાર સંખ્યાબંધ ફાંટાઓ પણ ફુટેલા છે તો તેમાંથી શું કાંઈ પણ શંટિા મને એવો નહોંજ હાથ લાગે કે જ ફાંટાની ખુખી પ્રેમ પંથ પ્રકાશક હોય ! તેમ નહોં તો માર્ગમાં ગતિ કરતાં જમ નાટકમાં નમુનો નિકળ્યો તેમ કાંઈ એવો યુવક નહોંજ મળે કે જ પ્રેમ પંખિડાની પાંખોનાં પ્રતાપે આ પ્રેમાળ પૂતળીને પ્રેમની પાંખોથી ઉડાવી લઇ જાય ! અરે ! શું સુરતી લાલાણીઓ પ્રેમ પંથમાં અંધળાજ હશે ? નહોં, નહોં, નહોં ! મારા વહાલા સુરતી સહેલાણીઓ શાખીન છે, અને તેઓ જો પ્રેમ પંથમાં અજ્ઞાન હોય તો ‘સુરત સોનાની મૂરત’ તરીકે પંકાયજ નહોં ! સુરતીઓ સર્વ વાતે પૂરા ને શરા છે ! તેઓ મારા જેવા પ્રેમખ્યાસિની મનઃકામના પૂર્ણ કરવાને હામ-દામ-હામથી પરિપૂર્ણ છે, માટે મને આશા છે કે, ઘર છોડતાં માર્ગમાંજ મારા જેવો કાંઈ પ્રેમ પંથનું સંસાધન કરનાર પૂતળું આશામાં અથડાતુંજ હશે ! જમ નાટકમાં પેલા પ્રેમાન્ધને તેણીના જેવોજ પ્રેમાળ પુરુષ પ્રાપ્ત થઇ ગયો, તેમજ મને પણ કેમ નહોં થાય ? એ તો થાયજ ! પાણીનો રેડો પોતાનો માર્ગ કરી શકે છે તો મારો પ્રેમ પ્રકાશ ગમે તેવા અંધકારમાં પણ પોતાની પાંખોનાં પ્રતાપે ગતિ કરી મનવાંચિત મેવા મેળવવા

નસીબદાર નીવડશેજ ! કુદરતની સાક્ષતાથી હિમ્ત રાખવી, ઐજ
 બુદ્ધિ, જ્ઞાન અને સમજ શક્તિનું કર્તવ્ય છે, અને તે નીતિના
 નિયમે હવે ધૃતિરેખા પર આધાર રાખી મારે ખરા પ્રેમપંથ
 પર ગતિ કરી જવી, ઐજ મારી જોખનાવસ્થાનું જંગ છે ! ”
 આમ તર્ક-વિતર્કથી તેણી વળી જોલવા લાગી કે “ દુનીયાનો
 ડર દાંભિષ્ઠ માનું છું ! લાજ મરિથોદાનું મહત્ત્વ મઢી સરખું
 સમજું છું ! અને વડિલોનો વાંધો ધિક્કારને પાત્ર છે ! પણ
 પેલાં વાંઠાલાલ કાકા ! જે મારા કાકા-પિતાની પદ્ધિપર છતાં
 મારા પતિ થવા નિકળ્યા હતા, તેજ દુષ્ટ બદમાશનો બચ મારે
 રાખવાનો છે, અને તેથીજ સૂર્યપૂરના ગમે તેટલા સુંદર પ્રેમ
 પંથને ખૂણે મૂકી શહેર બહારનોજ પ્રેમ પંથ પસંદ કરવો
 સમયોચિત છે, કે જથી તે કાટી મૂઓ વાંઠાલાલ કાકા પણ
 મારા પર વાંઠીચૂંકી વક્રોક્તિ કરવાની દુબ્ધતા દાખવે નહીં. આ
 કારણથી મારે સૂર્યપૂરને પણ છેલ્લી સલામ કીધાં વિના છૂટકોજ
 નથી ! માત-પિતાને પણ સૂતાં મૂકી ગચ્છંતિ કરી જવી, એમાંજ
 અપજાની અપજતા ગણાય. ” એમ વિચાર કરતાં તેણી સ્મરજામ.

ચક્ર ૧૯ મું.

હાહરે!

ઘરમાં સહીને કામિની, ઘડે નવીન કંઈ ઘાટ;
આખર ગચ્છતિ કરી, રડે માતા ને તાતા !

હડી ગઈ !

પ્રભાત થતાંજ ચપળાએ વિચાર્યું કે “ આજે આ ઘરમાં મારી છેલ્લીજ પ્રભાત છે, માટે આજનો દિવસ માતા-પિતાને સંપૂર્ણ સંતોષાનંદ આપવો, અને આજે અર્ધ રાત્રિ પસાર થતાંજ મારે પણ પસાર થઈ જવું. ”

આમ મનન કરતી ચપળાએ ખિછાનામાંથી હાથાંત્રી સાથેજ પોતાની માતાની સંગે ઘરનાં કામકાજમાં પ્રવેશ કીધો, અને માતા-પિતાની સાથે આજે અધિક મિત્ર થઈ તે ખેને સંતોષ ઉપજાવે તેવુંજ વર્તન ચલાવવા માંડ્યું. આજથીજ ધૈર્ય સ્મરણ વિસારી દીધું, અને તેવી રીતે તેણીની સ્થિતિમાં આજે આવો ફેરફાર થયેલો જોઈને માતા-પિતાનાં મનમાં એવોજ સંતોષ વળી ગયો કે “ નાટક જોયાં પછીજ છોકરીનો રંગ ખદલાયો તો ખરો ! કાઠોર સેવા જૂલોને ઘરનાં કામકાજમાં દીકરી દોરવાઈ છે. જેટલે ધારેલી મતલબ સરી, અને નાટકના પૈસા પણ હમી નીકળ્યા. ” આમ તેણીના તે વડિલામાં હમણાં તો સંતોષાનંદ પ્રસરી ગયો.

ખપોરે જોજન કીધાં પછી ચપળાએ તમામ એકવાડાનાં વસ્ત્રો મંજૂ નાંખ્યાં, અને પછી પરવારીને તેણી પોતાના સવાના રૂમમાં જઈને આડી પડી. રાત્રિના પસાર થઈ જવાના

સંબંધમાં હવે તેણી અધિક શાંતતાથી તથા મનને સ્થીર રાખીને વિશેષ વિચાર કરવા લાગી કે “કંઈ માલપાણી (પછસા તથા જરિયાન) લાઇને નીકળવું કે માત્ર વચ્ચેલેરજ નીકળવું ?” છેવટે તેણીએ એટલોજ નિશ્ચય કીધો કે “કંઈ પણ દ્રવ્ય કે જોખમ નહીં લેતાં માત્ર નીચે ધરતી, અને ઉપર આજનો આશ્રય રાખી સત્વર નીકળી તો જવુંજ, અને પ્રથમ કયો પંથ પકડવો તે પણ નિકળતાં પગ જ્યાં પણ લાઇ જાય, ત્યાં ચાલ્યા જવું. વિચાર કરેલા કામ નહીં આવે. વળી વિચાર શા કરવા હતા ? વિચાર માત્ર નસીબનો !” આમ કડક મગજ કરતાં તેણી વળી ઉઠી, અને રાત્રે નીકળવાને સમયે અંગે ધારણ કરવાની એક સાદી પોલકા ભાતી ચોળી, તેમજ એક સાફું ગવન કપાટમાંથી કહાડીને ખીંટીપર મૂક્યા બાદ ચપળા વળી પોતાની માતાની પાસે જઇને બેઠી, અને બોલી “માતુશ્રી ! દાળ, ચોખા, વગેરે કંઈ પણ વણવાનું હોય તો લાવો વણું. મને નવરી બેસી રહેવામાં ગમતું નથી.”

“બેટા ! આજ તો તેં વણું કામ કીધું, માટે તું ચાકી થઈ હશે. હમણાં વણવાની કંઈ જરૂર નથી. તું હવે નિરાંતે બેસીને આરામ લે.” માતાએ અંતઃકરણની લાગણીથી દરશાન્યું “આજ તો મારી દીકરી કેવી ડાહી થઈ ગઈ બે !”

“અને આજ કરતાં કાલે તો વળી વધારેજ ડાહી થઈશ. માતાજી !” ચપળાએ મોઢમમાં જણાવ્યું “આવતી કાલથી મારા ગૃહભાવ પણ બદલાવાનાં છે તો !”

“એ વળી તને કોણે કહ્યું ? કોઈ ભ્રષ્ટ્ર મહારાજને તેં મૂંઝવું હતું કે શું ?”

“જોવિ મૂંઝા શું કહેવાનો હતો ?” ચપળા ચીડવાઈને યોદ્ધા “જોવિઓપર હું તો જરા પણ વિશ્વાસ રાખતીજ નથી. મારું મનજ મને તો જ્યોતિષિ જેવું જણાય છે ! મારું યોતાનું મન મને સૂચવે છે કે, આવતી કાલથી મારી દશા જરૂર બદલાવાની છે, અને મારા ભવિષ્યની ખીલવણી પણ થવાની છે.”

“એ તો ખુશીની વાત. તારું ભવિષ્ય તો સુધરેલુંજ છે. માત્ર એકજ ખાખતમાં—તારાં ભૂડાં સાસરિયાં મળ્યાં છે, તેથી તું કમનસીબ છે ખરી, તો પણ વળી વખત આવશે તો તે પણ સુધરી જશે.”

“સુધરશે નહીં તો ક્યાં જશે ? એ તો સુધરશેજ, અને કદાચ આજકાલમાં પણ સુધરે તો ના નહીં !”

“આજકાલમાં !” જમનાએ અકિત થઇ પૂછ્યું. “આજ કાલ શા ઉપરથી કહે છે ? તારા વરનો કંઈ ખાનગી પત્ર તારા પર આવ્યો છે કે શું ?”

“હાહું. એ તો માત્ર મારા મનની હેઠરમાં ખોલું છું. ખીનું કંઈજ નથી.” હાડીને ચપળાએ તે વાત ઉડાવી દેતાં ખીનુંજ પૂછ્યું. “આજે મંદિરે દર્શન કરવાને તું જવાની છે ખા ?”

“કદાચ જાઉં તો જાઉં પણ ખરી. તારે આવડું છે ?”

“નારે ના, હું તો અમથી તને પૂછું છું. હું કંઈ દર્શનની પ્રેમી નથી તો કે આવડું. એવાં દર્શનની ઢોડાઢોડી કરવાથી શું સ્વર્ગ મળવાનું છે કે ?”

“ત્યારે તું પોતે કેમ શ્રી કાંકોરજીની પૂજામાં ચકચર થઇ ગઇ હતી ?”

“તે તો ઘરમાંજ. બહાર મંદિરોમાં પુરોહીની બીડમાં તો

હું પગે ના મૂકું ! ”

જમનાએ તે વિષે અધિક પંચાત કરી નહીં.

રાત્રિના દશ વાગતાંને સમય થતાંજ ચપળાનાં માતા-પિતા નિદ્રાવશ થયાં પછી ચપળાએ પોતાનું ધારેલું કાર્ય પાર પાડવાની તૈયારી કરવા માંડી. તેમ કરતાં તેણીએ પોતાનો વેશ બદલી નાંખવાનો વળી નવીન વિચાર ઉભો ઠીધો, અને પહેરવા કહાડેલાં કપડાં પડતાં મૂકી, સ્ત્રી ધારીને રાત્રે કોઈ અટકાવે નહીં તેને ખાતર તેણીએ પોતાના પિતાનું ધોતિયું હાલુ તે પહેરી લઈ તેના કચ્છોટો વાળી દીધા, પિતાનીજ એક મોગલ કંપ હતી તે માથે મૂકી, અંગે તેમનોજ કોટ પહેર્યો, અને હાથમાં ચાંદીની મૂકની એક લાકડી લઈ, પગમાં પોતાનાંજ ખૂટ હતાં તે પહેર્યા. તેવા વેશમાં રાત્રિના સુમારે સાડ ત્રણ વાગતાંને સમયે તેણી ઘરમાંથી ગૂપચાપ નીકળી પડી. ઘરનાં ખારણાં તેણીએ માત્ર અમથાંજ વાસી દીધાં, અને ઘરમાંથી નીકળતાંજ ઠેટલાક રૂપિયા, પૈસા, અને પરચુરણ ખીસામાં નાંખી તેણી બુસ્સામાં એકદમ ફેલવે સ્ટેશન તરફ સંચરી.

ચક્ર ૨૦ મું.

દોહરો.

સ્ટેશનપર સંચર્યા પછી, કંઈ કરી મુંખાઈ;

રસ્તામાં નવલું બન્યું, ચક્રું કાંઈનું કાંઈ !

“ નસીબ છે રંગલા આગળનું આગળ ! ”

ચક્ર પચાસે ચાલતી ચપળા સપાસમાં સ્ટેશનપર જતાંની સાથેજ ત્રિભ વર્ગનાં હોતારોની બેઠકોની બાજુપર એક

અધારામાં ગોઠવેલા ખાંકડાપર બેઠી, અને ગમે તેટલી બેખાકળી છતાં તેણીને હિમ્મતવાન બન્યાં વિના આરોજ નહીં જણાસંધી, પોતાની ધડકતી છાતીપર હાથ મૂકીને છાતીના ધુજારાને શાંત કરી, તેણીએ છેવટનો નિશ્ચય કીધો કે “ બીજા જવાના ફાંફાં મારવા કરતાં મુખઈ જઈ સાસરાનો આશરો લેવો, એજ શોભા ભરેલું હોવાની સાથે ભવિષ્યનું ભાગ્ય ખીલવવાનો એજ ખરો માર્ગ છે. તેજ વિચાર છેટનો પરમાત્માએ હવે તો મને મગજમાં ગોઠવી આપેલો હું તો માનું છું, માટે તેમજ કરું. ” આમ વિચારીને તેણીએ ગળવામાં પડેલા પેસા તપાસી બેતાં લગલગ સાતેક રૂપિયા ગણ્યાં, અને તેટલી રકમ મુખઈ પહોંચવાને તેણીએ પરિપૂર્ણ માનીને સંતોષ પકડ્યો.

આ સમયે પાછલી રાત્રિના સુમારે સવાચાર વાગ્યા હતા, અને મુખઈ તરફ જવાને એક પણ ટ્રેન તે સમયે નહીં હોવાથી તેણી વિમાસણમાં પડી. વળી હવે પછી કઈ પહેલી ગાડી મુખઈ જનારી આવશે, તેની પણ તેણીને ખબર નહીં હોવાથી તેણી વળી વિશેષ વિમાસણ કરવા લાગી ! એટલામાંજ એક યુવાન પણ આવીને તેજ ખાંકડાપર બેઠો. તેનાં બેસવાની સાથેજ અપળાએ તેણીને પૂછ્યું “ તમે ક્યાં જવાના છો ભાઈ ? ”

“ મુખઈ. ” તે યુવાને પણ આમ જણાવતાં સામું પૂછ્યું “ અને તમે ? ”

“ મારે પણ મુખઈ જવું છે. કેટલે વાગે ગાડી આવશે ? ”

“ પ્રભાતમાં છ ને વીસ મિનિટ ગાડી ઉપડવાનો ટાઇમ છે. ”

“ અને તે મુખઈ ક્યારે પહોંચશે ? ”

“ પાછલા પહોરના સાડાત્રણે સુમારે માંડરોડ જશે ”

“અને મુંબઈ ક્યારે જશે ?”

“ગ્રાંટરોડ સ્ટેશનજ મુંબઈનું છે.”

“હીક ત્યારે તો આપણને પરસ્પર સંજાશ મળી ગયો.”

પણ તે યુવાનના મનમાં, ચપળાની આવી અજ્ઞાનતાની સાથે તેણીની સ્ત્રી જેવી વાણી પણ જણાઈ આવતાં, કંઈક વહેમ ઉત્પન્ન થયો, અને તેમ છતાં હાલ તરત વિશેષ ખુલાસો નહીં પૂછતાં ટ્રેનમાં બેઠાં પછી પૂછપરછ કરવાનું તેણે મુલતવી રાખ્યું.

થોડા સમય પછી ટિકેટ સર થઈ. તે યુવાને પોતાની, તેમજ ચપળા પાસેથી પૈસા લઈને તેણીની પણ ટિકેટ કરાવી, અને તે પછી તેઓ બંને પ્લેટફોર્મ પર ગયાં. થોડી વારમાંજ ટ્રેન આવતાં તેઓ બંને સારા ખુલાસાની જગા બેઠાને એક કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બેઠાં, અને વખતસર ટ્રેન ઉપડી ગઈ.

તે યુવાન કોણ હતો ? વાંચનાર ! તેનું નામ બજાવાની જાણાસા કરશે નહીં; કેમકે લેખકને પોતાનેજ તેના નામની ખબર નથી તો લેખક તેનું નામ અને ક્યાંથી જણાવી શકે ? તોપણ એટલી તો ખબર છે કે, મુંબઈના ભીંડી બજારમાં રહેનારો તે એક બામટો છે, અને તેનો ધંધો અવારનવાર ગામેગામ તથા ટ્રેનમાં ભટકી શિકાર શોધવાનો—એટલે જમે તે કોઈ એકલ દોકલ મળે તો તેને બનાવી ધૂતવાનો, લૂટવાનો, અગર પોતાનાં કાવત્રાંબાજ કૃત્યોમાં ફસાવવાનોજ છે. તે યુવાન, ચપળાની થોડીજ વાતોપરથી તેણીને સાધારણપણે પારખી ગયો છે, તોપણ તેણીની પાસેથી વિશેષ વાતો કઢાવવાની કપટી કળા તેણે કરવા માંડી, અને ટ્રેન આદ્યાં પછી તે યુવાને આસ્તે રહીને તેણીને પોતાની છક અડેઅડ બેસાડી. તે કમ્પાર્ટમેન્ટમાં તેઓની

સાથે માત્ર ચારેક ખંજાલીઓ ખેંઠેલા હતા, પરંતુ તેઓ ગુજરાતી ભાષાથી અજ્ઞાન હોવાથી તે યુવાનને ચપળા સંગે ગુજરાતીમાં ગમે તેવી વાત કરવાની સારી સજવડતા મળી ગઇ. તે યુવાને ચપળાને ચળરાકીથી પૂછ્યું “ પણ તમારો વેશ ગમે તેટલો ભપકાદાર છતાં મૂંછો વગરનું જરાક ખાંડું લાગે છે. માટે મૂંછો પણ જો કોઇ નાટકશાળામાંથી લાવીને લટકાવી હોત તો ખરાખર મારા જવાબ ખૂબસૂરત યુવાન પુરૂષમાં પરખાતે ! ” તે યુવાને હિમ્મતથી સ્પષ્ટ કહી દીધું “ તમે ગમે તેટલું છૂપાવવા જાઓ છો, પણ તમારી જી જાતિ છૂપી રહી શકતી નથી ! મેં તો તમને તરતજ તમારી વાણીપરથી પારખી લીધા છે કે, તમે નર નથી પણ નારી છો ! કેમ, ખરૂં કેની ? ”

ચપળા ચમકી ગઇ ! તેણીએ કંઈ પણ ઉત્તર નહીં આપતાં નીચુંજ ઘાટ્યું. તેણીના ચહેરાપર શરમિંદગીની છાંયા પથરાઇ, અને તેની સાથે સહજ ગભરાયલી પણ જણાઇ.

“ ખડીઓ છો શામાટે ? શરમાવાની શી જરૂર છે ? તમે જરા પણ ગભરાશો નહીં, અને તમને માફ જોજ પૂછવાનું છે કે, આમ વેશ ખદલીને પ્રવાસ કરવામાં તમારું પ્રયોજન શું છે ? તમે મુંબઇ શામાટે જાઓ છો ? અને તમારા મનમાં શું શું છે ? તે વિગેરે તમામ વાત મારી પાસે યથાસ્થિતપણે-ખરી હોય તેજ જણાવશો તો તેમાં તમારું ભલુંજ થશે. ”

આથી ચપળાને કંઈક હિમ્મત આવી, અને તેણીએ પોતાના મનની તથા પોતાની સ્થિતિની તમામ બિના અથથી ઇતિ સુધી કહી સંભળાવી. આ સાંભળતાંજ તે યુવાને ચપળાને પણ પોતાના ધંધાને યોગ્ય એક સુંદર ચિહ્નર હાથ આવેલો માની

લીધો, અને ઉત્સાહ પૂર્વક તેણે તેણીને જણાવ્યું. “ તમે હવે ગભરાઓ નહીં. તમારા મનની ઉમેદ હું પાડી આપીશ. હું પણ મુખ્યને એક નામાંકિત નર છું, અને તમારા પતિની તબીબી કરીને તમારે તમામ ચોક્કસ ખર્ચ બેસાડીને તમારો સંસાર કરી કામ પાડી આપવાની દરેક ગોઠવણ કરી આપીશ. હવે તમારે મુખ્ય જઈ ગમે ત્યાં ભટકવાની જરૂર નથી, પણ મારી સાથે તમે મારે મકાનેજ ચાલજો, અને ત્યાં જ્યાં પછી ખર્ચાએ વિચાર આપણે કરીશું. ”

“ તમે મને સ્ટેશનપરથીજ મારે સાસરે પહોંચતી નહીં કરી શકો ? ”

“ ના. તત્કાળ કેમ અને ? તમારા સસરાનું કામ ઠેકાણું જોમ હું જાણતો નથી, તેમજ તમે પણ જાણતાં નથી ! માટે મુખ્ય પહોંચ્યા પછી તેની શોધ કરવી પડશે. મુખ્ય કંઈ નહાતું ગામડું નથી કે શોધ સત્વર થઈ શકે. તેને માટે વખત લાગશે, અને મારે ઠેક ઠેકાણે ભટકવું પડશે. તમને મારી સાથે ભટકાવવા તેમાં મારી શોભા નહીં, અને તમારી પણ શોભા નહીં. તમને મારે મકાને ચૂકીને પછી હું તમારા સાસરાનું સ્થાન શોધવા નીકળીશ. આમાં તમારે સંકેતવાવાનું કારણ નથી. તમે મારે મકાને નિર્ભયપણે નિવાસી શકશો. ”

“ ઠીક. જોમ તમારી આજ્ઞા. ” કહીને ચપળા વિશેષ ઓલવાની હિંમત કરી શકી નહીં. તેમ છતાં તેણીના મનમાં સહજ વસવસો ઉત્પન્ન થવાથી તેણી મનમાં એટલુંજ ખોલી કે “ નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ ! ”

ચક્ર ૨૧ મું.

ઢાઢરો.

મનહર મુખઈ નમ્રમાં, કૈાતક કેવું યાય;
ખદમાશીનું સ્થાન છે, ચપળા ત્યાંજ ફસાય !

પાપીના પંખમાં !

ચપળા નિરૂપાય ખનીને તે યુવાનની સાથેજ તેને ઘેર મુખમના લીંડી ખજરમાં ગઇ. તે યુવાન પોતાના ઘરમાં એક-લોજ હતો, અને તેને સ્ત્રી કે કોઇ હતુંજ નહીં. ઘેર પહોંચતાંજ તે યુવાને ઘરનું તાણું ખોલ્યું, અને દિવાનખાનામાં ચપળાને ખેસાડી. ઘરમાં કોઇ નહીં જણાયાથી ચપળાએ પૂછ્યું “તમારાં ખચ્યાં છોકરાં નથી શું ?”

“છે. મને ત્રણ છોકરીઓ, અને એક છોકરો છે, અને મારી સ્ત્રીની સુવાવડ હોવાથી તેણી પીથેર ગઇ છે. હું તેણીને મૂકવાજ ગયો હતો.” તે યુવાને તદ્દનજ ગપ કોઢી ! “તેણી ત્રાહી ઘોઘને ચાર પાંચ મહિને આવશે.”

“તમારું સાસરું કયે ગામ છે ?”

“અમદાવાદ.”

“તમે જાતે કેવા છો ?”

“હું શ્રીમાળી વાણિયો છું.” તે યુવાને એક પણ સત્ય વાત તો કહીજ નહીં !

“ત્યારે તમારી જમવા ખાવાની જગા અહીં નથી શું ?”

“પાછળજ ઓરડી હતી, પણ મારી સ્ત્રી જવાથી તે ઓરડીનું લાડું ઉતારી નાંખ્યું છે.”

“ ત્યારે તમે શું વીશીમાં ખાસો ? ”

“ વીશીમાંથી થાળી મંગાવી લઇશ. હમણાંજ તમારે, અને મારે માટે—બે થાળીનું કહી આવું છું. ”

“ મારે નથી આવું. માત્ર તમારા એકલાને માટેજ મંગાવજો. ”

“ તમારે સા માટે નથી આવું ? તમારા સાસરાની શોધ સાંજ સુધીમાં થાય કે કદાચ કાલે પણ થાય, તો તમે શું ત્યાં સુધી ભૂખ્યા રહેસો કે ? એમ કંઈ બને ? હું ખાઉં, ને તમે ભૂખ્યા રહો, એવી વાત કેમ થાય ? તમે જરા આરામ લો, અને હું અખણી આવું છું. ” કહીને તે બહાર ગયો.

ચપળા એકલી વિચાર કરવા લાગી કે “ પરમેશ્વરની મરજી પણ મારા પ્રત્યે કોણ બાંહે કેવી રીતે છે ! જ્યાં હું લાલું કરવાનો રસ્તો લઉં છું, ત્યાંજ બૂડું થવાનો ભય ઉભો થાય છે ! સાસરામાં પ્રવેશ કરવાની મતલબથી અહીં આવી, ત્યારે અહીંઆ વળી નવું લક્ષ્ય બગ્યું છે ! હવે આમાંથી સંન્ય થાય છે કે અવસંન્ય બને છે, તે તો પરમેશ્વરને ખબર ! ” આમ તેણી વિમાસણમાં પડી.

થોડી વારમાંજ તે ચૂવાન, વીશીમાંથી બે થાળીઓ ઉઘાડીને આવ્યો, અને પછી બંનેએ ભોજન કર્યું.

ભોજન કર્યા પછી તેઓ બંને બેઠાં, અને તે ચૂવાને યુક્તિની વાત ચાલુ કરતાં ચપળા પ્રત્યે પૂછ્યું “ બૂઝો ખાધ, તમે તમારે સાસરે જવાની ઉતાવળ કસે છો. તેમાં મને તો કશો વાંધો હોયજ નહીં; પરંતુ તમારી તમામ વાત મેં સાંભળી છે તે પરથી મારી તો તમને એજ સલાહ છે કે, તમારે સાસરે જવું લાજમજ છે, અને તમે જરૂર ત્યાં જાઓ, પણ માન

પાનથી જશે તો તમને જીવિશ્યમાં સાસરિયાનાં મહેણાં-ઝાઝાં સાંભળવાં નહીં પડે. તેટલા માટે તમે ત્યાં માનપાન સહજાઓ, તેવી ગાઠવણ થાય તો કેમ ? ”

“તો વધારે સારું; પણ તેમ થતાં કેટલોક વખત લાગશે?”

“તે તો એમ છે કે, હમણાં હું તેઓની તજવીજમાં જાઉં છું, અને પત્તો લાગતાંજ તેમને મળવાની તક પણ હું સાંધીશ તથા તેમની સાથે યુક્તિથી વાટચીત કરીને તેઓ તમને ચાહીને અત્રે બેસાવવા આવે તેવીજ તજવીજ કરીશ.”

“ ઠીક લાઇ ! આપની મ્હોટી મહેરબાની ! હું તો આપનેજ આશરે અને છું. આપનો ઉપકાર હું જીવતાં સુધી ભૂલવાની નથી, એ પણ આપ ખાત્રીથી માનજો. ”

“ એમાં ઉપકાર જેવું હું કશું કરતોજ નથી. એ તો માણસે માણસનું કામ બજાવવું, એ પવિત્ર પ્રરજ છે. ”

“ એવું સમજનારા આ વખતમાં ઘણાજ થોડા હોય છે. આજે તો સ્વાર્થ સાંધનારાઓજ વધારે દેખાય. ”

“ પણ મને તો કશો સ્વાર્થ નથી. હું તો કોઇનું પણ કામ ખની શકતું કરવાને સહા તત્પર રહું છું, અને તેજ પ્રમાણે તમારે કામ બજાવવાને પણ હું બનતું કરું છું; પણ તમારા સ્વામિ અને સસરાંના નામ તો તમે જાણતાંજ હશે, માટે તે જો કહો તો મને તેમની તપાસ કરવાનું સૂચ્ય પડે. ”

“ હા. તે હું જાણું છું. મારા પતિનું નામ મોતીલાલ છે, અને મારા સસરાનું નામ તો પ્રગટલાલ છે. માત્ર તેમનાં કામ ઠેકાણાનીજ મને ખબર નથી. ”

“ તમે જાતે કેવા છો ? ”

“ અમે વાણિયા છીએ. ”

“ વાણિયા તો ખરા, પણ વાણિયાની તો ઘણી જાત છે. તો તમે કંઈ જાતનાં વાણિયા છો ? ”

“ અમે x x x વાણિયા છીએ. ”

“ જોહો ! ત્યારે તો મને લાગે છે કે, જૂલેશ્વર આગળજ તમારા સાસરિયાં રહેતાં હોવાં જોઈએ. વળી તમારીજ સાતિનો ખારો એક મિત્ર છે, અને તેને પૂછતાં તે તરત તમારા સસરાનો પત્તો મને આપશે. પરમેશ્વર કરશે તો આજે ને આજેજ તમારી ઉમેદ પાર પડી જશે, અને આજેજ સાસરે જઈ શકશો. ”

“ તેમ થાય તો ઘણુંજ સાફે લાઈ ! ”

“ થશે, તેમજ થશે. હવે મને હિમ્મત આવી. ” કહીને તે યુવાન ઉઠ્યો, અને ટોપી તથા કોટ પહેરીને ચપળા પ્રત્યે બેઠ્યો. “ તમે હવે આ રૂમમાં નિરાંતે આરામ લેજો, અને હું તમારી લજવીજને માટે જઈ છું. આ રૂમમાં પાણી, મોરી વગેરેની તમામ સવડ છે, અને હું ખહારથી ખારણે તાળું લગાડીને જઈશ. ”

“ તાળું લગાડવાની શી જરૂર ? અંદરથી સાંકળ દબને હું બેસીશ તો કંઈ વાંધો છે કે ? ”

“ વાંધો એટલોજ કે, આ શહેરમાં ઘણા ખદમાશો છે, માટે તમને એકલાં રાખતાં મને વિચાર કરવો પડે છે. સમજવાની ? ”

“ પણ હું અંદરથી સાંકળ દબને બેસીશ તો પછી કોણ અંદર આવી શકનાર છે ? ”

“ કોઈ કદાચ ગમે તે નિમિત્ત કહીને તમારી પાસે સાંકળ કૂંચાડે તો ? આમ પણ ઘણીવાર ખને છે, માટે ખહારથી તાળું ફેવુંજ સાફ છે, અને તમે પણ અંદરથી સાંકળ દેજો. ”

“ ભલે તે પણ ખરું છે. ”

તે યુવાન તરતજ બહાર નીકળ્યો, ખારણું ખંધ કરીને અહારથી તાણું માયું, અને પછી પોતાની ધારેલી ખાણ માટે અહાર ગયો. ચપળાએ પણ અંદરથી સાંકળ લગાવી દીધી, અને પછી તે દિવાનખાનામાં એક પલંગ હતો તેના પર આડી પડી.

ચક્ર ૨૨ મું.

ઢોહરો.

ત્રિપુટી તિવ્ર ત્રિશૂળની, કપટ ક્યુંજ અલોર;
વિશ્વાસે ચપળા ફસી, બદમાશોનો દોર !

ફસીરે ફસી !

ચપળાના હૃદયમાં તે યુવાનનાં ગયાં બાદ તરેહવાર તરંગો ઉઠવા લાગ્યા, અને કુદરતેજ તેના મનમાં ધાસ્કાનો પ્રવેશ કીધો ! તેણીનાં મગજમાં વિચિત્ર વહેમોની જાળ પથરાવાની સાથેજ તે બિચારી કેમજાળ બાળા બળતરા કરવા લાગી કે “ જરૂર એકાદ ભયંકર આક્રમણ હું પ્રસી છું ! મારા સાસરિયાંની શોધ કરવાનું બહાનું બતાવીને તે યુવાન બહાર ગયો છે, પણ મને તો તે ભયરૂપજા ભાષે છે ! તેનાં ચેનચાળા સારાં સમજતાં નથી, અને હવે પછી મારી શી અવદશા થશે, તે પરમેશ્વરને માલમ ! આ નિરાધારને માત્ર પરમાત્માનોજ ચતુરારે આધાર છે, માટે તે જ કરે તે ખરી ! ભગવાન ! તમેજ મારા બેલી છો ! આફ શીવળ સંભાળજે, અને મારી પવિત્રતાનું પૂર્ણ રક્ષણ

કરજે, એટલી મારી પ્રભુ પ્રાર્થના છે ! ” આમ કહ્યાંત કરતી તેણી મહા પરિતાપની પથારીમાં સનમૂન પડી રહી !

પેલા યુવાને બહાર જતાંની સાથેજ પોતાની બદમાશી ટોળીના જે સોબતીઓને મળીને તેઓને ચપળાની વાતથી વાકેફ કાઢ્યા, અને પછી ત્રણેની ત્રિપુટીએ એકજ ઘાટ ઘડવાનું ત્રિશુળ પણ તૈયાર કરી નાખ્યું ! બાદ તેઓ ત્રણેના સંકેત પ્રમાણે ગોઠવણ કરીને તેઓ ત્રણે ચપળાની પાસે આંખ્યા, અને પેલા યુવાને તેણીને જણાવ્યું “ આ બંને મારા પરમ મિત્રો છે, અને તેઓ તમારાં સાસરિયાંને સારી રીતે જાળજે પણ છે, માટે એ બંનેને હું અત્રે ખાસ લઈ આવ્યો છું. ”

“ એઓ શું મને મારે સાસરે પહોંચાડશે ? ”

“ બધી ગોઠવણ અમે કરી આપીશું. ” બીજાએ જુવાબ દીધો “ હમે તમારા સાસરે તમને પહોંચાડીશું. ”

“ મ્હોટી ખુશીથી એમાં પણ અમને શું ભાર પહોંચવાને છે ? ” ત્રિજાએ પણ સહાધથી સમજાવ્યું “ પણ મારો વિચાર તો એવો છે કે, તમારો પતિ તમને સામે બોલાવવાને આવે તેમજ કરવું. ”

“ જો તેમને અત્રે બોલાવી લાવવાની તસ્દી હો તો વળી તમારી મ્હોટી કૃપા લાઇ ! મારા અને આંખ્યાની ખાતમી જો તમે મારા પતિને આપશે તો તેજ પળે તેઓ અહીં આવવાને કહી પણ ચૂકશે નહીં. ”

“ તમારા પતિ અતિ પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષ છે, અને આ લક્ષ્મીમાં આવતાં અચકાશે, માટે જો તમે મારે બંનેને પધારો તો તેઓ ત્યાં ખુશીથી આવશે. તેઓ મારા મિત્ર છે, અને મારે ત્યાં

આવવાને તેમને પરિચય પણ છે. એટલે કોઇ રીતે વાંધાની વાત રહેશે નહીં. ” તે ત્રિજાએ સફાઇથી સમજાવ્યું “ મારે ખગત્રો કંઈ ઘણો દૂર નથી, અને આપણે ગાડીમાં જઇશું, એટલે કંઈ વાર પણ નહીં લાગે. ”

“ એમનું કહેવું ચેત્ય છે. ” પેલા યુવાને હિમ્મત આપી “ એમને ખગત્રો જવામાં કંઈ ખોટું નથી, અને તમારી સાથે હું પોતે પણ આવીશ. ”

“ ભલે ! જમ કહો તેમ ! ” અપખાના ચિત્તમાં અધિક ચિંતા થોડી, પણ આ સમયે તે ખદમાશોની હાથે હા લાણ્યાં શિવાય તેણિને અન્ય ઇલાજ નહીં હોવાથી તે બાપડીએ સંતાપના શબ્દોમાં જણાવ્યું “ તમેજ અત્યારે મારા શુભેચ્છક છો, માટે તમારી સલાહ મારે માનવીજ બેઠાએ. તમે જ્યાં લઈ જશો ત્યાં મારી ગરજ હું આવીશ. ”

“ તમે ખડીશો નહીં. હું તમારી સાથે છુંની. ” પેલા યુવાને શાંતતાથી જણાવ્યું “ આ ખંને મારા મિત્રો પણ ઘણા આખર-દાર છે, અને મ્હોટા વેપારી છે. આ ખંને લાખો રૂપીઆના ઘણી છે, અને એઓને તમારી શી ગરજ કે એઓ આટલી અધી તસ્દી ઉઠાવે ? પણ મ્હોટા માણસોનાં દિલ દયાળુ તથા ખરગજી હોવાથી તેજ ગૂણનાં પ્રતાપે આ ખંને બાઇઓ આટલી હલામણમાં પણ ઉતરે છે. ”

“ ખરાખર છે. સારાની સારીજ વાત વદાય. તમે જ્યારે કહેશો, ત્યારે આવવાને હું તો તૈયારજ છું. ”

“ ત્યારે એક ગાડી હું લઈ આવું છું. ” કહીને તે યુવાન ખટ નીચે ઉતરીને એક વિકટોરિયા વાળાને બોલાવી તેની ગાડી

પોતાનાં આંગણા આગળ ઉભી રખાવીને પોતે ઉપર આવ્યો, અને પછી ચારે જણાં નીચે ઉતરીને તે ગાડીમાં બેઠાં પછી ગાડી દોડાવવામાં આવી.

તે ટોળીએ આવાં અવકૃત્યો કરવાનાં પોતાના વેપલાને માટે મહાલક્ષ્મીને રસ્તે એક બંગલો કાયમને માટે ભાડે રાખેલો જ હતો. ત્યાં તેઓ ગયાં, અને બંગલામાં પ્રવેશતાં જ દિવાનખાનામાં એક ખુરસીપર અપળાને આદરમાન આપીને બેસાડી. અપળાએ ખુરસીપર બેસતાં જ આસપાસ આંખો ફેરવી બંગલાની રમણિક રચના જોવા માંડી, અને બંગલાનો લપકો જોઈને :તેણી પણ વિસ્મયતા પામી.

થોડી વારમાં જ ચંદાનાં કપ આવ્યાં, અને પછી ચારે જણાં-ઓએ ચંદા પીધી, જમ કરતાં રાત્રિના સુમારે પોણા આઠ થયા. બાદ પેલા બંને આવેલાઓ ઉઠ્યા, અને તેમાંના એકે અપળા પ્રત્યે જણાવ્યું “હું હવે તમારા પતિને મળીને તેમને અને લઈ આવું છું.”

“રાતની વખતે તેઓ આવશે ખરા ?” અપળાએ તાણુ બીધી કહ્યું “તમે અહીંથી તેમની પાસે જશો, તેમને વાત કહેશો, અને તેમ કરતાં રાત પણ વધારે થઈ જશે, જ્યાં તેઓ અત્યારે કદાચ નહીં પણ આવે કે ?”

“હજી તો આઠ વાગ્યા નથી, અને તેઓને મળવાનો આજ દાર્દમ છે. તેઓ હમણાં જ વાળું કરવા બેઠાં હશે, અને વાળું કરીને ઉઠશે તેટલામાં હું પણ તેમને ત્યાં પહોંચી જઈશ, અને તરત જ વાત કરીને તાબડતોળ ગાડીમાં મારી સાથે જ તેમને લેતો આવીશ. એક કલાકમાં તો અમે અને આવી પણ

શકીશું.” કહીને તે તથા તેનો સાથી રવાના થયા. તેઓની પાછળ પેલો યુવાન પણ બંગલાના દરવાજા સુધી ગયો, અને પોતાના પ્રપંચને લગતી કેટલીક વાતો તેમની સાથે કરીને તે તો પુનઃ બંગલામાં આવીને ચપળાની સામેની ખુરસી પર ગોઠવાયો. એટલે પેલો યુવાન તથા ચપળા બે ત્યાં રહ્યાં, અને એક નોકર બંગલામાં હતો તે તો પાછળની પોતાની એક કેટડીમાં બેઠો હતો.

અંક ૨૩ મું.

હોહરો.

બેની વાતો થાય છે, વાદ વિવાદ વિચાર;

ઉત્તર ચપળા આપતી, નીતિવાન નિરધાર.

અબળા છતાં સબળા શૂર !

વહાલા વાંચનાર ! એકાન્ત બંગલાનો નિવાસ ચપળાને તો બયભીતજ બાપવા લાગ્યો ! તે યુવાનના પેલા બંને સાથીઓ તો ગયા તે ગયાજ ! તેઓ પાછા શા માટે આવે ? રાત્રિના લગભગ સાડા દશ થતાં સુધી તો તે યુવાને અતિ નિર્મળતા દર્શક વાતો ચપળા સાથે ચલાવ્યા કરી. આખરે રાત્રિના અગિયારનો સમય થયો, અને તે પછી ચપળાએ ચિન્તાતૂર વદને પૂછ્યું “ભાઈ ! તમારા પેલા મિત્ર મારા પતિને લઇને હજી કંઈ આવ્યા કેમ નહીં ? હવે આવશે અર ?”

“હમણું નહીં આવે તો પ્રભાતમાં આવશે. તમે ચિન્તા શા માટે કરો છો ? તમે કયા બંગલામાં બેઠાં છો ? આવો સરસ બંગલો તમારે માટે હાઝર છે તો પછી શા માટે તમારે

કસોપાત કરવો ? નિરાંતે નિવાસો, અને પ્રજાત મહાંજ સઉ કંઈ સાંજે થશે. ” આમ જણાવી તે યુવાને પૂછ્યું “ વાંદે આપણે આટલી બધી વાતો કરી, પણ તમારું નામ તો મેં બાણ્યું નહીં ? ”

“ મારું નામ ચપળા છે, અને આપનું નામ ? ”

“ મારું નામ કામપ્રકાશ છે. ” તે યુવાને પોતાનું ખરું નામ છૂપાવી ઓટુંજ નામ બતાવ્યું, અને વળી તે આસ્તે રહીને બોલ્યો “ મારું નામ અતિ ઉત્તમ અર્થ સૂચક છે, અને તમારું નામ પણ એક ચતુરીને જાણતુંજ છે ! વાહ ! ઘણી ખુશીની વાત ! ” કહીને તે કામપ્રકાશે હવે ભેદ ભરમ ખુલ્લો કરવા માંડ્યો, અને ધીમે ધીમે રંગ ઝમાવવાની તદ્દખીરથી પૂછ્યું “ ધારો કે તમારા પતિનો પત્તો નહીંજ લાગે તો પછી તમે કંથે રસ્તો લેશો ? ”

આ સાંભળતાંજ ચપળાના મગજમાં વહેમનો વેલો ઠોડવા લાગ્યો, પણ તેણીએ હવે હિમ્મત રાખી બરાબર સખળ ઉત્તર આપવાનો નિશ્ચય કરતાં કહ્યું કે “ તમે અને તમારા પેલા મિત્ર તો મારા પતિને સારી રીતે પીછાનો છો, અને હવે વળી તેમના પ્રજ્ઞાને માટે આવો શકમય સ્વાલ પૂછો છો, એ નવાઈ જવી વાત ! ”

“ નવાઈ તો ખરીજ, પણ નવાઈનાં કામ કરવાનોજ માણે ધંધો છે તો તે ધંધો મારે ચલાવવાજ બેઠાંજ. ” કામપ્રકાશે પોતાના કપટનો પ્રકાશ કરતાં જણાવ્યું “ તમે બહાશો નહીં. તમારાપર બહાતકાર કરવાનો મારો હેતુ નથી, તેમજ તેવી વૃત્તિ હું રાખતો પણ નથી; પરંતુ મારો ધંધો છે તે તો હું કરવાનોજ, અને તે જેમ મને લાભકારક છે, તેમજ તમને પણ લાભકારીજ થશે. ”

“તેવો વધી તમારો ક્યો ધંધો છે ? તે તમારો ધંધો અને ખરાબર રીતે સમજાવશો તો ખરાની ?”

“ઓ યસ-મ્હોટી ખુશીથી.” કામમકાશે પોતાનું ગાડું ચલાવ્યું. “મારો ધંધો માત્ર એટલોજ છે કે, ઉધાનું ચ-તું કરવું, અને ચતાનું ઉધું કરવું. કાળાનું ધોળું કરવું, અને ધોળાનું કાળું કરવું. તમારા જીવો કોઈ શિકાર આવે તો ખસ ખેડો પાર ! એવો ધંધો કરીને પૈસા પેદા કરવા, અને મોજ મઝાહ મારવી !”

“સમજી ! ત્યારે તો તમે મુખમુના લામટા ખરા ! હવે સમજ પડી !” ચપળાએ પણ હિમ્મતથી જણાવ્યું. “પણ મારામાં તમારી કંઈ લાજ પાકે તેમ નથી; કેમકે મારી પાસે તો પાંચ રૂપીઆનો પણ માલ નથી.”

“મારે માલ સાંચે શું કામ છે ? મારે તો તમારું કામ છે.”

“મારે માટે જૂડી આશા રાખશોજ નહીં. હું મારી નીતિમાં એટલી મગરર છું કે, નીતિનું સંરક્ષણ કરવાને મારો જીવ બચે તોયે બહીવાની નથી ! તમે તો મારા લાઇ જેવા છો, માટે મને ખહેન માનીનેજ જો બોલો તે બોલજો.”

“હું પોતે તો તમને ખહેન ખરાબરજ માનીશ, અને હું નીતિવાનજ છું, પણ તમારે નામે પૈસા પેદા કરવાનો મારો ધંધો કામે લગાડવાનો છે.”

“અને તેમાં માફ નામ વગોવાય, અને કાલીટીલી લાજે, તેમજ મારી પવિત્રતાને કલંક લાજે, એમજ કેની ?”

“એવા વિચાર તમારે લાવવાજ નહીં, અને જો એવી આડાઇ વાપરશે તો તેમાં કંઈ તમારે શંકા નહીં; કેમકે તમે

મારા કબજામાં છે, માટે મારી મરજીને માન આપ્યાં વગર તમારો કે તમારા દેવનો પણ છૂટકોજ નથી ! ”

“ એ બધું બોલવા કરતાં તમે પોતેજ એટલું બહુ લોની કે, હું એક અબળા છતાં પણ સખળ શૂરવીર છું, અને ખીલ બધી બાબતમાં તમારું કહેવું માનવું પડશે તો માનીશ, પણ મારી અમૂલ્ય નીતિની નિર્મળતાને નામોશી લાગવા જેવી તમે જો પણ વાત કહેશો, તે વાતને તો હું લાતજ મારીશ ! આ ચોખ્ખું ચટ સમજી રાખજો ! ”

“ જૂઓ અબળા ! મિથ્યા મમતની વાત નહીં કરો. આ દુનીયામાં માત્ર ધરતી માતાજી સતી છે, એ મુદાની વાતજ લક્ષમાં રાખો. હું પોતે તમારી નીતિને અનીતિમાં મૂકવાની અભિલાષા ધરાવતો નથી, પણ મને અન્ય પ્રકારે તથા તમો દ્વારા જો લાભ થાય તો તેમાં તમો રાજી કે નહીં ? આ માર્ગે તમે સમજ્યા નથી. હું તમને સ્પષ્ટપણે હવે સમજાવું છું કે, મારે એટલીજ તજવીજ કરવાની છે કે, એક ઘણાજ શ્રીમાન શેઠીઆને ત્યાં તમને સોંપી દેવા છે. તે શેઠીઆને સ્ત્રી નથી, અને તમારા જેવાને તેમના ઘરમાં લગ્નની સ્ત્રી સમાન રાખ્યાથી તમારી જીંદગી સફળ થશે, અને તમે સર્વ પ્રકારે સુખી પણ થશો. તેમાંથી વળી મને પણ તે શેઠીઆ તરફથી બે-ચાર હજાર રૂપીઆનો ફાયદો થશે, એટલે એજ બધું હું કમાયો. ”

“ શું બોલ્યા ? ” અબળા હવે ધરાખર વિચરૂપ ધારણ કરીને બોલી “ એ પણ અનીતિનો રસ્તો નહીં તો ખીલું શું ? મારો લગ્નનો પતિ મૂકીને હું અન્યને દારે બાંધ ? અરે ! બરે મૂઆ લામટા ! તું મને શું સમજે છે ? તારા જેવા લુચ્ચાની

હટપટમાં હું ફસાઈ તેમ નથી, અને તેમ છતાં જો તું મને વધારે સતાવવાની ખટપટ કરશે તો તેમાં જરા પણ સાર નહોતું કહાડે. માદ રાખજે કે તારી બદનિધાની બદમાશીના બાર વગાડતાં હું બહીવાની નથી. ખસ મારી આંખો આગળથી ! તારૂં મોં જોવું પણ મારી આંખોને ઝેર જવું લાગે છે ! અત્યારે એક પણ શબ્દ જોલશે તો તાબડતોબ તારી જીભજ ખેંચી કહાડીશ, અને તારો ટોટો પીસીને તારો મ્રાણજ લઇશ. ” આમ જોલી તેણીએ સોફા-પર આડી પડીને પોતાના લૂગડાથી પોતાનો અહેરો ઢાંકી દીધો.

કામપ્રકાશ પણ ચપળાનાં વિકાળ વચનો મવણ કરતાંજ સ્તબ્ધ બની ગયો.

ચક્ર ૨૪ મું.

હાહરો.

ચપળાના ચિત્તમાં હવે, યુક્તિઓનો વાસ;
વિધ વિધ રચનાઓ રચે, કપટી કામપ્રકાશ.

કપટ કરાર !

કામપ્રકાશ સ્તબ્ધ બનવા છતાં તે કંઈ ક્રોધાયમાન થયો નહોં, પણ તેણે શાંતિ પકડી ખીજી તદખીર શોધવા માંડી, તેમજ હવે ચપળાને વિશેષ છંછડી તેણીના મનમાં આવેશ આવે તેવું કંઈ પણ કહેવાનું માંડીજ વાળ્યું, તે ગમે તેટલો બદમાશ છતાં તેને માસ્તિ લાગી કે “ રખેને આ સુરતાણી હરકેરાધને કંઈ નવું જાણું કરી નાંખે તો પોલીસની ખીડા બાજે ! ” તેની સાથે

પોલીસમાં તેનું નામ પ્રખ્યાત બદમાશ તરીકે નોંધાયેલું, અને પોલીસ તેનાપર કડક નજરે તપાસ રાખતી હોવાથી તે વલ્લભધારે ચોંટેલો રહેતો હતો. આવી બહીષ્કરણ લીધે કામગીરીમાં શાંતિથી નવીજ મુક્તિ ચલાવવાની તજવીજ કરી, અને તે રાત્રિ તે તેણે અપળાને યોલાવવાનુંજ માંડી વાળ્યું.

અપળા પણ પોતાના મનમાં વિચાર કરતી હતી કે “હું અહીંથી ખસવાની તદ્દપીર ચલાવવી જોઈએ, અને હવે અબદમાશને વધારે ગુસ્સો હજીવ થાય તેવું કંઈ વિશેષ યોજવામાં પણ માલ નહીં: કેમકે તેમાંથી કદાચ એ બદમાશ મારી આખા દેશની તજવીજ કરે તો મારે કમોતે મરવાનો વખત આવે માટે પથ્થર તળે આવેલો હાથ હવે તો કળે વળે કહાડી લેવો જોઈએ, પણ બળ વાપરવામાં તો બગડેજ.” આમ વિચાર કરતી તેણી પ્રભાત થતાં સુધી સંતાપ કરતી પડી રહી.

પ્રભાત પ્રકાશી. કામગીરી ઉઠયો, અને અપળાની પાંચ નમન્તાઈથી બોલ્યો “હવે હડીને દાંતણુ પાણી કરી લે. રાત્રિની વાત કંઈજ મનમાં રાખશે નહીં. રાત્રે જરા મેં છાંટે પાણી લીધેલો હોવાથી તેની લહેરમાં લવારો કરી તમને બોલવાડયું છે, એ મને ચાલ છે, અને તેને માટે હું તમારી ક્ષમા માંગું છું. વળી તમે નીતિવાન યુવક છો. એવી પણ માન્યતાનિ થઈ ચૂકી છે, માટે હવે હું તમને વિશેષ વાંછી ચૂકી વાત પણ કરવાનો નથી. તમે તમારે નિરાંતે નિવાસો, અહીં પીધાં પછી હું તરતજ તમારા પતિની તજવીજ માં જઈશ. આજે સાંજ સુધીમાં તો તેનો પનો બેઠકમાં વિ

નહીંજ રહું. તમે જરા પણ ખ્હીતા નહીં, અને ગઇ ગુજરી વિસારી શાંતિથી રહેજો. ”

“ રહા પીને તમે જશો તો ક્યારે પાછા પધારશો ? કલાક-બે કલાકમાં પાછા આવશો તોજ મારા જીવને ધીરજ રહેશે. ”

“ કલાક-બે કલાક તો ચોક્કસ કેમ કહેવાય ? તેમ છતાં એટલું તો વચન હું આપું છું કે, સાંજ પહેલાં તમારા પતિની શોધ કરી પાછો આવીશ. ”

“ પણ જરૂર આવશો તો ખરાની ? ”

“ સાંજ સુધીમાં તો હું અવશ્યજ આવીશ. ”

“ તો લલો. ”

થોડી વારમાં બંનેએ રહા પીધી, અને પછી કામપ્રકારે બંગલાના માળીને ગુપ્તપણે સૂચના આપી કે “ આ છોકરીને મારા આવતાં સુધી સાચવજો, અને એને બંગલાની બહાર જવા દેતો નહીં. ” આટલો બંદોબસ્ત કરીને તે બહાર નીકળી પડ્યો.

બંગલાનો માળી, મળેલી સૂચના પ્રમાણે ચપળાપર ચોક્કી રાખવાને બેઠો હોય તેવી રીતે ચપળાની સામેજ જમીનપર પલાંઠી વાળીને બેઠો, અને તેણીની સાથે ગપાટા મારવા લાગ્યો. માળી મરાઠો હતો, પણ ગુજરાતી ભાષા સારી રીતે બોલતો હોવાથી તેણે ચપળા સાથે ગુજરાતીમાંજ વાતો ચલાવતાં ચપળાની દુર્દશાનો ચિતાર બહુ લીધો, અને તેને પણ ચપળાને માટે ઘણી દયાની લાગણી થઇ આવતાં તેણે ચપળાને આવી આફત-માંથી ઉગારવાનો વિચાર કર્યો, અને તેવી સહમતિથી તેણે ચપળા પ્રત્યે જણાવ્યું. “ જો તમારી મરજી આ બંગલામાંથી

પસાર થઇ જવાની હોય તો તેને માટે હું તમને તબીબ કરી આપું ? ”

“ પણ હું અહીંની તદ્દન અજણી છું, માટે હું ખંજલા-માંથી નીકળીને ક્યાં જઇશ ? ”

“ તમારા સસરાનું ઠામ-ઠેકાણું તમને માલમ નથી, એટલે પછી અધિરની વાત થઇ છેની ! તો પણ વાણિયા લોકો ઘણાં ખરાં ભૂલેશ્વર આગળ રહે છે, માટે ત્યાં જો તમે જાઓ તો ત્યાં ગયાં પછી તમારા સસરાનો પત્તો કદાચ લાગી પણ જાય. ”

“ પણ ત્યાં મને કોણ પહોંચાડે ? મને તો ભૂલેશ્વર પણ માલમ નથી, જ્યાં હું એકલી કેવી રીતે જઈ ? ”

“ તેનો ખંદાખસ્ત હું તમને કરી આપું. ” માળીએ વિચાર કરીને જણાવ્યું. “ તમને એક ભાડાંની ગાડી કેરી આપું તેમાં તમે એસીને જઇ શકશો. તે ગાડી વાળો તમને ખરાખર ભૂલેશ્વર પાસેજ હિતારશે, અને ત્યાં પછી તમે પૂછપરછ કરીને તમારા સસરાનું મકાન શોધી કહાડજો. ”

“ તે ગાડી વાળો કેટલાક પૈસા લેશે ? ”

“ આઠેક આના. ”

“ તો ભલે, તેમ કર. તારી મહોટી મહેરબાની થશે. ”

માળી ખંજલાની બહાર જઈને તરતજ ગાડી લઇ આવ્યો, અને તેમાં ચપખાને એસાડીને ગાડી વાળાને તેણે સમજણુ પાડી. ચપખાની પાસે થોડા રૂપીઆ હતા તેમાંથી તેણીએ એક રૂપીઆ માળીને આપ્યો, જ્યાં માળી પણ ઘણેજ હરખાઈ ગયો, અને પછી ગાડી વાળાએ ગાડી દોડારી ચૂકી. ભૂલેશ્વરના ચકલા

આગળ જાડી વાળાએ ચપળાને ઉતારી, અને તેણીની પાસે ઠરાવ પ્રમાણે આઠ આના લઈને જાડીવાળો ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો.

પેલા માળીએ પછી પોતાને મળેલા એક રૂપીઆનો સામટો હાર પી લીધો, અને નિશામાં ચકચૂર થઈ થઈ બડી લહેરમાં આવી ગમે તેવા વિચાર તથા ચેનચાળા કરવા મંડ્યો !

થોડી વારમાં જ કામપ્રકાર આવી લાગ્યો, અને ચપળાની તળવીજ કરતાં તેણી બંગલામાંથી નહીં દેખાતાં તેણે માળીને પૂછતાં માળીએ રોકડો ઉત્તર આપ્યો કે “ તેણી તો અહીંથી ચાલી ગઈ.”

“ હરામખોર ! ” કામપ્રકારે ગુસ્સાથી પૂછ્યું “ તે કેમ જવા દીધી ? હું તને શું કહી ગયો હતો ? ”

માળીએ ગદ્ગદાવાદો મારવાથી, અને તેની પીધેલી સ્થિતિ જોઈને કામપ્રકારે પણ વિશેષ પૂછપરછ કરવાનું મિથ્યા માન્યું, અને હાથમાં આવેલા શિફાર જવાથી તે અત્યંત નિરાશ બની તે પણ ત્યાંથી પોતાને મોકાને ચાલ્યો જ ગયો.

ચક્ર રપ મું.

દાહરો.

આકૃત એક પતી અને, બીજી વળગી વૃત્ત;

ફસાય છે ચપળા વળી, પાપી છે પ્રવૃત્ત.

ભામરાથી ભમી !

ચપળાએ જાડીમાંથી ઉતરીને આમ તેમ નજર નાંખી, અને કોને પૂછવું, તેના વિચારમાં તેણી પડી. અગર જો ભૂલેશ્વર આગળથી તો એકડો માણસો પસાર થતાં હતાં, પણ કોઈને

પૂછવાને તેણીની છબ ઉપડી નહીં, અને પશ્ચાતાપમાં તેણીની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં ! આ રંગ જેતાંજ એક ભામટો રયાં ફરતો હતો તેની દ્રષ્ટી તેણીના પર પડતાંજ, અને તે પણ એવાજ શિકારની શોધમાં ભ્રમતો હોવાથી તેણીના સમીપમાં તે ગયો, અને ખડી કલાધને સોંગ કરતાં તેણીને પૂછ્યું “ તમે રડો છો કેમ ખાધ ? કોને જુઓ છો ? શું બૂલા પડ્યા છો ? ”

“ હા ભાઈ ! જને ત્યાં મારે જવું છે, તેના ઘરનું ઠેકાણું મને માલુમ નથી ! ”

“ તો મુઝાવ છો શા માટે ? મુખમાં ઘણા આવનારાએ બૂલાં પડે છે, અને તેવાંજીને માટેજ અને ‘બુલેલાંજીનું બૂવન’ નામનું એક ખાસ આશ્રમ સ્થાન સ્થાપેલું છે, માટે તમે ત્યાં ચાલો. હું તમને ત્યાં મૂકી આવીશ. તમે કોઈ વાતે ખડીશો નહીં.”

“ પણ ત્યાં જઈને હું શું કરીશ ? ત્યાં જવાથી શો ફાયદો ? ”

“ ત્યાં તમે ગયાં પછી ત્યાં એક કલાઈ તમારું નામ વગેરે નોંધી લેશે, તે પછી તમને ખાવા પીવાની તથા આરામ લેવાની ગોઠવણ કરી આપશે, અને તમારી સર્વ વ્યવસ્થા થયાં પછી તમારી વાતથી વાકેફ થઈ, તમે જેનો પત્તો મેળવવા માંગશો તે પણ તેજ કલાઈ પોતાના સીપાઈની મારફતે ખનતી તાકીદે મેળવી આપશે. તેવા પરોપકારાર્થેજ તે ખાતું એક સખી શેઠે સ્થાપ્યું છે.” તે ભામટાએ તદ્દનજ નપગી વાત અડાગી “ તે ખાતાં માટે તો તે શેઠે સામટા પાંચ લાખ રૂપીઆની જાંબવર રકમ ખરચી છે ! ”

“ એમ કે ! ” ચપળા ઉત્સાહમાં આવીને બોલી “ ત્યારે

તો ત્યાં જવામાં મને વાધો નથી; પણ તે મકાન અહીંથી કેટલેક દુરે છે વાં ? ”

“ છેટ તો છેજ, પણ હું તમને ગાડીમાં બેસાડીને ત્યાં સધ જઇશ, અને તેથી પાંચલાકમાં પહોંચી શકાશે. ”

“ પણ ગાડી વાળો વળી કોણ અણે કેટલા પૈસા માંગશે ! અને મારી પાસે તો પૈસા પણ પૂરતાં નથી ! ”

“ તમારે બાડાંના પૈસા આપવા નહીં પડે. તે ખાતા તરફથી બાડું પણ ચૂકાવી આપવામાં આવશે; માટે બાડાંની ચિંતા તમારે કરવાની નથી. ”

“ ઓહો ! આ ખાતું ખરું ! વાહરે વાહ ! મુખધની પણ બલિહારી છે ! ” કહીને ચપળાએ આતુરતા બતાવી “ ત્યારે તો મહેરબાની કરીને એક ગાડીની તજવીજ કરશે બાઈ ? ”

“ ઓ રહી બાડુતી વિઠટોરિયા. ચાલો, તેમાં બેસી જઇએ. ”

“ તમે તેનું બાડું પ્રથમ ઠરાવો એટલે પછી હું આવું. ”

“ બાડું ઠરાવવાની જરૂર નથી. એ તો એના કામદાર પ્રમાણે જ હશે તે લેશે. ”

“ તો ચાલો બાઈ ! ”

“ ચાલો. ”

તરતજ તેઓ બંને તે ગાડી પાસે જઈને તેમાં બેસી ગયાં, અને પછી તે ભામટાએ ગાડી વાળાને પ્રમાણ્યું “ ચલાવ, સાત રસ્તા પર લેઓ. ”

“ વાંચે. ” કહીને ગાડી વાળાએ ગાડી દોડાવી દીધી.

સાત રસ્તા પરના એક ખૂણામાં તે ભામટાએ એક લગ્ન મકાનને ચોથે માળે એકજ રૂમ સંબંધેલો હતો. તે મકાનમાં તે

ભામટો પોતાની સાથે ચપળાને લઈ ગયો, અને તે રૂમમાં તેણે તેણીને એક શેત્રંજી પર બેસાડી. તે રૂમમાં રાચરચીલો કશો નહોતો, જ્યારે ચપળાને પેલા પ્રથમના રૂમની વાત યાદ આવી, અને તેણીના મગજમાં ચોક્કસ વહેમ લરાયો કે “વળી કુંવામાંથી નીકળીને વાવમાં પડી ! હવે કોણ જાણે શીયે દશ થશે ! અહીં પણ હું એકલી અજણી શું કરી શકીશ ?” આમ સંતાપ કરવા છતાં તેણીએ વળી હિમ્મત પકડી, અને અહીં પણ જો કંઈ આપત જવું દેખાય તો ખરાબર બહાદુરી ખતાવવાનું મનમાં નિર્માણ કર્યું.

“તમારે માટે અહીં મંગાવું કે સોડા લેશો ?”

“મારે કંઈજ નહીં જોઈએ લાઈ !” ચપળાએ પણ હંડાધથીજ ઉત્તર આપ્યો.

“બેમાંથી જ તમને પસંદ હોય તે મંગાવું ? અગર કંઈ ખાવાની ખુશી હોય તો—”

“ના લાઈ, ખાવાનું પણ મને નહીં જોઈએ; પરંતુ તમે કહેતા હતા તે ‘બુલેલ્લાંચોનું બવન’ ક્યાં છે ? તે આજ છે કે ?”

“ના તે ખીજું છે.”

“ત્યારે તમે મને અહીં શા માટે લાવ્યા ?”

“તમારી સાથે વાત કરવાને તમને અંતે લાગ્યો છું.”

“શી વાત કરવી છે ?”

“વાતમાં એમ છે કે, હું પોતે કુંવારો છું, અને તેથી જો તમારી મરજી હોય તો આપણાં લગ્ન કરીએ ?” તે ભામટાએ તડ ને ફડ કહી દીધું “તમે મારી સાથે લગ્ન ગાંઠ બાંધીને સુખીજ થશો.”

આ સાંભળતાંજ ચપળા ચમકી, અને તેણીનાં મનમાં જે સય હતો તેજ આગળ પણ આવ્યો ! તેમ છતાં તેણીએ શાંતિ સાચવીને જણાવ્યું “હું તો પરણેલી છું, અને મારો પતિ મુખમમાંજ હયાત છે, એટલે તેને તજાય નહીં, અને તમારી કે કોઈપણ અન્ય પુરૂષની સાથે મારાથી લગ્ન ગાંઠ સંધાય પણ નહીં.”

“ તમારી મરણ જે મારી સાથે લગ્ન કરવાની હોય તો તમારાં પતિની ચિંતા કરશોજ નહીં. તેની બ્હીક રાખવાની જરૂરજ નથી. ”

“ તે હયાત છે ત્યાં સુધી તેની બ્હીક રાખવીજ જોઈએ. ”

“ તેની હયાતિને હાંકી કહાડતાં મને આવડે છે, અને જે તેમ કહે તો પછી તમને કંઈ હરકત તો નહીં રહેની ? ”

“ તેમ કરવાથી શું કાયદો ? ”

“ કાયદો એજ કે આપણું જૂગતું જોડું સંધાય. ”

“ તેમાં હું કંઈ કાયદો સમજું નહીં, માટે હવે મને તમારા ‘બલેલાઓનું ભૂવન’ અટ ખતાવો ભાઈ ! ”

“ તો ભલે તેમ કહે. ” કહીને તે ભામટો અટ નીચે ઉતરી ગયો, અને તેણે વિચાર કર્યો કે “ હવે આને જરા દમદારી ખતાવ્યાં વિના કામ પાર નહીંજ પડે. ” આમ વિચાર કરતાં તે સામેના એક હાટલમાં દોડી ગયો.

ચક્ર ૨૬ મું.

હોહરો.

ચપળાએ ચપળામથી, હિમ્મત કીધી પૂર;
ચપળાએ સખળા ખની, શોભાવ્યું એ શૂર.

રંગ રાખ્યો !

ચપળા તે સ્થાને એકલી બેસી રહી હતી, અને થોડીજ મિનિટમાં પેલો ભામટો પોતાના એક મિત્રને પોતાના કાવાદાવાની સમજ પાડીને તેને લઇને ચપળા પાસે આવ્યો. તેઓ બંને ચપળાની સામેજ બેઠાં, અને તે ભામટાએ તે ઓરડાનાં ખારણું ખંધ કરી અંદરથી સાંકળ મારી. આ બેતાંજ ચપળા પૂરેપૂરી ગભરાઈ, તો પણ “ હવે ક્યાં તો જીવ બચ કે ક્યાં તો છટકી જવાય. ” એટલેજ અંતનો નિશ્ચય કરીને તેણી પણ મનને મજબૂત રાખી શ્રી હરિનું સ્મરણ કરતી ચૂપ બેસી રહી.

“ કેમ, હવે શે વિચાર ? ” તે ભામટાએ મૂંછીને આંકડો મરોડીને, અને આંખો કાઢીને વિકાળ વાણીમાં કહ્યું “ હું જ ‘બૂલેલાઓનું જીવન’ કહેતો હતો તે આજ છે, માટે હવે તો તારો જીવ મારા તાપ્તામાંજ છે, એમ સમજી રાખજે. ક્યાં તો મારી સાથે લગ્ન કરવાની હા પાડ, અને ક્યાં તો તારાં બૂંડાં હાલ કરાવવાને તૈયાર થઈ રહે ! ”

ચપળાએ પણ આ સાંભળતાંજ વિશ્વરૂપ ધારણ કરતાં કહ્યું “ નાલાયકી તનેજ આવડે છે કે ? અને આ તારા સોખતીને લાવીને મને તું ખડીરાવવા માંગતો હશે કેમ ? પણ યાદ રાખજે કે, તારા જેવા નાલાયકની સામે નાલાયકીની સમશેર મારા

મગજની મ્યાનમાં તૈયારજ છે, અને તમે ખંનેના પ્રાણ લેવાની યુક્તિ મારા ગુરૂએ મને બક્ષેલીજ છે । તું મૂવો ભામટો મને દગલખાણથી અને લાગ્યો છું, પણ હું કોણ છું, અને મારો ગુરૂ કોણ છે ? તેની તને ખબર છે કે ? તું એમ નહીં જણતો કે અને હું એકલી છું, માટે મને મદદ કરનાર કોઈ નથી । મારા મદદગારો સેંકડો અને હજારો છે, અને એક સીસોટી વગાડતાંજ તેઓ સંખ્યાબંધ હમણાં ને હમણાં અને હાઝર થાય તેમ છે ।”

આવાં હિમ્મતનાં વચનો સાંભળતાંજ તેઓ ખંને જણાવેા વિચારમાં પડી જઈ એક બીજાની સન્મુખ જોવા લાગ્યા, અને પેલા ભામટાએ ચપળાની પાસેથી મુદ્દાની વાત કઢાવવાના ધરા ત્રાથી તેણીને પૂછ્યું “ તું કોણ છે ? તારો ગુરૂ કોણ છે ? અને તારા મદદગારો પણ કોણ છે ? તેઓ વળી કયાં છે ? ”

“ હું છૂપી પોલીસની નોકરીમાં છું, અને હું તથા મારો પતિ ડીટેક્ટીવનું કામ બજાવીએ છીએ. મારો ગુરૂ મહેરબાન પોલીસ સત્તાવાળાઓ છે. મારા મદદગારો પણ પોલીસના સીપાઇઓજ છે, અને તેઓ આ મકાનની આસપાસમાં ઉભેલા હોવા બેઠાએ; કેમકે મેં પ્રથમથીજ તેમની સાથે સંકેત રચીને તેઓને મારી ગાડીની પાછળ આવવાની વ્યવસ્થા કરી પણ રાખી હતી. તું કહેતો હોય તો અખબડી તેઓને બોલાવીને તમે ખંનેના હાથમાં બેડી ઠોકાવી તમને કબજ કરાવી દઉં ? કેમ, છે વિચાર ? તુરંજાખાદનો ખીચડો ખાવા જવું છે ? આજ ને આજ જલજના કરવા મોકલી આપવાની સત્તા હું ધરાવું છું ! એ તો તમે ખંને હિંદુ છો, અને હું પણ હિંદુ હોવાથી તમારી દયા ખાઈ તમને એક વાર ચેતવણી આપીને જતાં

મૂકવાની મારી બહાઈ ખતાવું છું ! તેમ છતાં જો હજી પણ મગજમાં ખુમારી હોય તો ખુમારી ખાલી કરી આવવાને હું પણ તૈયાર છું. ”

તેઓ ખંને ગલરાટ બરેલા વિચારમાં પડી ગયા, અને તે લામટાઓએ હવે નમ્ર ખનીને પૂછ્યું “ ત્યારે તમે પણ બહા પડવાનો સોંજ શા માટે ખતાવ્યો ? ”

“ તેનું કારણ મારી ડયુટીને આધારે તને કહેવું તો નહીંજ જોઈએ, તો પણ હજી વળી એક હિંદુ તરીકે કહું છું કે, તારા જેવા કેટલાક લામટાઓ, મુંખમમાં આવનારાં અજાણ્યાંઓને લમાવી દગલખાળના દાવથી પ્રસાવે છે, એવી ફરિયાદ મહેરખાન પોલીસ કમીશનર પાસે આવવાથી મને તેઓ સાહેબ તરફથી તે વિષેની તજવીજ કરવાનું ફરમાન થવાથી મારે બહા પડેલા જેવો સોંજ કરવો પડ્યો હતો ! ” ચપળાએ ખડો જખરો ગપાટો ગખડાવ્યો ! તેણી છેવટે ખોલી “ હવે ચેતાવું છું કે, આજ પછી આવાં કૂકમં કરવાનું છોડી દેજો, અને જો નહીંજ માનશે તો જેલમાં જવાનોજ વખત આવશે ! સમજ્યા ? ” આમ કહેતાંજ તેણી ત્યાંથી અપાટાખંધ ઉઠીને જોતજોતામાં એકદમ નીચે ઉતરી પડીને, જે રસ્તે તેણીની ગાડી આવી હતી તેજ રસ્તે આશરે આશરે સપાટાખંધ આલી નીકળી ગઈ !

પેલાં ખંને લામટાઓની તો જાણે જીલજ સીવાઈ ગઈ હોય તે માફક તેઓ તેણીને રોકવાનું ભૂલીજ ગયા, અને એક શખ્દ પણ ખોલી શક્યા નહીં ! તેઓ તદન દંગજ ખની ગયા, અને પછી એકે પોતાના સોખતીને જણાવ્યું “ આ પણ જખરો વાત ખની ! તેણીને ફસાવતાં આપણેજ પ્રસી ખત ! પરમેશ્વરેજ

આજે આપણને ખચાંબા જો ? ”

“ હું તો તને રોજ કહું છું કે, હવે આગળનો વખત નથી ! હવે તો પોલીસ ઘણી બચત ખની ગઇ છે, માટે આપણે ખૂબ સંભાળીને ચાલવાનું છે ! એવા ધંધાજ છોડી દેવા જોઈએ. ”

“ ખરું છે યાર ! ” ભામટાએ કબૂલ કર્યું, અને તે પણ પોતાના સોળતી સાથે, પોતાના ઓરડાને તાળું લગાવીને નીચે છતરી પડ્યો, પરંતુ તેઓ હજી પણ પકડાવાની ખડીકથી જૂદાજ રહેતે પસાર થયા.

ચપળા પણ ચપળાઇથી પુનઃ ભૂલેશ્વર તરફ આવી, અને ત્યાંથી વળી જરા આગળ વધી મમાંદેવીના તળાવ તરફ ફંટાતાં તળાવ નજરે પડ્યું, જ્યાં તેણી તળાવની એક બાજુમાં, જ્યાં કેટલાક મુસાફર સાધુઓ-વેરાગીઓ ખેઠાં હતાં ત્યાં જઇને ખેડી. અને વળી વિચાર કરવા લાગી કે “ અરે ! ભગવાન ! સુરતથી એવી હમંદમાં અહીં આવી કે, બહુ સાસરે જઇશ, અને સુખી થઇશ; પરંતુ પરમેશ્વરે મારા નસીબમાં સુખજ સજ્જલું નથી, એટલે હવે મારે સંસાર સુખની આશા રાખવા કરતાં એક સાધિવની સ્થિતિ ગુજારમાંજ સુખ માની લેવું વધારે સુલભ છે, અને તેમાંજ શ્રેય સમજવાનું પણ છે, માટે આ સાધુ મંડળીનો આશ્રય મળે તો તેમના સંગમાં એક સાધિવ તરીકે મારી છંદગી પસાર કરે, અને તેમાંજ માફ સાર્થક થયલું સમજી લઉં તો શું ખોટું છે ? ” આમ છેવટનો નિર્ણય કરી ચપળાએ તે સાધુ મંડળના મહંત અત્યે તેવાજ પ્રકારની પોતાની જાણાસા જણાવી અને તેની સાથે કેટલીક વાતચીત કરી પછી તેણી તે મંડળમ

બેઠાઈ ગઈ. રમેશુ તથા તમેશુને ખદલે તેણીનાં હૃદયમાં સારિવડ સદગુણની તે સમયે તો સ્થાપના થઈ, અને તે મહતની આપેલી તુલસીની માળા તેણીએ પોતાના કંઠમાં ધારણ કરી લીધી.

ચક્ર ૨૭ મું.

દોહરો.

સાધુની મંડળી મળી, ચપળા તેમાં બળી;

સાધુડી ચપળા ખની, નવીન પંથે ચળી !

સૌભાગ્યવંતી સાધુડી !

મનહર મુખાપુરીમાં પોતાના પતિને શુદ્ધે નિવાસ કરવાની અભિલાષાથી સુરતથી માતા-પિતાનાં દ્વાર તજીને નીકળી આવેલી યુવતિ પતિને શુદ્ધે જવાને ખદલે સાધુ મંડળીમાં મળી ગઈ ! આ પણ ચમત્કાર ! મુખધને લહાવો લેવાને જ યુવતિ અત્યંત હિચકે હતી, તે તમામ વિચાર વિસારીને તેણી ત્યાગિના આશ્રમે આધિન થઈ ગઈ ! સૌભાગ્યવંતિ સુંદરીના હૃદયમાં પોતાના પતિનું ઘર સોભાવવાની ગમે તેટલી અભિલાષા હોવા છતાં તે અભિલાષામાં તે પાર નહીં પડવાથી તે સૌભાગ્યવંતિના સંસ્કાર સાધુડીના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયાં ! આ પણ તેણીની જીંદગી અતર્કિત ઉચ્ચલાયલમાંજ પડ્યા જેવી ખની !

તે સાધુ મંડળીમાં આઠેક પુરૂષો હતા, અને ચારેક સ્ત્રીઓ હતી. તેઓ જો કે સાધુઓની મંડળી તરીકે કહેવાતી હતી, તો પણ તેઓનાં આચરણો વેરાળી-ઘેરાળીઓને ખરાખર મળતાં હતાં; કેમકે પુરૂષોમાં અનીતિનો અખાડો હતો, અને આઠ

પુરુષોમાંના ચાર એવા હતા કે, જ્યો તે મંડળીમાંની ચાર સ્ત્રીઓ સંગે સંસારિક સ્થિતિમાં રહેતા હતા, જ્યો તે ચાર સ્ત્રીઓ તથા તે ચાર સાધુઓ વેરાગી ને વેરાગણુ જોવા ઉપરનો તમામ દેખાવ રાખતાં હોવા છતાં અંદરખાનેથી તો તેઓ ગૃહ-સ્થાણીઓનીજ ગાંઠથી ગાંઠાયો હતાં. ખાકીના જે ચાર સાધુઓ હતા, તેઓમાં ત્રણ-જણા તો અતિ વૃદ્ધ હતા, અને તેઓનાં મન સંસારી રગડામાંથી મુક્ત થઈ તેઓ પ્રભુ સ્મરણમાંજ પોતાનાં ચિત્ત ચોંટાડેલાં રાખતાં હતા, પરંતુ તેઓમાંનો એકો સાધુ યુવાવસ્થામાં મસ્ત હતો, અને તેનું મન સંસારિક રગડામાં રમ્યા કરતું હોવાથી પોતાના બીજા સોખતીઓની માફક તે પણ પોતાના સંગમાં એકાદ સાધુડી મેળવવાને અત્યંત આતુર હતો. તેથી અપજાને પોતાના મંડળમાં જોડાયેલી જોઈને તે હરખાઈ ગયો હતો, તેમજ તેણે પોતાના મનમાં તેજ સમયે નક્કી માની લીધું કે “હવે મારા યોગ્ય યુવતિ આવ્યાથી મારી સ્થિતિ પણ સંસારિક બની જશે, એમાં શકેજ નથી.” આવી આશાથી તે અત્યાનંદમાં આવી ગયો ! તેમ છતાં તેણે હાલ તરત તો પોતાના મનમાં પ્રગટેલી આશા મનમાંજ દાખેલી રાખી, અને પોતાની મનોવૃત્તિની અદ્યપ અસર પણ બહાર પડવા દીધી નહોં, જ્યો અપજાના મન ઉપર તેની આશાની કંઈજ અસર થઈ શકી નહોં, અથવા તેની ગુણ ઈચ્છા અપજાનાં સમજવામાં પણ આવી શકીજ નહોં, જ્યો અપજા પણ પોતાના ગૃહસ્થાશ્રમને વિસારી પોતાની સોખતણુ સાધુડીઓ સંગે ભગ્ન ગાવામાંજ આનંદ માનવા મંડી.

આ મંડળી પાસે ખાવાનો ભંડાર ભરેલો કયાંથીજ હોય ?

ગામે ગામ-જ્યાં જાય ત્યાં ધાર્મિક વૃત્તિ વાળાઓ દયા-દાન કરતાં હોવાથી આ મંડળીનું પોષણ થતું, અને તેજ પ્રમાણે મુખ્યમાં પણ મામાદેવીનાં દર્શન કરવા આવનારાઓ ખજાર શાક, પૂરી, મમરા, વગેરે વસ્તુઓ આપતાં હોવાથી આ મંડળીમાં માણસોનાં પેટ ભરાતાં હતાં, અને ચપળાને પણ તેવાજ આધાર પર મંડળમાં નિવાસવાનું હતું. આજ એવું બન્યું કે, એક શ્રીમાન શેઠીઆની સ્વારી મામાદેવીના તળાવપર, સ્નમશાનમાં એક સખને અગ્નિસંસ્કાર કરી સ્નાન કરવા આવી ચઢી. તેની નજર તે સાધુ મંડળી પર પડતાંજ તેણે તેમને પૂછ્યું “તમે બધાં વેરાગીઓ કયે ગામથી આવ્યાં છો?”

તરતજ એક સાધુ બોલી ઉઠ્યો “શેઠજી! અમે તીર્થ યાત્રા કરતાં અને આવ્યાં છીએ, અને આપ જેવા શેઠીઆઓ તરફથી દાન ધર્મની આશા રાખીએ છીએ. જે ધર્મ કરશે તે સાફ. શ્રી રામજી આપનું ભલુંજ કરશે, અને આપને પુન્ય લાગશે.”

“એ તો ઠીક, પણ તમે કેટલાંક માણસો છો?”

“આ બેઠાં છીએ એટલાંજ. ખસ! આજે તો શેર ધી ના લાડુ આપના તરફથી મળી જાય, અને આપની બોલબાલા બોલાઈ જાય શેઠજી!”

શેઠે તે સર્વના ચહેરા સામું નજર નાંખીને એકદમ જણાવ્યું “ઘણી સારી વાત છે. તમો સર્વનું પોષણ કરવું, એ મારો ધર્મ છે, માટે તમોમાં જેઓ વૃદ્ધ છે તેઓએ ભલે અને નિરાતે નિવાસી ભગવત ભજન કરવું. હું તેમને દરરોજ પોષણ જેટલું મોકલીશ. બાકી જેઓ યુવાન તથા સશક્ત છે, તેઓ મારી સાથે ચાલો. તેમને માટે હું મારી મીલમાં રોજનો રસ્તો

કરી આપીશ. તેમાં તેમને એટલી બધી કમાઈ થશે કે ખાતાં પીતાં પાંચ પૈસા બચી પણ શકશે.”

આ સાંભળતાંજ તે સાધુના મનમાં ક્રોધાવેશ સળગી ઉઠ્યો, અને તે બોલ્યો “અમે સંત પુરુષો શું તમારે ત્યાં મંજુરી કરીશું કે ?”

“ત્યારે શું તમારા જેવા માતેલાઓને ખેસાડીને મફતનું ખાવાનું મળશે કે ?”

“અરે ! બરે ! તું શું આપવાનો છે ? તારા જેવા નાસ્તિક શું ધર્મ દાન કરી શકે !” કહીને તે સાધુએ તે શેઠને વિશેષ ઠોકુંજ આપ્યું નહીં, જેથી તે શેઠ પણ તેની સાથે વિશેષ પંચાત કરી નહીં.

પણ આજનો દિવસ તે સાધુ મંડળ માટે મહા બૂરો નીકળ્યો. પાછલા પહોરના ત્રણ વાગી ગયાં છતાં કોઈ પણ સખી દાતારે તેઓને કંઈજ દાન આપ્યું નહીં ! આથી તેઓ ઉપવાસી જેવાજ ખેસી રહ્યાં, અને તેમના મનમાં કદપાંત થવા લાગ્યો. એટલામાંજ એક લાટિયાણી ડોસી ગાડીમાંથી ઉતરીને મામાદેવીમાં પ્રવેશતાં તે સાધુ મંડળમાંથી બે-ચાર જણાંએ મળીને તે ડોસી પાસે આજીજીથી ભિક્ષા માંગ્યાંથી, અને આખા દહાડાનો ઉપવાસ કહી સંભળાવ્યાથી તે ડોસીને દયા આવી. તેણીએ તરતજ પોતાની કમરે ખોસેલી કોથળીમાંથી એક રૂપીઆ કહાડીને તેનાં ચણાં મમરા મંગાવીને તે મંડળીને વહેંચી આપ્યાં, જેથી તે સાધુઓ રાજ થઇ ગયા, અને ચણા મમરા ખાઈને પાણી પી વૃત્તી પામ્યાં. તેમ છતાં મુંબઈ જેવા મહાભારત નગરમાં પણ તેમને આજે ખાવાનાં વાખા પડ્યાંથી તેઓનાં મન

મુંબઈમાં વિશેષ મુકામ કરવાને માન્યતા નહીં, અને તેથી તેજ રાત્રે તેઓ ત્યાંથી હાંતરી કરીને રેલવે સ્ટેશન પર ગયાં. તેમનાં બહાં બાગ્યે એક સ્ટેશન માસ્ટરની દયા તેમના પર ઉતરી, અને તે માસ્ટરે તેમને વગર ટિકિટ સુરત જતી ટ્રેનમાં બેસાડી દીધાં, જ્યાં તેઓ આનંદમાં આવી ભજન લલકારતાં સુરત તરફ સંચર્યાં. ચપળા પણ તેમની સાથેજ.

ચક્ર ૨૮ મું.

હાહરે.

સુરતમાં શું શું બન્યું, ત્યાંનાં કંઈ સંસ્કાર;
ચપળાને ચિંતા પડી, દીઠો અન્ય પ્રકાર.

તાપી તટપર તરકટ !

ચપળાનું મન સુરત જવાનું સાંભળતાંજ સંતાપમાં પડી બચું હતું, તો પણ તેણીએ પોતાના મનને શાંત રાખી ટ્રેનમાં સાધુઓ તથા સાધુડીઓને વાતમાં ને વાતમાં કરામતથી સમજાવ્યું કે “સુરતમાં માત્ર શ્રી અશ્વનિકુમારનું તીર્થ તાપી તટપર છે. તે શિવાય તે શહેરમાં કશું બળ્યું નથી. વળી સુરતનાં લોકો આપણું વધારે દહાડા પૂરું કરે તેવી પણ આશા સમજશો નહીં, માટે સ્ટેશનપરથી હાંતરીને બીજા કંઈ ભટકવા નહીં જતાં આપણે અશ્વનિકુમારના તીર્થમાંજ પરભારી પહોંચીને ત્યાંજ મુકામ કરીશું. ત્યાં તાપી નદી વહે છે, અને તાપીજનો કિનારો અતિ રમણિક છે. આસપાસ દેવ-દેવસ્થાનો પણ છે, તેમજ આપણને ઉતરવાને યોગ્ય સારાં સારાં સ્થાન પણ છે. સદાવ્રત

પણ ત્યાં મળતું હોવાથી આપણને આવનારો આધાર મળવા ઉપરાંત તે તીર્થ આત પવિત્ર પંકાયલું છે. ત્યાં જવાથી આપણી આખી મંડળીને આનંદ વતશે. ”

આ સલાહ સર્વેએ સ્વીકારી, અને પ્રભાતમાં પાંચ વાગતામાં તેઓ સુરતના સ્ટેશને ઉતરી પરભાર્યા અશ્વનિકુમાર પહોંચ્યા, જ્યાં તેમણે એક વિષાળ વૃક્ષની નીચે મુકામ કીધો, અને પછી શ્રી તાપીનદીનાં નિર્મેળ નીરમાં સ્નાન કરી તેઓ સર્વે ત્યાંનાં તમામ દહેરાઓમાં દર્શન કરવા ગયાં. લગભગ ત્રણ કલાક સુધી આમતેમ કરી સદાવૃત્તમાંથી દાળચોખા મેળવી તથા બીજી વસ્તુઓ આમતેમથી માંગી લાવીને તેમણે ખીચડી રાંધી, અને પછી સર્વે જમીને આનંદ મંગળ લલકારતાં મધ્યાન બાદ નિદ્રામાં પડ્યાં. તે સ્થાન તેઓ સર્વેને આનંદમય લાગ્યું, અને ત્યાં તેમણે બે-ચાર દિવસ મુકામ રાખવાનો નિશ્ચય કીધો.

તે મંડળીનો એક સાધુ, જેનું નામ ચેતનદાસ હતું, તેનું ચિત્ત ચપળા પ્રત્યે ચળ્યું, અને તેણે ચપળાની સાથે એકાંતમાં વાત કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરવાની તજનીજ કરવા માંડી, પરંતુ તેમાં તે પ્રાંચો નહોતો, જેથી તેણે પોતાની મંડળીમાંની એક સાધુડી તાપીબાઈ, જેણી વયમાં તરૂણી હતી, અને જેણીની સાથે ચેતનદાસને મનમાંચિછત વાત કરવાની વિશેષ છૂટ હતી, તેણીને પોતાના મનની વાત સમજાવ્યાથી તેણીએ તે વાત પાર પાડવાનું માથે લીધું, અને તે પછી તે તાપીબાઈએ ચપળાને સીસામાં ઉતારવાની તજનીજ ચલાવી.

પાછલો પહોર ખસાર થઈ ગયો હતો. સર્વ મંડળી આમ તેમ પ્રરી ઠંઠોલ કરી રહી હતી. તે પ્રસંગે તાપીબાઈ તથા

અપળા એક બીજની આંખની પકડી એક બીજા ઓવારા તરફ ગઈ, અને ત્યાં એક ખૂણે પથરાપર બેને બેઠી. તાપીએ પ્રથમ તો બીજ-ત્રિજ વાત કરી, અને અપળાના મગજપર સ્નેહલાવનો પ્રતિબિંબ પાડી દીધો. આથી યુવાન અપળાએ પણ તાપીબાઇને પોતાની સ્નેહી માની લીધી, અને પછી તો અપળાએ ભાજવાઇને પોતાની પાછલી સ્થિતિનું તમામ વર્ણન તાપી પ્રત્યે વિસ્તારથી તથા સત્યતાપૂર્વક કહી સંભળાવ્યું, જે સાંભળીને તાપી પણ તાજુબી પામી, અને તાપી એટલુંજ બોલી કે “ તું ગભરાતી નહીં. હવે તું મારી બહેન જેવી છે, એમજ હું તને માનીશ, અને તું પણ મને તારી બહેન જેવીજ માની લેજ. તારી ને મારી એક ગાંઠ આજથી થઈ ચૂકી, અને મારો ધર્મ હવે તારો જીવ આનંદમાં રહે તેમજ કરવાનો છે, તો મારી એક અગત્યની સલાહ તું સ્વીકારશેની ?

“ બહેન ! તમારી સલાહ મારા શીર સાટે. ” તમારી સલાહ જે હું નહોંજ માનું તો પછી હું તમારી બહેન શાની ? ”

“ ત્યારે તો તું ડાહી ખરી. ” તાપીએ હરખાઇને જણાવ્યું : “ તું તારા પતિના ઘરમાં રહી સંસાર સુખનો લાહવો લેવાની જે ઇચ્છા રાખતી હતી તે શુદ્ધસ્થાશ્રમીને માટે અલબત્ત અનુપમ હતી, પણ હવે તો તું સંત મંડળીમાં બેઠાઈ છે, માટે તારે ચિત્ત સંતોષમાંજ તારે રાખવું બેઠાંજ છે. આપણી મંડળીમાં તારાં આવવા પહેલાં અમે ચાર સ્ત્રીઓ છીએ, અને અમે ચારે જણીએ આ મંડળમાં સંસાર સુખના સર્વ લાહવા લઈ આનંદ પામીએ છીએ. તેવીજ રીતે તારે પણ આનંદ મેળવવો લાજમ છે. આપણા મંડળમાં આઠ સાધુઓ છે, તેમાં ચાર જણા અમે

ચારે સંગે પતિ-પતિના સંબંધે વસીએ છીએ, અને ખાકીના ચારમાંના ત્રણે તો બિચારા વૃદ્ધ છે, જ્યાં તેઓ દેવ પુરૂષો તરીકે આપણામાં પૂજાય છે, અને પાંચમાં ચેતનદાસ છે, તે હજી તદ્દન યુવાવસ્થામાં છે. તેને પાત્ર મારા મગજમાં તો તું છે, તેમજ તારે પાત્ર તે પણ છે, તો હવે તમો બંને પતિ-પતિ તરીકે નિવાસો, એટલીજ ટૂંકી ને ટચ મારી તને સલાહ છે. ”

આ સાંભળતાંજ ચપળા ચમકી ગઈ! તેણીના પેટમાં વળી નવો ધાસ્કો પડ્યો ! તોપણ તાપીખાધને તરછોડી નહીં નાંખતાં તેણીની સાથે ડહાપણથી વાત કરવા માંડી “ તાપી ખડેન ! જો મને સંસાર સુખની લલુતા હોત તો મારા પતિને પડતો મૂકી આવી અવદશા ભોગવવાનું હું કદી પણ પસંદ કરતજ નહીં, માટે મારી તમો ખડેનને એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, તે વિષે મને દંધ કહેશોજ નહીં. ”

“ એ તારી ભૂલ છે. એ તો જીવો સંગ તેવાજ રંગ લગાડવો જોઈએ. ”

“ તેમ મારાથી નહીં બંને, માફ કરો. ખૂંદો રંગ મારે લગાડવો નથી. ”

“ તું હઠીલી છે. ”

“ ભલે ! ”

“ તું ખાટો ખ્યાલ રાખે છે. ”

“ તેમ તો તેમ ! ”

“ તું હજી તદ્દન નાદાન છે. ”

“ તે તો ખુંજ ! ”

“ માટેજ નાદાની મૂકી દઇ મારે માની જા. ”

“ તે કદી નહીં મનાય ! ”

“ નહીં માનશે તો પૂરી પસ્તાશે બે ! ”

“ જમ લાગ્યમાં હશે તેમ યનશે ! ”

“ અરે ! તું છેકળ મૂર્ખ કેમ છે ! હું તારાં લલામાં ખું,
એમ તો તું માને છેની ? ”

“ માનતી હતી, પણ હવે તો માફજ કરો. ”

“ એટલે હવે તારા મગજમાં રાધ ભરાધ છે તેમાં તું
આમ બોલે છે ! કીક છે ! વખત આવે વળી પાત ! ”

“ જમ તમને સાંડે લાગે તેમ ! ”

“ બેજ તો ખરી. હું આખરે માંડે ધાર્યુંજ કરીશ. હવે
તરકટનોજ તોડ રચવો પડશે ! ”

“ તે તોડ મને નહીં પણ તમનેજ નડશે ! હું નીતિને
માન આપનારી છું તો પછી તરકટથી બહીવાનું મારે શું કારણ ? ”

“ કારણ પણ વખત આવે તને સમજશે. ” કહીને તાપી
ત્યાંથી ગુસ્સામાં ત્વરિત ઉઠી ગઈ.

અપળા ઉદાસ યની વિમાસણ કરવા લાગી કે “ આ પણ
નસીબનીજ વાત ! કીક ! હજી પણ નસીબમાં વનેખાં વિતવાનાં
હશે તેટલાં વિતશે ! જમ લગવતની મરજી હશે તેમ યનશે ?
કશિરેચ્છા ! ” કહીને તેણી પણ ત્યાંથી ઉઠીને પોતાનાં મંડળનાં
માણસોમાં જઈને બેસી ગઈ.

ચક્ર ૨૬ મું.

દોહરો.

તરકટ તાપીખાઇનું, ચેતનદાસ પણ સાથ;
ચપળાનો આધાર એક, ખલિફ દીનાનાથ !

ભૂંડાની ભૂંડી ભાવના !

તાપી અને ચેતનદાસ એકાંતમાં એકાં પછી ચપળાની દૃઢતાની વાત તાપીએ ચેતનદાસને કહેતાંજ ચેતનદાસે તાપી પ્રત્યે પૂછ્યું “ ત્યારે હવે કેમ કરવું ? ”

“ કેમ કરવું તે એમ કે, જ મનપર લીધું તેજ કરવું. ”

“ પણ એ માનતી નથી, માટે ખીજે શો ઉપાય ? ”

“ કેવી નિર્માલ્ય વાણી વદો છો ! મરદ છો કે ખાયલા છો ? ઉપાય એક નહીં, પણ અનેક ! ”

“ પણ તે ઉપાય સીધી રીતનો બેઠાએ. આડો ઉપાય તો મારા સાધુપણને શરમાવેજ ! ”

“ તેમાં શરમાવા જેવું શું છે ? આપણા આશ્રમમાં જ પણ આવે તેણે આપણી આજ્ઞા પાળવીજ બેઠાએ, અને તે બે આપણી અવજ્ઞા કરે તો તેની ખરાબર ખબર લેવીજ બેઠાએ. ચપળા બે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોત તો તેણીને આપણે કંઈ કહી શકત નહીં, પરંતુ તે આપણી મંડળીમાં બેઠાઈ છે તો આપણી મંડળીના નિયમ પ્રમાણે તેણીએ વર્તવુંજ બેઠાએ. આપણી મંડળીનો નિયમ છે કે, મંડળીનાં નર-નારી મંડળીમાંજ વરે. તે શું ચપળા સમજતી નથી ? ધારો કે નહીં સમજતી હોય, તો મેં તેણીને તેની સમજ પાડી. તેમ છતાં તે પોતાનાજ મમતને વળગી

રહી છે તો તે મમત મૂકાવવાની કરજ આપણી નથી શું ? ”

“ તે મમત કેવી રીતે મૂકાવે ? ”

“ તેના ઘણા ઇલાજ છે, પરંતુ તે આ શહેરમાં બનાવવા નથી; કેમકે આ શહેરનીજ તેણી વતની હોવાથી, અને તેણીનાં મા-બાપ પણ આ શહેરમાંજ છે, માટે આપણા ઇલાજે અજમાવતાં અત્રે કદાચ વાત વંધી જાય, અને તેણી આપણી મંડળીમાંથી છટકીને પોતાનાં મા-બાપની હાથ લેવાને સટકી પણ જાય; માટે અત્રે તેણીના પર કોઈ પણ ઇલાજ અજમાવવાની અગત્ય નથી. આ શહેરમાંથી આપણા મુકામ ઉપડે, અને આપણે અન્ય સ્થળે જઈએ, તે પછી વાત. ”

“ અહીંથી ઉપડીને ભરૂચમાં નર્મદા નદીના કિનારા પર મુકામ કરવાનું શ્રી ગુરજ કહેતાં હતા. ”

“ તો તે સ્થળે આપણી તદખીર ચલાવીશું. હાલ તરત તમે એને કંઈજ કડવું કહેતાં નહીં, અને હું પણ ઓર એની સાથે મળી જઈને એને રાજ રાખીશ. ”

“ એ પણ અકલની વાત છે. ” કહીને ચેતનદાસ તેણીનાથી થોડે દુરે જઈને બેઠો.

બાદ તાપીબાઘએ હસ્તે વદને ચપળાને પોતાની ખાસે બેસાડીને તેણીને ખુશી કરવાની તદખીર ચલાવી, અને કહ્યું “ ચપળા ! તું કંઈ ગભરાતી નહીં. તારાપર મારો જ ભાવ છે તેજ કાયમ છે. તારી મરજી વિરૂદ્ધ હું કંઈ પણ કરવા ચાહતી નથી, અને તારી નિર્મેળ નીતિવાન બુદ્ધિ બેઠને તો મને અત્યાનંદ ઉપજ્યો છે. ”

ચપળા ખુશ થઈ ગઈ, અને બોલી “ હું દુઃખમાંથી

જીગરવા સંસાર ત્યાગ કરી તમારામાં ભળી તો તમે પણ મને આગલા દુઃખનું સ્મરણ કરાવવા જેવું થયું, જેથી મને ઘણું લાગ્યું ! હું તો તમને મારી મ્હોટી ખડેન સમાન માનું છું. ”

“ ખરું છે, અને હું પણ તારી સાથે તેમજ વર્તિશ ખડેન. તું ખડીલી નહીં. હું તને મારી છાતી પર રાખીશ, અને તારે માટે મારો જન પણ હાઝર છે, એમ સમજી રાખજે. ”

“તને માટે તો મેં પણ સાધુ-સંતનો સમાગમ પસંદ કીધો.”

“ માટેજ હું પણ તને ભાગ્યશાળી સમજું છું. ” તાપીએ માત્ર મોઢાની મિઠાશ ખતાવતાં દરશાવ્યું “ તારી વય વિશેષ નથી છતાં તારી સમજશક્તિ આટલી ખધી સારી છે, એજ ખતાવે છે કે, તારું ભવિષ્ય અતિ ઉત્તમ છે, અને મંડળમાં તું સુખી થશે. ”

“ આ મંડળમાં નિવાસી માત્ર એકાગ્રહ ચિન્તે પ્રભુનું સ્મરણ કરી ભાવથી ભગવાનની ભક્તિ કરવી તેમાંજ સુખ છે, અને તે માર્ગથીજ આ જીવનો પણ એકદાર થવાની આશા છે. ”

“ વાહ ! ધન્ય છે ! આનું નામજ સત્ય સાધવી સ્ત્રી ! અગર જે મારાથી નહાની છે, તોપણ તારી સમજણ ગૂઢમ્ ગૂઢમ્ને મને પણ ચોગ્યજ લાગે છે. જે ખડેન, આપણે સાથે રહીને એક બીજાનું શ્રેય ધરછી પરસ્પરની વૃત્તિ પણ સંત સમાગમને પ્રતાપે સન્માર્ગમાંજ સ્થાહી સાચવી શકીશું. ”

“ એમાંજ આનંદ છે મ્હોટી ખડેન ! ” ચપળાએ ભોળવાઈને તાપીની તમામ વાત અંતઃકરણની લાગણી ભરેલીજ માની લીધી, અને તેણીએ તાપી પ્રત્યે પૂછ્યું “ અહીંથી આપણે હવે કયારે નીકળીશું ? ”

“ આજકાલમાંજ. ”

“ અને અહીંથી ક્યાં જવાનો વિચાર છે વાર ? ”

“ ભરત્ય મુકામ કરવાનો વિચાર છે. તે સ્થાન સાફ છે. અને શ્રી નર્મદા નદીનું મહાત્મવંતું તીર્થ હોવાથી ત્યાં આપણને અત્યાનંદ વર્તશે. અગર જો ત્યાં આપણને ખીજો લાભ તો મળે તેમ નથી; કેમકે ત્યાંનાં લોકો ઘણાંજ કૃપણ છે, પરંતુ નર્મદા-જીના પવિત્ર તીર્થનો ઉત્તમ લાભ મળશે તેમાં તો શક્ય નથી. ”

“ તો તે શિવાય આપણને અન્ય લાભની જરૂર પણ શી છે ? પવિત્ર તીર્થનો લાભ મળે એજ આપણને મ્હોટામાં મ્હોટો લાભ મળેલો મનાશે. ”

આ પ્રમાણે દુષ્ટ તાપીએ તે ખાળાને પુનઃ પોતાના વિશ્વાસમાં ભોળવી લીધી, અને તે પછી ખીજેજ દિવસે તેઓની ટોળી અશ્વનિકુમારથી ઉપડી ભરત્ય તરફ રવાના થઇ ગઇ.

ચક્ર ૩૦ મું.

હાહરે.

ભરત્ય ભાંગ્યાનું ભણ્ણો, રમણિક નથ રસજન;

ત્યાં તે ટોળી ઉતરી, ત્યાં તરકટનો તાલ !

તાપીની તાલખાલ !

ભરત્યમાં નર્મદા તટપરના નવચોઠીના ઓવારા નજદીકમાં આ મંડળીએ મુકામ કરીધો. ત્યાં ગયાં પછી તાપી પ્રત્યે ચેતનદાસે આનંદમાં વાતચીત કરવાની તક સાંધતાં ચેતનદાસે તાપીને યાદ કરાવ્યું “ તાપીબાઈ ! હવે તો અપણા તમારાં કલામાં છે.

તો અત્રે અમે ખેનની ગાંઠ નહીં સાંધી આપો ? ”

“ તેણી મારાં કઠામાં છે, પણ તે માત્ર અમૂક ખાખતમાંજ તમારી સાથે તેણીના સંબંધ પતિ-પત્નિ સમાન સાંધવાની ખાખતમાં તો તેણી માફ કહ્યું માને તેમ નથી. તેને માટે તેણીની સાથે તાલખાળ ગોઠવ્યા વિના કંઈ ધાયું પાર પડેજ નહીં. તેણી ખડી વિચિત્ર નારી છે, અને અત્યંત ધર્માન્ધપણમાં મશગૂલ છે, જ્યોત્તી અનીતિનો સ્વીકાર તેણી કદી પણ કરશેજ નહીં. ”

“ અનીતિ તો મારે પણ હરામ ખરાખર છે. હું જે કરવા માંડું છું તે એજ કે, આપણા મંડળના મહંત સદગુરુશ્રીને હાથેજ અપજાનો સ્વીકાર પત્નિ તરીકે કરવા ઇચ્છું છું, જ્યોત્તી આપણા મંડળનો નિયમ સાચવીનેજ તેણી અને મારી વચ્ચે પતિ-પત્નિ તરીકેનો સંબંધ સંધાય. ”

“ તે તમારું કહેવું સત્ય છે, પરંતુ અપજાના મગજમાં તે વાત ઉતરે તેમ નથીની ! તેણીને તો વળી બૂદાજ દાવ પેંચથી ઠેકાણે લાવવી પડશે. ”

“ તો તેમ કરો. ”

“ હવે તેમજ કરવાનો મારો ઇરાદો છે. ”

“ પણ તે ક્યારે ? ”

“ ખરાખર તક સંધાય ત્યારે. ”

“ તક ક્યારે સંધાશે ? ”

“ તેજ વિચારમાં હું પણ છું તો. ”

“ તેમાં મારી મદદની જરૂર પડે તો હું તદયાર છું. ”

“ હલે ! ” કહીને ચેતનદાસ ત્યાંથી ખસીને દૂર જઈ બેઠો. તાપીએ ચોતાના મગજમાં તદખીરની તાલખાળ ગોઠવી,

અને પછી તેણી માતાની મંડળી સમક્ષ બોલી “ અહીંથી થોડે દૂર શ્રી શુકલતીર્થનું પણ પવિત્ર ધામ ગણાય છે, માટે તમો ત્યાં સ્નાન કરવા વધારે તો સારું. મારી તો આજ તબિયત ખગડી આવી છે, અને આખું શરીર તોડાય છે, માટે મારાથી તો આવી શકાશે નહીં. વળી મારી સંભાળ રાખવાને આ મારી બહેન ચપળાને મારી પાસે રાખવી પડશે, માટે તેણીનાથી પણ ત્યાં નહીં અવાચ. ” કહી તાપીએ ચપળાને પૂછ્યું “ કેમ બહેન, તું મારી પાસે રહેશેની ? કદાચ મારી તબિયત વધારે પણ ખગડે તો અહીં મારી સારવાર કેણુ કરે ? ”

“ હું તમારી સેવામાં રહેવાને ખુશીજ છું; પણ આપણે બંને બેરાં પડ્યાં, માટે અહીં રાત્રિએ આપણે રહીએ તે ધારિત ભરેલું તો ખરું જો ! ”

“ હા. તે વાત પણ સત્ય છે, અને આપણી સાથે કેાઇ પુરુષ આપણી ટોળીમાંનાજ બેઠાએ. ” કહીને તાપીએ આંખને અણુસારો કરીને ચેતનદાસને પૂછ્યું “ તમે અમારી સાથે રહેવાને રાજી છો બાપ ? ”

“ હા. મ્હોટી ખુશીથી રહીશ બહેન. આપણે સાથે રહ્યાં તો પ્રસંગોપાત પરસ્પર કામ નહીં આવીએ તો પછી સાથે રહ્યાંનું પ્રયોજન પણ શું ? ”

“ ખરાબર છે. એમજ બેઠાએ બાપ ! ” ચપળાએ પણ અંતઃકરણની ભલી ભાવનાથી જણાવ્યું.

આ સાંભળી તાપીને પણ મનનું ધાર્યું મળ્યાં જેવું સમજાયું, પણ ચપળાએ “ બાપ ” શબ્દ વાપર્યો તે ચેતનદાસને કડવો ઝેર જેવો લાગ્યો, અને તેનું મગજ તો તેજ વખતે બળ્યાં

જવું થઈ ગયું, પરંતુ તેણે તે બળાચો ભવિષ્યની પોતાની
મનઃકામના પૂર્ણ કરવાને મનમાંજ સમાવી દીધો !

ખાદ અપળાની સૂચના પ્રમાણે તેજ દિવસે પાછલા પહોરે,
તે ત્રણ શિવાય તમામ માણસો શ્રી શુકલતીર્થ તરફ જવાને
પાયપેદલ રવાના પણ થયાં.

તે ટોળીનાં વિદાયે થયાં પછી તાપી, અપળા અને ચેતનદાસ
હાથમાં ડપ્, ઢોલ તથા ઝાંઝરિયાં લઇને વગાડવા બેઠાં, તેમજ
ભજન કીર્તન પણ ગાવા માંડયાં. તેમાં અપળાનો તિક્ષણ સ્વર,
કામળ કંઠ, અને તેણીની ધ્વજસ્તુતિની એકિટંગ એવી તો
ગાળ-છાળ રહી કે તે સમયે તે સ્થળે સંખ્યાબંધ સ્ત્રી-પુરુષો તે
શ્રવણ કરવાને ઉભાં રહ્યાં, અને તેઓ સર્વેને પણ અત્યાનંદ
વ્યાપ્યો. આ પ્રમાણે સાયંકાળ થતાં સુધી નર્મદાના કિનારાપર
ભજનનો ખડો અરોરે રંગ ઝામ્યો, અને તે વાત ભરચનાં
લોકોમાં પણ વાહવાહ રૂપે પ્રસરી રહી.

ચક્ર ૩૧ મું.

હાહરો.

રાત્રિએ તદબીરનો, તોડ બેડ ત્યાં થાય;

અપળા પણ પાછી પુરી, તેણી નવ સપડાય !

તોફાન જગવ્યું !

રાત્રિના આઠના સુમારે તે ત્રણે જણાંઓએ બજારમાંથી
ખાજરીનો લોટ તથા વેગણ લાવીને તેની રસોઈ બનાવી, અને
તેઓએ પેટને રીતસરનું ભાડું આપ્યું. તે પછી તાપીએ ધીમે

રહીને પોતાની ધારેલી તદ્દખીર પાર પાડવાનું પ્રકરણ ચલાવ્યું. તાપીએ પ્રારંભમાં જ ચપળાને પૂછ્યું “ જોલ, હવે તો તારે મારો સૂઠન સ્વીકારવો છે કે હજી પણ તું તારી બાળ બુદ્ધિજ ચલાવવામાં શોભા સમજે છે ? ”

“ આપનો સૂઠન સ્વીકારવાને મને ક્યાં ના છે ? મ્હોટી બહેન કહે તે નહાની બહેનને એક વાર નહીં પણ સાત વાર કબૂલ. ”

“ તો આપ વચન ? ”

“ હો આ વચન. ” કહીને ચપળાએ હજી પણ બીતરને બેઠ બાણ્યાં શિવાય વચન પણ આપ્યું !

“ તો મારી સલાહ તને એટલીજ છે કે, આ ચેતનદાસ સંમે હસ્ત મેલાપ કર, અને તમો બંને પતિ-પતિન તરીકે જીવતી બોડી રૂપે આજીવીજ પરસ્પર પાણી ગૃહણ કરો. ”

આ સાંભળતાંજ ચપળાના પેટમાં તેલ રેડાયું, અને પોતાની ટાળીને શુંકલતીર્થમાં સ્નાન કરવાને બહાને મોકલવાનો ભેદ તેણી હવેજ યથાર્થપણે સમજી ગઈ. તેમ છતાં તેણીએ અતિશય આજીજીથી, અને પરિપૂર્ણ લાયકાથી, તેમજ પોતાના ધડક-ધડક થતાં હૃદયને હિમ્મત રૂપી આધારથી શાંત પમાડીને બુલાસો કીધો “ મ્હોટી બહેન ! એ વાતનો તો મને પ્રથમથીજ તિરસ્કાર છે તે શું તમે બણુતાં નથી ? ”

“ બીજી પંચાત મારે સાંભળવી નથી. ” તાપીએ જરા આંખો ફાડીને કહ્યું “ તેં જે વચન આપ્યું છે તે જો તું એકજ વચની હોય તો પાળ, અને બે વચની હોય તો બસ, આજીથી તારે ને મારે રામ રામ ! ”

પવિત્ર ચપળા વચન આપ્યાં બદલ હવે પસ્તાવા લાગી,

અને તેણી દીનતાથી બોલી “ મ્હોટી બહેન ! આમ હુસ્સો ના કરો. માંડ વચન ખરું, પણ તે શાને માટે ? આપના વિશ્વાસને માટેજ. તે વિશ્વાસના આધારે મેં આપને વચન આપ્યું તો આપે પણ વિશ્વાસ નિઃશ્વેલક સાચવી રાખવો બોધ્યો, અને મારા વચનનો દુરોપયોગ નહોતજ કરવો બોધ્યો. ”

“ હું શું તારાં વચનનો દુરોપયોગ કરું છું ? હું શું તારાં ખૂરામાં છું કે ? ” તાપીએ જરા તતડીને જણાવ્યું “ તું તો સુરખી છે, સુરખી ! તારું ભવિષ્ય સુધારવાનુંજ તને જ્ઞાન નથી ! મારી સલાહથી તારી જીંદગી સફળ થશે, અને આગળ જતાં એક સુખી સંસારમાં સ્થળાયલી તને પોતાને તું સમજી શકશે. ”

“ સંત સમાજમમાં સંસારનું સુખ સંપાદાન કરવાની લલુતા શા માટે રાખવી બોધ્યો ? જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને સાધુતાને માટે સંસારનું સુખ શા કામનું ? ”

“ તેજ તું સમજતી નથીની ! ” તાપીએ વળી જરા ઠંડાઇથી તાલમેલ ચલાવી સમજાવ્યું “ હું તને આ બધું શા માટે કહું છું ? ગાંડી રે ગાંડી ! તું મારી સલાહને સાર સમજી શકી નથી ! સંત સમાજમમાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય તથા સાધુતા પામ્યાં પછી સંસારનો લાહવો લેવો લાજમ નથી, એ તારી સમજણ સત્ય છે; પરંતુ તને તેજ લાહવાની સલાહ આપું છું તે શા માટે ? એટલાજ માટે કે, અત્યારે તમો ખેતની પતિ-પત્નિની બાંક સંધાય તો તે પછી તમે આ ભટકવાની જૂડી સ્થિતિમાંથી પુનઃ શુદ્ધસ્થાશ્રમની સુંદર સ્થિતિમાં આવવાને નસીબદાર નીવડી શકો. શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં જતાંજ ચેતનદાસને કોઈ પણ વેપારી કે સરકારી નોકરી મેળવતાં વિલંબ લાગે તેમ નથી. એટલે પછી તારો

સંસાર પણ સુધરશે કે ખગડશે ? જરા મગજને શાંત રાખી સૂધા વિચાર કર. હું તને સમજાવીને સલાહ આપું છું. તારી મરજી વિરુદ્ધ તારી પર દોરદમામ ચલાવવાની મારી પણ મરજી નથી. જે તને જેર જીલમથી ઠેકાણે લાવવી હોય તો હમણાંજ તે પણ કરી શકાય તેમ છે. અત્યારે તું એકલી છે, અને અમો જે છીએ તો ધારીએ તેમ કરી શકીએ. ”

“ અલખત ! ” ચેતનદાસ બોલી ઉઠ્યો “ હું ધારું તો અખઘડી એની આડાઇ જૂલાવી દઉં ! ”

“ નહોં, નહોં, નહોં. તેવા બલાત્કારનો આપણો ધર્મ નથી. ” તાપીએ સુસ્તતાનું ડોળ દેખાડતાં જણાવ્યું “ બધી વાત રીતે ભાતે થાય. ”

“ પણ રીતે ભાતે જે નહોં સમજે તો છવટે ‘ હરામીના બે ભાગ ’ જેવો ભાવ લજવવોજ પડે. ” ચેતનદાસે જીલાબ આપ્યો “ હું પણ ધારેલુંજ પાર પાડીશ. હજી એ મને ઓળખતી નથી ! એને મારી પત્નિ બનાવીશ, ત્યારેજ જાંપીશ. તેમ કરતાં મારો કે એનો જીવ પણ જશે તો હું ખડીવાનો નથી ! ”

“ તેવો પ્રસંગ નહોંજ આવે ભાઇ ! ઇશ્વર સહ સારંજ કરશે. તમે શાંતિ રાખો. ” તાપી ઉસ્તાદીમાં બોલી એમ તો મારી બહેન ઘણી ડાહી છે. ”

ચપળાના મગજમાં આ બધી તાલખાજીની સમજ સારી રીતે ઉતરી, અને તેણીએ વિચાર કીધો કે “ અત્યારે જે હું વધારે વાંધા લઇશ તો આ બંને મળીને નીતિનો ભંગ કરવામાં ચૂકશે નહોં, અને તેમાં મારી એકલીનું કંઈ ચાલશે પણ નહોં ! ખાટે હાલ તરત એમને હાથેલીમાં ચાંદ ખતાવી આશામાં ઉડા-

વવાં તેમાંજ મારી પણ ઉસ્તાદી તથા સમયોચિત વિચારશીલતા ગણાશે. ” આમ વિચારી તેણી બોલી “ તાપી બહેન ! તમારી સલાહ મારા મગજમાં હવે ધરાબર ઉતરી તો ખરી, પરંતુ શ્રી ગુરુજી એ વાતની સમ્મતિ આપશે ખરા ? ”

“ ઘણી ખુશીથી આપશે. ” તાપી ઉત્સાહ પૂર્વક બોલી “ કોઈનું બહુ થાય તેમ કરવાને તો આપણા ગુરુજી સદા તત્પર રહે છે. ”

“ તો ભલે. ગુરુજી આજ્ઞા પછી તેમની આજ્ઞા લઈ તમારી સલાહ પ્રમાણેજ કરવાને પણ આનાકાની નહીંજ કરે. ”

“ ત્યારે ડાહી ખરી ! ”

ચેતનદાસ તથા તાપી હરખાઈ ગયાં, અને ચપળા ઉપરથી હર્ષ બતાવતી હતી, તો પણ અંદરખાનેથી તેણી વળી બીજીજ બાજુ શોધવા લાગી.

ચક્ર ઊર મું.

દોહરો.

ચેતનદાસ છટકી ગયો, શરૂ ક્યો છે દોર;

ચપળાને પત્નિ ગણી, ચાલુ ક્યો તોર !

રોપબંધ વાત !

ચપળાની કબુલાતથી ચેતનદાસ છાકી ગયો, ઉભરાઈ ગયો, છલકાઈ ગયો, અને પતિપણનાં ગર્વમાં આવી ગયો ! તેણે તો એમજ માની લીધું કે “ ખરું ! ચપળા મારી પરણેતર પત્નિ સમાન હવે થઈ ચૂકી, માટે આજીવન પતિ તરીકેનો મારો

અમલ તેણીના પર સલાવલો જોઈએ, અને તેણીએ પણ આજ-
થીજ મારી આજ્ઞાને આધિન રહેવું જોઈએ. ” આવા મતથી
તેણે ખાનગીપણે તાપીની અનુમતિ પણ લીધી, અને તાપીએ
પણ તેને સલાહ આપી કે “ આજથીજ તારે તેણીના પર પતિ
તરીકેની સત્તા શરૂ કરવી. માત્ર શ્રી ગુરુજીની આજ્ઞા થતાં સુધી
ચપળાની નીતિનો લગ્ન કરવો નહીં, એટલે નીતિ નિયમ માત્ર
સાચવી રાખવો. ”

આવી સલાહ મળવાથી ચેતનદાસને વિશેષ હિસ્મત આવી,
અને તેથી તેણે પ્રભાતમાં ઉઠતાંની સાથેજ ચપળાને ફરમાવ્યું
“ એમ ! દાતણ ને પાણીનો ભોટો લાવ. ”

આવો હુકમ ચેતનદાસે કદી પણ આજ સુધી કરેલો નહીં,
અને આજેજ કીધો, તેથી ચપળાને વિસ્મયતા લાગી, તો પણ
માત્ર સુસતતાના સ્વભાવાધારે તેણીએ હુકમ અંગિકાર કીધો.

ચેતનદાસ દાતણ પાણી કરીને નર્મદામાં સ્નાન કરવા
ગયો તો ત્યાં પણ તે પોતાની સાથે ચપળાને લેતો ગયો, અને
સ્નાન કીધાં પછી બિંબલેલા ધોતિયાને માટે તેણે ચપળાને
ફરમાવ્યું “ ધોતિયું ધોધને સૂકવી દેજ; પણ જાજ, ધરાખર
સપ્રાઈઝેજ પ્વેત બનાવજ. ડાહ્યા રહેવા નહીં જોઈએ, કે જરા
પણ આંધું પડવું નહીં જોઈએ. ”

“ મહારાજ !—”

“ અરે ! ” ચેતનદાસ ચીડવાધને બોલ્યો “ હજી પણ તું
મને ‘મહારાજ’ કહીનેજ બોલાવે છે ! હવે તો હું તારો પતિ
ગયો, માટે ‘પ્રાણનાથ’ કહીનેજ તારે મને બોલાવવો જોઈએ. ”

“ જ્યાં સુધી શ્રી ગુરુજી આપણો હસ્તમિલાપ કરી

આખો નથી, ત્યાં સુધી મારાથી તે શબ્દનો ઉપયોગ નહીંજ થઈ શકે. ” અપળાએ અતિ નમન્તાઈથી ઉત્તર આપ્યો “ ઉતાવળ શા માટે થાવ છે ? ધીરજ ધરો ! ”

“ વાઈ, વાઈ, ઠીક છે. એવી તારી પંડિતાઈ મારે સંભળવી નથી. ગૂપચૂપ ઘોતિયું ખરાબર ઘોઘને જલદી ઉપર ચાલી આવ. ” કહીને ચેતનદાસ દમામમાંજ ઉપર જઈ પોતાને સ્થાનકે ગયો, અને અપળાના શબ્દો તેણે તાપીને કંઠાંથી તાપીએ તો તેને આર રંગ લગાડ્યો કે “ તેણીની સાથે હવે તમારે રાપધીજ વાત કરવી, અને તેણીને એવા તો ધાકમાં ધુળવવી કે તેણી તમારી દખાયલીજ રહે. ગુફી આવીને તમારી લગ્નગાંઠ સાંધી આપે એટલે પછી તરી પાર ઉતર્યા સમજાએ. ત્યાં સુધીજ એને જરા સંભાળીને હાથમાં રાખવાની છે, અને ત્યાં સુધી એના પર છેકજ જુહાકી ચલાવતાં જરા વિચાર પણ કરવાનો છે. ”

“ હવે વળી વિચાર કેવો ? હવે તો હુકમની સાથેજ વાત, અને હુકમ નહીં માને તો પછી ‘ એક લાત ને બીજી વાત ’ તેમજ કરવાનું. ”

“ પણ લગ્નગાંઠ ખંધાતાં સુધી તેમ કરશે નહીં, કેમકે વળી જો વચકાઈ જશે તો વળી મનાવતાં મુશિખત પડશે જો ! ”

“ હવે વચકાય તો તેણીનાં હાડકાં પણ લાંગી નાંખું, અને પાંચ મિનિટમાં સીધી દોર ખનાવી દઉં તો ! ”

“ તો પણ જરા વિચારીને વર્તશે તો વધારે સાઈ, એમ મારી તો તમને સલાહ છે. ”

“ તો તમારી સલાહ મારે માનવીજ જોઈએ, અને તમારાં કહેવા પ્રમાણે કરીશ. ”

એટલામાં ચપળા પણ ધોતિયું ધોધને આવી પહોંચી, અને તેણીને ધરમાળ્યું “ જમીનપર ધોતિયું સૂકવવા નાંખતી નહીં-ધૂળ વળગીને ખરાબ થઈ જશે. ”

“ ત્યારે કેમ કરું ? અહીં દોરી પણ નથી કે તેનાપર નાંખું ! ”

“ તું બંને હાથે ધોતિયાના છેડા પકડીને તડકામાં ઉભી રહેશે તો પા કલાકમાં તે સૂકાઈ જશે. ”

“ તડકામાં મને તાપ નહીં લાગે વાર ? ”

“ મારે માટે તારે તાપ પણ સહન કરવોજ પડે. ”

ગરીબ ખાપડી ચપળા આખરે ધોતિયાના છેડા ઝાલીને ઉભી રહી ! તેણી મનમાં સંતાપ કરવા લાગી કે “ પરણેલા પતિની આટલી સેવા બજાવવાનો સમય આવત તો પણ પરમેશ્વર રાજ થાત ! આ તો મૂવા પર પુરૂષની નોકરી નાહક બજાવવી પડે છે ! શું કરું કે અત્યારે હું લાચાર છું, તોપણ ગુરૂજી આવતાં સુધીજ મારી નીતિની પવિત્રતા પરમાત્મા સાચવી શકે તો હું મને નસીબદાર માનવાની સાથે એમજ સમજીશ કે, હજી શ્રી પરમાત્માની મારાપર મોટી કૃપા છે ! ગુરૂજનાં આવતાં સુધી તો એ જોગટાને વળી આશામાં અવર રાખવોજ પડશે. ગુરૂજનાં આવતાંજ તેમની પાસે મારી નીતિના નેક અને ટેકની વાત કહીશ, અને મારી પવિત્ર રહેવાની જ વૃત્તિ છે તે તેમને સમજાવીશ તો મારી ખાત્રિ છે કે, શ્રી ગુરૂજ તેજ વખતે મારી સાદ્વતામાં ઉભા રહેશે, અને આ પાપીને લાત મારશે. ” આમ વિચાર કરી તેણી ધોતિયું સૂકાવીને પાંચેક કલાકમાં પરવારી, અને પછી ખીચડી પકવવા બેઠી.

ચક્ર ૩૩ મું.

હોહરો.

વાત વળી જૂદી બની, નવો મળ્યો આધાર;

ઉમેદ ચેતનદાસની, મનમાં રહી આ વાર !

જખરો મળ્યો !

પાછલા પહોરના ચાર વાગતાં સુમારે ભર્યનાં કેટલાંક માણસો નદી કિનારાપર આવવા માંડ્યાં. નદી કિનારે સાંજના સુમારે હમેશાં કેટલાકો ફરવા તો આવતાંજ, તોપણ આજે ખાસ કરીને સેંકડો માણસો ત્યાં આવવાનો સખખ એજ હતો કે, આગલે દિવસે ચપળા, તાપી અને ચેતનદાસે જ ભજનો ગાયાં હતાં, તેને માટે આખા ભર્યમાં ભારે વાહવાહ ફેલાઈ ગઈ હતી, અને તેમાં પણ ખાસ કરીને ચપળાના સુંદર સ્વરને માટે ત્યાંનાં લોકોમાં ખેંચાણકારક પ્રસંશા પ્રસર્યાથી ઘણાં લોકો આજે ચપળાનું ભજન સાંભળવાનેજ ખાસ કરીને આવ્યાં હતાં. ચેતનદાસ, તાપી તથા ચપળાએ આજે પણ પાછલો પહોર થતાંજ આગલા દિવસની માફક પોતાનું ભજન ચાલું કર્યું, અને લોકો પણ તેમની સાથે તે સાંભળવાને ઉભા રહ્યાં, તેમજ ભજન સાંભળીને 'વાહવાહ' ઉચ્ચારતાં રહ્યાં. તેજ પ્રસંગે લોકોએ તે સાધુઓની પાસે પાથરેલા એક વચ્ચેપર પૈસા પણ નાંખ્યા, અને સાચકાણે ગાયનની સમાપ્તિ થતાંજ તમામ લોકો વિખેરાઈ ગયાં.

ભજન સાંભળવાને આવનારાંઓમાં તોરીલાલ અને સુરતીલાલ નામના બે મિત્રો પણ હતા. તેઓ બંને ચપળાની સુંદરતાપર મોહી પડ્યા, અને બધા લોકો વિખેરાઈ ગયાં છતાં તે બંને મિત્રો તો કિનારાપર બાંધેલી પથરની ખુરશીપરજ બેઠેલા

નાખીને બેઠાં. તેઓમાંનો એક તો વૃદ્ધ જવો હતો, અને બીજો
યુવાન હતો. તે બંને જીવજન મિત્રો હતા, તેમજ ભરૂચમાં તેઓ
જરા નામચિન્હમાં પણ સારી છાપ પ્રાપ્ત થતા. આના કરતાં
તો તેમની અધિક ઓળખ આપવાનો ધર્મ આ લેખક બજારી
શકતો નથી, તેને માટે વાંચનાર પાસે આ લેખક શરમાતાં
માફી માંગે છે ! કેમ સાહેબો, માફ માંગવાથી માફ કરશોની ?

બંને મિત્રો બેસીને વિચાર કરતાં તોરીલાલે પોતાના
સાથી પ્રત્યે પૂછ્યું “ આ ત્રણની ટોળીમાં જે એક યુવાન
છાકરી છે, તેણીનો કંઈ કેવો કાયલ જવો છે, અને પરમેશ્વરે
વળી તેણીનું સ્વરૂપ કેવું બનાવ્યું છે કે વાહવાહજી વાહ ! આવી
રૂપસુંદરી તો આપણા ભરૂચમાં પણ એકે નહીં હોય ! ”

“ બરાબર છે ! ” સુરતીલાલે ટકેરમાં ઉત્તર આપ્યો
“ ભરૂચમાં તમારા જેવા પાપી પરીક્ષક પણ કદાચ એકે નહીં
હોય, એમાં પણ ના નહીં ! ”

“ અરે ! તમે અને પાપીની ઉપમા આપો છો ભાઈ ! શું
મારી ખૂરી નિષ્ઠા છે કે ? હું તો માત્ર તેણીની સ્તુતિ કરું છું કે,
તેણી કેવી ઉત્તમ ખૂબસૂરતિ વાળી છે ! ”

“ ખૂબસૂરતિ જેવા આબ્યા છીએ કે લજ્જન સાંભળવા ? ”

“ એ કાન પકડવા જેવી વાત ! માટે ચાલો હવે અહીં
બેસવામાં શેભા નહીં ! ”

“ તો ચાલો, હોઠો. ”

બંને મિત્રો તેજ પળે હઠીને ચાલતાં થયા, અને રસ્તામાં
તોરીલાલે કહ્યું “ આજે મારે વહેલાં ઘેર જવું છે, માટે હું
જઈ છું. ”

“પણ મારે ત્યાં આવી, પાન સોપારી ખાઈ જીવને આનંદી બનાવી પછી જાઓની લાઈ !”

“હું! ઘર આગળ વહેલુંજ જવું બોધ્યો. બે મોકુ ધાય તો ખાયડી લડે, અને મહા પંચાતી પડે !”

“તો જમ તમારી મરજી !”

સુરતીલાલ પોતાની ઘરની ગલીમાં વળ્યો, અને મોતીલાલ પોતાના ઘર તરફ નહીં જતાં ખીજ રસ્તેથી ફંટાધને, અને પોતાના મિત્રને અંધારામાં રાખીને પોતે પુનઃ નદી કિનારાપર જઈ પેલા સાધુ તથા સાધુડીઓ પાસે જતાંજ ચેતનદાસે તેને કોઈ મરઠારી માણસ ધારીને આદરમાન આપી પોતાની પાસે બોલાવીને બેસાડ્યો, અને પૂછ્યું “સાહેબ! અત્યારે કંઈ આપની સ્વારી પ્રધારી છે ?”

“મારા શેઠને તમારું લજ્જન સાંભળવું છે, માટે તમને બોલાવવા આવ્યો છું.”

“તમારા શેઠને અહીંજ મોકલો.”

તોરીલાલે પણ ‘દે દાળમાં પાણી’ જવીજ તોપ છોડવા માંડી “મારા શેઠને તમે બોળ્યો છો? તે તો મ્હોટો પરચીસ લાખને આસામી છે! તે વળી જાંતે ને પોતે અહીં આવવાની તસ્દી લે કે ?”

“તો આપ પ્રરમાવો તે વખતે તમારા શેઠને મોકાને અમે આવવાને તઈયાર છીએ. પણ આવતી કાલેજ હવે તો બનશે.”

“અને આજે શો વાંધો છે ?”

“આજે તો રાત પડી છે.”

“તેથી શું થયું? રાતને માટે શી હરકત છે? ત્યાં તમને

કોઈ પણ જાતનો વધો નહીંજ આવે.”

“તો ચાલો અત્યારેજ ઉઠો, અને તમારો બધો સામાન સાથેજ લઇ લો કે પાછળ પંચાતજ નહીં.”

ત્રણે જણાંએજે તમામ સામાન એટ વારમાં બાંધ્યો; અને તે માથે મૂકીને તેઓ ત્રણે તોરીલાલની સાથેજ ચાલ્યાં.

તોરીલાલ પણ અત્યંત વિચાર કરીને તે ત્રણેને પોતાના એક ઓળખીતાને મકાને લઇ ગયો. અને ત્યાં તેમને બેસાડ્યાં. તે ઓળખીતા બહાર ગામ હોવાથી તે મકાનની કૂંચી તોરીલાલની પાસેજ રહેલી હતી.

વાંચનાર ! પેલા સુરતીલાલને માટે કંઈક જણ્યું ? તે પોતાના મિત્ર તોરીલાલનાં લક્ષણ જાણતો હોવાથી, અને તેને ઉપલી ખામતનો અગાઉથીજ શક હોવાથી તે પણ પોતાને મકાને જઈ વેશ બદલી પુનઃ નર્મદા કિનારે જઈ પહોંચ્યો, અને એક બાજુમાં છૂપાઈને તોરીલાલની ઉપલી તમામ વાતો સાંભળતો હતો તથા જે મકાનમાં તેઓ ગયાં હતાં તે મકાન જોઈને તે પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો હતો.

ચક્ર ૩૪ મું.

હાહરો.

તોરીલાલે તોરતું, જખંડે જગન્યું ભેર;

યુક્તિ ચલવી ચડપમાં, દિવ્ય દાખવ્યો દોર !

“બળીઆના બે ભાગ !”

તોરીલાલે તે ત્રણેને પેલા મકાનમાં બેસાડયાં પછી નીચેનાં ખાસણાં બંધ કરી દીધાં, અને એક મીણબત્તી સળગાવી. તેજ વખતે ચેતનદાસે તેને પૂછ્યું “તમારા શ્રીમાન શેઠનું આ ઘર કે ? તેઓ શેઠ ક્યાં છે ?”

“બીજી-ત્રિજી વાત પછી કરજો, અને હાલ હું જે પૂછું તેનોજ ખરો ખુલાસો કરજો.” તોરીલાલે જરા રોપમાંજ પૂછ્યું “તમે ત્રણ જણાં અત્રે ક્યાંથી આવ્યાં છો, અને અસલ વતની ક્યાંનાં છો ?”

“સાહેબ ! આપ કોણ છો ?” ચેતનદાસે ગભરાઈને પૂછ્યું “આપ કોઈ પોલીસ ફોર્મદાર છો કે કોર્ટના અમલદાર છો મહેરુબાન ?”

“તને એક વાર તો કહ્યું કે બીજી-ત્રિજી વાત નહીં કરતાં પૂછું તેનોજ ખરો ખુલાસો કરવો. તેમ છતાં તું તો ઝોર મને પ્રશ્ન પૂછે છે ! ચ જગલી !” તોરીલાલે વધારે તોરમાં પૂછ્યું “મારા સવાલનો જુવાબ આપવો છે કે નહીં ? તમે અત્રે ક્યાંથી, અને કેમ આવ્યા છો ?”

“સાહેબ ! અમે સાધુ છીએ, અને ફરતાં પ્રરતાં નર્મદાનું તીર્થ કરવાને આવ્યાં છીએ. હમારી ટોળી મોટી છે, અને

અમો ત્રણ શિવાય અમારી ટોળીનાં બીજાં માણસો શ્રી શુકલ-
તીર્થ સ્નાન કરવા માટે ગયાં છે. તેઓ આજ-કાલમાં આવી
પહોંચશે.”

“પણ તમારા ત્રણનીજ વાત કરોની કે તમારે વતન કયું ?”

“મારે વતન તો કાઠિયાવાડમાં છે, અને તાપીબંદેન અ-
મદાવાદના એક ગામના છે. માત્ર આ અપજાના વતનની મને
તો ખબર નથી.”

“એના વતનની તને ખબર નહોંજ હોય એ અનેજ કેમ ?
તું બૂઠું બોલે છે ! તું લુચ્ચો છે ! હગારો છો ! ચોર છો ! લુટારો
છો ! ડામીજ છે ! તારી વાણી પરથીજ તું કોઇ પાકો ઉઠાડગીર,
ખનાઉકૂળ, હરામખોર, અને સોનેરી ટોળીનો માણસ લાગે છે !
ખચ્યા ! સાચું બોલજે, નહીં તો નર્મદાજીની યાત્રા કરતાં જલ-
જત્રા કરવા જવું પડશે ! તમે અને પણ લોકોને હગવાનેજ
આવ્યાં છો, એમ મને લાગે છે !” તોરીલાલે તદ્દન ઠંડા પહો-
રનીજ ઠોકી “મને ખબર મળી છે કે, આ યુવતિને વેચવાનાં
વિચારથીજ તમે અને આવ્યાં છો, અને કાઠિયાવાડીઓ એવાજ
ધંધા આજકાલ લઈ બેઠાં પણ છે, માટેજ તમારી તૈજવીજ માત્ર
પરોપકારાર્થે મેં ચલાવવાનું સહાસ ઉઠાવ્યું છે ! જે તું મને
હજી પણ ખરી બિના નહોંજ કહેશે તો તું પહેલાં તુરંગમાં જશે !”

એતનદાસ હવે તો સજ્જડ ગભરાયો, અને તેના મનમાં
તો એમજ આવી ગયું કે, “કોઇ પણ પ્રકારે અહીંથી છૂટીને
લાગી જવાય તો સારું !” આમ વિચારતાં તેણે નમનતાઇથી
ઉત્તર આપ્યો “સાહેબ ! હું અને આ તાપી બંદેન તો વર્ષોથી
અમારી સાધુ મંડળીમાં જોડાયલાં છીએ, અને અપજાજ માત્ર

નવી આવેલી છે. અમારી વૃત્તિ કોઈ પણ ખૂંદ કામ કરી સરકા-
રનો ગુન્હો કરવાની નથી. આ સત્યજ વાત કહું છું સાહેબ ! ”

“ હા. જો એમજ છે તો તમારી ટોળીની સાથે તમે પણ
શુકલતીર્થ શા માટે નહીં ગયાં ? તમે અહીંજ રહ્યાં તેનું કારણ
શું ? ” તોરીલાલે પોતાના હાથમાં નેતરની લાકડી હતી તે
જમીનપર અક્ષણીને જણાવ્યું “ તમે શું ચોરી કરવાને, ખાતર
પાડવાને, ઘર ફાડવાને કે કોઈ મહોટાના છોકરાઓને હગવા-
અનાવવાને અહીં રહ્યાં હશે કેમ ? સમજ્યો ! તમારી વાતને
રંગ હું પારખી શક્યો છું, માટે હવે તો પોલીસના તાબામાંજ
તમને સોંપવાં પડશે ! તમારી સખ્તમાં સખ્ત ખબર હવે તો
લેવાનીજ જોઈશે ! ”

“ પણ સાહેબ ! અમે કંઈ ગુન્હો કીધો નથી, તેમજ
ગુન્હો કરવાનો અમારો ધરાહો પણ નથી તો પછી અમે સાધુ-
ઓને નાહક શા માટે સતાવો છો ? ”

“ નાહક નથી સતાવતો, પણ ખરાખર સચોટ સતાવું છું.
તમે લોકો ખરે જસતાં નથી, માટે તમને સતાવવાંજ જોઈએ. ”
તોરીલાલે તાપી તરફ જોઈને પૂછ્યું “ તું કેમ કંઈ જોલતી
નથી ? તારું નામ શું ? ”

“ મારું નામ તાપી છે બાપ ! ”

“ સુરતમાં તાપી નદી છે તે તો નહીં ? ” ચેતનદાસે ડોકું
હલાવીને પૂછ્યું “ તું આ સખસની ખાચડી છે કે બહેન છે ?
તારી જોખણ તો આપ ? ”

“ હું એની ખાચડી પણ નથી કે બહેન પણ નથી. હું તો
આનંદ એમની ટોળીમાંની છું. ”

“ એમ કે ! ખરી હસ્તાદ ! તું વળી એનાં મોંમાં ચૂકે તેવી ઠગારી લાગે છે ! વારં, ઠીક છે ! તારી ખબર ખરાખર લેવાશે ત્યારેજ તું પણ ખરું રહેશે ! ”

“ બાપ ! જો ખરું છે તેજ કહું છું. આપની પાસે અસત્ય બોલવાથી મને શો લાભ ? અમારી બીજી કંઈજ મતલબ નથી. અમે તો ગામેગામ ફરી ભગવત ભજન ફરી અમારી જીંદગી સાધુપણામાંજ નિર્ગમન કરીએ છીએ, અને તેમાંજ અમારો ધર્મ સમજીએ છીએ. ”

“ એહે ! ખરેખરી સાધુડી ! તું પણ મારી પાસે તારૂં જી ચરિત્ર ચલાવે છે, કેમ ? વારં, ઠીક છે ! આ સાધુડો જોવા છે તેવીજ તું પણ સાધુડી છે, માટે ખંનેની ખબર સાથે લેવી પડશે. ”

“ પણ સાહેબ ! અમે કોઈ એવાં ખોટાં કામ કરનારાં નથી. ” તાપીએ કરગરીને કહ્યું “ તમને અમારે માટે ખોટોજ વહેમ આવ્યો છે. ”

“ મારો વહેમ ખોટો છે કે ખરો છે તે આગળ પર તમને પણ સમજશે. ” કહીને તોરીલાલે પછી ચપળા પ્રત્યે જોઈને તેણીને પૂછ્યું “ કેમ, હવે તું પણ ખરું કહેશે કે આ બેની માફક તેં પણ ખરું કહેવાનાં કસમજ ખાધાં છે ? તું તારી કોમળ વયમાં આ ભામટાંઓની ભેળાં કયાંથી અને કેવી રીતે ભળી ? ”

આ સાંભળતાંજ બિચારી ચપળાની આંખોમાંથી તો આંસુજ પડવા માંડ્યાં, અને તેણીની છાતી ધ્રુજવા લાગી, જ્યાં કંઈ પણ ઉત્તર આપવાને તેણીની જીભ ઉપડી શકીજ નહીં ! તે જોઈને તોરીલાલ બોલી ઉઠ્યો “ સમજી ગયો ! મારો વહેમ ખરાખરજ છે ! દાળમાં કાળું છે, અને છેજ, એમાં તો કંઈજ

શક નહીં ! હવે બીતરનો લેદ પકડી કહાડતાં વારજ લાગવાની નથી. ” આમ કહીને તોરીલાલે ચેતનદાસ તથા તાપીને ત્યાંજ ખેસવાનું ફરમાવ્યું, અને તે કહીને ચપળાને હાથ પકડીને બેઠેના રૂમમાં તેણીને લઇ ગયો, તોપણ વચ્ચેના ખારણાં તો ખુલાંજ રાખ્યાં, કે જથી તેઓ બંને તોરીલાલને માટે કંઈ ખોટો ખ્યાલ કરી શકે નહીં.

ચક્ર ઉપ મું.

ઠાકરે.

ચક્ર ઉપ ને પળકમાં, તેને કીધાં દૂર;
લાગ્યાં તેઓ તનથી, તોરીલાલને શૂર !

ખાજી બનાવી.

ચપળાને ખાજૂના રૂમમાં લઇ જઇને તોરીલાલે તેણીને ધીમે સ્વરે પૂછ્યું “ તું રડે છે શા માટે ? તારાપર કંઈ સીતમ શુભર્યો છે કે ? તને આ લોકો સતાવે છે કે ? તું એ લોકોની સાથે કેવી રીતે લગી ? તું કોણ છે, ક્યાંની રહીશ છે, અને તારાં કુટુંબની તમામ બિના જ હોય તે મને ખરેખરી કહી દે. તારે કંઈ રડવાનું કામજ નથી. તારા જવો રમણીને હું દુઃખી કરવા ચહાતોજ નથી, પણ તું જો દુઃખમાં હોય તો હું તને છોડાવવા માંગું છું; માટે જ પણ હોય તે મારી સમક્ષ સત્યતાપૂર્વક કહી દે. બોલી જા, શું બિના છે ? ”

“ હું લણી દુઃખી છું ! કમનસીબ છું ! મને કાઠનો આધાર નથી ! વખાંની મારી એ લોકોની સાથે લગીને અને આવી

હું !” ચપળા આમ કહેતાં વિશેષ દુસ્કાં ભરીને રડવા લાગી.

તોરીલાલે તેણીને શાંત પાડી કહ્યું “તું જરા પણ બહીતી નહીં. જમે તેવાં દુઃખમાંથી પણ હું તને છોડાવીશ, તારું બહુ કરીશ, અને જેમ તું રાહ થશે તેમ કરીશ; માટે હવે જરા પણ અચકાર્યા વિના જે પણ ખરી વાત જોય તે કહી દે.”

ચપળાને પણ હવે હિમ્મત આવી, અને જોણી “આ બંનેએ જે બિના કહી છે તેમાં તો કાંઈ વિશેષ પ્રરંક નથી. એમની એક મ્હોટી ટોળી છે, અને અમે ત્રણ અને રજાં છીએ, તેમજ ખાકીનાં તમામ માણસો શુક્લતીર્થ સ્નાનાર્થે સંચર્યાં છે, એમાં તો ચદ કિંચિત પણ અસત્ય નથી; પરંતુ માત્ર આ ચેતનદાસની ઘાનત મારા પર બદ થઈ છે, અને તેને માટે તાપીને તેને પોતાના હાથમાં લીધી છે. તેઓ બંને મારી પાછળ, મને ભોળવી બદ કરવાની અનેક કપટકળા ચલાવે છે ! એટલામાં તો તમે મળી ગયા, જેથી હવે મને હિમ્મત આવી છે, માટે કોઈ પણ રીતે આ પાપીઓના પંજમાંથી જે આપ મને છોડાવો તો આપને મારા પર અત્યંત આભાર થશે !” કહીને ચપળા બે હાથ જોડીને તેની પાસે નમી પડી.

તોરીલાલના હૃદયમાં ચપળાને માટે દયાની લાગણી ઉભરાઈ ગઈ, અને નિઃશ્વાસ નાંખતો જોડ્યો “અરેરે ! તારા જેવી એક સકોમળ સુદરી પર આવો શીતમ ! વારું હરકત નહીં. તું શાંતિ રાખ. તને હવે તમામ સંકટમાંથી હું મુક્ત કરીશ, અને તારો પરિતાપ હવે કદી પણ રહેવા નહીં જ પામે. પ્રથમ આ તારા બંને દુરમનોને અહીંથી ભગાડવા દે, અને પછી તારી જીંદગી સુખી કેમ કરવી તે વિષે આપણે બંને મળી સમજીને વિચાર

કરીશું. એ બંને પાપીઓને અત્યારે ને અત્યારે અહીંથી ભગાડું
તો તેમાં તને કંઈ વાંધો છે કે ? ”

“ એમાં મને વાંધા શાનો ? માત્ર મને ધાસ્તિ એટલીજ
રહેશે કે, અત્યારે એ કે તમારા ત્રાસથી બહીને એ બંને ચાલ્યા
જશે, પણ એ દહાડે, ચાર દહાડે કે મહિને, અગર જ્યારે પણ
મને દેખશે ત્યારે એ નિર્દય જમડો ને જમડી મને ભવિષ્યમાં
હરાન કરશે ! ”

“ ભવિષ્યનો ભય તો તારે રાખવાનોજ નથી; કેમકે
હમણાં એ પાપીઓની પીડા દૂર પતાવ્યા પછી ભવિષ્યના ભય-
માંથી પણ તને મુક્ત કરવી તથા તને સુખી કેવે પ્રકારે કરવી,
તેનો પણ બંદોબસ્ત હું કરીશ; પરંતુ તે વિષે આપણે પછી
નિરાંતે વાત કરીશું. હમણાં એ હરામખોરોને અહીંથી હાંકી
કહાડવાં, એજ અત્યારે તો ખાસ જરૂરનું છે. ”

“ વાંરે, એ બંને જમડે એમની ટોળીને મળશે, અને તેને
હરકેરીને પુનઃ અને તે ટોળીનાં તમામ માણસો આવી કંઈ
તોફાની તૂત જગાવશે તો ? ”

“ તેવી બહીક તારે રાખવીજ નહીં. તે વખતે પણ હું તો
હુની ? અરે ! તેમનાં બધાંના ખાર વગાડી દઉં તો ! ”

“તો મને પૂછવાની જરૂર નથી. તમને ચોગ્ય લાગે તેમ કરો.”

તરતજ તોરીલાલે બહાર આવીને પોતાના હાથમાંની લાકડી
અક્ષાળીને જણાવ્યું “ હરામખોરો ! તમારું તમામ પાપ પકડાયું
કે, પણ માત્ર દયાને ખાતરજ તમને જતાં મૂકું છું, તો તમે
એકદમ અહીંથી તમારું કાણું કરો—નહીં તો તમારા ખાર
વગાડી નાંખીશ ! ”

ચેતનદાસ તથા તાપી કંઈ પણ યોદ્ધાં વિના એકદમ ત્યાંથી પસાર થઈ ગયાં, અને ત્યાંથી તેઓ ચોતાની ટોળીને મળવા માટે સીધાં શુકલતીર્થ તરફ સંચર્યાં. એટલામાં અર્ધ રસ્તે તે ટોળી પણ તેમને મળી ગઈ. તેની સમક્ષ ચપળાને લગતી તમામ વાત તેમણે કહી સંભળાવી, પરંતુ તે ટોળીનાં માણસોએ ચપળાના જવા બદલ જરા પણ દિલ્લગિરી બતાવી નહીં, અને તે વાત દખાઈજ ગઈ.

ચક્ર ૩૬ મું.

હાહરે.

ધાયું તોરીલાલનું, થયું ખરાખર હાલ;
પણ મતલબ શાની સરે, ફેકટ સહી જંગળ !

પરિશ્રમ પાણીમાં !

હવે તોરીલાલને આનંદ ઉપજ્યો; કેમકે ચેતનદાસ તથા તાપીને હાંકી કહાડી માત્ર ચપળાને એકલી રાખવાની જે તેની મૂળ મતલબ હતી તે તો પાર પડીજ. તેથી તે હિમ્મતમાં આવી ગયો, અને હવે ચપળાને કહેવા લાગ્યો કે “ બોલ ત્યારે ચપળા, હવે તારો શો વિચાર છે ? ”

“ જે આપનો વિચાર તેજ મારો વિચાર ! આ સમયે આપજ મારા મુખત્યાર છો બાઈ ! ”

“ ચપળા ! હું તારો બાઈ વળી કયા દહાડાનો થયો ? તું મને બાઈને નામે કેમ બોલાવે છે ? ”

“ પર પુરુષ તમામને હું મારા બાઈ સમાનજ સમજું છું. ”

“ હવે એ વાત જવા દે. એવી અલ્પ ખાખત લખાવવામાં કંઈ માલ નહીં. ” ઠહીને તોરીલાલે પોતાની ધારેલી વાતનોજ ઘાટ ઘડવા માંડ્યો, અને તે બોલ્યો “ હું ધારું છું કે, હવે તો તે પાપાએને માટે તમારા મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની ધાસ્તિ નહીંજ હોય. ”

“ તમારા જવા મ્હોટા માણસનો આધાર મળ્યાં પછી હવે મારે શા માટે ધાસ્તિ રાખવી ? ”

“ તે તારી વાત ખરાબર છે. મારા દેહમાં માણુ છે, ત્યાં સુધી તો તારો વાળ પણ વાંકો નહીંજ થવા દઉં. વારું, હવે તું અહીં રહેવા માંગે છે કે બીજા કશે તારે જવું છે ? તારાં માતા-પિતા સુરતમાં છે તો તેમને ત્યાં તારે પાછાં જવું છે ? અગર તારાં કહેવા-પ્રમાણે તારું સાસરું મુંબઈમાં છે, ત્યાં તારે જવું છે ? તારી શી મરજી છે ? ”

“ મારી મરજી તો મારા પતિને ત્યાં મુંબઈ જવાની છે, પણ તેમનું ઠામ-ઠેકાણું મને માલમ નથી તેથી તો ત્યાં મારી જૂડી દશા થઈ, અને આખરે નિરૂપાયે પેલા વેરાગિએની ટોળીને વશ થઈ ! તેમાં પણ મારી કેવી દુઃશા થઈ, તે તમે જાણી તો લીધું છે ! બીજું વધારે તો શું કહું ? પરમાત્માએ મારું જીવનજ દુઃખ દરિયામાં ડુબતું રાખ્યું છે ! ” કહેતાં તેણી રડી પડી, અને તેણી અત્યંત આક્રંદ કરતાં બોલી “ માતા-પિતાને ત્યાં હતી ત્યારે પતિને ત્યાં જવાને જીવ તલપી રહ્યો, અને માતા-પિતાનું મકાન તેમની પરવાનગી વિના તજીને મુંબઈ ગઈ તો ત્યાં પણ ‘ નસીબ એ ડગલાં આગળનું આગળજ ’ તેનું નિર્ધારિત બન્યું ! જે મળ્યા તે મૂવા લગ્યા, ઠગારા, ધુતારા,

અને ભામટાળ મહ્યા ! તેઓએ મને બદનિષ્ટાથી કસાવવાનીજ તદ્દખીરો રચ્યા કરી, પરંતુ મારો પ્રમેશ્વર એટલો પાપરો કે, તે પાપીઓનાં મોંમાંથી હું બચીને નીકળી નહાડી ! તે પછી સંસાર અસાર સમજી સંત મંડળીમાં દાખલ થઈ નિવૃત્તિ માર્ગ ગ્રહણ કરીશો તો ત્યાં પણ પાપની પ્રવૃત્તિએ મને ઘેરી લીધી ! એટલે ત્યાં વળી આ ચેતનીઓ જાગ્યો, અને તેણે મને બદ કરવાની જૂંડી આશા રાખી ! તેમાંથી તમારાં પ્રતાપે બચી તો હું, પણ મારું શીઅળ સચવાશે કે તે પવિત્રતાનો જંગ થશે ? તે મને તો કંઈ સમજાતુંજ નથી ! તમને મેં લાઇ કહીને યોલાવ્યા તો તમને પણ ગુસ્સો લાગ્યો ! આ પણ મારાં કર્મની દશા સમજવી કે ખીજું કાંઈ ? હવે મારે શું કરવું તેની પણ મને સમજ પડતી નથી ! અરે ! મારા પ્રમેશ્વર ! હવે તો આ દુઃખદાયક દુનીઆમાંથી મને ઉપાડી લે તોજ હું સુખી થાઉં ! ”

આ કદખાંત સાંભળીને તોરીલાલે યુક્તિથી તેણીને સમજાવવાની રીત ચલાવી, અને પૂછ્યું “ પીયેરમાં જવામાં તમારું માન જંગ થશે, અને સાસરાનો આશરો પણ અવળોજ મનાયો છે તો શા માટે એ બંને રસ્તા છોડી ત્રિજો સુખી થવાનો રસ્તો રસ્તો તું લેતી વથી ? ”

“ તે ત્રિજો રસ્તો વળી કોઈ નવો છે કે ? તેવો કોઈ સુખનો સન્માર્ગ હોય તો ખતાવોની લાઇ ! ”

“ તે રસ્તો છે તો સુખનોજ, પણ તમને તે મનાશે ત્યારેની ? ”

“ સુખનો રસ્તો કેમ નહીં મનાય વાદ ? ”

“ તે રસ્તો એજ કે, તમારે કોઈ પણ યોગ્ય યુવાનનાં સ્નેહ સંબંધમાં રહેવું, અને તેની ખાતરીકેજ તેનો સર્વ પ્રકારે

શુદ્ધસ્થાત્રમ શોભાવે. આ રસ્તો શું ખોટો છે કે ? ”

“ માપ કરજો બાઈ ! મારે મનને તો તે રસ્તો ખોટોજ છે, એટલુંજ નહીં પણ મારી નીતિનું નસંતાન વાળનારો, તેમજ મારાં પતિવૃત્તાપણાને પાપ વળગાડવા જવોજ છે ! તેને માટે તો હું તમને પ્રારંભમાંજ કહી ચૂકી છું કે, મારા પરજીવેલ પતિ શિવાયના તમામ પર પુરુષ મારે બાઈ ને ખાપ ખરાખર છે ! હું અનીતિના નહિ કુંડમાં પડવા ઈચ્છતીજ નથી. ”

“ તું આવોજ મમત ધરાવે છે તો હવે મારો વિશેષ બોલવાનો વિચારજ નથી. હવે તારે ક્યાં જવું છે ? ”

“ મારો વિચાર પુનઃ મુખ્ય જઈ મારા સ્વામિની શોધ કરવાનો છે ! ”

“ તો ભલે. આવતી કાલે ખપોરની ગાડીમાં કે તું કહેશે તે ગાડીમાં તને હું મુખ્ય મોકલવાની ગોઠવણ કરીશ. આજની રાત તો તું અત્રેજ રહે, અને હું મારે મકાને જઈશ. આ મકાનનાં ખાસણાં હું જઈ કે તું તરતજ અંદરથી સાંકળ દબાવે બંધ કરી દેજ. પ્રભાતમાં તારો ખાવા વગેરેનો ખંદોબસ્ત પણ કરીશ. ” કહીને તોરીલાલ વિદાયે થયો, અને ચપળા પણ તરતજ ખાસણાં બંધ કરીને એક શેઝનું પર આડી પડી, પરંતુ તેણીને આખી રાત નિદ્રા તો આવીજ નહીં.

ચક્ર ૩૭ મું.

ઢાઢરો.

તોરીલાલ પ્રભાતમાં, સુરતીલાલની પાસે;

વાત ફુટી ત્યાં રાતની, ગુપ્ત રહી નહીં ખાસ!

થાપખાલ ઠંડી થઇ ગઈ!

પ્રભાત થતાંજ તોરીલાલ પોતાને મકાનેથી નીકળીને સુરતીલાલની પાસે ગયો, અને જતાંની સાથેજ તોરીલાલ ખેલી ઉઠ્યો “આજે તો આખી રાત હાથે આવી નહીં! હવે આખો દહાડો ઓફીસમાં કામ પણ શું થશે? મહા સંતાપ થાય છે!”

સ્નેહી સુરતીલાલે રાત્રિનો ‘સીન’ સ્વનેત્રોએ નિહાળેલો હોવાથી, તેમજ તોરીલાલની થાપખાલના સ્વભાવનો તે જાણીતો હોવાથી તે સમજી ગયો કે “આ ભાઈ સાહેબ રાતની વાતને માટે અત્યારથી મને અંધારામાં રાખવા રચના રચે છે, માટે હમણાં તો એની થાપખાલને ખરાબર સાંભળ્યાજ કરવી, એની વાતને હાથે હા ભણવી, અને પછી એનું પોકળ પકડીને એને ઓખો પાડી દેવો.” આવા વિચારથીજ સુરતીલાલે તેને પૂછ્યું “રાતના કેમ હાથ નહીં આવી? કંઈ કામમાં પડ્યા હતા કે કોઈ મોટા વિચારમાં મગજને કેથે હવા ખાવા મોકલ્યું હતું? ખાચડીની સાથે કંઈ તકરાર થઇ હતી?”

“તેવું તો કશું નહોતું, પણ એક અગત્યની ઓફીસની ખટપટમાં મગજ પડી ગયું, અને તેના વિચારમાં હાથ હડી ગઈ તે ગઈ! પ્રભાત થતાં સુધી આખો મીચાઈજ નહીં!”

“પણ તમારે ઘેર તો હંમેશનાં કરતાં તમે વહેલાંજ,

“ગધ કાલે ગયા હતા.”

“હાસ્તો. સાહા સાતમાં ઘેર ગયો, અને જમીને સાડા આઠમાં તો બિછાનામાં પણ પડયો, તો પણ ઉંઘ આવી નહીં !”

“કદાચ તમારી ઉંઘ ગધ કાલે નર્મદા કિનારે પેલું ભજન સાંભળવા ગઈ હશે, અને તે ભજન જાનારી તમારી ઉંઘ તકરાવી ગઈ હશે, એમજ મને લાગે છે ! પછી ખરું-ખેટું તમને ખબર !”

“તમને તો મશ્કરી કરવાનીજ ટેવ પડી છે !” તોરીલાલ ચીડવાઇને બોલ્યો “હું શું બોટું બોલું છું ? તમારી આગળ કદી પણ બોટું બોલુંજ નહીં.”

“તે તો ખરાખર છે કે, તમે બોટું નહીં બોલો, અને ખરું પણ નહીં બોલો !”

“વાહ ! આ પણ જરૂર જીવિયાં ! તમો તો છોજ બડા વહેમી !”

“એમ કે ?” મુરતીલાલે હવે તેનું પોકળ ફેડી દેતાં જણાવ્યું “અને મને મારે મકાને રસ્તેથી વિદાયે કીધાં પછી પેલી સાહુડી પાસે વાત કરવાને, તેમજ તેઓ ત્રણેની ટાળીને પેલા મકાનમાં રાતનાજ લઇ જવાને તમે તો નહીંજ, પણ કોઇ બીજો તોરીલાલ આવ્યો હતો, એમજની ?”

તોરીલાલ માથું ખજવાળવા મંડી પડ્યો, અને ચોતાનાં પાપનો ઘડો ફુટી જવાથી તે હસીને બોલ્યો “તમે પણ મારા માથાના મળ્યા ! પણ તે વાત હું કયાં તમારાથી ગુપ્ત રાખવાનો હતો ? તે વાત કરવાને તો આજ અત્યારે તમારી પાસે ચાહી ચલાવીને આવ્યો છું.”

“વારું સમજ્યો ! હવે તમારી રાતની ખુબિની વાત

હોય તે જણાવોની ! ”

તોરીલાલે તાબડતોબ તમામ વાત પોતાના મિત્રને કહી સંભળાવી, અને પૂછ્યું “ હવે રસ્તો કયો લેવો ? તમારી સલાહ શી છે ? તેણીને અહીંજ રાખવી કે વિદાયે કરી દેવી ? ”

“ તમારો પોતાનો શો વિચાર છે તે તો પ્રથમ જણાવો ! ”

“ મારું મગજ તો મુંઝાણ ગયું છે, માટે તો તમે મોટા ભાઈની સલાહ લેવાની જરૂર પડી છે. ”

“ વારું તો તે બાઈ હજી તે ઘરમાંજ છે કે બીજા કોઇ સ્થળે રાખી છે ? ”

“ તેજ ઘરમાં છે. ”

“ તેણીની વાત જો તમે મને કહી સંભળાવી, તે પરથી તો તેણી પૂરી પતિવ્રતાજી બાધે છે. ”

“ હા. એમજ છે. તેણી સંપૂર્ણ નીતિવાન છે. ”

“ તો ચાલો તમે ને હું બંને તેણીને મળીએ, અને સમજાવીને તેણીને અહીંથી વિદાયે કરીએ. ”

“ હું તો હવે તેણીને મારું મોં નહોંજ જતાવું. લો આ રૂપિયા, અને તેણીને પતાવીને રવાના કરી દો. ”

“ પહોંચાડ્યું તમે, અને હજામત મારે કરવાની કે ? ”

“ હાસ્તો ! મોટા ભાઈ મરતમાં થયા છે ? તમારેજ પતાવવું પડશે. મેં તો તમારા હાથમાં આ રૂપિયા આપ્યા, અને હવે તમારી મરજીમાં આવે તેમ કરો. ” કહીને તોરીલાલ અપાટાખંધ ત્યાંથી રસ્તો માપી ગયો !

સુરતીલાલે તે રૂપિયા પોતાના ખીસામાં મૂક્યા, અને પછી તે કોટ પહેરીને અપાટાને સળી હતી તે મંદને ગયો.

ચક્ર ૩૮ મું.

સાહસી.

ચપળાને સમજાવતાં, સુસ્તીલાલ શરમાય;

આખર થૂવતિ ભરચથી, જલદી થાય વિદાય.

રવાનગી.

વયોવૃદ્ધ સુસ્તીલાલ પોતાના ઝંધુ સમાન મિત્રનાં માનને માટે ચપળાની પાસે ગયો.

“ તમે કોણ છો કાકા ? ” ચપળાએ ચક્રિત થઇ સુસ્તીલાલને પૂછ્યું “ રાત વાળા તો તમે નહોંજ. ”

“ રાત વાળા તો મારા મિત્ર તોરીલાલ હતા, અને તેમણેજ મને તારી પાસે મોકલ્યો છે. તું ખડીશ નહોં. તું તો મારી બેટી બરાબર છે. તારી તમામ વાત મારા મિત્રે મને કરી છે, અને તેણેજ મને તારી મરણ માફક વ્યવસ્થા કરવાને મોકલ્યો છે. મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે તું તારા પતિને ત્યાં જવાનીજ ઇચ્છા ધરાવે છે. ”

“ પણ મુખમમાં મારા પતિનું મકાન ક્યાં છે તે મને અખર નહોં હોવાથી મુખમ એક વાર ગઇ તો ત્યાં અનેક આફતોમાં અથડાઇ । માટે મુખમમાં પુનઃ જઇને મારા પતિનું મકાન કેવી રીતે શોધવું તેજ મુશ્કેલીની વાત છેની । ”

“ તેને માટે હું મુખમમાં બધો બંદોબસ્ત કરી આપીશ. ત્યાં મારો એક ખાસ મિત્ર છે, તેના પર હું પત્ર લખી આપીશ, અને તે તારા પતિના મકાનની શોધ કરી તેને ઘેર તને સહિત સલામત પહોંચાડે તેવીજ યોગવશ્ય કરશે. ”

“ ત્યારે તો ઘણું સારું ! ”

“ વારું, તેમ કરીશ. હું તેને પ્રથમ તાર કરીશ, એટલે તે સ્ટેશનપર પણ તને લેવાને આવશે, અને પછી તને કોઈ વાતનો વાંધાજ રહેશે નહીં. ”

“ મ્હોટી મહેરબાની કાકા ! ” ચપળા અત્યંત સંતોષ પામી.

તરતજ સુરતીલાલે પોતાના ખીસામાંથી કાગળ કઢાડીને મુંબઈના પોતાના મિત્રપર યોગ્ય રીતે પત્ર લખ્યો. ચપળાને તે વાંચી સંભળાવ્યો, અને એક કવરમાં મૂકીને તે ચપળાને સ્વાધિન કીધો. પછી સુરતીલાલે તેણીને જણાવ્યું “ અત્રેથી ખપેરે એક વાગે પ્રાસ્ટ ઉપડે છે, તેમાં તારે જવાનું છે. ”

“ તે ગાડી મુંબઈ ક્યારે પહોંચશે ? વગી કયે સ્ટેશનને મારે ઉતરવું ? ”

“ ગ્રાંટરોડના સ્ટેશનને ઉતરવું, અને રાત્રે નવ વાગતાંને સુમારે ત્યાં પહોંચશે. ”

“ ખાપરે ! રાત્રે પહોંચાય ! એ ગાડી તો કામની નહીં ! ”

“ તેમાં શી હરકત છે ? સ્ટેશનપર મારો મિત્ર તને લેડવાને આવશેની ? ”

“ પણ તે કદાચ નહીં આવી શકે, અગર તમારો તાર તેને નહીંજ મળે તો ? ”

“ ખાસ એક્સપ્રેસ તાર કરીશ, એટલે કોઈ જાતનો વાંધાજ નહીં. ” કહીને સુરતીલાલે પોતાના ખીસામાંથી દશ રૂપીઆની નોટ કઢાડીને તેણીને આપી, અને કહ્યું “ આ દશ રૂપીઆ તારી પાસે રાખજે, અને તે જરૂર પડે તો વાપરજે. ટિકટ તો હું તને કરાવી આપીશ. ”

“ તો પછી મારે દશ રૂપીઆનું શું કામ છે ? એટલી અધી તસ્લી તમને શા માટે મારે આપવી બેઠીએ ? ”

“ હરકત નહીં. મુંબઈ જઈને તું ઠરીઠામ પડે, અને તારું લલું થાય, એટલે બસ. ”

“ આપના આશિરવાદથી લલુંજ થશે, ઠાઠા ! ”

બાદ સુરતીલાલે બપોરે એક લાડની ગાડી લાવીને તેમાં તેણીને પણ પોતાની સાથેજ બેસાડીને તેઓ સ્ટેશનપર ગયાં તથા ટિકેટ કરાવીને ગાડી આવતાંજ તેણીને રવાના કરી દીધી. વળી તેણીને વચન આપ્યા પ્રમાણે સુરતીલાલે મુંબઈ વાળા મિત્રને તાર પણ મોકલી આપ્યો.

સુરતીલાલે પછી પોતાના મિત્ર તોરીલાલની પાસે જઈને તેને હિપલી વ્યવસ્થાની વાત કરતાં તોરીલાલ બોલ્યો “ ચાલો ! માથે આવી પડેલી પીડા પતિ ગઈ ! તમે પણ ખાસો મગાડોના ઘાટ ઉતારી દીધો લાઈ ! ” કહી બંને મિત્રો આનંદમાં બેઠાં.

અપળાનાં નેત્રો નિર્મળ-નિરવિકારી-નીતિવાન

કેમ રહી શક્યાં ?

કારણ તેણીએ, સુરત ખાતે વાડીફળીઆ કોટસફીલપર, નંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા ઔપદ્રાલયના વૈધ રતીલાલ ત્રીભોવનદાસની અસરકારક દવા પોતાનાં નેત્રોમાં નંખાવી હતી, કે જે વૈધ નેત્રોના ઉપચારમાં નામાંકિત છે.

ચક્ર ૩૯ મું.

દોહરો.

ચપળા રસ્તામાં વળી, કરે વિચિત્ર વિચાર;
ચિત્ત ચઢ્યું છે ચક્રપર, વક્ર દિવસ નિરધાર.

સવ્યનું અવસવ્ય !

પેલા સાધુઓની ટોળી, જે ભરચથી શુકલતીર્થ ગઈ હતી. અને ચેતનદાસ તથા તાપી તેમને માર્ગમાંજ મળ્યાં હતાં, તે ટોળી ભરચથી પગરસ્તે અંકલેશ્વર ગઈ હતી, અને અંકલેશ્વરનું સ્ટેશન આવતાંજ ચપળાએ તે ટોળીને સ્ટેશન પર દીઠી, અને તરતજ ચપળાનાં હોસકોસ હડી ગયાં ! અંકલેશ્વરના સ્ટેશન પર ગાડી ઉભી રહી, અને જે ડબ્બામાં ચપળા બેઠી હતી તેજ ડબ્બામાં તે ટોળી પણ ઘુસી, અને ચેતનદાસે તથા તાપીએ તેણીને દીઠી, તેમજ ટોળીના અન્ય માણસોની નજર પણ ચપળાપર પડી ! હવે ચેતનદાસને શરૂ વ્યાખ્યું, અને ચપળા તરફ આંખો ધુરકાવીને તે બેવા લાગ્યો ! તાપીએ તેને ધીરે સ્વરે સૂચના કરી કે “ ભાઈ ચેતનદાસ, તમે હમણાં ચપળાની સામું બેવાનુંજ મૂકી દો, અને તેણીને હમણાં બોલાવતાં પણ નહોં. બહુ યોગ્યતાંજ નથી, એમ મૈન્ય રાખજો. ”

“ અરે બહેન ! તમે આમ કેમ બોલો છો ? મને તો અત્યારે એવો કોષ વ્યાખ્યો છે કે, બહુ હમણાં ને હમણાંજ એ કુબળનો ટોટો પીસી નાંખું ! ”

“ તમે તો ગંડા છો ! જરા ધીરા પડો ! વળી એને ફસાવવાની નવીજ યુક્તિ કરીશું, અને ગમે તેમ કરીને પણ

એને તો તમારી પત્નિ-અર્ધાંગનાજ ખનાવીશ. ”

“ પણ એ વળી કંઈ રસ્તામાં ઉતરી પડશે તો ? પછી તો હાથમાં આવેલા શિકર પાછો ગયાં જવુંજ ખનશેની ? ”

“ જ્યાં સુધી પરમાત્મા આપણી તરફેણમાં-સાથતામાં છે, ત્યાં સુધી તો એ શિકર આપણેજ છે, અને તે આપણાંજ આશ્રયમાં આવશે. ”

“ તમે ભલે પરમેશ્વરપર વિશ્વાસ રાખો ! મને તો નથી ! ”

હવે તાપીએ નવો તાલ ચલાવ્યો. તે ટોળીમાં ભંચદાસ, ભક્તરાજ અને ભડવીરદાસ નામના જે વૃદ્ધ સાધુઓ હતા, તેઓ ખરેખરા સાધુ, ધર્માત્મા અને પવિત્રજ હતા, અને તેઓમાં ભંચદાસ વિશેષ વૃદ્ધ હોવાથી તે મંડળના મુખી તરીકે તેમનેજ સર્વ કોઈ માનતાં હતાં. તે ભંચદાસ તદ્દન સ્પષ્ટ વક્તા, અને ન્યાયી હતા, અને તેથીજ તેમનું માન મંડળમાં એવું તો અતોલ હતું કે, તેમની આજ્ઞા તથા તેમનાં વચનનું, મંડળનાં તમામ માણસો માન્ય રાખતાં હતાં. તે ભંચદાસની પાસે તાપી ગયું, અને આસ્તે રહીને તેની યાત્રામાંજ તેણી ગોઠવાઈ ગયું. બાદ તેણીએ ભંચદાસના કાનમાં જણાવ્યું કે “ ગુરુજી ! પેલી ચપળા, જેણી આપણાં મંડળમાં હતી તેણી પણ આ ડહાપામાં ખેડી છે ! ”

“ તેણી અહીં ક્યાંથી ? ” ભંચદાસે વિસ્મયતાથી પૂછ્યું “ તેણી શું આપણાં મંડળમાં પુનઃ દાખલ થઈ છે કે ? ”

“ નાહ. આપણે અંકલેશ્વરના સ્ટેશનેથી ખેઠાં, અને તે વખતે તેણી પણ આ ડહાપામાંજ હતી, જેથી મને લાગે છે કે, તેણી ભણ્યથી આવી હશે. ”

“ ભલે આવી હોય. તેણીને ખોલાવવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. ”

“ આપણને તો પ્રયોજન નથીજ, પણ બે તણી આપણી સાથે પુનઃ જળવા માંગતી હોય, અને તેણી તે વિષે આપની પ્રાર્થના કરવાને શરમાતી પણ હોય, માટે આપ બે તેણીને બોલાવીને તેણીના મનની વાત જાણવાની કૃપા કરશે તો તેમાં કંઈ ખોટું છે કે ? ”

“ ખોટું તો નથી, પણ તે વિષે મને થોડું જાણશે ત્યારે તેણીને હું બોલાવીશ. ”

“ વારંજી. ” કહીને તાપી પુનઃ પોતાની પ્રથમની જગા પર જઈને બેઠી.

ચપળા પણ તાપીનાં આ બધાં ચેતનયાળા બેયાંજ કરતી હતી, અને તેણી થોડી થોડી વારે ચેતનદાસ તરફ પણ તિરસ્કારની નજરે નિહાળતી હતી. તેણીનાં પેટમાં ધાસ્કો તો મ્હોટો પેટો હતો, પણ ગાડીમાં સંખ્યાબંધ માણસો હોવાથી તેણીને હિમ્મત હતી કે “ બે આ ચેતનદાસ કે તાપી, અગર આ ટોળીમાંનો કોઈ પણ માણસ કંઈ પણ તોફાન કરશે અથવા મને સતાવવાની તજવીજ કરશે તો તેજ વખતે આ બધાં ઉતાવળેની સાક્ષતા અને અવરય મળશેજ. ” આમ વિચારી તેણી પણ ધીરજ રાખીને બેસીજ રહી.

ચક્ર ૪૦ મું.

ઠાકરો.

ભવ્યદાસ સાધુ શ્રી, સત્ય ન્યાયના સંત;
ચપળાની વાતો સુણી, ન્યાય કયે અલવંત.

ચપળા પુનઃ સાધુડી !

સત્યનો સદા જય છે. વાચનાર ! વિચારજો, અને તમે પણ ન્યાય કરજો. સુરતનું સ્ટેશન ગયાં પછી ભવ્યદાસે તરતજ ચપળાને પોતાની પાસે બોલાવી, જે પરથી ચપળા ઉઠીને તેની પાસે ગઇ, અને તેમનાં ચણેમાં માથું મૂકીને નમન કીધાં પછી ભવ્યદાસે બાવથી તેણીને પૂછ્યું “ બેટા, ક્યાં જય છે ? ”

“ મહારાજ ! નઈકુંડમાં નિવાસ કરવાને ! ” ચપળાની આંખોમાંથી આમ શબ્દોચ્ચાર થતાંજ આંસુ નીકળવા માંડ્યાં.

ભવ્યદાસને ચપળાની ખાખતમાં ચેતનદાસે તથા તાપીએ તરેહવાર તોફાની ને તરકટી વાતો ભેરવી હતી, તેથી તેનું મન ચપળા પ્રત્યે શુદ્ધ તો નહોતુંજ, તો પણ ચપળાની પાસેથી તેના સંબંધમાં વિશેષ વાત કઢાવવા માટે તેણે ઠંડાછથીજ તેણીને પૂછ્યું “ તારી વાતપરથી મને વિસ્મયતા ઉપજે છે ! તું રડે છે શા માટે ? ”

“ મહારાજ ! મનમાં દુઃખ થયાં વિના કંઈ રડવું આવે ખરું ? હું દરેક પ્રકારે દુઃખી છું ! ”

“ પણ મેં તો સાંભળ્યું હતું કે, ભરથમાં તને એક પુરુષનો આશ્રય મળવાથી તું તેની પાસે રહી, અને તેજ પુરુષે ચેતનદાસ તમા તાપીને ખૂબ સપડાવીને તથા દમ ઘટી આપીને હાંકી

કહાડ્યાં હતાં. આ વાત ખરી કે બેઠી ? ”

“ મહારાજ ! આ વાતમાં કેટલુંક ખરું છે તેમાં ના નહીં, પણ તે પુરુષનો આશ્રય માત્ર દેકે સમયને માટેજ મેં લીધેલો, અને મારી બિના તે પુરુષની પાસે મારે કલાં વિના અન્ય ઇલાજજ નહોતો, તેથી મેં તેમને મારા મહાભારત સંકટની વાત વિદિત કરી તથા તે સંકટમાંથી મને ઉગારવાને પણ મેં તેનેજ આજીજ કરી, જે પછીજ તેણે ચેતનદાસને તથા તાપીને હડેધૂત કરીને હાંકી કહાડ્યાં. આજ વાત ખરી છે. ”

“ તને એવું કયું મહાભારત સંકટ આવી પડ્યું હતું ? ”

“ મહારાજ ! તે વાત પ્રગટ કરતાં મારી જીભ ઉપડતી નથી ! ”

“ પણ મારી મરજી તે જણવાની છે, માટે તું કહે. ”

આપણી આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરવાને હું બંધાયેલી છું, પરંતુ તે વાત ચેતનદાસે તથા તાપીએ આપને વિદિત કરેલી હોવીજ એમજે તો પછી મારે પણ તેજ વાત આપને કહેવી તેમાં મને એકેટલો વિચાર થાય છે ! ”

“ તેમણે મને જે વાત કહેલી છે તે વાતનો ભેદ તારી વાત પરથી મને જૂદાજ લાગે છે, માટે મારી મરજી તારે મોઢેથી પણ તે વાત સંભળવાની થઈ છે. ”

“ તો જેવી આપની ઇચ્છા ! ” અપળાએ તરતજ ચેતનદાસ તથા તાપીના તરફની તમામ ખરેખરી બિના કહી સંભળાવી, અને છેવટે તેણી એટલુંજ બોલી કે “ જો હું ભારતમાં તે પુરુષનો આશ્રય નહીંજ લેત તો મારા ધર્મ એ બંને મળીને કલંકિત કરેતે ! આ વાતમાં મારે જે પણ દોષ દોષ તે આપ મને શરમાવો, અને તે બદલ આપને યોગ્ય લાગે તે સિદ્ધા

પણ મને ઠસે. ”

અન્યદાસના મગજમાં હવે તમામ ભેદ સમજાઈ ગયો, અને ચેતનદાસ તથા તાપીની વાત સાંભળ્યાં પછી અપવાની વાત સાંભળીને તો તેના મગજમાં ઉથલચાલ થઈ ગઈ. ન્યાય નીતિને આધારેજ તેણે તમામ વાતનો ઐક્ય સાર કહાડ્યો કે “ જો ચેતનદાસ તથા તાપીએ આ બાપડી ભલી છોકરીને સતાવવાની બદનિષ્ઠા ભરેલી તજવીજ ચલાવી નહીં હોત તો આ છોકરી કંઈ પણ ગરબડ કરવાને તત્પર થાતજ નહીં. તે ખિચારી બહીધી, અને તેથીજ તેઓનો ત્યાગ કરવા માટે તેણીએ ભર્યમાં તેવો માર્ગ મેળવ્યો. પોતાની નીતિનાં સંરક્ષણને માટે તેણીએ ધન્યવાદ ભરેલી હિમ્મત પણ બતાવી છે, માટે તેણીને સાબાશી આપવાની સાથે ચેતનદાસ તથા તાપીને પણ યોગ્ય માર્ગ બતાવવો જોઈએ. ” આમ વિચાર કરીને તેણે તાપી તથા ચેતનદાસને પોતાની સન્મુખ બોલાવીને અતિશય વિકાળ વદને, અને મ્હોટા ખરાડા પાડીને જુસ્સાથી જણાવ્યું “ જો નીચ, લુચ્યા, હરામખોર, અને બદવાનતનાં પ્રાણીઓ તમારો નઈમાં નિવાસ થશે, માટે જઓ તમારે કાળું કરો ! તમારાં મોં જોવાને પણ હું રાજ નથી ! તમારાં જવાં અપવિત્ર માણસો મારા મંડળમાં નહીં જોઈએ. તમારી મરજીમાં આવે ત્યાં ભટકીને લીખ માંગજે ! ” આટલું જણાવી મહારાજે આંખો મીચી દીધી, પણ તેજ ડબખામાં એકલાંજો આ ગડબડાટ સાંભળીને મૂળ મુદ્દાની વાત જણવા માટે પૂછપરછ કરવા લાગ્યાં. તેઓ પણ અંદરનો ભેદ સાંભળીને ચેતનદાસ તથા તાપીની તરફ “ જુ-જુ ” કરવા લાગ્યાં, જેથી તેઓ બંને તદ્દન લોઠાં પડી ગયાં, તેમજ ચેતનોનો અપરાધ

હુપાવવાને વિશેષ તબવીજ કરવાની હિમ્મત પણ તેમણે નહીં કરતાં તેઓ વચમાંજ વલસાડનું સ્ટેશન આવતાં મૂંઝે મોટા ઉતરી પડ્યાં. તેઓની પાછળજ તાપીની પ્રેમભળમાં પડેલા સાધુ મહારાજ પણ ત્યાંજ ઉતરી પડ્યો.

બાદ ભવ્યદાસે આંખો બોલીને ચપળા પ્રત્યે પૂછ્યું “બેટા! મેં ખરાબર ન્યાય તો કર્યો છે, પણ તારો શો વિચાર છે ? મારા મંડળમાં રહેવાની તારી મરજી છે ? ”

“ મારી તો મરજી પૂરેપૂરી છે, પણ મારી નીતિનું રક્ષણ આપેજ કરવાનું છે. ”

“ તે માટે તું નિશ્ચિંત રહેજ. મારી હયાતિ સુધી તો તારા નીતિ ધર્મેનું રક્ષણ કરવામાં વાધો નહીંજ આવે. ”

“ તો પછી આપની પાસે રહી ભગવત ભજન કરવામાં મને પણ આનંદજ મનાશે. ” કહીને ચપળાએ હાથ બેડી ભવ્યદાસને નમન કર્યું, અને તેણી પુનઃ તેમના મંડળમાં મળી ગઈ.

ચક્ર ૪૧ મું.

દોહરો.

સંત સમાગમ શ્રેષ્ઠ છે, ચપળા માને એમ;
સારાં સંતો પર ખરી, જગદીશ્વરની રહેમ.

ચપળા આનંદમાં !

હવે ચપળાનું મન કંઈક સ્થીર થયું. વલસાડના સ્ટેશને પેલા ત્રણ બધાં ઉતરી ગયાં પછી, અને સંત મંડળમાંજ ચપળાને નિવાસ નિર્માણ થયાં પછી તેણીના જીવને ધીર તથા

શાંતિ વળવા માંડી.

ગાડીમાં ભગ્યદાસે ચપળાને પૂછ્યું “ હવે આપણે ક્યાં મુકામ કરીશું ? ”

“ મારી પાસે તો મુખમની ટિકટ છે, પણ આપ સર્વે ક્યાંની ટિકટ લીધી છે ? ”

“ અમે ટિકટ લીધીજ નથી. સાધુ સંતોને ઘણીખરી વાર ફેલવે વાળાઓ ધારમિક તથા દયાળુપણાંથી વચર ટિકટ ટ્રેનમાં બેસવા દે છે. ”

“ તો આપે ક્યાં જવાનો વિચાર રાખ્યો છે મહારાજ ? ”

“ કોઈ ચોક્કસ જગા ધારીને ટ્રેનમાં બેઠાં નથી, તો પણ મારી ઇચ્છા તો એવી ખરી કે, જો કોઈ પવિત્ર તીર્થમાં મુકામ કરીએ તો સારું. ”

“ આટલામાં કોઈ તેવું તીર્થ હોય એમ મને તો કશું માલમ નથી. આ તરફ આવવા કરતાં આપણે જો ગુજરાત તરફ ગયા હોત તો તે તરફ આપણને અનેક તીર્થોના લાભ મળી શકતે. ”

“ તો આપણે એમ કરીશું કે, વચમાંજ કોઈ સારું ગામ આવે તે સ્ટેશને ઉતરી પડીને ત્યાં એકાદ રાત્રિ મુકામ કીધાં પછી પાછાં વળીશું ? ”

“ જેમ આપની ઇચ્છા ! ”

“ મારી ઇચ્છા તેવીજ છે. ” કહીને ભગ્યદાસ વિચાર કરીને જવું પાલનદનું સ્ટેશન આવ્યું, કે તરત તેઓ તમા તેમનાં મંડળનાં માણસો ઉતરી પડ્યાં. સ્ટેશન બહાર જઈને એક પુઢી મુપડીમાં તેઓએ મુકામ કીધો, અને ચપળાએ સર્વ

સંતોની ખાધા-પીધાની તજવીજ રીતસર પોતેજ રાખી.

ખીજે દિવસે મહાત્મ્ય ચર્તાજ ચપળાએ ગુફાને પૂછ્યું
“ મહારાજ ! આજ તો ખાવાનું કશું નથી, માટે આપ આજા
આપો તો આ ગામમાં શિક્ષા માંગવા જઈએ, અને દાળ, ચોખા,
સોટ વગેરે જે મળે તે લેતાં આવીએ ? ”

“ ના બેટા. વસ્તીમાં જવાની જરૂર નથી. તમે અહીંજ
બેસીને ભજન ચલાવો, એટલે ખાવાનું અહીંજ મળી આવશે. ”

“ જેવી ગુફાની આજા. ” કહીને ચપળાએ ભજનની
તૈયારી કરી, અને બધાં સંતોએ તરતજ ભજન ગાવા માંડ્યું.

ભજનનો સ્વર સાંભળીને સંખ્યાબંધ માણસો ત્યાં ભેગાં
થઈ ગયાં, અને થોડા સમયમાં તો ત્યાં જખરી ઠઠ આમી ગઈ.
ધીમે ધીમે તેમના સમક્ષ પૈસા પણ પડવા મંડ્યા, અને કલા-
કેકમાં તો લગભગ ચારેક રૂપીઆ જેટલા પૈસાની વૃદ્ધી થઈ
ગઈ. પછી ભજન બંધ કર્યું, અને દાળ, ચોખા વગેરેની તજવીજ
કરીને રસોઇ બનાવી સર્વ સંતોએ ભોજન કરી મધ્યાને
આરામ લીધો.

અત્રે પણ કામાન્ધ કીડાનું ઓક ઠોતક જગ્યું ! એક
શ્રીમાન ઘાટીના યુવાનની નજર ચપળાને બેતાંજ ચલિત થઈ
ગઈ, અને તે ત્યાંજ પડાવ નાંખીને ચોંટી બેઠો તથા ચપળાની
સાથે તાણી તાણીને-ચપળાની ધરછા નહીં છતાં-વાતો ચલાવવા
લાગ્યો ! તેમાં વાંધો એ આવ્યો કે, ચપળાનું ગુજરાતી બોલવું
પેલા ઘાટીને સમજાય નહીં, અને તે ઘાટીનું દક્ષણી બોલવું
ચપળામી સમજાય નહીં ! આથી એક-બીજાનાં બોલવાના બાવાઈ
સમજવાને બંને જણે અશક્ત થઈ પડ્યા, તોપણ તે યુવાનની

વિષયવાસના ચપળા સમજી ગઈ, અને તેણીએ ચહેરાનાં ચમ-
કારાથી તેના પ્રયે તિરસ્કાર દરશાવ્યો. તેમ છતાં તે યુવાન
ત્યાંથી અસેજ નહીં ! તેણે ચપળાને સલાચાવવાને પોતાના
હાથની આંગળી પરની સોનાની વીંટી કહાડીને ફેંકી ! ચપળાએ
તે વીંટી પાછી તેના તરફ ફેંકી દીધી, જે દેખાવથી સર્વ
સંતો ચમક્યાં, અને ચપળાએ આ ખનાવની વાત ગુફાને કહેતાં
જણાવ્યું કે “ મહારાજ ! આ યુવાનને અહીંથી કહાડવો બેઠાએ,
કેમકે એની ઘાનત ખૂરી છે, અને એ હરામખોર કદાચ મારી
લાજ લૂંટશે ! ” આમ તેણી બોલે છે, એટલામાં તો તે યુવાન
જુસ્સામાં આવી એકદમ ચપળા તરફ ધસી ગયો, અને તેટલામાં
સર્વ સંતો ઉશ્કેરાઈ ગયાં ! તે યુવાનને તેજ તકે સંતોએ ટીપી
પણ નાંખ્યો ! બંધકાસે ઉભા થઈ તેમને શાંત પાડયા, અને
પેલો યુવાન, પોલીસને બોલાવી લાવી પોતાને લૂંટવાની ફરિયાદ
કરી ! આ ગડબડથી ત્યાં કેટલાંક જનો ભેગાં થઈ ગયાં, અને
તેઓ વાતનો સાર સમજી પણ ગયાં. આખરે તે યુવાનને ત્યાંથી
સમજાવીને વિદાયે કીધા, અને તે સાધુ મંડળીને પણ ત્યાંથી
ઉઠાંતરી કરવાની ફરમાસ પોલીસે કીધાંથી તેમ કરવાની બંધ-
કાસે પણ હાજ પાડી.

રાત્રિના અગિયાર વાગતાંને સુમારે તે મંડળ ત્યાંથી
ગુજરાત તરફ જતી પેસેન્જર ટ્રેનમાં બેસી ગઈ પુનઃ ગુજરાત
તરફ રવાના થયું, અને ઠેક ચાંદોદ ગયું.

ચક્ર ૪૨ મું.

ગોહરો.

ચાંદોદ ચળકે ધર્મેમાં, ચાંદોદ ધાર્મિક સ્થાન;

ચાંદોદ મ્હોટું તીર્થ છે, ચાંદોદમાં ગુફતાન.

ચાંદોદમાં ચંદ્ર !

ધર્મેના ધામ તરીકે ચાંદોદ ચળકે છે. શ્રી નર્મદાના તટપર તે એક અનૂપમ કસ્થો છે. નદીને અનેક ઘાટ ઓવારા છે, અને ત્યાં ખાસ કરીને બ્રાહ્મણોની વસ્તીજ વિશેષ છે, તેમજ તે તીર્થ તરીકે મહિમાવંતુ સ્થાન હોવાથી ત્યાં સાધુ સંતોના મંડળો પણ અવાર નવાર પડી રહે છે, તેમજ મુખર્ષ વગેરે દૂરનાં સ્થળોમાંથી યાત્રાળુઓ પણ અવાર નવાર આવેલાંજ હોય છે. તેઓ મ્હોટો ભાગે તો ત્યાંના બ્રાહ્મણોને ત્યાંજ ઉતારો કરે છે, અને કેટલાકો વળી પોતાની સગવડ પ્રમાણે ધર્મશાળાઓમાં પણ ઉતરે છે. બ્રાહ્મણોનાં મકાનો પણ યાત્રાળુઓને ઉતારવાને માટે સ્વચ્છ રાખવામાં આવે છે.

ચાંદોદમાં તે ટોળીને સંતોષ ઉપજ્યો, અને ચપળાને પણ ત્યાં સારી રીતે ગમ્યું. ત્યાં પણ તેમણે દરરોજ પાંચ વાગતાંને સુમારે નદીના ઘાટપર ગોઠવાઈ ભગવત ભજનનો નિયમ ચાલુ રાખ્યો, અને તે શ્રવણ કરવાને ચાંદોદના બ્રાહ્મણો, તેમજ તે સ્થળે આવેલાં ઉતારોઓ ઠઠર્ણધ યેસવા લાગ્યાં. આવા નિયમિત પ્રસંગને પ્રતાપે તે મંડળનું નામ “ ભજન મંડળી ” તરીકે ત્યાં પંકાવા લાગ્યું, અને તેનાં ભજનો પર લોકો પણ મોહિત થઈ ગયાં.

આ પ્રસંગે મુખર્ષના એક શ્રીમાન શેઠીઓ પણ ચાંદોદમાં

પાણી ફેરને માટે આવ્યો હતો, અને ત્યાંની ધનગવરી નામની એક બ્રાહ્મણીને ત્યાંજ તે ઉતર્યો હતો. તે ધનગવરીનો પતિ એક વર્ષ પરજ મરી ગયો હતો, અને તેણીને સંતાન કંઈજ નહોતું, તેમજ પછસો પણ સારો હતો, તેમ છતાં તે વિધવા ભટાણીને હજી પણ વિશેષ પછસા મેળવવાનો લોભ કંઈ કમી નહોતો, અને તે લોભને ખાતરજ તેણી પ્રસંગોપાત અથોગ્ય, અવિચારી અને અધમ કર્મ કરવાને પણ પાછી પાની કરતી નહોતી ! આટલીજ ઝોળખ તે વિચિક્ષણ ભટાણીની આપવી હાલ ખસ છે.

મુખમુને શેઠીઓ, જે તેણીને ત્યાં રહ્યો રતો, તેનું નામ ચતૂરલાલ કરીને હતો, અને તેને પણ કંઈ સંતાન નહોતું. તેની વય સુમારે ત્રિસેક વર્ષની હતી, અને તેટલી વયમાં તો તે ત્રણ વાર પરણ્યો હતો, અને ત્રણે સ્ત્રીઓ પણ વારાપરતી મરી ગયાંથી વળી ચોથી પરણવાના પ્રયાસમાં તે હતો; પરંતુ જરા તબિયત સુધારવાને, અને તે નિમિત્તે ચાંદોદની હવા ખાવા તથા મોજ મારવાને માટેજ ત્યાં આવ્યો હતો. વળી પછસે પૂરો, અને પહેલા નંબરનો સટોરિયો હોવાથી સટોરિયાના સ્વભાવ પ્રમાણે તે ઔદાર્યતામાં પણ એવો હતો કે, ચાંદોદમાં પણ તે કાંકરાની માપક પછસા ખરચતો હતો.

ચતૂરલાલને પણ ચપળાના ભજનનો ચડસ વળગ્યો, અને તેની સાથેજ ચપળાના રંગરૂપનો ચડસ પણ વળગ્યો ! એટલે ભજન શ્રવણ કરવાની ભાવનાની સાથેજ ચપળાની સાથે સંબંધ સાંધવાની ભાવના પણ મિશ્રિત થઈ ગઈ ! પણ તે જૂડી ભાવના પાર પાડવાને ખાતર ઈલાજ લેવાને માટે તે મુંઝાયો, અને આખરે તેણે ધનગવરી પાસે પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરતાં જણાવ્યું કે.

“ગોરાણી ! તમે જાતે અનિશા-અનિશા છો, જામે તેટલા આજ્ઞાક છો, અને આંદોહમાં તમારી ચતુરાઈ તમામ ગોરાણીઓમાં સર્વોત્તમ ગણાય છે, તોપણ આ પેલી અજ્ઞાન મંડળીમાં જ એક શ્રવણિ છે, તેણીની ખુબિ તમે જોઈ છે કે ? એક સાધુડી છતાં તેણીની ક્ષાન્તિ તથા સુંદરતા કેવી સૂચોબિત દેખાય છે ! પણ મને તો નવાઈ લાગે છે કે, તેણી કોઈ ઉત્તમ પતિને પાત્ર છતાં પરમેશ્વરે આવી બીખારડી કેમ કરી હશે ?

“ કદાચ તમારેજ માટે ! ” ગોરાણીએ મોંના મચ્છો કરીને નખરાથી જણાવ્યું “ જો તેણી આ બીખારીઓમાં હોત નહીં, અને જો કોઈ મ્હોટાના ઘરમાંજ હોત તો અત્યારે તમને પણ તેણીનાં દરશનનો લાભ ક્યાંથીજ મળી શકતે ? ”

“ તે પણ ખરું છે, પણ તેણી કોઈ ભાગ્યશાલીના ઘરને પાત્ર છે, એ પણ મારું કહેવું ખરુંજ છેની ગોરાણી ? ”

“ તમારું કહેવું ખરુંજ છે, અને તેની સાથેજ મારું કહેવું પણ તમારાં કહેવાને ટેકો આપે છે કે, તેણી તમારા જેવા ભાગ્ય-શાલીના ઘરનેજ લાયક છે. ”

“ હું ભાગ્યશાલી બલે હોઉં, પણ એવી રૂપવંતી રમણી મારાં ભાગ્યમાં ક્યાંથી હોય ? ”

“ તમારાંજ ભાગ્યમાં એ થાય તો કેમ ? બોલો, છે વિચાર ? ”

“ વિચાર હોય તોયે તે શું કામ આવે ? તેણી મારું ઘર ક્યાંથીજ શોભાવે ? એ શું કદી પણ ખને એવું છે કે ગોરાણી ? ”

“ ખનાવવું હોય તો ખને. ‘જર ચાહે સો કર’ એ વાત છે. ”

“ મરવું પેસા સાથે પ્રયાસ પણ મનો જોઈએની ? ”

“ પ્રયાસ મારો. ”

“ તો પેસો મારો. ”

“ કદાચ જે-પાંચ હજાર પણ થાય ! ”

“ જે-પાંચ તો શું પણ પચ્ચીસ હજાર ક્યાં નથી થતાં ? ”

“ તો ભત્રે ! જે ખાખતની ખટપટ હું આસ્તે રહીને કરીશ. ”

“ જેલાચક કરજો. તમારો ઉપકાર હું નહોંજ બૂલું. ”

“ તમારા જેવાનું કામ કરેલું વ્યર્થ જતુંજ નથી, જે તો હું સમજું છું. તમારાં અને આવવાથી અમારા ચાંદોદમાં અંદ્ર પ્રકાશ થયેલો હું તો માનું છું શેઠ ! ” આમ કહી ગોરાણી નદીના ઘાટ તરફ ગઇ.

ચક્ર ૪૩ મું.

ધનગવરીએ ધીરથી, પ્રારંભ કીધું કામ;

ચપળાને ચમકાવવા, ભીડી ભલ્લતી હામ !

અંદ્ર ખરો !

પ્રભાતનો સમય હતો. સુમારે આઠ વાગ્યાં હતાં. ગોરાણી ધનગવરી પોતાના હંમેશના નિયમ પ્રમાણે ઘાટપર ગઇ, અને પોતાનાં વર્ષોથી મુકરર રાખેલા સ્થાને પૂંજ વગેરે આસનને પથારો પાથરીને બેઠી. થોડી વારમાંજ તે સંત મંડળી પણ ઘાટ ઉપર સ્નાન કરવાને આવી, પણ તેમાં ચપળા આવેલી દેખાઇ નહોં; કેમકે તેણી તથા એક બીજી સાધુડી પોતાને સુકામેજ પોતાનો સરસામાન સાચવવા રહી હતી, અને આગળ આવેલી મંડળી સ્નાન કરીને પાછી જતાં સુધી તે બે જણીઓને પોતાને સુકામેજ થોભવાનું હતું. તે આવેલી મંડળી સ્નાન કરીને પાછી

પરતાંજ પેલી ગોરાશ્વત્તીએ તે તમામ મંડળીને પોતાના આસન આગળ બોલાવી, અને દરેકના હાથમાં અઢેકો પમ્પસો પણ આપ્યો. તેઓમાંની એક સાધુડી, જણીનું નામ જસોદાબાઈ હતું તેણીએ ધનગવરીની સાથે ચાંદોદને લગતી પૂછપરછ કરવા માંડી, અને તેમ કરતાં વિલંબ લાગવાથી તેણીની સાથેની બીજી મંડળી ત્યાં વિશેષ નહીં થોભતાં ત્યાંથી પોતાને મુકામે ચાલી ગઇ. જસોદાબાઈએ તો ધનગવરીની સાથે તડાકા મારવાના ચાલુજ સમજ્યા, અને તેમાં ચાંદોદની અનેક નવીનતા જાણવાની ઇચ્છા જસોદાબાઈએ જણાવ્યાથી ધનગવરીએ કેટલીક ખરી, અને ખોટી, એ પ્રમાણે સત્યાસત્યની સેજસેજની વાતો અડાવવા માંડી, જેથી જસોદાબાઈની જીજ્ઞાસા ધનગવરીના તડાકા સાંભળવાને વિશેષ વધવા લાગી ! તેમ વાત ચલાવતાં જસોદાબાઈએ પોતાની મતલબનું મૂળ અડાવતાં જણાવ્યું કે “ બીજું બધું તો હીક, પણ અને ખરેખરી નવાઈ જોવા લાયક તો ‘ચાંદોદનો ચંદ્ર’ કહેવાય છે તેજ છે ! ”

“ તે કયાં છે ખડેન ? ”

“ તે જ્યાં છે તે સ્થાનનું નામ જો પ્રગટ કરીએ તો તે ચંદ્ર અદ્રશ્ય થઇ જાય છે ! ”

“ હે ! ” જસોદાઈએ અકિત થઇ પૂછ્યું “ ત્યારે તે કવા રીતે જોવાય ? ”

“ તે સ્થળનું નામ પૂછ્યાં કે સાંભળ્યાં શિવાયજ તે સ્થળે કોઇ જાણીતાંની સાથે જવું. ”

“ તેવા જાણીતાં અમને તો કોણ મળે ? તમે તે સ્થળ જાણો છો ખડેન ? ”

“ મને તો ખબર છે, અને તમારી મરજી હશે તો હું તમને ત્યાં લઈ જઈશ. ”

“ ક્યારે ? ”

“ તે હું મારી દુરસદે તમને કહીશ. હજી તો તમારે મુકામ અહીંજ છેની ? ”

“ હા. એક-બે દિવસ તો છેજ. ”

“ તો તે દરમિયાન થઈ રહેશે; અને હું પણ આજ-કાલ માંજ દુરસદ મેળવીને તમને કહીશ. ” આટલું કહીને ધનગવરીએ યુક્તિથી ચપજાને લગતી વાતચીત ચલાવતાં તેણીના સર્વધર્માં પોતાને જાણુવા જટલી પૂછપરછ કરવા માંડી, અને જસોદાને શક પડે નહીં તેવી તદખીરથી તેણીની પાસેથી તમામ વાતચીત કઢાવ્યા પછી ધનગવરીએ તેણીને કહ્યું “ તમે મને પાછલા પહોરે મળી શકશો ? ”

“તે વખતે તો હું મારી મંડળી સાથે ભજનમાં રોકાઈશ !”

“ તો ખપોરે એક કે બે વાગતે તો મળી શકાશેની ? ”

“ હા. તે ખની શકશે. ”

“ તો તમે તે વખતે પેલા સામેના ઓટલા પર આવજો. હું ત્યાંજ બેસીશ, અને પછી તમારી સાથે વાત કરીશ. ”

“ ઘણું સારું બહેન ! ”

ઓટલામાંજ ચપજા તથા તેણીની સાથે રહેલી બીજી સાધુડી પણ સ્નાન કરીને પાછી વળતાં તેણીઓ પણ ધનગવરી પાસે જસોદાને જોઈને થોભી, પરંતુ ચપજાની સાથેની સાધુડી તો સહજ થોભીને પોતાને મુકામે આવી ગઈ, જ્યાં ધનગવરીની

પાસે જસોદા તથા ચપળાજી રહી. ધનગવરીએ ચપળાને પણ માયાળુંપણાંથી પોતાની પાસે બેસાડી, અને પેલા ચંદ્રની વાત જસોદાએજ ચપળાને જણાવ્યાંથી ચપળા પણ તે બેવાને માટે તણ પાપડ બની ગઈ, અને ધનગવરીએ તે બતાવવાનું વચન ચપળાને પણ આપ્યું, પરંતુ બપોરે વાતચીત કરવાને તો માત્ર જસોદાનેજ બોલાવી, અને ચપળાને હાલ તરત બોલાવીજ નહોતી.

જસોદા તથા ચપળા આ પ્રમાણે કીધાં પછી પોતાને ઉતારે ગઈ. રસ્તામાં ચપળાએ વળી પાછી ચંદ્રની વાત પૂછતાં તે બેવાની અત્યંત આતુરતા બતાવી, જેથી જસોદાએ તેણીને ખુલાસો કીધો કે “ આજ બપોરે એ બાઈએ મને બોલાવી છે, અને તે વખતે તેણી ત્યાં જવાને વખત પણ નક્કી કરશે, જે પછી હું તને પણ મારી સાથે લેતી જઈશ. ”

“ બહુ સારું. ”

આમ વાત કરતાં તેણીએ પણ પોતાને યુકામે જઈ પહોંચી.

ધનગવરીએ પણ તેણીઓનાં ગયાં બાદ પોતાના મનમાં બેડ તોડ ચલાવવા માંડ્યો કે, પ્રથમ જસોદાને હાથપર લીધાં પછીજ તેણીની મારફતે ચપળા પણ હાથમાં લઈ શકાશે. ચપળાને એકલીનેજ પરભારી હાથમાં લેવા જતાં કદાચ તે નાદાન ચમકી પણ જાય, માટે જસોદાને પ્રથમ સીસામાં ઉતારવી, એજ ખરો રસ્તો છે. ” આમ વિચાર કરી તેણી પણ થોડી વારમાંજ પોતાનો પથારો સમેટીને પોતાને મકાને ચાલી ગઈ.

ચક્ર ૪૪ મું.

દાહરો.

વિચાર વિધ વિધ થાય છે, કરે જસોદા વાત;
ધનજવરી ઠંડાધથી, રચે રંગ રલિયાત.

રચના રચાઈ !

ખપોરના ઠરાવેલે સમયે ધનજવરી મુકરર કરેલા ઓટલાપર જાળને બેઠી, અને થોડીજ વારમાં જસોદા પણ ત્યાં આવી પહોંચી. અને જણીઓ તે ઓટલાપર હસી ખુશીને બેઠી, અને પછી ધનજવરીએ જણાવ્યું “ જી ચંદ્રની વાત મેં તમને કરી છે તે ચંદ્ર તમારે શું અવશ્ય બેવાની ધ્રુષ્ટાજ છે કે ? ”

“ ધ્રુષ્ટા છે ત્યારે તો તમારી પાસે અત્યારે પણ ખાજ અંત રાખીને હું આવી છું. ”

“ તો ભલે, તેની વ્યવસ્થા હું કરી સહીશ; પરંતુ તમારી સાથેજ પેલી ચપળા છે તે પણ ચંદ્રને બેવાની જાણસા ધરાવે છે કે ? ”

“ હા. તેણીને તો વળી મારા કરતાં પણ વધારે હોંશ છે, અને આપણી સાથેજ તેણીને લઈ જવાનું વચન પણ મેં તેણીને આપ્યું છે, તેમજ બે તમને કંઈ વાંધા નહીં હોય તો અમારી ટોળીનાં તમામ માણસો પણ આવવાને તૈયાર થશે. ”

“ હહુ. બધાને લઈ જવાય તેમ નથી; કેમકે વધારે બીડ ચતાં વળી તે ચંદ્ર ત્યાંથી અલોપ થઈ જાય ! માટે આપણે ત્રણ જણાંજ ત્યાં જઈશું. ”

“ તો તેમ કરીશું. ” જસોદાએ ધીમેથી પૂછ્યું “ બે તમે આજ્ઞા આપો તો મારો માનીતો એક સાધુ ચમનરાજ કરીને છે,

તેને મારી સાથે લાવું ? ”

“ માનીતો કેવી રીતે, અને તે વળી ક્યાં રહે છે ? તમે તે સમજાવશો ? ”

“ તે અમારી ટોળીમાં જ રહે છે, અને તે મારી માયા વાળો જ માણસ છે. ”

“ માયા વાળો એટલે શું ? તમે મોઢમમાં જોલો છો તે મને સમજાતું નથી, માટે સ્પષ્ટ જ કહી દોની કે દૂંઠમાં જ સમજાઈ જાય. ”

જસોદા મંદ હાસ્યમાં પડી, અને તેણીએ ધૂગડાનો છોડો પોતાના મોંપર ઢાંકી દીધો, અને પછી શરમાતાં જોલી “ મારો ને તેનો સંબંધ પતિ-પત્નિ પ્રમાણેનો છે. ”

“ હવે સમજી. ” ધનજયશીને હવે પોતાની રચના પાદ પાડવા માટે વિશેષ જોર આપ્યું, અને તેણી જોલી “ તે આવશે તો ચાલશે. એકાદ માણસ વધેથી કંઈ વાંધો તો નહીં; પણ વળી ચપજાનો માનીતો પણ કોઈ હશેની ? ”

“ ના-ના. તેણીનો માનીતો કોઈ જ નથી. તે તો શુદ્ધ સાધુડી જ છે. ”

“ એ તો નવાઈની વાત ! આટલી યુવાન વયમાં શુદ્ધ સાધુડી તરીકે દિવસ કહાડવા, એ તો મને અશક્ય જ લાગે છે ! ”

“ પણ હું તો સત્ય જ કહું છું. તેણીના જની પવિત્ર બી તો અમારી ટોળીમાં એકે નથી ! ”

“ ત્યારે શું તેણી જીંદગી સુધી શુદ્ધ જ રહી શકશે, એમ તમે પણ ધારો છો ? ”

“ કાલની વાત તો પરમેશ્વરને માલમ, પણ અત્યાર સુધી

તો તે નિર્મળ નીતિવાનજ છે, એમ હું ખાત્રિથી કહું છું ખડેન !”

“ તેણી પરણ્યાં પછી તમારા મંડળમાં આવી છે કે પરણ્યાં પહેલાંની આવી છે ? ”

“ પરણ્યાં પછી; પરંતુ તેણીએ અઘાપિ પરિચિત પોતાના પ્રતિનું મોં જોયુંજ નથી, અને અત્યંત આકૃતથી અકળાઇને સંસાર ત્યાગ કરી અમારી ભેળાં ભળી ગઇ છે.”

“ હવે સમજી ગઇ. ” ધનગવરીએ એટલી ખિના જણાવી દીધીને તે વિષે વધારે અકચાર કરવાની અધિક દરકાર જણાવી નહીં, કેમકે જે મુદ્દાની વાત તેણીને મેળવવી હતી તે તો મળીજ ગઇ હતી. તેથી હવે તેણીએ જસોદાને જણાવ્યું “ હવે તમને એક ખીજી વાત પણ સૂચવવાની છે, અને તે એજ કે, તે ચંદ્રનાં દરશન કરવાને જોયો પણ જાય છે, તેઓને તે અમૂક-અમૂક આજ્ઞા કરે છે, અને તે આજ્ઞા પ્રમાણેજ તેઓએ વર્તવું પણ જોઇએ, અને તેમ જો વર્તવામાં નહોંજ આવે, અગર તેની આજ્ઞાનો અનાદર કરવામાં આવે તો તેજ વખતે તે આવનારા-ઓનું આવી પણ બને છે ! માટે તેનો વિચાર કરીનેજ ચાલજો ! ”

“ પણ તે શું આજ્ઞા કરશે ? ”

“ તે તો તેમને ખબર ! હું ચોક્કસ કેવી રીતે કહી શકું ? ”

“ કદાચ તેઓ કંઇ અયોગ્ય કે અશક્ય આજ્ઞા કરે તો ? ”

“ તમે તો ગાંડા છો ! તે ચંદ્ર શું એવા મૂર્ખ છે કે અયોગ્ય કે અશક્ય આજ્ઞાજ કરશે ? મને તો તે વિષે જરાયે ચિંતા થતી નથી, અને તમે કેમ બહીઓ છો ? ”

“ તો હું પણ તેમની આજ્ઞાનો સ્વીકારજ કરીશ. ”

“ તેવીજ રીતે તમારી સાથે આવનારાં તમારા માનીતાને

તથા ચપળાને પણ તમે વાત કરી જોજે, અને તેઓ પણ તે ચંદ્રની આજ્ઞા માન્ય રાખવાની હિમ્મત બતાવે તોજ તેમને તમારી સાથે લાવજો. સમજવાની ? ”

“ બહુ સારું, તેમજ કરીશ. ” જસોદાએ પછી ઉઠતાં પૂછ્યું “ ત્યારે આપણે તે સ્થળે ક્યારે જઈશું ? ”

“ આવતી કાલે સાંજે છતાં સુમારે આપણે જઈશું. ”

“ એટલે એમ કે છ વાગે અમારું બજન સમાપ્ત કરીને તરતજ આપણે નીકળીશું તો કંઈ વાધો છે કે ? ”

“ તે આલસે. ”

“ તો તેમજ કરીશું. વળી આવતી કાલે તમે અહીંજ પાછા તે સમયે મળશેની ? ”

“ હા. અહીંજ હું બેસીશ. ”

“ બહે. ” કહીને જસોદા તેજ આપતનું મનન કરતી પોતાને મુકામે ગઈ, અને પોતાના ખારા અમનદાસને તથા ચપળાને ગૂપ્તરૂપ બાબુએ લઈ જઈને ઉપલી તમામ વાત વિદિત કરી.

ચપળા તરતજ ચોંકીને બોલી ઉઠી “ ચંદ્ર કદાચ વિચિત્રજ આજ્ઞા કરે તો પછી કેમ થાય ? ”

“ તને તો સમજ નથી. ” અમનદાસ બોલી ઉઠ્યો “ તું ચંદ્ર તે વળી બાંડી થેલી આજ્ઞા કરે કે ? ”

“ એ પણ વાત ખરી છે, માટે જમ તમારી મરજી તેમ મારી મરજી. ”

“ હું તો જઈશ. ” અમનદાસે કહ્યું.

“ તો હું પણ આવીશ. ” ચપળાએ પણ હિમ્મતથી કહ્યું.

“ અને હું તો જવાની હા પાડીનેજ આવી છું. આવતી

કાલે ખરાબર છ વાગે જવાનું રાખ્યું છે. લજ્જનમાંથી પરવારીને સરતજ નીકળીયું.”

આમ તેઓ ત્રણેનાં એકત્ર મત થયાં, અને તેઓએ પોતાના મંડળમાંના ખીજા કોઇને પણ તે વાત વિદિત કરી નહીં.

ધનગવરીએ પણ પોતાને મકાને જઈને પેલા શેઠને અત્યાર સુધી અનેહી વાત કહી સંભળાવી તથા હવે પછી જે રચના રચવા પારી હતી તેનાથી પણ તેને વાકેફ કરી દીધો.

અંક ૪૫ મું.

દાહરો.

યુક્તિ કેવી આદરી, બાજી અક્ષયબાજ;

ચંદ્ર દાખબ્યો ઓલતો, કરવા મતલબ કાજ.

બાજી બનાવી !

ધનગવરીએ પોતાના મકાનમાં નિવાસેલા મુખધના પરોણા શેઠ ચતૂરલાલ સાથે મસલહત કરીને પોતાની પાસેથી બાજી પાર પાડવાની ખડી યુક્તિબાજ રચના રચી, અને તે રચનાની તમામ બ્યવસ્થા કરવાને માટે ધનગવરીએ ખચેના હાલ તરત એક હજાર રૂપિયા શેઠ પાસે માંગી લીધા. શેઠે તે રકમ તાબડતોબ તેણીને સ્વાધિન પણ કરી, જે લઈને ખીજા પ્રજાતમાંજ તેણી ગામમાં ગઈ, અને તેજ ગામમાં તેણીએ પોતાનો ભાઈ, જેનું નામ બનાહશંકર હતું તેની મુલાકાત લીધી. તેણીએ તેને તમામ ખટપટની બિના સમજાવી, અને ગામની બહાર એક ખાસ એકાંત મકાન હતું. તે મકાનમાં કેવી રીતે ગાઠવણ કરવી, તે તમામ

અથવા ઇતિ સુધી તેને શીખવી દીધી, તેમજ તેને માટે જે સરસામાન જોઈએ તે તમામ વસ્તુની એક ટીપ ઉતરાવી તે પ્રમાણે તે મકાનપર લાવવાની સમજ પાડી, અને તેના ખર્ચેને માટે ધનગવરીએ રૂપિયા એક સો તેને આપ્યા, તેમજ તે વાત તદ્દન ગુપ્ત રાખી તે મકાને જમ અને તેમ તાકીદે આવવાનું કહીને ધનગવરી તે મકાનપર ગયું, અને આખા મકાનનો કચરો સાફ કરી નાંખ્યા પછી આશરે બે કલાકમાં ખનાઉશંકર પણ તમામ સામાન લઇને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તે મકાન ખાસ કરીને આવા પ્રસંગોને માટેજ ધનગવરીએ રાખેલું હતું, અને તેમાં કેટલીક દગલખાણની સગવડો તો તૈયારજ રાખેલી રહેતી હતી.

આ મકાનમાં શું શું ગોઠવણો કરવામાં આવી? વાંચનાર! પ્રથમ તો તે મકાનના દેખાવ, અને તેમાંની કેટલીક ખુબીઓનો ખ્યાલ તમો સન્મૂખ રજૂ કરવો જોઈએ. તે મકાન ગામ બહાર એકાંતમાં આવેલું છે. મકાન બંગલાને નામે ઓળખાય છે, અને મકાનની આસપાસ પ્રતો કંપાઉન્ડ છે, પણ તે માત્ર કાંટાની વાડથીજ બાંધેલો છે. તે મકાનને માત્ર ભોંયતળિયું, અને એકજ માળ છે. ભોંયતળિયે પાંચ ન્હાના-મોટા ઓરડાઓ છે, અને ઉપર એકંદર ત્રણજ ઓરડાઓ બનાવ્યા છે. વળી ભોંયતળિયે એક પાછલા રૂમમાં ભોંયફ છે, અને તે ભોંયરાનાં ખારણાપર માત્ર એક સુંદર સોનેરી ખુરસી છે. તે ખુરસીને ચાર ખૂંટો તાર સાંધેલા છે, કે જે તાર બેંચવાને અંદરથી ગુપ્તપણે એક ચક્ર રાખેલું છે. તે ચક્ર ફેરવતાંજ તે ખુરસી ઉપર ચઢી બધું બહારનાં બેનારાઓને તે અદ્રશ્ય થયાં જેવી લાગે છે. તે ખુરસીની આગળ એક ન્હાનો દરવાજો બનાવ્યો છે, અને તે દરવાજાનાં દ્વાર પણ

ખુરસી ચલિત થતાંની સાથેજ બંધ થઈ જાય છે, અને તેથી બહારનાં જોનારાંઓને અંદરની આંટીકાંટીનો ગુહ્યાર્થ સમજવાને કે તે વિષે તકે ચલાવવાને બની શકતું નથી. વળી તે ખુરસી વાળા ઓરડાની આગળનો ઓરડો એવો બનાવ્યો છે કે, તેમાં પણ બહારનો કોઈ માણસ આવી શકેજ નહીં. એટલે છેકજ આગલા ઓરડામાંથીજ જોનારાંઓને દૂર ઉભા રહી જોવાની તક મળે.

ધનગવરીએ તે ખુરસીપર પોતાના બાધને શ્રી ઠાકોરજીની મૂર્તિના જવા ઠાઠમાં બેસાડ્યો તથા તેનાં અંગે સુંદર વલ્લાખૂણ પછી પહેરાવ્યાં. માત્ર તેનું મોં ચંદ્રાકૃતિનું બનાવ્યું. એટલે મોં ઉપર ચંદ્રનાં ચહેરાનું બીજું બાંધીને બરાબર ચંદ્રનોજ ચહેરો બનાવ્યો. આ શિવાય સોનેરી ટોળીનાં પરાક્રમ સમાન સર્વે દેખાવ બનાવ્યો, એટલુંજ વાંચનારે દ્રુકમાં સમજી લેવું.

આ પ્રમાણે તમામ તૈયારી ધનગવરીએ કરી રાખી, અને તેણીએ પાછલા પહોર થતાંજ શેઠ ચતુરલાલને પણ તે મકાન પર બોલાવીને તેને તમામ વાત સમજાવીને અંદરના રૂમમાં ગુપ્ત પછે બેસી રહેવાની સૂચના આપી, તેમજ સાયંકાળ થતાંજ તેણી પેલાઓને લઇને ત્યાં આવનાર છે, એમ પણ કહીજ રાખ્યું. સાયંકાળ થતાં છેક અંદરના ઓરડામાં, જ્યાં ખુરસી છે, ત્યાં માત્ર ઘીના એક દીપક શિવાય આખા બંગલામાં અન્ય એક પણ દીપક રાખવાની ધનગવરીએ મનાઈ કરેલી હોવાથી તેવીજ ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. તે ઉપરાંત પેલાંઓ દર્શને આવે તે પ્રસંગે તેના બાધએ ચંદ્ર રૂપે શું શું આજ્ઞા કરવી, તે સર્વની સમજ પણ સારી રીતે તેને આપીને ધનગવરી સાયંકાળ પહેલાં પુનઃ ગામમાં જઈને પેલા ઓટલાપરજ બેઠી.

ચપળા, જસોદા તથા ચમનદાસ લલનમાંથી પરવારીને ઉઠ્યાં, અને તેઓ ત્રણે જણાં ધનગવરીની પાસે આવ્યાં, કે તરતજ ધનગવરી પણ ઝાટલાપરથી નીચે ઉતરી, અને તે ત્રણેને સાથે લઇને ધનગવરી પેલા તૈયાર રાખેલા મઠાન તરફ ચંચરી. માર્ગમાં ધનગવરીએ તેમને ચેતવણી આપી રાખી કે “ જાએ ! ચંદ્રનાં દરશન કરતી વખતે કોઇએ સહજ પણ શબ્દોચ્ચાર કરવો નહીં, અને તે જ પણ વચન ઉચ્ચારે તે માત્ર અવધુ કરવા શિવાય કંઇ પણ સંકાનો સ્થાપ કરવો નહીં, તેમજ તે સમયે પરસ્પર કિંચિત પણ ખૂસખૂસ કરવી નહીં, તેની ખૂબ સંભાળ રાખજો. તમારે જ પણ ખોલવું હોય તે બહાર નીકળ્યાં પછીજ ખોલજો, અને શાંતિ સાચવી રાખજો. ”

ચપળા તથા ચમનદાસને પણ ધનગવરીની આ પ્રમાણેની વાત અત્યંત આશ્ચર્યકારકજ બાપી, પરંતુ તેઓ કંઇ ખોલી સંકેપાં નહીં.

તરતજ તે મઠાન આવ્યું, અને તેઓ સર્વ અંદર પ્રવેશ-તાંજ ચંદ્રનાં દરશન થયાં, અને સર્વએ નમન કરી લીધાં પછી સત્કાળ શ્રી ચંદ્રના મૂખમાંથી આજ્ઞાનાં વચનો નીકળ્યાં કે “ ધનગવરી તારે આજથી એક માસ સુધી એક વારજ ભોજન કરવું. યો ચપળા ! તારે શુદ્ધસ્થાશ્રમ માંડવો, અને તેને માટે આ ધનગવરી જેમ સલાહ આપે તેમ કરવું; કેમકે એનાં દ્વારા હું તારે શ્રેય કરવા ઇચ્છું છું. વળી આ જસોદાએ તથા ચમનદાસે પણ એ પોતાનું બધુંજ કરવું હોય તો તેમણે પણ ધનગવરીની સલાહનોજ સ્વીકાર કરવો. ” ઝાટલાં વચન પૂર્ણ

સતાંજ ચંદ્રાક્ષન અદ્યથ યદ્ ગયું ! તેની આગળનાં દ્વાર ખંધ થઈ ગયાં, અને ધનગવરી પણ પોતાની સાથે આવેલાંઓ સહ ચડપમાંજ બહાર નીકળી પડી.

ચક્ર ૪૬ મું.

ઢોહરો.

વિસ્મયતાનાં વાદળાં, ઘેરાયાં ચોખાસ;
વિચાર સાગરમાં પડયાં, ચપળા ચિત્ત ઉદાસ !

“ હવે શું કરવું ? ”

ચારે જણાં ખંડલાના કમ્પાઉન્ડની બહાર નીકળ્યાં, અને ખુફી જગામાં બેઠાં, અને તરતજ ચપળાએ પૂછ્યું “ આવી આજ્ઞા તે કેમ મનાય ને કેમ માય ? હવે શું કરવું ? ”

“ અને વળી તારી સાથે મને તથા મારી જસોદાને પણ વિંટાળી દીધી છે ! અમને પણ ધનગવરી બહેનની સલાહ પ્રમાણેજ ચાલવાની આજ્ઞા કરી છે ! હવે શું કરવું ? ”

“ પણ તમને દર્શન કરવાને હું લઈ આવી તેમાં મેં શું પાપ કીધાં કે, મને પણ એક માસ સુધી એકજ વાર ખાવાની શિક્ષા કરી ? અરે ભગવાન ! હવે શું કરવું ? ”

“ મારી પોતાની મરજી શુદ્ધસ્થાશ્રમ માંડવાની તો મુદલજ નથી, અને ચંદ્રની આજ્ઞા શુદ્ધસ્થાશ્રમ માંડવાની થઈ છે ! હવે શું કરવું ? ” ચપળાએ ધનગવરી તરફ બોધને પૂછ્યું “ બોલોની તો ધનગવરી બહેન, હવે શું કરવું ? ”

સર્વ ઐક બીજાનાં મોં સામું વિમાસણ સહ વિચારશી-
ળતાથી જોવા લાગ્યાં, અને પછી ચપળા ખેલી “ ધનગવરી
અહેન, તમારી શી સલાહ છે તે તો કહો કે સમજાય. ”

“ તને મારી સલાહની જરૂર છે ? તને તો શૃહસ્થાશ્રમ
માંડવાની ખુશી આજ્ઞા કરી છે. ”

“ પણ તેને માટે તમારીજ સલાહ લેવાની આજ્ઞા પણ
વળી કરી છેની ? ”

“ તે ખરું, તો પણ તારો વિચાર શૃહસ્થાશ્રમ માંડવાનો
છે કે નહીં, તે જણાવશે કે ? ”

“ તેજ મહા સંતાપની વાત આવી પડી છે તો ! શૃહસ્થા-
શ્રમનું નામ દેતાંજ મારો જીવ તળે ઉપર થઈ જાય છે ! પણ
શ્રી ચંદ્રમાજીની આજ્ઞા થઈ છે, માટેજ મને પણ હડો વિચાર
થાય છે કે, હવે શું કરવું ? ”

“ અને મને પણ તેવોજ વિચાર થાય છે કે, મારે હવે
શું કરવું ? ”

“ પણ તમે મને સલાહ તો આપશોની કે, હવે શું કરવું ? ”

“ અને તમારે શ્રી ચંદ્રમાજીની આજ્ઞા માનવી છે કે નથી
માનવી, તે મને સ્પષ્ટપણે સમજાય તોજ હું પણ કહુંની કે,
હવે શું કરવું ? ”

“ મારી પોતાની મરજી તો તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવાને
અચકાય છે. હવે શું કરવું ? ”

“ તો જેમાંથી એકજ ઇલાજ, અને એકજ રસ્તો. ક્યાં
તો ચંદ્રમાની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું, કે ક્યાં તો તેમની આજ્ઞાને
ખીસામાં નાંખવી ! એ જેમાંનો કોઈ પણ રસ્તો લેવો. તે શિવાય
ત્રિજો રસ્તોજ નથી તો હવે શું કરવું ? ”

“ ગૃહસ્થાશ્રમમાં શું સુખ છે ? મને તો તેમાં મહા દુઃખજ સમજાય છે, અને તેથીજ મને સંસાર પ્રિય નથી તો હવે શું કરવું ? ”

“ તો પછી ખરાબિ ખમવી ! ”

“ અરેરે ! આ પણ એક અણુધારી આકૃત આવી પડી, માટે હવે શું કરવું ? ”

આમ પંચાત ચાલતી હતી, તેટલામાં જસોદા બોલી ઉઠી “ પહેલેથીજ આપણે વચનથી બંધાયાં છીએ તો હવે તે વચન પ્રમાણેજ વર્તવું જોઈએ, અને શ્રી ચંદ્રમાળની આજ્ઞા આપણે માનવી જોઈએ. ”

“ જસોદા બહેન ! ” ચપળાએ નમન્તાઈથી પૂછ્યું “ ગૃહસ્થાશ્રમ માંડવાની સલાહ તમે પણ જો આપતાં હો તો હવે શું કરવું ? ”

“ મારી સલાહ બીજી કશી નથી, પણ ચંદ્રની આજ્ઞા પ્રમાણેજ વર્તવાની સલાહ તો મારે પણ આપવીજ જોઈએ. બંધનમાં આવ્યા પછી હવે શું કરવું ? ”

“ તો તમે ધનગવરી બહેનની સલાહ પ્રમાણે ચાલશો કે ? ”

“ અલખત. ”

“ ત્યારે તો જન્મ તમે કરો તેમજ હું પણ કરું. બીજું હવે શું કરવું ? ”

“ એજ કરવું. બીજું હવે શું કરવું ? ”

“ શ્રી ગુરૂજીની પરવાનગી પણ લેવી પડશે. તેમ કીધાં શિવાય હવે શું કરવું ? ”

“ તેમને સમજ પાડીને કહેશો તો તેઓ શ્રી પણ હાજ

ખાડશે, અને તે પછી ધનગવરી બહેનની સલાહ લેવી. એજ સાર! હવે શું કરવું ? ”

“ કીક છે તો તેમજ કરીશું. ” કહીને ચપળાએ ધનગવરીને જણાવ્યું “ અમે તમને આવતી કાલે મળીશું. ”

“ ભલે. ”

આટલી વાત કરીને તેઓ પુનઃ પોતાને મુકામે ફર્યા, પરંતુ આખે રસ્તે ચપળા તો મનમાં એટલુંજ ભજન કરતી રહી કે “ હવે શું કરવું ?-હવે શું કરવું ? ”

ચક્ર ૪૭ મું.

દોહરો.

શુદ્ધસ્થાશ્રમ માટે હવે, ગુરુજી કહે છે વાત;
મોક્ષમમાં તેઓ વહે, ભવિષ્ય જે સાક્ષાત.

ચપળા, જસોદા અને ચમનદાસ તેજ રાત્રે ગુરુજી ભવ્ય-દાસની પાસે બેઠાં, અને તેજ પ્રસંગે જસોદાએ શાંતપણે ગુરુજીને તમામ બિના, જે ધનગવરીના સંબંધમાં બની હતી તથા ચંદ્રની જે આજ્ઞાઓ સર્વને થઈ હતી તે કહી સંભળાવી, જે સાંભળીને ગુરુજીને તો મંદ હાસ્યજન ઉપજ્યું, તો પણ તેમણે જણાવ્યું “ આ યુગમાં શ્રી ચંદ્રમાજી ઉપરથી નીચે પધારીને શબ્દોચ્ચાર કરે, એજ મને તો અસંભવિત લાગે છે ! તેમ છતાં તમારે ચિત્ત-ચપળાનું ચિત્ત શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં ગૂંથાયું રહ્યું હોય, તો પછી આ મંડળમાં રહી સાધુપણના ધર્મે સાચવી ચકાય નહીં, જેથી કરીને ‘અતો બદ-તતો બદ’ જેવી સ્થિતિ તમારી થવાનીજ

ખાસ્તી રહે, અને તેમજ ચાલ તો તેમાં શું સાર? વળી તમારો
 શ્રદ્ધસ્થાશ્રમ કેવા પ્રકારનો શ્રદ્ધ કરવા ધાર્યો છે, તે પણ હું
 તો કશું બાણતોજ નથી, એટલે તે બાબતમાં હું તમને સલાહ
 પણ શું આપું? બહેન જસોદા! તું અને તારો અમનદાસ
 શ્રદ્ધસ્થાશ્રમ માંડીનેજ મારા મંડળમાં રહ્યાં છો તો હવે પછી
 તેમાં કયા પ્રકારનો ફેરફાર કરવા ધારો છો? ”

“ તે તો ધનગવરીની સલાહ જ મળે તેમ કરવાનું છે.
 તે શી સલાહ આપનાર છે, તે મને ખોતાને પણ હજી કંઈ
 ખબર નથી મહારાજ ! ”

“ તો તે બાણ્યાં શિવાય, તને મારાથી કેાઈ પણ પ્રકારની
 સલાહ અપાયજ નહીં. ” કહીને ગુરૂજીએ ચપળાને પૂછ્યું “તારે
 કેાની સાથે અને કયાં શ્રદ્ધસ્થાશ્રમ માંડવો છે ખેટા ? ”

“ તેની તો મને પણ કશી ખબર નથી મહારાજ ! એ તો
 ધનગવરી બહેનની સલાહ પરજ તમામ આધાર રાખે છે ! ”

“ અને તેણી કહે તેજ તારે કરવું છે કે મારી સલાહ
 પ્રમાણે કરવું છે ? ”

“ તે બાબતમાં મને તો કશી સમજ પડતી નથી ! ”

“ તે ધનગવરી કેાણ છે ? ”

“ હું તો કંઈ તેણીને ઓળખતી નથી, પણ આ જસોદા
 બહેનની ઓળખ તેણીની સાથે હોય તો બલે ! ”

“ મારે માત્ર અહીંનીજ સહજ ઓળખ થઈ છે તેજ, પણ
 તે શિવાય મને પણ તેણીનો ખીજે પરિચય કશો નથી. ”

“ તમે બધાં કેટલાં નાદાન અને અવિચારી છો કે તેણીની
 વાતપર એકદમ વિશ્વાસ રાખીને આ પ્રમાણે તેણીને વશ થઈ

ગયાં છે ! ”

“ અમે તેણીને વશ થયાંજ નથી, પણ અમે તો માત્ર શ્રી ચંદ્રમાણની આજ્ઞાનેજ વશ થઈ ગયાં છીએ. ”

“ તે પણ કયા આધારે ? તે ચંદ્રમાણજ સાક્ષાત્ પધાર્યા હતા, એમ તમે શા પરથી માન્યું ? માત્ર ધનગવરીના કહેવા-પરથીજ કેની ? ”

“ હાસ્તો. ” જસોદા બોલી “ પણ ચંદ્રમાં જવુંજ સ્વરૂપ પણ અમે જોયુંની મહારાજ ! ”

“ તેમાંજ બધો ભેદ મને તો લાગે છે ! મને તો આ આખતમાં કંઈ અજબ વિચિત્રતાજ મનાય છે, અને શ્રી ચંદ્રમાણ પ્રત્યક્ષ પધારે, એ પણ આ જમાનામાં તો માની શકાય તેમ નથી, માટે આ રંગમાંથી તમે સર્વ લવિબ્યમાં પસ્તાશો. ”

“ મહારાજ ! આપ જો પોતે તે આખત જૂઠ્ઠા, અને અનુભવ હો તો આપની પણ ચોખ્ખી ખાત્રિ થશે કે, શ્રી ચંદ્રમાણ જાતે ને પોતેજ પધારેલા છે ! આપની આજ્ઞા હોય તો ધનગવરીને આપની પાસે લઈ આવું, અને આપ તેણીની સાથે ખરાખર વાતચીત કરો. ”

“ મ્હોટી ખુશીથી. તેણી મારી પાસે આવે તો હું તેની વરીક્ષા પણ વારમાં કરી શકીશ. ”

“તો હું આવતી ઠાલે પ્રભાતમાં તેણીને બોલાવી લાવીશ.”

“ ઘણી સારી વાત છે. ” કહીને ગુરૂ શ્રી પરમાત્માનું કથાન ધરવા મંડ્યા.

ચક્ર ૪૮ મું.

દાહરો.

‘ધનગવરી ચેતી જતાં, આડી કાધી વાંત;

‘ધામધૂમ ખોટી કરે, દાખવતી ઉત્પાત !

‘અવળી બાઝી !

જસોદા તથા અપળા પ્રભાતમાં ઉઠતાંની સાથેજ મોં ધોધને
સ્નાન કરી ધનગવરીને મળી.

તરતજ ધનગવરીએ પૂછ્યું “કેમ, પછી શો વિચાર કીધો ?
મેં તો ચંદ્રમાણની આજ્ઞા પ્રમાણે આજથી એક વાર ભોજન
કરવાનું કરાવ્યું છે, અને તમે તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલસો
નહીં તો તમારી છંદગીની ખરાબિજ થશે ! ”

“ પણ પ્રથમ તમને એક અરજ કરવાની છે. ”

“ હજી વળી શું કહેવા માંગો છો ? ”

“ અમારા ગુરજી તમને મળવા માંગે છે તો તમો અમારે
મુકામે પધારવાની તસ્દી લેશો ? ”

“ તેમની પાસે મારે આવવાની શી જરૂર ? હું તો
આવતી નથી. તેને ગરજ હોય તો ભલે મારી પાસે આવે. ”

“ તેઓ તો મ્હોટા સદગુર છે. ”

“ તેમાં મને શું લેવા દેવા ? ”

“ લેવા દેવાની વાત નથી, પણ તેઓ તમારી સાથે શ્રી
ચંદ્રમાણના સંબંધમાં કેટલીક વાતચીત કરવા ઇચ્છે છે. ”

“ તો ભલે તેઓ અહીંજ આવે. ”

“ ગુરજીને કેમ કહેવાય કે તમે આવો ? ”

“ ગુરુ તમારા કે મારા ? ગુરુ તો શ્રી ચંદ્રમાળ, કે જ સાક્ષાત્ જોલતાં દેવ બિરાજે છે ! તમારા ગુરુ જેવા જોગટાને તો હું મારી સન્મુખ આવવાની આજ્ઞા કરવાની શક્તિ ધરાવું છું ! મારા પરમ પૂજ્ય શ્રી ચંદ્રમાળ આગળ તમારા વેરાગડા ગુરુને હું વળી વિસાતમાં ગણું ખરી કે ? ”

“ બહેન, તમે ધારો છો તેવા અમારા ગુરુ શ્રી લખ્યદાસ જોગટા જેવા નથી, પણ ખરેખરા પવિત્ર સાધુ છે. ”

“ ગમે તેવા હોય, તો પણ મારા શ્રી ચંદ્રમાળના કરતાં તો ઉતરતા ને સાત વાર ઉતરતાજ. ”

“ તે તમારું કહેવું સત્ય છે; કેમકે શ્રી ચંદ્રમાળ તો ઇશ્વરી અવતાર રૂપે અહીં આવ્યા છે, અને અમારા ગુરુ તો માત્ર એક પવિત્ર સાધુ છે, એટલે તેઓ બંનેમાં અંતર તો ખરેજ. ”

“ માટેજ મારે તેમને સમીપે આવવાની કંઈ મતલબ નથી. તેમને સાત વાર ગરજ હોય તો તે આવે. ”

“ ગરજના પ્રશ્ન નથી, પણ વિવેકની વાત છે. ”

“ લાયકી અને વિવેકના વિચાર કેાની સાથે ? એક બીજારડા સાથે ? આવી અયોગ્ય આજ્ઞા તમારે કદી પણ રાખવીજ નહીં. તમારે જોઇએ તો શ્રી ચંદ્રમાળની આજ્ઞા પ્રમાણે કરજો, અને નહીં તો તમને જમ પાલવે તેમ કરજો. ”

“ આજ્ઞાનો અમે અસ્વીકાર કરવા ચાહતાંજ નથી, પણ માત્ર વિવેકને ખાતર અમારા ગુરુની આજ્ઞા પણ અમારે મેળવવી જોઇએ, અને તેથીજ તમે તેમને તમામ વાતથી વાકેફ કરો, કે જ્યાં તેઓ પણ અમને આશિરવાદ સહ આજ્ઞા આપે. ”

“ અમારા માનવંતા શ્રી ચંદ્રમાળની આજ્ઞા કરતાં પણ

શું તારા વેરાગડાની આસા વધી કે ? ” ધનગવરીએ વિશેષ વિકાળ વેશ ભજવતાં જણાવ્યું “ હવે તમે મને નાહક કંટાળો આપીને ચીડવશો નહીં. ખસ જાઓ ! તમે તમારાં મોં મને અતાવોજ નહીં, અને નાહક હવે મને વિશેષ સતાવશો પણ નહીં. મારા ભગવાન-દેવ શ્રી ચંદ્રમાજી તમને તમારી નાલાયકાનેા બદલો ખરાખરજ આપશે, અને મારી પ્રાર્થના પ્રમાણે તો તેઓ તમને દૂંક સમયમાંજ પોતાનો પરચો ખતાવી પણ દેશે. જાઓ ! નીકળો ! તમારાં મોં સંતાડો ! હડે ધૂત. ”

આ સંબળતાંજ જસોદા તો સ્તાબ્ધ બની ગયું, અને ચપળા પણ છેક રડવા લાગી બની ગયું ! જસોદાએ ચપળાને ઇશારત કરવાથી તેણી ચાલવા લાગી, અને જસોદા પણ તેણીની પાછળજ ગયું. રસ્તામાં ચપળાએ ગજરાઇને પૂછ્યું “ જસોદા બહેન, આ ધનગવરી તો અવળી બાઝી ! હવે આપણે કેમ કરવું ? ”

“ તું ધીરજ રાખ. હમણાં આપણે કંઈજ કરવું નથી. એણે આપણને કહ્યું છે કે, શ્રી ચંદ્રમાજી દૂંક સમયમાં પોતાનો પરચો ખતાવશે, તો તેની પરીક્ષા આપણે જોવાની છે. જો તેવો પરચો જણાશે તો આપણે તેજ સમયે ધનગવરીને આધિન થઈ, એ જામ કહેશે તેમ ગુરૂજીની પરવાનગી મેળવ્યા શિવાય કરીશું, અને જો તેવો પરચો નહીં જણાયો તો પછી એની આપણે દરકારજ રાખવાની રહી નહીં. કેમ ખરું કેની ? ”

“ ખરાખર છે. ”

આમ વિચાર કરી તેણી ખંને પોતાની મંડળીના મુકામે ગયું, અને ધનગવરી પણ તેણીઓની પાછળજ હઠીને પોતાને મકાને ગયું.

ચક્ર ૪૯ મું.

દાહરો.

ધનગવરી તરકટ રચે, ચતુરલાલ છે સંગ;
ખાણ હુઆધની ખની, કરવા ધાયો રંગ.

તરકટની તેજ !

ધનગવરીએ, અનેલી તમામ િના શેઠ ચતુરલાલને જણાવી.
જ સાંભળીને તે ખોદ્યા “ હવે શું કરવું ? રચેલી રમત વિખેરાઈ
ગઈ, અને ગોઠવેલી ખાણ ખરખાદ થઈ ! વળી તમારી મહેનત
મિથ્યા ગઈ, તેજ મને તો લાગે છે ! ”

“ મહેનત મિથ્યા ગઈ કે ? ” ધનગવરી ગુમાન ખતાવતાં
ખોલી “ મહેનત મિથ્યા નથી ગઈ, પણ એ મહેનત આખરે
અગત્યનીજ થશે. માત્ર એટલુંજ છે કે, નવું તરકટ કરવાનું,
અને તે એજ કે, મેં તેઓને કહી સંભળાવ્યું છે કે, શ્રી ચંદ્ર
માણ તમને તાત્કાલિક તાપ-પરચો ખતાવશે. આ માફે વચન
સત્ય ઠરાવવું જોઈએ, અને તેને માટેજ તરકટ રચવાની જરૂર છે. ”

“ પણ તે તરકટ કેવું કરવું તે મને શું ખબર ? તમે શું
કરવા ધાયું છે ? ”

“ પણ ખરચના શો વિચાર ? ”

“ અહ ! ખરચના વિચાર કેવો વળી ! મારે તો ગમે
તે ખરચે પણ તે યુવતિ સંગે લગ્ન ગાંઠ ખાંધવી છે, એજ
મુખ્ય મતલબ છે. ”

“ વાંકે ત્યારે હવે એક તરકટની ટદી ભરવી જોઈએ, અને
તે એજ કે, તે સાધુશાએને દમ-દાટી દઈને અહીંથી ભગાડવાની

તળવીજ કરવી બોધ્યે, કે જે તળવીજ થતાજ તેઓ પણ એમજ માની લે કે, ચંદ્રમાણ્યેજ સપાટો ખતાવી દીધો । તેને માટે હવે કંઈ યુક્તિ કરવાની છે. ”

“ પોલીસને હાથપર લઈ દાન દક્ષણ આપીને તળવીજ કરાય તો તે ટોળીના ટાંટિયા ધુણી જાય ખરા. ”

“ આ ગામની પોલીસ ખડુ ચોખ્ખી છે, અને ફોજદાર તો મહા પ્રમાણિક છે. ”

“ ત્યારે ખીણ યુક્તિ શું કરશે ? ”

“ તેનાજ વિચારમાં હું છું. ” ઠહીને ધનગવરી થોડે વખત વિચારમાં પડીને પછી બોલી ઉઠી “ કોઈ બદમાશેને બોલાવીને તેમની મારફતે ખટપટ કરીએ તો ખતી શકે ખરું. ”

“ તેમ કરો ત્યારે; પણ તે કેવી રીતે ? ”

“ તે પણ થશે. હમણાજ હું એ તળવીજને માટે જરૂર બહાર બહુ છું, અને ગમે તેમને પણ સવજવીને ઘાટ કરું છું. ” ઠહીને ધનગવરી બહાર નીકળી પડી.

ચાંદોદમાં જે બદમાશે બડા પ્રખ્યાત હતા. તેઓને ધનગવરીએ સાંકયા, અને તે સંત મંડળી પાસે જઈને કેવા પ્રકારને રંગ ઝમાવવો તે તેમને શીખવીને પૂરા પોપટ બનાવ્યા, તેમજ તે કામ કરવા બદલ ધનગવરીએ તેમના હાથમાં સાંકેટા એક સો રૂપીઆનો લૂમકો પણ મૂકી દીધો, જેથી તેઓને પણ તે કામ કરવાનો ઉત્સાહ થયો. તેને માટેનો સમય સાચંકાજ પછીનો ઠરાવ્યો, અને તે કામ સિદ્ધ કરી આપવાનું વચન પણ તેમણે તેજ વખતે ધનગવરીને આપ્યાથી ધનગવરી મજા ખૂબી ચતી પુનઃ પોતાને મોકાને ગઈ.

“ કેમ, કંઈ કયું ” કે ? ” શેઠે ધનગવરીને મકાનમાં
અવેશ થતાંજ પૂછ્યું “ ફેરો સફળ કે અપ્રજ ? ”

“ હમણું કહેવાય નહીં. કામ થયાં પછી કહેવાય. ”

“ તમે મારાથી પણ છાનું રાખશો ? ”

“ તમારાથી છાનું રાખવાનો મને કંઈજ સખખ નથી,
પણ કામ થયાં પછી કહું તો તેમાં મારી પણ શોભા ગણાય. ”

“ તો તમને હજી પણ કામ થવા માટે શક છે કે ? ”

“ શક જેવું નથી, પણ કદાચ કંઈ વાધો આવે. ”

“ ત્યારે એમ કહોની કે હજી ‘કદાચ’ શબ્દ ઉભેલો છે ! ”

“ તે તો વળી સાત વાર. ” ધનગવરીએ વળી હિમ્મતથી
જણાવ્યું “ તો પણ એટલી તો તમને ખાત્રિ આપુંજ છું કે,
જો આ ખીજ ખાજ પણ કદાચ રદ ગઈ તો વળી કંઈ ત્રિજ
ખનાવીશ ! જમે તે મ કરીને પણ એજ ચપળા, અને આ ચતૂરલાલ
શેઠ લગ્ન ગાંઠથી સંધાશે, અને જીંદગીના સાથીના ખંધનથી
ખંધાશે, એ ચોક્કસ છે. ”

“ તો પછી ખશ ! જમે તે રસ્તે પણ ધાયું ” થાય તો
તમારો હિપકાર પણ આ આ પુરૂષ જૂલે તેમ નથી જો ! ”

“ વાઈ, તમારું ધાયું ” થાય તો તમે મને શું આપશો ? ”

“ તમે ખુશી થસો તે આપીશ. ”

“ પાંચ હજાર રૂપીઆ તો આપશોની સેહજ ? ”

“ પાંચ હજારની હિપર વળી પાંચસો વધારે ! ”

“ જોજો ! એવું ના થાય કે ‘જરજ સરી, અને વેચ વેરી !’
તમારા જેવા લાગ્યવાને વિશ્વાસવાત નહીં કરવો જોઈએ. ”

“ ચોરાણી ! એ શું બોલ્યા ! તમને જો મારો વિશ્વાસ

નહીં આવતો હોય તો અગાઉથી પાંચ હજાર રૂપીઆ મુખમથી
મંગાવી આપુ ? ”

“ તેમ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. હું પણ માણસને ઝાળ-
ખનારી છું. તેમ છતાં જેવી ઇચ્છેએછા ! મારા ભાગ્યમાં હશે
તો મળશે ! પહેલાં મને કંઈ રૂપીઆની દરકાર નથી, પણ કામ
પાર પાડવાનીજ દરકાર છે, અને તે શ્રી નર્મદાજી પાર પાડે
એટલે બધા આનંદ ! હવે રાત્રે શું પરિણામ આવે છે તે જોવાનું
છે. ” કહીને તેણી શાંત રહી, અને ચતુરલાલે પણ વિશેષ ચોળા
ચોળ કરી નહીં.

ચક્ર ૫૦ મું.

દોહરો.

બદમાશે બાંકા બુરા, કીધું ધાધું કામ;

તરકટ જગબું જોરમાં, બડી બતાવી હામ !

બદમાશે ફાવ્યા !

બદમાશે બડા જાજરમાન હતા. તેઓએ દિવસના આખામાં
પોતાની તમામ તકમારીઓ કરી રાખી. તેઓનો ધંધોજ ખાસ
તરકટોનો હોવાથી તેઓ પોતાની પાસે તરેહવાર જતના ઢાંગ
સોજ બનાવવાનો તથા વિધ વિધ વેશ લેવાનો સર્વ સરંજામ
રાખતાં હતાં. તે સરંજામનો તેઓ ખાસ કરીને હુર્યાદનાં
કામોમાં ઉપયોગ કરતાં હતાં.

બદમાશેએ પોતાના મકાનનાં બારણાં બંધ કરીને પોતાનો
અહુરૂપી શણુકાર સાચકાળ પહેલાંજ સજવા માંડ્યો. તેમાં એકે

સૂર્યનો વેશ ધારણ કીધો, અને બીજાએ ચંદ્રનો વેશ લીધો. આદિ હીવાબતી થયાં પછી સુમારે આઠ વાગે તેઓ અને પોતાને મકાનેથી નીકળ્યા, અને રાત્રિ પણ અંધારીજ હોવાથી તેઓને જવાને વળી વિશેષ સૂઝમતા મળી. તેઓ તે સાધુ મંડળીના મુકામની છેક નજીક જતાંજ એકદમ ધસીને તેમની ટોળીમાં પ્રવેશીને પલાંઠી વાળીને બેઠાં. આ બેઠ તમામ સાધુઓ તથા સાધુડીઓ ચમકીને ઉઠ્યાં, અને ગુરૂજી બબ્બદાસ પણ સૂર્ય-ચંદ્રનાં મૂખ જોતાંજ ઉઠીને તેમને નમન કરવા લાગ્યા, તેમજ અન્ય જણાઓ પણ તેવીજ રીતે નમન કરીને તેઓની સમક્ષ ઉભાં રહ્યાં. સૂર્ય તથા ચંદ્ર પણ પછી તોરમાં ને દમામમાં ઉભા થયા, અને તેઓમાંના માત્ર સૂર્યજીજ બોલવાનો પ્રારંભ કરતાં જણાવ્યું કે “ જો માનવીઓ ! તમે મને આ પ્રસંગે જાળખી તો લીધાજ હશે કે, હું જાતે ને પોતે શ્રી સૂર્યનારાયણ હું, અને આ મારા મિત્ર શ્રી ચંદ્રમાજી છે. તમેમાંના આ ત્રણ જણાંઓને (ચપળા, જશોદા તથા મમતદાસને ખતાવીને) મારા મિત્ર ચંદ્રમાજીએ જે આજ્ઞા કરી છે તે તેમણે સત્વર અંગિકાર કરી નથી, પરંતુ તેને માટે તો તેઓ હજી આમતેમ ગહ્યાંતહ્યાં મારે છે! તેટલા માટે શ્રી ચંદ્રમાજીની સાથે મારે અત્યારે આવવું પડ્યું છે, કેમકે આ ચંદ્રમાજી તો માત્ર આજ્ઞા કરે, એટલુંજ એમનું કામ છે, અને એમની આજ્ઞાનો અનાદર જે કોઈ કરે તેને ખાળીને ભસ્મ કરવાનું મારું કામ છે, માટેજ હું તે કામ ખબવવાને આવ્યો છું. (તેઓ ત્રણ તરફ જોઈને) હવે બોલી બોલો કે તમારે ચંદ્રમાજીની આજ્ઞા માનવી છે કે ખળીને ભસ્મ થઈ જવાનીજ તમારી મરજી છે ? ”

“ મહારાજ ! અમને આજ્ઞાના અંગિકાર કરવાને તો કશો વાંધો નથી, પણ અમરા આ ગુરુજીની આજ્ઞા મેળવવાને માટેજ અમે અટક્યા છીએ. ” જસોદાએ મનની વાત પ્રગટ કરી દીધી.

સૂર્યએ હવે બંધદાસ તરફ નિહાળીને પૂછ્યું “ જોઇ ગુરુનું નામ ધારણ કરનાર વેરાળી ! તું હવે શું કહેવા માંગે છે ? તું જો આ ત્રણેને ના પાડતો હોય તો પ્રથમ તારી ખાખ કરી નાંખું ! બોલ, શું જવાબ ? ”

“ જો ત્રણેની મરજીમાં આવે તેમ કરે, તેમાં મને વાંધો નથી. ”

વળી સૂર્યએ તે ત્રણ તરફ જોઇને પૂછ્યું “ હવે તમને વિશેષ કોની આજ્ઞા જોઇએ છે ? હજી પણ કંઈ વાંધો જવું છે કે ? ”

“ નાહ. હવે મને જરાયે વાંધો નથી. ” જસોદાએ હાથ જોડીને જણાવ્યું.

“ અને તારું કેમ છે ? ” સૂર્યએ ચમનદાસને પૂછ્યું.

“ મને પણ વાંધો નથી ખાપણ ! ” ચમનદાસે કહ્યું.

“ વાંદે ત્યારે આ છોકરીનો શો વિચાર છે ? ” સૂર્યએ ચમળા તરફ ચહેરો ફરકાવીને તેણીને પૂછ્યું “ તારી મનોવૃત્તિ શી છે ? ”

“ આ બંનેના જેવીજ મહારાજ ! ” ચમળાએ ગળગળીને ખુલાસો કરીધો “ શ્રી ચંદ્રમાજીની આજ્ઞાને હું પણ આધિન છું. ”

“ બસ તો તમે ત્રણે જણાં હમણાં ને હમણાં અહીંથી નીકળીને અમારી બહી બકતાણી ધનગવરીને ત્યાં જાઓ, અને તેણી જેમ સલાહ આપે તેમજ કરો. ”

તરતજ તેઓ ત્રણે સર્વને પ્રણામ કરીને ત્યાંથી નીકળી પડ્યાં, અને તે પછી સૂર્યએ બંધદાસને જણાવ્યું કે “ તમે

તમારી મંડળી લઇને અત્યારે ને અત્યારે અહીંથી ગમે તે બીજા
ગામ ઉપડી જાઓ. ” આમ કહીને સૂર્ય તથા ચંદ્ર ત્યાંથી
રવાના થઇ ગયા, અને પોતાને મકાને જઇને તમામ વેશ હિતારી
નાખવાની સાથેજ તેઓમાંના એક સત્વર ધનગવરીને ત્યાં ગયો,
અને તેણીને ઉપલું પરિણામ કહી સંભળાવતાં તેણીએ સંતોષ
અતાવવાની સાથેજ બીજા એક સો રૂપીઆ તેને ખુશખબરીના
આપીને વિદાયે કીધા.

ભવ્યદાસના મગજમાં તો ઉપલો તમામ ખનાવ ઢાંગ
જેવોજ લાગ્યો, પણ તેણે વિચાર કીધો કે “ મારા જેવા
રયાગીએ વિશેષ ખટપટમાં શા માટે ઉતરવું જોઇએ ? જને
રયાગ વૈરાગનો ખપ હોય તે મારી સંગે રહે, અને જને તેનો
ખપ નહોતો હોય તે ભલે વિમૂખ થઈ ચાલ્યાં જાય. ” આમ
અદ્યસ્વદ્ય વિચાર કરીને ભવ્યદાસ પણ પોતાની સાથેની
બાકીની મંડળીને લઇને ત્યાંથી ઉઠાંતરી કરી રાતોરાત પગરસ્તે
ચાલતાં ડહોઈ તરફ રવાના થઈ ગયાં.

ચપળાનાં નેત્રો નિર્મળ-નિરવિકારી-નીતિવાન

કેમ રહી શક્યાં ?

કારણ તેણીએ, સુરત ખાતે વાડીફળીઆ કોટસરીલપર,
વંશપરંપરાથી ચાલતાં આવેલા ઔપદ્રાલયના વૈદ્ય રતીલાલ
ત્રીલોચનદાસની અસરકારક દવા પોતાનાં નેત્રોમાં નાખાવી હતી,
કે જે વૈદ્ય નેત્રોના ઉપચારમાં નામાંકિત છે.

ચક્ર ૫૧ મું.

હાહરો.

ધનગવરી ધીરજ ધરી, કરે હવે સંકેત;

આગળ આદરવા થકી, તેનો થાય ખેત.

લગ્નનો વિચાર.

અપળા, જસોદા અને અમનદાસ તો તે બદમાશની પહેલાંજ ધનગવરીને ત્યાં આવ્યા હતાં, અને ચંદ્રમાળનો પરચો તાત્કાલિક થયાંની વાત કબૂલ કીધાં પછી જસોદાએ નમ્રતાથી ધનગવરી પ્રત્યે જણાવ્યું “ હવે શ્રી ચંદ્રમાળની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાને અમે તૈયાર છીએ, માટે તમને અમારી એટલીજ આજ્ઞા છે કે, તમે અમારું બહુ થાથ, અને અમારું જીવન સુખી થાથ તેવીજ સલાહ આપશો. ”

“ તે માટે તમારે ખડીવું નહીં. તમારી જાંઘી સુખી થાથ તેવીજ સારી સલાહ હું પણ તમને આપીશ. હવે તમે જરા નિરાંતે બેસો, અને હું હમણાં ઉપર જઈને આવું છું, ” કહીને તેણી ઉપર શેઠ ચતુરલાલને મળવા ગઈ, અને તેને તેણીએ સૂચવ્યું કે “ પેલાં ત્રણે જણાં આવી ગયાં છે, અને આપણું ધારેલુંજ હાલ તો થયું છે, પણ હું તમને હમણાં તેમની પાસે લઈ જવા માંગતી નથી. એક વાર તેઓને ખરાબર પીગળાવી હાથપર લીધાં પછીજ તમારી ઓળખ આપીશ, માટે ત્યાં સુધી તમે પણ અત્રેજ રહેજો. ” કહીને તેણી પુનઃ નીચે આવીને તે ત્રણેને સ્વસ્થપણે નિવાસવાની તજવીજ કરી, તેમજ ધનગવરીએ પોતાની સુવાની પથારી પણ તેમની બેડમાંજ નાંખી. પછી તેઓ

સર્વ સાથે ખેસીને વાતો કરવા લાગ્યાં. ધનગવરીએ તેમને
 દરશાવ્યું કે “ જૂઓ ! હવે તો તમારી ખાત્રિ થઈ કેની કે
 શ્રી ચંદ્રમાળ જગતા બેરાવર છે ? તેમણે તાબડતોબ તમને
 કેવો પ્રત્યક્ષ પરચો ખતાવ્યો, અને હવે તમે કેવા મારી
 પાસે આવ્યા ! પણ હવે તમે મારી પાસે આવ્યા છો તો
 તમે મારા માથાપર, અને તમને કોઈ પણ વાતે હું
 દુભવીશ નહીં. મુદાની વાત એટલીજ છે કે, મારી સલાહનો
 સ્વીકાર તમારે કરવો જોઈએ, અને જ સલાહ હું તમને
 આપીશ તે પણ શુદ્ધ ભાવનીજ આપીશ, તેમજ શ્રી ચંદ્રમાળની
 આજ્ઞાનુસારજ આપીશ. તેમણે એવી આજ્ઞા આપી છે કે, આ
 ચપળાને શૃદ્ધસ્થાશ્રમ મંડાવો સુદ્ધર્ભ છે, તો તેને અનૂસરતીજ
 સલાહ મારે પણ આપવી પડશે. તે સલાહ કેવા પ્રકારની આપવી
 તે માટે જસોદા બહેનની સમ્મતિ પણ મારે લક્ષમાં લેવી પડશે.
 ચપળાની સમ્મતિની તો કંઈ જરૂર જણાતી નથી; કેમકે એ
 ખિચારી હજી બાળક છે, અને એનો ધર્મ સલાહ આપવાનો નથી,
 માટે એ બાળાની સમક્ષ એનાંજ શૃદ્ધસ્થાશ્રમનો વિચાર કરવાથી
 એ ખિચારી સરમાશે. તેથી જસોદા બહેન, તમે ને હું જરા
 ખાનગીમાં ખેસીને વિચાર કરીએ. એ બાળાનો ભવ ખરાબર
 સુધરે, એનો શૃદ્ધસ્થાશ્રમ વિજયી નીવડે, અને એ સર્વ પ્રકારે
 સુખીજ થાય, તેવો માર્ગ શૃદ્ધણુ કરવાનું નિર્માણ કરીએ. ”
 કહીને ધનગવરી કહીને જસોદાનો હાથ પકડી તેણીને પાછળના
 આરડામાં લઇ ગઇ, અને તે સ્થળે ખંને જણી બેઠાં પછી ધન-
 ગવરીએ જણાવ્યું “ જૂઓ જસોદા બહેન, વાતનો પાયો એવો
 છે કે, ચપળાને શૃદ્ધસ્થાશ્રમ મંડાવવો, અને તમારે પણ મારી

સલાહ પ્રમાણે વર્તવું, એવી શ્રી ચંદ્રમાળની આજ્ઞા છે, તો તેજ પાયા પર આપણે સર્વ વ્યવસ્થા કરવાની છે. ”

“ આપનેજ તે તમામ વ્યવસ્થા કરવાની છે, એમજ માની લેજો. ”

“ મારા અંતઃકરણમાં એટલોજ હેતુ રહેલો છે કે, જમ તમારું બહુ કરવું, કે તેમજ ચપળાનું પણ બહુ કરવું, અને તેમ કરું ત્યારેજ મેં મારી પ્રજા ખરાબર બળવેલી જણાય. હવે મારે તમને પ્રથમ પૂછવાનું એટલુંજ છે કે, ચપળા તમારી ને મારી સલાહ સ્વીકારે તેવી રીતે તેણીને તમારે હાથમાં રાખવી. ”

“ તે તો બિચારી નાદાન છે, અને હવે તો તેણીને તમારોજ આધાર છે, તેમજ મારાં કહેવાને પણ તે બાપડી ના પાડે તેમ નથીજ. માત્ર એટલુંજ કે, તેણીનું બહુ થાય તેમ કરવું. ”

“ તે તો મેં તમને પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે, તેણીનું તેમજ તમારું-બંનેનું બહુ કરવાતી ફરજ મારે માથે આવી પડી છે. પરંતુ ચપળા તમારાં કહેવામાંજ રહે, એટલી સંભાળ તમારે રાખવાની છે. ”

“ તે તો રહેશેજ. ”

“ તો હવે મારા મનની વાત તમને જણાવું છું કે, મારો મત એવો છે કે, ચપળાને કોઈ સારા શ્રીમાનની સંજે શુદ્ધસ્થા-શ્રમમાં રાખવી, અને તેની સાથેજ તમે પણ તમારા માનીતા ચમનદાસ સંજે જીંદગી સુધી સુખચેનમાં રહી શકો તેવી ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી આપવી. ”

“ તમે જ કરશો તેનો સ્વીકાર કરવો, એજ મારો નિશ્ચય છે, અને પરિણામે જમ મારાં હાથમાં હશે તેમ બનશે. ”

“ તો મારી સલાહ તો મેં તમને જણાવીજ દીધી છે. ”
 ધનગવરીએ છાંતી ઠોકીને જસોદાને જણાવ્યું “ ચપળાને માટે
 એવો ધનવાન પુરુષ શોધીશ કે જે ચપળાને તેમજ તમો બંનેને
 પણ સારી રીતે નભાવી શકે. ”

“ જી તમારી મરજી ! ”

“ ઠીક ત્યારે હાલ તરત તમને એટલુંજ કહેવાનું કે,
 ચપળાને તમે તમારા સ્વાધિનમાં સંભાળી રાખજો. ”

“ તેમાં તો વાંધોજ નથી. ”

તરતજ તેણી બંને પરસાળમાં આવીને પોત પોતાની
 મથારીમાં પડી, અને ચપળા તથા ચમનદાસ પણ સૂતાં.

ચક્ર પર મું.

દોહરો.

ધનગવરીએ શેઠને, સમજાવ્યો છે સાર;
 ચતૂરલાલને વચનથી, ખાંધ્યો છે નિરધાર.

ચોખ્ખી વાત.

ધનગવરીએ બીજા દિવસે પ્રભાતમાં શેઠ ચતૂરલાલની સાથે
 હવે ચોખ્ખી વાત કરતાં જણાવ્યું “ આ ત્રણે જણાંઓની સાથે
 મેં રાત્રે તમામ વાત કરી છે, અને તેઓ તો જેમ હું કહું
 તેમજ કરવાને તથ્યાર છે. તેમ છતાં તેઓને હજી મેં તમારું
 નામ બતાવ્યું નથી; કેમકે તમારી સાથે હવે મારે ચોખ્ખી વાત
 કરી તમારું વચન પણ લેવું જોઈએ. હવે બોલો કે તમારો શો
 વિચાર છે ? ”

“ તમારો વિચાર તેજ મારો વિચાર ! ” શેઠે નિઠકપટ-
પણાંથી જણાવ્યું “ હું પણ જન્મ તમે કહેશો તમજ કરવાને
તપ્તધાર હું. ”

“ તે તમે કરશો, એવા અને પણ તમારા પર વિશ્વાસ છે,
તો પણ તેનું સ્પષ્ટિકરણ થવું જોઈએ. ” કહીને ધનગવરીએ
પોતાની ધારેલી ગોઠવણ શેઠ સમક્ષ પ્રગટ કરતાં જણાવ્યું કે
“ મારા મનમાં તમે જાનેનું, અને તમારી સાથેજ જસોદા,
તેમજ ચમનદાસનું પણ બહુ આહીનેજ સત્ય અને ઘટિત
ખંડોખસ્ત કરવાનો છે. તેમ કરવા માટે એટલું કરવાનું છે કે,
અપણા તમારી સાથે લગ્નગાંઠ શાસ્ત્ર દ્વારા બાંધે, અને તે બદલ
તમારે તેણીનાં અંગપર પાંચ હજાર રૂપીઆની જણસો પહેરાવવી
તથા તેણીના નામના રોકડા રૂપીઆ દશ હજાર કોષ સંસ્કરને
ત્યાં મૂકવા, તેમજ રૂપીઆ એક હજારનાં વચ્ચે તેણીની
પસંદગીનાં તેણીને આપવાં. આ તમામ તેણીને સ્વીકૃત તરીકેજ
તમારે અર્પણ કરવું પડશે, અને તેણી શિવાય તમારો હક્ક તે
ઉપર મુદ્દલજ રહેશે નહીં. વળી તેણીની જીંદગી સુધી તમારે
તેણીનાં અન્ન વચ્ચે પણ પૂરાં પાડવાંજ પડશે, અને એક પતિનો
જીવલેલો હક્ક પોતાના પતિપર હોય છે તેટલો તમામ હક્ક તેણીનો
પણ તમારીપર રહેશેજ. બોલો, આ તમે કબૂલ છો કે ? ”

“ કબૂલ ! ”

“ આલો ! હવે ચમનદાસ તથા જસોદાની બાબતમાં શું
કરવાનું છે તે પણ સાંભળી લો ! ” ધનગવરીએ બીજી ગોઠવણ
પ્રગટ કરી “ તે જાનેને માટે પણ તમારે તેઓની જીંદગીનાં
બધાંને કાળે વ્યવસ્થા કરવી પડશે. એટલે ચમનદાસ તથા

જસોદાનાં ગુજરાનને માટે પાંચ હજાર રૂપિયા રોકડા તથા એક હજારની જાણસો, તેમજ ત્રણસો રૂપિયાનાં વજો આપવાં જોઈશે. વળી તે ઉપરાંત તેઓનાં ભલાને માટે તમારે દરેક પ્રકારની કાળજી પણ રાખવી પડશે. ”

“ આ ખાખત પણ મારે કબૂલ છે, અને તેઓ ખર્ચનું દરેક પ્રકારનું ભણું કરવાને હું ખંધાઉં છું. ” વળી અધૂરી ખાખત પણ પૂર્ણ કરવાને જણાવ્યું. “ હવે ત્રિજી એક ખાખત હજી બાકી રહી ગઈ છે તે પણ પુછીજ કરી નાંખોની ગોરાણી ! ”

“ ત્રિજી ખાખત કંઈ ? ”

“ અમો સર્વનું ભણું કરનાર મૂળ તરીકે તો તમે પોતેજ છો, તો તમારી ધચ્છા પણ મારે જાણવી તો જોઈએ. ”

“ મારી પોતાની ખાખતમાં મારેજ માંગણી કરવી તે તો મને શરમાવા જવું લાગે. ”

“ તમારાજ પ્રતાપે આવો ઉત્તમ ઘાટ પાર પડનાર છે, અને તે ખાખતમાં તમારા ઉપકારનો ખદલો હું તમને જોડલો આપું તેટલો ઓછોજ ગણાશે. હું તમને હાથ જોડીને શ. પાંચ હજાર રોકડા ખસિસ આપીશ. કેમ, રાજી છોની ગોરાણીજ ? ”

“ હું તો સદા રાજીજ છું. માત્ર મારા મનમાં જે હજાર ખરચીને પ્રલભોજન કરાવવાનો છે તો તેટલી રકમ તમો મને વિશેષમાં આપો તો સાહે. ”

“ ઠીક તો એકંદર સાત હજાર તમને રોકડા આપીશ. ”

“ અને જે હજાર ખરચી તમારા મરનાર ગોરના નામનો એક ન્હાનો ચોરો ખાંધવાનો છે, તો તેટલી ઉદારતા વિશેષ થઈ શકશે કે ? ”

“ કબૂલ ! કુલ્લે નવ હજાર આપીશ. ”

“ ખશ-ખશ-ખશ ! ” ધનગવરી હરખાઈને બોલી “ભવતાં નહો, અને તમે સદા સુખ પામે શેહલ ! ”

“ આ બધી રકમ કયારે બેઘશે ? ” અહીં મારી પાસે તો કંઈ વિશેષ રૂપીઆ લાગ્યો નથી, માટે તમે બે કહો તો સુખધથી મંગાવી લઉં, અને નહીં તો ત્યાં ગયાં પછી મોકલું ? ”

“ તે કેમ ચાલે ? આ સ્થળેજ તમામ ગોઠવણ કરીને અહીંજ લગ્ન પણ કરવાં પડશે; કેમકે સુખધ લગ્ન કરવાનું રાખે, અને ત્યાં વળી કંઈ ખાણ વિખેરાઈ જાય તો ? માટે અહીંજ બેઘતા તમામ રૂપીઆ મંગાવવા બેઘએ કે પાછળ પંચાતજ રહે નહીં. ”

“ તેમાં પણ મને કંઈ વાંધા નથી. લોની હમણાંજ મારા મુનીમપર કાગળ લખું છું, અને તેનેજ શ. લાઇને અત્રે બોલાવું. ”

“ઉપલો તમામ હિસાબ ખરાબર ગણી રકમ મંગાવજો. વળી બીજો ખરચ લગ્નમાં પણ થશે તે વિગેરેની ગણતરી કરજો. ”

“ સાહે. ” કહીને શેહે પોતાના મુનીમપર એક પત્ર લખીને સામટા શ. પચાસ હજાર લાઇને તાબડોતોય ચાંદોદ આવવાને જણાવ્યું, અને તે પત્ર તેણે ધનગવરીને વાંચી પણ સંભળાવ્યો, જેથી તેણીને પણ સંતોષ વળ્યો.

ચક્ર પડ મું.

હાહરો.

જસોદાને સમજવતાં, ચમનદાસ પણ સાથ;
ધનગવરી વિદિત કરે, બંદોબસ્તની ગાય.

ત્રણે સમજ્યાં.

હવે ધનગવરીએ પ્રથમ જસોદા તથા ચમનદાસને એક
બાબૂ પર લઈ જઈ તેમનાં તથા ચપળાના સંબંધમાં જે ગોઠવણ
કરવા ધારી હતી તથા જે વિષે શેઠ ચતુરલાલનું વચન પણ
લીધું હતું, તે તમામ વાત યથાસ્થિત કહેવાનો ઠરાવ કીધો.
પરંતુ શેઠ કેણુ છે? ક્યાંના છે? શું નામ છે? તે તો હજી
અપ્તજ રાખ્યું. ધનગવરીએ જે બંદોબસ્ત કરેલો તેનીજ વિગત
માત્ર તેણીને કહી સંભળાવી, અને તે તમામ વાત સારી રીતે
સમજાવ્યાં પછી જસોદાને તેણીએ માત્ર એટલુંજ પૂછ્યું કે
“ આવો બંદોબસ્ત તમને પસંદ પડશે કે જસોદા બહેન ? ”

“ એમ થાય તો મને કંઈ વાંધો નથી. ”

“ તમને કંઈ વાંધો હોય તો બેલાશક સૂચવવો. ”

“ મને તો કશોએ વાંધો નથી, પરંતુ ચપળાનો અભિપ્રાય
પણ લેવો સારો છે, એમ મને લાગે છે તો કહું છું. ”

“ તેણી બાળક શું અભિપ્રાય આપવાની હતી ? ”

“ તો પણ તેણીને પૂછવામાં કંઈ ખગડવાનું છે કે ? ”

“ તો તેણીને પણ કહેવામાં કશો વાંધોજ નથી. ” કહીને
ધનગવરીએ તરતજ ચપળાને બોલાવીને પોતાની પાસે બેસાડી
જણાવ્યું “ તારી તેમજ આ જસોદાની, અને ચમનદાસની

આખતમાં જે વ્યવસ્થા કરવાની મેં ધારી છે તે આ બંનેને તો મેં કહી સંભળાવી છે, અને તે તેમણે પસંદ પણ કરી છે, પણ તું તે પસંદ કરે છે કે કેમ? તે માટે તને પણ તે જણાવવી જોઈએ, અને તારી પણ પસંદગી મળવી જોઈએ. ”

“ મારી પસંદગીની શી જરૂર છે? જ્યાં તમારીજ સલાહ પ્રમાણે ચાલવાની આજ્ઞા શ્રી ચંદ્રમાળ્યે આપી છે, ત્યાં મારી પસંદગીનો પ્રશ્ન રહેતો નથી. વળી જસોદા બહેને તે પસંદ કરી, એટલે મેં પણ પસંદજ કરી, એમ સમજી લોની બહેન! તમે કરશો તે મારે કબૂલ છે. ”

“ તે તારી વાત યોગ્ય છે, તો પણ જરા સાંભળ. ” કહીને ધનગવરીએ તમામ વાત ચપજાને પણ કહી સંભળાવીને પૂછ્યું “ હવે આમાં કંઈ ફેરફાર કરવા જેવું તને લાગે છે કે? ”

“ ફેરફારની તો ખાખતજ મારા મનપર નથી, પરંતુ કયા પુરૂષ સાથે, અને તેનું નામ શું તથા તે ક્યાં રહે છે? તે બે જણાવો તો સાહે. ”

“ હું જે કરીશ તે તું ખુશી થશે તેમજ કરીશ. તે બધી આખત પ્રસંગોપાત તને જણાશેજ. હમણાં તે બધું જણાવવાની તને કંઈ ખાસ જરૂર છે કે બેટા? ”

“ જરૂર એટલાજ માટે છે કે, મારાં લગ્નનો પતિ મુખ- હમાં છે, અને તમે પણ બે ત્યાંજ મારાં લગ્ન કરવા ધારતાં હો. તો તે ખાખતમાં મોટો વિક્ષેપ આવી પડવાની ધાસ્તી છે. આટલોજ માત્ર વધો છે તો તે આપ લક્ષમાં રાખશો, એવી મારી તમને માર્શના છે. ”

“ તે તારું કહેવું કારણરૂપ છે, અને તે હું લક્ષમાં

રાખીશજ. તે શિવાય તો બીજી વધી નથીની ? ”

“ ના. ”

“ તો બસ. ” આ પછી ધનગવરીએ તેઓના ખાધાની તબવીજ કરી તથા ચપળા અને જસોદાના સાધુડીનાં વજો બદલાવીને તેણીઓને હવે તો પોતાનાં ઘરમાંથી સાદાં પણ સારાં વજો પહેરાવ્યાં, તેમજ ચમનદાસને પણ શેઠની પાસેથી માંગી લઇને ધોતિયું, ખમીશ, અને ટોપી સજવવાથી તેઓ ત્રણે હમણાંથીજ વેરાગીના વેશમાંથી શુદ્ધસ્થાના વેશમાં આવી ગયાં. ”

યાદ ધનગવરીએ ઉપર જઇને ચતુરલાલને તમામ વાત વિદિત કીધી પછી હસીને કહ્યું “ હવે ચપળા મળશે, એટલે પછી મને શા માટે યાદ કરશો ? ”

“ નહીં કેમ ? તમે પહેલાં, અને ચપળા પછી. તેમ વળી તમારાં પ્રતાપે ચપળાની સંગે લગ્ન થયલાં કહેવાય, માટે તમને તો કેમજ તબય ? ”

“ ત્યારે ચપળાની સંગે લગ્ન થયાં પછી પણ તમે મને પ્રસંગોપાત યાદ કરશો, એમ તમારું કહેવું છે કે ? ”

“ એ ચસ. તેમાં શકજ સમજવો નહીં. હું નેક અને ટેક માટેજ મરનારો છું. ”

“ એમ છે ? ” ધનગરીએ હસીને દરશાવ્યું “ ત્યારે તો હવે મને તમે તે દિવસે વિલાયતની સાપામાં ‘ચેક યુ’ બોલ કહેલો તે યાદ આવ્યો, અને તેજ તમારો બોલ હું તમને પાછો આપી દઉં છું ! ઠીક કેની ? ” કહીને ધનગવરીએ પોતાના પ્રેમી હાથથી પ્રેમી તમાચો શેઠના પ્રેમી ગાલપર લગાવી દીધો, અને તેણી તાબડતોબ નીચે ઉતરી ગઇ.

ચક્ર ૫૪ મું.

હાહરે.

ચપળા ને જસોદા મળી, કરે વિચારો કાંઈ;

ચમનદાસ પણ સંગમાં, વહેમ ગયા હારાઈ !

વહેમોનું વાદળ !

શેઠ ચતુરલાલને તેજ મકાનના માળ ઉપર ગુપ્તપણેજ ધનગવરીએ રાખેલો હોવા છતાં ચપળાએ તેને અકસ્માત જોયો, અને તેણીએ જસોદાને, તેમજ ચમનદાસને પણ આંખની ધસાર-તથી ખતાવ્યો. ત્યજે જણ્યાં આથી ચમક્યાં ! જસોદાને તો તે વિષે કંઈ જણવા જોગ વહેમ હારાયોજ નહીં, પણ ચપળાના અંતઃકરણમાં અનેક વહેમોનું વાદળ વિંટળાઈ વળ્યું, અને તેણી ઝડપટ ખોલી ઉઠી “બહેન ! ઉપર જે પુરૂષ છે તેનો ચહેરો, અને તેનો દેખાવ જોતાં તે મુખધનોજ કોઈ પુરૂષ લાગે છે, અને તેથીજ મારા મગજમાં તો હવે વહેમોનું વાદળ ઘેરાઈ આવ્યું છે ! ”

જસોદા વિચારમાં પડી ગઈ, અને તેણીએ ચમનદાસ સામું જોઈને તેને પૂછ્યું “ આ બધાંના સાર તમને શું સમજાય છે ? ”

“ હું પણ તેજ વિચાર કરું છું કે, આમાં કંઈ પણ જૂદાજ રંગ હોય તો ના નહીં ! ”

“ ત્યારે હવે શો વિચાર કરવો ? ” જસોદાએ પૂછ્યું “ અમે બંને તો તમારી અકલનેાજ આવે પ્રસંગે ઉપયોગ કરીશું. ”

“ તે તારી માન્યતા યોગ્ય છે, પણ આ બાબતમાં આમ તેમ-કંઈ પણ મત એકદમ બાંધવાનો નથી. અંદરમાણની આજ્ઞા

જે થઈ છે, તેનો પણ હજી વિશેષ પરચો મેળવવાની મારા મનમાં ઉત્કંઠા રહી છે, અને ધીમે ધીમે તે મેળવીશજ. ”

“ પણ તે ક્યારે ? ” ચપળાએ આકળી પડીને પૂછ્યું. જ્યારે બધું રંધાઈ જશે, મારાં લગ્ન થઈ જશે, અને મારી પવિત્ર નીતિનો લાંબો પણ થઈ જશે ત્યારે કે ? ”

“ ના. તે પહેલાં. ”

“ અને તેટલામાં લગ્ન થઈજ જ્યાં, અને આપણે પણ બંધનથી બંધાઈજ જ્યાં તો પછી પાછળથી આપણો શો ઉપાય ? ”

“ ચપળા ! તું ગભરા નહીં. તે પહેલાંજ બધું સ્પષ્ટ સમજાઈ આવશે, અને તે કેમ સમજવું તેનોજ વિચાર હું પણ કરું છું. ” અમનદાસે ચીપી ચીપીને જણાવ્યું. “ જે પુરુષ ઉપર છે તે કોણ છે, તેની ખાતમી હવે હું મેળવીશ, અને તે પછી બીજી વાત. ”

“ ત્યારે એકજ વાત રાખવી કે, તે પુરુષને માટે તમેજ તમે તે તદ્દખીર કરીને તે કોણ છે, તે વગેરે ખાતમી તેની ખાસેથી મેળવી લો તોજ સારું. ”

“ તે બધું હું પ્રસંગોપાત કરી લઉંશ. ”

“ પણ તેમ કરતાં વળી શ્રી અંદ્રમાજી કોપશે તો વળી કંઈ નવા સંતાપ બજશેની ? મોટી ખડીક તો મને તે લાગે છે ! ”

“ હાલ તરત કોઈ પણ રીતની વિશેષ યોજાચોજ તો કરવીજ નથી. એક વાર ઉપર જે પુરુષ છે તે કોણ છે ? તે વગેરે બધાં પછી તેમાંથીજ ખરો ખ્યાલ આપવાનો રસ્તો થશે. ”

“ તો પછી શ્રી અંદ્રમાજીનો પરચો તો ખરોજ કેની ? ”

“ પણ કેમ ધારી શકાય ? અગર એ ખાતમી તો

કંઈ પણ કહેવાને મારી હિમ્મત થતીજ નથી, તો પણ મારા મનમાં ધનગવરીનાં ચેનચાળા જોઈને કંઈ કંઈ થઈ આવે છે ! હપલી મેડીના માણસના સંબંધમાં જન્મ શકે ઉભો થયો છે, તેમજ ધનગવરીની બાબતમાં પણ શકે જેવુંજ સમજાય છે ! તેણીને માત્ર એકજ વાર એક માસ સુધી જન્મવાની આસા થઈ છે, અને તેમ છતાં હરતાં ફરતાં લાડુ, ગોળપાપડી વગેરે ડબોડબો તેણી મોંમાં નાખ્યાંજ કરે છે, અને વળી દિવસમાં દશ વાર તો મોંમાં પાનના ડુંચા ભરી લાલ પીચકારીઓ મારે છે ! આ બધાં ચિન્હ શું એક વાર જન્મવાનાં હોય ખરા કે ? ”

“ એ પણ તમારૂં કહેવું ખરૂં છે. ” અપળાને સ્મરણ થઈ આવતાં તેણી બોલી “ એક વાર તો અકસ્માત મેં તેણીને લાજમાં ખાતાં આ બારણાના છિદ્રમાંથી જોઈ હતી ! વળી જ્યારે જોઈ ત્યારે તેણીનું મોં ચાલતું ને ચાલતુંજ ! ”

“ તે બધાં તેણીનાં આચરણો શકે ભરેલાંજ છે. વળી તે વિધવા છતાં તેણીની અખોમાં અનીતિનો વિકાર ખુબી રીતે જણાઈ આવે છે, અને તેણીને દરેક રંગ બબ્બટતા ભરેલાંજ લાગે છે ! તેમ છતાં શ્રી અંદ્રમાલ જેવા તેણીના કક્ષામાં રહે, એ મને તો નવાઈજ લાગે છે ! ભક્તને આધિન ભગવાન થાય ખરા, પણ અભક્તને આધિન તો નજ થાય. ”

“ ત્યારે હવે આપણે તો પૂરા પ્રસાયાંજ ! હવે કેમ કરીશું ? આમાંથી છૂટવાનો કંઈ રસ્તો છે કે ભાઈ ? ”

“ એકદમ એવા વિચારપર પણ આવવાનું નથી. મેં પ્રથમથી તને કહ્યું છે તેમ ઉપર રહેલા પુરૂષની મુલાકાત લીધાં પછી વાત. ”

“ તે ક્યારે લેશે ? ”

“તેનોજ લાગ જોડું છું. ધનગવરી કંઈ બહાર જાય એટલે તે તક સાંધી લઉંશ. ”

“ એ ખરી વાત. લોની આજેજ ફરવાનું નિમિત્ત કરીને હું તથા જસોદા બહેન એને બહાર લઈ જઈશું, અને છેક બે ત્રણ કલાકે આવીશું. તેટલામાં તમે તમારું કામ સાંધી લેજો. ”

“ એમજ કરવું. ” કહીને ચમનદાસે તે વાત અટકાવી.

ચક્ર પપ મું.

હાહરે.

ચતુરલાલ પાસે ગયો, ચમનદાસ સત્વર;

મુલાકાત લીધી ખરી, વાતોમાં તત્પર !

ચમનદાસની તોપ !

ચાર વાગતાંને સુમારે, સંકેત પ્રમાણે અપણાએ ધનગવરી પ્રત્યે કહ્યું “ મ્હોટી બહેન ! ઘરમાં જોંધાઈ રહેવાથી મને તો કંઈ ગમતું નથી, અને ખાધુંએ પચતું નથી, માટે ચાલોની કંઈ બહાર ફરવા જઈએ. ચાલશો ? ”

“ હા બહેન, હવે બે ફરીએ તો છવ મોકલો થાય. ” જસોદાએ પણ પુષ્ટી આપી “ ગામની બહાર સંગમ આગળ જઈએ તો સાફ લાગશે. એ સ્થળ પણ અચ્છું રમણિક છે. ”

“ ચાલોની, મારે ક્યાં ના છે ? આપણે ત્રણ જણી જઈશું કે ચમનદાસને પણ સાથે લેવા છે ? તે ભાઈ આવશે ? ”

“ તે બલે અહીં રહ્યા. આપણે બેરોઆજ ઠીક. ”

“ તો આપણે તણુ જઈએ. ” ઠીની ધનજવરી તેણી ખનેમ લઈને ગામ બહાર ફરવા ગઈ.

હવે ચમનદાસને લાગ મળ્યો, અને તે આસતે રહીને ઉપર ગયો, અને તેને જોતાજ શેઠ ચમક્યા તો ખરા, પણ વિચેકને ખાતર શેઠે તેને આવકાર આપતાં કહ્યું “ આવો બાઈ, પધારો ! ”

ચમનદાસ તરતજ શેઠની નજદીકમાં જઈને બેઠો.

“ કેમ ખુશીમાં તો છોની ? ” શેઠ પૂછ્યું “ તમારું નામ શું અને કયાંના રહીશ છો ? ”

“ મારું નામ ચમનદાસ છે, અને હું મૂળ રહીશ તો અમદાવાદ પાસેના એક ગામડાનો છું. ”

“ ઠીક-બહુ સારું, અને બીજી બે બાઈઓ છે તે તમારી સાથેજ છે શું ? ”

“ હાથ. ”

“ તમારાં સગાંમાં તેણીઓ હશે ? ”

“ એક મારી પરિન છે, અને બીજી તેણીની બહેનપણી છે. ”

“ તેણી કયાંની છે ? ”

“ તેણીનાં માતા-પિતા સુરતમાં છે, માટે તેણી પણ સુરતનીજ કહેવાય, પરંતુ તેણીનો પતિ તો મુબઇમાં રહે છે. ”

“ તેણીનો પતિ શું ધંધો કરે છે ? ”

“ તે તો મને કંઈ ખબર નથી, પરંતુ મને એટલી ખબર છે કે તે મહા વિચિત્ર પૂતળું છે ! ”

“ એટલે ! તે કેવી રીતે ? ” શેઠ ચિંતાતૂર બની તે બાણવાની છાસા ખતાવી.

“ એટલે એમ કે તે મનુષ્ય રૂપે છતાં ભયંકર ભૂત છે ! ”

અમનદાસે હવે રંગ અમાવવાને ગપ ચલાવી “ તે પોતાની પત્નિને પણ આખી આઈ જવાની તૈયારીમાં હતો, અને તેટલામાં તેણી ચેતીને એક સાધુઓની મંડળીમાં જોડાઈ ગઈ, કે જે મંડળીમાં અમે પણ હતાં. તે મંડળીમાં એક યુવાન હતો તે તેણી પર મોહી પડવાથી તેણીનો પતિ તાળડતોળ ભૂત રૂપે આવીને હોમો રહ્યો, અને તે યુવાનને અમે સર્વનાં દુખતાંજ આવી પણ આધા ! અરે ! તે યુવાનના શરીરનો કટકો પણ છાડ્યો નહોં તો ! ”

“ અરરર ! તે ભૂત કે રાક્ષસ ? ”

“ તે તો જે ગણ્યો તે ! ” અમનદાસે વળી તોપ મારી “ તેજ વખતે તેણીને તે કહેતો પણ ગયો કે ‘ જે કોઈ પણ તારા પર ઘાનત ખગાડશે તો તેનાં એવાંજ હાલ કરીશ, અને તું પણ જે કોઈ પર પુરુષ પર ઘાનત ખગાડશે તો તને પણ તેજ વખતે ચાવી ખાઈશ, માટે મરતાં સુધી નીતિમાં રહી અગવત સ્મરણમાંજ દિવસ નિર્ગમન કરજે. ’ આટલું કહીને તે અદરશ થઈ ગયો ! આમ છે શેઠલ ! ”

“ ત્યારે શું તેણી ત્યાગ વૈરાગ્યમાંજ છાંદગી પસાર કરશે ? ”

“ તેમ કરવી તો જોઈએજ, અને તેમ છતાં જે તેણી પોતાની મનોવૃત્તિ અબટ કરશે તો તેણીનો ભૂત પતિ તેજ વખતે આવીને તેણીને ચાવી ખાશે ! તેમ નહોં, અને જે કોઈ અતિરાહિત પુરુષ તેણીને અબટ થવાની ફરજ પાડશે તો તે પુરુષનાં પણ તેવાંજ હાલ થશે ! ”

“ ત્યારે તમે આ ધનગવરીને ત્યાં શા માટે આવ્યાં છો ? ”

“ અંદમાળની કંઈ આજ્ઞા થઈ છે, માટે તે વાત ધનગ-

વરી ખહેનની જાણમાં છે, અને તે હું કહી શકતો નથી, કારણ તે વાતમાં ઘણો ઉંડો ભેદ છે ! ” ચમનદાસે બરમમાંજ શેઠને લડકાવતાં જણાવ્યું “ ધનગવરી ખહેન, અને અમારી વચ્ચે જે પણ ખાનગી વાત થઈ હોય તે કહેવાનો મારો ધર્મ નથી ! ”

“ તમે મને કહેશો તો ધનગવરીને ખરાબ નહીંજ લાગે; કેમકે તે અને હું કંઈ જૂદાં નથી. ”

“ તમે જ્યારે જૂદાં નથી તો તમે તેણીનેજ પૂછશો તો તેણી તમને શા માટે નહીં કહે ? શેઠજી ! તમે ને ધનગવરી જ્યારે જૂદાં નથી ત્યારે તેણીએ તે વાત તમને હજી સુધી નહીંજ કહી હોય, એ વાત હું કેમ માનું ? હું ખુલ્લું કહું છું કે, તમે તમામ વાત જાણો છો, છતાં મને નાહક પૂછો છો ! ”

“ હું જાણું છું ? ”

“ હાજી. પહેલેથી છેલ્લે સુધીની તમામ વાત તમે જાણો છો, એ હું મુદ્દાપત્તાથી અખઘડી જણાવી દેત, પરંતુ મારે માત્ર એકજ કારણ ખાતર તમામ ખાખત મનમાં સમાવવાની છે. ”

“ તે કારણ શું ? ”

“ તમારે તે જાણવાની શી જરૂર છે, તે જે તમે મને સત્યતાપૂર્વક કહો તો હું પણ તમને મુદ્દાની વાત કહી દઈશ. ”

“ તેમાં મારો પણ કેટલોઈ સ્વાર્થ અને સંબંધ છે, માટેજ મારે તે જાણવાની જરૂર છે. ”

“ સમજ્યો. ત્યારે હવે વળી એકાન્ત પ્રસંગ મળતાંજ વિગતે કહીશ. હમણાં તો હું નીચે જઈ છું; કેમકે આ પેલા ધનગવરી વગેરે આવે છે. ” કહીને ચમનદાસ ઝડપથી નીચે ઉતરી પડ્યો.

ચક્ર પક મું.

હોહરો.

સોપાણું પકડ્યું પુરું, ચતુરલાલ ગભરાય;
અઠસ્માત ચાંદોદથી, મુખમાં ભાગી ગયો !

શેઠજી સટકયા !

ધનગવરી, ચપળા તથા જસોદા બહારથી ફરી આવ્યા પછી ચતુરલાલ પણ પ્રવાનાં નિમિત્તથી બહાર ગયો. તાર ઓફીસમાં જઈ તેણે પોતાના મુનીમને તાર કરીને જણાવ્યું કે “ રૂપીઆની જરૂર નથી, માટે આવશે નહીં. ” આમ જણાવવાનું કારણ એજ કે, ચમનદાસની વાતપરથી તે ચમકી ગયો હતો, અને લગ્નની ઉમેદ તેના મનમાંથી ઉડી જ ગઈ હતી !

આટલો વખત તો શેઠને ગુપ્ત રાખ્યા હતા, અને પોતાનાં પરોણાંઓને તેની સીકલ જણવા નહીં દેવાની યુક્તિ ધનગવરીએ ચલાવી હતી, પણ આજે ખુદી રીતે શેઠની સ્વારી બહાર નીકળવાથી ધનગવરીને જરા કચવાટ પેદા થયો, અને જસોદાએ પણ શેઠનાં ગયાં પછી પૂછ્યું “ આ નવો માણસ કોણ છે બહેન ? ”

“ એ તો મારો ચન્નમાન બહારગામથી આવ્યો છે. ”

“ તે ક્યારેનો આવ્યો છે ? ”

“ આપણે બહાર ગયાં હતાં તે દરમિયાન આવ્યો હશે. ”

જસોદા સમજી ગઈ, અને ચપળાએ પણ આવા જૂઠાણાંથી પોતાના મનમાં ચોક્કસ કંઈ કે “ જરૂર આ બાઈ જૂઠી છે, અને એવી જૂઠીને ચંદ્રમા જેવા દેવતા કદી પણ ઉતેજન આપેજ નહીં. ”

અતુરલાલનાં બહાર જવા પછી થોડીજ વારમાં ચમનદાસ પણ તેને મળવાની અતલબચી બહાર નીકળી પડ્યો, અને ખને જણા માર્ગમાંજ મળી જતાં તેઓ વાત કરવાના વિચારથી છેક સ્ટેશન તરફ નીકળી જઈ એક વૃક્ષની નીચે બેઠાં. બાદ શેઠે પૂછ્યું “ હવે તો તમારા મનમાં સમાવેલી વાત મને કહી સંભળાવશોની ? ”

“ પણ તમે જે બાજો છો તે તો કહો. પછી હું પણ ખરેખરે સમજવી દઇશ. ”

બાદ શેઠે પોતાના મનમાં વિચાર ઠાધો કે “ હવે કેાંઈ પણ પ્રકારે અપળાની સાથે મારે લગ્ન તો કરવાંજ નથી, માટે તમામ વાત ખુલી કરવાને મારે પણ શા માટે અચકાવું બેઠ્યો ? ” આવા વિચારથી શેઠે પહેલેથી છેલ્લે સુધીની તમામ વાતનો પ્રશ્નોગો ચમનદાસ આગળ ફેાડી દીધો.

ચમનદાસને પણ શેઠની તમામ વાત સત્યજ મનાઇ, તો પણ હવે શેઠને અહીંથી ભગાડવાના ધરાદાથી તેણે જણાવ્યું “ ત્યારે હવે ખરું કહું શેઠજી ? ચંદ્રમાને નામે જે ખોટું ને બનાવટી તરકટ ઉભું કર્યું હતું તેને વિષે અમારા ગુરૂજને પણ મ્હોટો શંકજ આગ્યો, અને તે પરથી તેઓ તે વાતની પાકી તજવીજ કરવાને માટેજ શ્રી ચંદ્રમાજીની પાસે રવાના પણ થયા છે ! ”

“ તેઓ ચંદ્રમાજીની પાસે કેવી રીતે જઈ શકે ? ”

“ તેનું જ્ઞાન તમને નથી ! ” ચમનદાસે તો હજી પણ તોપ ચલાવવાનું ચાલુજ રાખ્યું કે “ અમારા ગુરૂજનનિકાળદર્શી છે, મહાત્મા છે, ધર્મચરી અવતાર છે, અને મહા તપસ્વિ મુર્તિ છે, જ્યાં તેઓ જ્યાં મરજીમાં આવે ત્યાં જઈ શકે છે ! તેઓ

જાતે ને પોતે શ્રી ચંદ્રમાળની પાસે પધારી તમામ જાતમી લઈ આવશે, અને અને ધનગવરીને ત્યાંજ પધારી અમો ત્રણેને પુનઃ પોતાના સમાગમાર્થે સાથેજ લઈ જશે. ”

“ ત્યારે તો સાહે થયું કે તમે મને એકાંતમાં મળ્યાં, અને તમામ વાતનો ભેદ કહી દીધો ! જે તમે મને મળ્યાં નહોં હોત તો હું ધનગવરીની સલાહથી ચપળાની સાથે જરૂર લગ્ન કરતે, અને હજારો રૂપીઆ ખરચી પણ નાંખતે ! ”

“ પણ તેજ વખતે તેણીને પતિ-ભૂત હાજર થઈ તમને જીવતાંજ ચારી ખાતે, જેથી તમારો વહાલો જીવ જતે, અને વળી તમારા હજારો રૂપીઆ પણ ખરબાદજ થતે ! હવે તો તમને કહેવાનું એટલુંજ કે, કદાચ અમારા ગુરૂજી પણ હવે આજકાલમાંજ શ્રી ચંદ્રમાળની મુલાકાત લઈને અને પધારશે, પરંતુ તમે ચપળાની સાથે લગ્ન કરવાની મરજી માંડી વાળી છે, માટે હવે તેઓ તમને તો આપ નહોંજ આપે, તો પણ હવે તમારે અને નાહક પડી રહેવાનું પ્રયોજન પણ શું છે ? કેમ, અરે કેની ? ”

“ તે પણ તમારે કહેવું અરજ છે લાઈ ! ” કહીને શેઠ વિચાર કીધો કે “ હવે ધનગવરીને ત્યાં જવાનીજ શી જરૂર છે ? રોકડ નાણું તો તમામ મારા ખીસામાં છે, અને માત્ર સ્ત્રી-પત્યાસનો સામાન તેણીને મકાને પડયો છે, તો તે બધું બજી ગયો ! હું તો અહીંથીજ પરભાર્યો મુજબ રવાના થઈ જઈશ, પરંતુ ધનગવરીને તમે હાલ મારી આ વાત મુદલ કહેશેજ નહીં. ”

“ નહીં કહું; પણ ત્યાં તમારો સરસામાન તો હશેની ? ”

“જહાનમમાં ગયો સામાન ! મને કંઈ તેની દરકાર નથી.”
 “ તો જેમ તમારી ઇચ્છા ! ”

ખાદ શેઠે પોતાના ખીસામાંથી રૂપીઆ સો-સોની નોટના નણુ કટકા કહાડીને ચેતનદાસને આપતાં જણાવ્યું “ તમારો મારા પર ઘણોજ ઉપકાર થયો છે, અને આ નણુ નોટ તમે તમે જણાં વહેંચી દેજો. ” કહીને શેઠની સ્વારી રેલવે સ્ટેશન પર ગઈ, અને ત્યાંથી શેઠ મુંબઈ તરફ રવાના થઈ ગયા.

ચમનદાસ પુનઃ ધનગવરીના ઘર તરફ વળ્યો, અને તેણે રસ્તે ચાલતાં વિચાર કીધો કે “ હવે ઘેર જઈ અપળા તથા જસોદાને તમામ વાતથી વિદિત કરવાની તક સાધવીજ પડશે, અને ધનગવરીને ત્યાંથી છૂટવાનો પ્રસંગ પણ લાવવોજ પડશે. ” કહીને તે ઘેર ગયો.

ચક્ર પૃથ મું.

હાહરો.

શોધ થાય છે શેઠની, ધનગવરી અભરાય;
 ચમનદાસની સાથમાં, જસોદા સમજી જાય.

ધનગવરીનો ગભરાટ !

ચમનદાસ તો સાચકાળ લગભગમાંજ ધનગવરીને ત્યાં ગયો. આ પ્રસંગે ધનગવરી રસોઇમાં ખેડી હતી, અને જસોદા તથા અપળા પરસાળમાં હોંચકાપર ખેંસી ધ્રુવર સ્મશ્ન કરતી હતી. તેણીઓની પાસે ચમનદાસ પણ જઈને ખેડો, અને તદ્દન ધીરે સ્વરે ચમનદાસે, જે જે વાત અપૂરલાલની સાથે થઈ હતી,

તે દૂકમાં ઠહી સંભળાવતાંજ તેણી બંને ચમકીજ ગઇ, અને “હાય-હાય” કરવા લાગી તથા બંને વલોપાતમાં પડી ગઈ ! તો પણ ચમનદાસે તેણીઓને ધીરજ આપતાં જણાવ્યું કે “તમે હવે જરા પણ બહીસો નહીં, અને તમે કશું બોલશો પણ નહીં, તેમજ તમે કશું જણો છો, એવું પણ કહેશો નહીં. હવે તો હું ચોતેજ એ હુરચી ગોરાણીને બરાબર ધુબવી દેઇશ, અને તેમ છાયાં પછી આપણે અહીંથી સલામત રવાના થઇ જઇશું. આટલોજ ઇલાજ છે. ” આમ ઠહી ચમનદાસ પણ શાંત રહ્યો.

રાત્રિના સુમારે આઠ વાગ્યા. ધનગવરી રસોઈ કરીને પરવારી, પરંતુ શેઠ હજી બહારથી આવેલા નહીં હોવાથી ધનગવરીને ચિંતા થવા લાગી, અને તેણીએ ચમનદાસને પૂછ્યું “ ભાઈ ! પેલા મારા ચન્નમાન બહાર ગયા છે, તે તમને કંઈ મળ્યા હતા કે ? ”

“ મને કયાંથી મળે ? ”

“ પણ આટલી રાત જવા છતાં તે હજી કેમ આવ્યા નહીં ? ”

“ આવશે. થડી આમ કે તેમ. ”

“ પણ તે અંબણુયા છે. ”

“ તેમાં શી હરકત છે ? આ ગામ કંઈ એવું મોટું શહેર નથી કે ભૂલા પડે. થોડી વાર વાટ જૂઓ. એટલામાં આવી પહોંચશે. ”

“ ભાઈ ! મારો જીવન વહાલા મૂંઝા વલોપાતિયો બહારો છુંની ! ” ઠહીને ધનગવરી વળી બહાર એટલાપર જોવા ગઇ, અને લગભગ અરધા ઠલાક સુધીમાં તો બહાર ગય, ને અંદર આવે ! આવે ફાર્સ આદ્યા કીધો, અને તેણીએ ચમનદાસને

નમન્તાઇથી પ્રછયું “ ભાઈ ! તમે જરા ખહાર નીકળીને તેની આમ તેમ ખબર કહાડો ? ”

“ હું આ ગામને અંબાણેયો છું, અને વળી તે તમારા ચન્નમાનને હું ઓળખતો પણ નથી, તેથી રસ્તે કદાચ મળે તોયે હું નહોંજ બાણી શકું કે તેજ તમારો ચન્નમાન છે ! એટલે મારે ખહાર જવું નિર્વર્તક છે ! ”

“ ત્યારે હવે કેને મોકલું ? મારા ઘરમાં પણ ખીજે કોઈ ખરદ નથી કે તે તેને જોવા જાય ! આ પણ આશ્વતજ કેની ! ”

“ હોય, એમ પણ ખને ! તમે નકામો જીવ ખાજો છો ! ”

પણ ધનગવરી બહેન શાના સમજે, અને ચમનદાસ પણ બીતરનો ભેદ શાનો સમજવે ? તેણે તો ઉપરનાં ટાહેલાં ને ટફકા કરીને ધનગવરીને મોઘમમાં ગમે તેમ આધાસન આપ્યાંજ કીધું, અને આમ કરતાં રાત્રિના લગભગ અગિયાર વાગવા આવ્યા ! હવે ધનગવરીના મનમાં તરેહવાર વહેમ ઉત્પન્ન થવા માંડ્યા, અને તેણીની આંખોમાંથી આંસુ પણ ટપકવા માંડ્યાં ! આ જોઈને જસોદા, અપળા અને ચમનદાસ તો મનમાંજ હસવા માંડ્યાં ! તો પણ વળી ચમનદાસે ટફકો મૂક્યો કે “ તમે આમ રડાપીટો કરો છો તો શ્રી ચંદ્રમાજીનું સ્મરણ કરીને તેમનેજ આજીજ કરોની કે, તેઓ પરચો ખનાવીને તાજકતોખ તમારા તે ચન્નમાનને જ્યાં હોય ત્યાંથી અહીં મોકલીજ આવે. ”

“ અત્યારે વળી શ્રી ચંદ્રમાજીને ક્યાં આજીજ કરવા બહ ? તે કંઈ અહીં પાસે છે કે ? તેમનું સ્થાન તો આપણે તે દિવસે જ્યાં ગયાં હતાં, અને તમને દરશન કરાવ્યાં હતાં, ત્યાં છેક છે ! ત્યાં આટલી રાતના કેમ જવાય ? ”

“તમારી મરણ હોય તો ક્ષાનસ લક્ષ્મને હું સાથે ત્યાં આવું!”

“ નારે સાધ ! અત્યારે તો શ્રી ચંદ્રમાલ પોદી પશુ ગયા હશે, અને ભર નિદ્રામાં હશે. ”

“ તેમાં શી હરકત છે ? તમે તેમને પ્રાર્થના કરીને જગાડશો તો તેઓ જાગશેજ. ”

“ જાગે ખરા, પણ તેમને જગાડવાથી હું દોષમાં પડું ! ”

“ તમારે ક્યાં તમારા સ્વાર્થને માટે જગાડવા છે કે દેવ લાગે ? ”

“ હવે એ વાતજ મૂકો ! મને તો કંઈ સમજ પડતી નથી ! કોણ જાણે કોઈ ખાવો તો તે આપડાને બૂરકી નહીં મળે હોય ! હવે શું કરું ? ”

આમ આકૃતમાંજ આખી રાત્રિ પસાર થઈ ! રાધિકા રસોધ રહી ! અપળા, જસોદા અને અમનદાસ પણ બ્રૂખ્યાંજ રહ્યાં !

અપળાનાં નેત્રો નિર્મળ-નિરવિકારી-નીતિવાન

કેમ રહી શક્યાં ?

કારણ તેણીએ, સુરત ખાતે વાડીફળીઆ કોટસફીલપર, વંશપરંપરાથી આસતા આવેલા આપદ્માલયના વૈદ્ય રત્નીલાલ ત્રીલોચનદાસની અસરકારક દવા પોતાનાં નેત્રોમાં નખાવી હતી, કે જ વૈદ્ય નેત્રોના ઉપચારમાં નામાંકિત છે.

ચક્ર પટ મું.

દોહરો.

ધનગવરીની વિશ્વકર્મા, ચમનદાસ છે શેર;
ચમનદાસની આંખમાં, ધનગવરી પર ઝેર !

પ્રભાતે પંચાત.

ચમનદાસે આજે છેવટનો છૂટકો કરી નાંખવાનોજ દુકો
કરાવ કીધો, અને પ્રભાત થતાંજ તેણે ધનગવરીને જણાવ્યું

“કેમ, તમારા ચળમાનનો શોક હજી ક્યાં સુધી પાળ્યા કરશો?”

“તેમનાં આજ્યા શિવાય મને શાંતિ વળનાર નથી !”

“તે તો મુદ્દલજ નહીં આવે તો તમે પણ શું જીવ જતાં
સુધી જીવ્યાજ રહેશો કે ?”

“અલખત ! તેની પાછળ તો જીવ પણ અર્પણ કરીશ !”

“પણ અમે શું પાપ કીધાં કે તમારી સાથે અમને પણ
જીવ્યા મારો છો ?”

“તમને ખાવાની કોણ ના પાડે છે ? રાતની રસોઈ પડેલી
છે તે તમે તમારે ખાધ લો. ”

“ભલે. અમને પણ એટલુંજ બેઠએ છે. ” કહીને ચમનદાસે વિચાર કીધો કે “અત્યારેજ આ ઘરનો પણ ત્યાગજ કરવો છે તો વળી જીવ્યાં શા માટે જવું ? પેટની પૂંજ કરી લેવી, અને પછી ધનગવરીની ધૂળ કહાડીને વિદાયે થઈ જવું. ” આમ વિચારી તેણે જસોદા તથા અપળાને ધસારત કરવાથી તેણીઓ પણ ઉઠી, અને ત્રણે જણાંઓએ પોતાને હાથેથીજ લઈને ખાધ લીધું. પછી તેઓ પુનઃ બહાર આવીને બેઠાં, અને

ચમનદાસે વળી મગજની લકી તપાવીને ધનગવરીને પૂછ્યું.

“ તમારો તે યજ્ઞમાન પુનઃ આવશે, એવી તમને આશા છે ખરી ? ”

“ આશા તો સાત વાર. ”

“ ત્યારે અમારી ખાખતમાં તમે શું સલાહ આપો છો ? ”

“ હમણાં તો મારું મગજ કંઈ કામ કરતું નથી ! ”

“ તો હવે શ્રી ચંદ્રમાળની પાસે જાઓ, અને તેઓ તમારું સંકટ દૂર કરી તમારા યજ્ઞમાનને તેજ લાગે તમારા મકાનમાં ચૂકી પણ જશે. રાત્રે તો જાણે ચંદ્રમાળ નિદ્રા પામેલા હોવાથી તેમને જગાડવામાં તમને દોષ લાગવાની ધાસ્તિ હતી, પણ અત્યારે તો કંઈ વધી નથીની ? ”

“ અત્યારે તો બીજો કશો વધો નહીં, પણ શ્રી ચંદ્રમાળનાં દરશને જતાંજ તેઓ વળી નવીન આશા કરે તો ? ”

“ યજ્ઞમાનને માટે તમારો એકનો એક જીવ આપવાને પણ તૈયાર થયા છો તો ચંદ્રમાળની અધિક આશાથી શા માટે ગભરાઓ છો ? એમ નહીં કરવું જોઈએ. ”

ધનગવરી આ સાંભળીને જરા ચોંકી, અને કદી નહીં ને હમણાંજ ચમનદાસ આટલી સ્વતંત્રતાથી પોતાની સાથે જોડવા લાગ્યાથી તેણીને જરા સંદેહનો સણસણાટ થઈ આવ્યો તો ખરો, તોપણ તેણી મંદ સ્વરે બોલી “ એમ નહીં કરવું જોઈએ કે કેમ કરવું જોઈએ, તેની અને તો સમજજ પડતી નથી ! મારી મતિજ સુંઝાઈ ગઈ છે ! અને કંઈજ સુઝવું નથી ! ”

“ પણ અને તો નવાઈ લાગે છે કે, તમારો યજ્ઞમાન આવ્યો શું, અને ચાલ્યો પણ શું જોઈને ? તમને કંઈ કહીને પણ નહીં ગયો ! ”

“ મને તો લાગે છે કે તેને કંઈ પણ અકસ્માતજ નડેલો, અને તેથીજ તે બહાર પ્રસાધ ગયેલો । મારા પેટમાં તો પૂરો ધાસ્કો પડી ગયો છે । મારો શો ઇલાજ ? ”

“ ઇલાજ માત્ર એજ કે, તમે આખા ગામમાં ઢંઢરેા પીટાવો, અને પોલીસને ખબર આપો, એટલે પોલીસ તેની તબવીજ કરશે । ”

“ એ બધું મરદનું કામ ! મારું કામ નહીં લાઇ । ”

ચમનદાસે હજી પણ પરદો બોલી લોપાળું પ્રગટ કરવાનું થોભાવ્યું, અને વળી તેણીને પૂછ્યું “ એ તમારો ચળમાન વાણીઆ છે કે બ્રાહ્મણ ? ”

“ વાણીઆ. ”

“ ઓહો ! તેમાં પછી તમારે શા માટે ગભરાવું બોધ્યો, અને એક વાણીઆને માટે તમારે વલોપાત શા માટે કરવો ? ”

“ કેમકે તે મારો ઘણો જૂનો ચળમાન છે, અને તેનાં તરપથી મને ઘણીજ સારી માસિ પણ છે. વળી તે ઘણો પહોળા વાળો પણ છે. ”

“ શું ચપળાની અને અમારી ગાઠવણ તેનીજ સાથે કરવાને તમે ધારી હતી કે ? ”

“ નારે ના, ” ધનગવરી ચમકીને, અને વળી ટટાર થઇને બોલી “ તેની સાથે તો એવી વાતજ કહી થાય નહીં તો ! તે બાળ બચ્ચાં વાળો છે, અને તેની સ્ત્રી કેવી પરી જીવી છે ! ”

“ તેનાં બધરાં છાકરાંઆને પણ તમે બોળખતાંજ હસો ? ”

“ હાસ્તો ! તેઓ પણ મારે ત્યાં કેટલીક વાર આવી ગયાં છે, અને જ્યાં તેઓ હવાફેર મટિ મહિના-મહિના રહ્યાં પણ છે. ”

“ ત્યારે ખરી વાત ! ” ચમનદાસે ચોક્કસ કરી લીધું કે
 “ તેણી તદ્દન જૂઠી છે. ” આમ સમજી તે જરા ધીરે પડ્યો.

ચક્ર પદ મું.

કોહરો.

તડ ને ફડ વાતો વધી, પ્રગટ્યું પોઠળ પાપ;
 ચમનદાસના અંગમાં, વ્યાપ્યો ક્રોધ અમાપ !

છેલ્લે પાટલે !

ધનગવરીનાં જૂઠાણાંનાં જંગિ ધતિંગ એતાંજ ચમનદાસનાં
 આખા અંગમાં અગ્નિ પ્રકટી રહ્યો, અને તેની સાથેજ તે જખરા
 જુસ્સામાં એકદમ વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરીને બોલી ઉઠ્યો.
 “ હમણું સુધી તો હું તમને ધનગવરી ખેંચને નામેજ બોલા-
 વતો હતો, પણ હવે તો હું તું-તાંથીજ તારી સાથે વાત કરીશ,
 અને તારા માથામાં ટપલા મારીને તારી ટાલકી તોડી નાંખીશ !
 ઓ કમજત કુલટા ! અરે ! ઓ જૂઠી નારી ! તું બટાણી છે,
 પણ ભામટી બટાણી છે ! તું હુચ્ચી છે, ઠગારી છે, પાપી છે,
 અને દરેક દૂષણની ભરેલી દામીજ પણ છે ! તારા જેવી હરામ-
 ખોરને તો હોળીમાં છવતી ખાળી નાંખવી એછા છે ! પણ નહીં !
 તેમ કરવા જતાં હોળી માતા પણ નાહક અપવિત્ર થઇ જાય,
 અને પાપમાં હું પ્રાયશ્ચિતને પાત્ર થાઉં ! હવે તો મારા મનમાં
 એમજ થાય છે કે, જાણે તારાં દુકડા કરીને ક્રોધ કુતરાનાં મોં
 આગળ મૂકી દઉં ! પણ કુતરાં વળી એવા જ્ઞાનિ છે કે, તારા
 જેવાનાં અંગનાં માંસનું ભક્ષણ પણ નહીં કરે ! ત્યારે હવે તને

શ્રી નમૈદાજીમાં નાંખી આવું ? ના-ના ! તેમ કરવા જતાં શ્રી નમૈદાજી પણ અપવિત્ર થઇ જાય, અને તેમાં વસેલાં માછલાં તારૂં માંસ અગિકાર નહોતું કરે ! માટે એકજ રસ્તો તારે માટે છે, અને તે એજ કે, તારા અંગ પર ઘાંસલેટ રેડીને તને સજગાવી મૂકવી ! બીજી ન્યાય મારે તને શિક્ષા કરવાનો છેજ નહોતો ! પણ તેમ કરતાં પહેલાં તને ખુલ્લી રીતે તારૂં પાપ મારે સમજાવવું જોઇએ. હવે તને સ્પષ્ટ કહું છું કે, તે તારો યજમાન તો મુખધ પહોંચી પણ ગયો, કે જેની સાથે તું અમારી જોઠવણ કરનારી હતી. તેને સ્ટેશન સુધી વળાવવાને પણ હું ગમે હતો, અને તેણે મને તારાં કૃકર્મની તમામ વાત કરી છે ! અરે ! જો ! ખરજત ખાયડી ! વચમાં નાહક ચંદ્રમાળની બદલામી તેં કરાવી, અને તેના નામનો ટાગડો રચીને તેં અમને ખનાવવાનો ફજ ગમાવ્યો ! હવે સાચું જોલી દે કે, તેં આ બધું તરકટજી કયું હતું કે નહોં ? જો જરા પણ જોટું જોલી તો અજબડી તારા ટાંટિયા પકડીને આ પથરા સાથે અફાળી નાંખીશ, અને તને બનથી બેબન કરીશ ! જોલ, તેં તમામ તરકટજી કયું કે નહોં ? સાચું જોલી જ ! ”

“ ચમનદાસભાઈ ! જરા ઠંડા પડો ! આમ અકસ્માત કોપ ના કરો ! મારૂં તમે શાંતિથી સાંભળો ! સત્યજી કહીશ. ”

“ વધારે પંચાત મારે જોઈતી નથી. તેં મારે માટે તરકટ કયું છે, એ વાત તો ખરી કેની ? બસ ! હા કે નાનો જીવાળ ! ”

“ એ તો ખરી વાત. ” ધનજવરી ધુજતી જોલી “ મને માફ કરો ભાઈ ! ”

“ એ માફ ને માપ તો દાણા આપનારને ત્યાં ! મારી

પાસે માફજ નથી ! ” ચમનદાસે તેણીનો કાન પકડીને પૂછ્યું
 “ તે ચંદ્રમાણને નામે અમને બનાવવા તથા પ્રસાવવાની ખાલ
 રચેલી, એ વાત ખલ ખરી કેની ? ”

“ હા બાઈ ખરી ! ”

તરતજ ચમનદાસે પોતાના હાથમાં પથ્થર લઈને પૂછ્યું
 “ હવે તારાં આવાં અધર્મ કર્મ માટે આ પથ્થરથી તારે માથું
 ભાંગી નાંખું કે તને જીવતીજ સળગાવી મૂકું ? જોહ, તને મારે
 કેવી રીતની શિક્ષા કરવી ? ” તારી જૂલની મહોઠાણમાં અમે
 અમારો સાધુ ધર્મ તણને, અને અમારી સંત મંડળીને મૂકીને
 અત્યારે તો આવી આશ્રતમાં પકડયાંની ? જો ! કુલટા ! તેજ
 ખરું કે જોડું ? ”

“ ખરું બાઈ ! ”

“ અને હવે અમે અમારી તે સંત મંડળીથી વિયોગી થયાં
 અમને પ્રસાવ્યાં ! તેને માટે જોઅમદાર તુંજ કેની ? ”

“ હા બાઈ ! તે બદલ જે માંગો તે આપવાને તઇયાર છું ! ”

“ માંગવાનું જોટલુંજ કે, તારા ઘરમાં ઘાંસલેટના તેલનો
 ડબ્બો ભરેલો છે, તે તારા પર ઠાલવી દેવો, અને પછી દીવા-
 સળી ચેતાવીને તને જીવતીજ ખાળીને તારી ભસ્મ કરી નાંખવી ! ”

આ સાંભળી ધનગવરી અનહદ જહરાઈ, અને તેણીએ હવે
 તો થપળા તથા જસોદાની આજીજ પોતાની મુક્તિ માટે કરી,
 જે પરથી તેણી ખંનેએ ચમનદાસને હાથ જોડીને વિનંતિ કરી
 કે “ ખેર ! આપણાં ભાગ્યમાં હતું તે બન્યું, પણ એ બિચારીને
 તો હવે ક્ષમા કરો. ”

“ પણ આપણી શી દશા ? ” ચમનદાસે પૂછ્યું “ હવે આપણે તો આમથીએ રખડ્યાં અને, અને તેમથીએ રખડ્યાં, એમજ બન્યું છે ! ”

તરતજ ધનગવરી બોલી ઉઠી “ તમને ભવિષ્યમાં અજ વચનાં વાંધા આવે નહીં તેને માટે સો-બસો રૂપીઆ હું આપવાને તઇયાર છું ! ”

“ સો બસોમાં શું થાય ? ” ચમનદાસે ચોખ્ખું જણાવ્યું “ કમમાં કમ ખર્ચ હજાર આપ ! ”

“ એટલા બધા મારી પાસે નથી ભાઈ ! કૃપા કરીને આ વિધવાપર દયા કરો !

“ તો છેલ્લી વાત એજ કે, બે હજાર રૂપીઆ રોકડા આપ કે તે લઇને અમે વિદાયે થઇ જઇએ. ”

“ કપૂલ. ” ઠહીને ધનગવરીએ ઘરમાં જઇ પેટી બોલીને બે હજાર રૂપીઆ લાવીને ચમનદાસને ગણી આપ્યા. તે પછી ચમનદાસે, જસોદાએ તથા ચપળાએ પોતાનો પ્રથમનો સાધુતાનો વેશ પુનઃ ધારણ કરી, અને પોતાના તે વેશનાં વસ્ત્રો પહેરી લીધાં. વળી શુદ્ધસ્થાઈનાં કપડાં ત્યાંજ પટકીને તેઓ ત્રણે ત્યાંથી ધનગવરીના મોં પર “ ચૂ ” ઠહીને સત્વર વિદાયે થઇ ગયાં. તેઓ ત્યાંથી સ્ટેશન પર ગયાં, અને તેમની પાસે મુંબઇ ત્રાળા દોડે આપેલા તે તથા ધનગવરીની પાસે આકાલેલા તે, એમ રૂપીઆ તો ઢગલાખંધ હતા, એટલે તેમણે પાંચસા ખરચીને ત્યાંથી ડોહાઈની ટિકિટ કઢાવી, અને તે તરફ તેઓ રવાના થયાં. ધનગવરીએ અત્યંત પશ્ચાતાપ કરવા માંડ્યો, અને તેણી પોતાનાં મનમાંજ ન્યાય કરવા લાગી કે “ પાંચસા મેળવવા જતાં આર

ધરના પદસિ ગયા, દુઃખ વેઠ્યું, અપ્રસોસની આપ્રતો જોઈ, અને તેનો સાર એજ કે 'પૂરાનું પરિણામ ખૂંડ' ! 'આવ્યું.' "

ચક્ર ૬૦ મું.

દોહરો.

માત પિતા ચપળા તણાં, કરે અતિ કલ્પાંત;
સ્મરું હવે તે વાતનું; ચોકગનક સાક્ષાત.

માતા-પિતાનો પરિતાપ !

વહાલા વાંચનાર ! ચપળાનું ચરિત્ર તો ઘણું ચિતારું, પણ તેણી પીયેરમાંથી અકસ્માત નીકળ્યાં પછી તેણીનાં માતા-પિતાની શી સ્થિતિ થઈ ? તેઓએ શું કર્યું ?

ચપળા જ્યારથી ત્યાંથી નીકળી નહાલી, ત્યારથીજ તેઓ અનહદ શોક સંતાપમાં પડ્યાં, અને અનહદ શોધખોળ ચલાવી, પણ ચપળાનો પત્તો નહીં લાગ્યાંથી, અને આખરે તેઓ છેકજ નાઇલાજ થઈ જવાથી મમતદાસે, ચપળાના સસરાને એક પત્ર લખી પુછાવ્યું કે " ચપળા તમારે ત્યાં આવી છે ? "

તેણીનો સસરો પ્રગટલાલ તો પ્રથમથીજ મમતદાસ પર ગુસ્સે હતો, અને તેમાંથી તેમનો પત્રવહેવાર તદ્દનજ ખંધ થઈ ગયેલો, જેથી પ્રગટલાલે આ પ્રસંગે પણ મમતદાસના પત્રનો જીતર આપવાની દરકારજ કરી નહીં, તો પણ પ્રગટલાલે સુરતમાં પોતાના એક ઝાળખીતાના પત્રથી એટલું તો બાજ્યું કે "ચપળા નીકળી ગઈ છે-લાગી ગઈ છે-તેણીનો પત્તો મળતો નથી ! "

પોતાના પત્રનો જીતર નહીં મળવાથી મમતદાસને તે

જીવોજ શક ગયો કે “ અપણા મુખમાંજ છે, અને તેણીના સસરાએ તેણીને છુપાવી રાખી છે ! ” આવા વહેમથી દેરવાઇને તે મિજબામાં આવીને એકદમ મુખમાં જઈ પહોંચ્યો, અને ત્યાં પોતાના એક સગાને ત્યાં જોતથો. તેને તમામ વાત પ્રગટલાલે કહી સંભળાવ્યા પછી, તે સગાએ તેને એટલીજ સલાહ આપી કે “ બહે તમારી છોકરી પોતાને સાસરે હોય, તોપણ હવે તમારે તેણીને બોલાવીને પુનઃ તમારે ત્યાં લઈ જવામાં તમારી શોભા ગણાય નહીં. ”

“ પણ તેણીને મારી પરવાનગી વગર મારો બહેવાઈ ઘરમાં રાખનાર કોણ ? ”

“ નહીં-નહીં-નહીં ! ” તે સગાએ સ્પષ્ટ સંભળાવી દીધું “ તમારી વાત અન્યાયી છે, અને તમારે એ વાત વધારવી જાણેજ નહીં. પ્રગટલાલ ઘણો ડાહ્યો માણસ છે, અને તે અવિચારી કામ કરે, એ મને મનાયજ નહીં. ”

“ ઠીક ! તમે પણ તેનાજ પક્ષના છો ! ” કહેતાંજ મિજબા દેરવીને મમતદાસ પોતાનું પોટલું જોપાડીને ચાલતો થયો, જેની પણ દરકાર તે સગાએ મુદ્દલ કરીજ નહીં; અને તે પછી મમતદાસે એક વીંશીમાં જઈને સુકામ કાઢ્યો. પ્રથમ તો તે ખજારમાં ગયો, અને હલવો, પાંવા તથા કેટલુંક કૂટખરીદીને તેનું પોટલું પોતાની સાથે લઈ પ્રગટલાલની પાસે તે ગયો.

“ આવો બહેવાઈ, પધારો ! ” પ્રગટલાલે તેને એતાંજ આવકાર આપી દિવાનખાનામાં ખેસાડયાં પછી વિવેકથી પૂછ્યું “ કેમ શેઠ, ક્યારના પધાર્યો છો ? ”

“ આજેજ. ”

“ તપીઅત તો મગાહમાં છેની ? ”

“ હાલ. ”

“ કયાં ઉતર્યા છો ? ”

“ વીશીમાં. ”

“ વાહ ! એમ શા માટે કયું ? ” પ્રગટલાલે આમહ કરતાં જણાવ્યું. “ તમારે વીશીમાં શા માટે ઉતરવું બેઠ્યે ? આ ઘર તમારું નથી શું ? ”

“ તે ખરું છે, પણ શોભતું હોય તેમજ શોભે. હીકરીને ઘેર મારાથી કેમ ઉતરાય ? ”

“ અંહ ! તેમાં શું વાધો ? કઈ વીશીમાં ઉતર્યા છો તે જણાવો તો મારે માણસ મોકલીને ત્યાંથી આપનો સામાન મંગાવી લઉં. ”

“ હવે એ તો માફજ કરો. ” કહીને મમતદાસે પેલું પોટલું પ્રગટલાલ પાસે મૂકીને જણાવ્યું. “ આ ખાવાનું મારી અપજાને માટે લાવ્યો છું, માટે તેણીને જરા બોલાવોની કે હું તેણીને આપી દઉં. ”

પ્રગટલાલ આ સાંભળીને તાજુબી પામતાં બોલ્યો. “ અપજા અહીં છે કે તમારે ત્યાં ? તમને મેં કાગળો લખી તેણીને મોકલવાનું વારંવાર જણાવેલું, પણ તમે કયાં જણાવ્યું ? અને તેમ છતાં તમે તેણી અહીં હોય તેમ ડોળ દેખાડો છો, એ પણ ખાસી મગાહની વાત ! વાહરે શેઠલ વાહ ! ”

“ હવે આ બધો નાટક મૂકી દોની બેઠવાય ! મહેરબાની કરીને અપજાને બોલાવો કે મને ટાઢક વળે ! ” મમતદાસે ચોત્તાની આંખોમાં આંસુ લાવીને જણાવ્યું. “ મેં આપને એક

પત્ર પણ લખ્યો હતો, પણ તેનો જવાબો નહોતો ? ”

“ તમારો પત્ર મળ્યો હતો, પરંતુ તમારી છોકરી અહીં આવી હોય તો જવાબ લખું ની ! ”

“ હવે બસ માફ કરો ! બહુ થયું ! ” મમતદાસે હાથ જોડીને જણાવ્યું. “ નાહક મને શા માટે તરસાવો છો ? તમે મ્હોટા અને હું ન્હાનો ! હવે તો આપ રાજી કેની ? ”

“ પણ આ બધો તમને ખોટો વહેમ છે. તમારી છોકરી મારે ત્યાં છેજ નહીં ”

“ હું હિમ્મતથી કહું છું કે, તેણી તમારાજ ઘરમાં છે. ”

“ અને હું પણ હિમ્મતથી કહું છું કે, મારે ત્યાં તેણી છેજ નહીં. તમારે જોઈએ તો માફ આપું ઘર શોધી લો. ”

“ ઐમ ! તમે કસમપર કહો છો કે તમારે ત્યાં તેણી છેજ નહીં, અને અહીં આવી પણ નથી ? ”

“ મારા છોકરાનાં કસમ ખાઉં છું કે, તેણી અહીં નથીજ, અને પરણ્યાં પછી માફ ખારણું પણ તેણીએ જોયું નથી ! ”

“ અરરર ! ” કહેતાંજ મમતદાસ મુચ્છાંગત થઈ જમીન પર ઢળી પડ્યો.

ચક્ર ૬૧ મું.

દોહરો.

મમતદાસ પસ્તાય છે, મગટલાલનો યોધઃ
 બેવાઇ બે મસલત કરે, ખટપટ કરવા શોધ.

મમતદાસ માખી બની ગયો !

મમતદાસ મુચ્છાંગતમાંથી જાગૃતિમાં આવતાં જોઈએ.
 “મગટલાલ શેઠ ! મને તો ચોક્કસ મનાયું હતું કે, મારી
 છોકરી તમારે ત્યાંજ આવી છે, પણ જ્યારે તમે તમારા છોક-
 રાનાં કસમ ખાધાં, ત્યારે હવે મારો વહેમ દૂર થયો છે, અને
 હવે તો તમને પૂછવાનું એટલુંજ કે, તે છોકરીને મારે કયાં
 શોધવા જવું ?”

“પણ તેણી તમારે ઘેરથી તમને ક્યાં વિના ગઇ છે કે ?”

“હાજી.”

“તેણીને ગયાંને કેટલાક દિવસ થયા ?”

“લગભગ એક માસ.”

“અને ત્યાં સુધી તમે નિરાંતે બેસીજ રહ્યા, અને તેણીનો
 ખતો મેળવવાની કંઈ તજવીજ પણ કરી નહીં ?”

“મેં એમજ માની લીધું કે, તેણી તમારે ત્યાં આવી હશે,
 જ્યાં બીજી કંઈ તજવીજ નહીં કરતાં તમને મેં પત્ર લખ્યો,
 પણ તમે કશો ઉત્તર નહીં આપવાથી મને વળી વિશેષ મનાયું
 કે, તમારે ત્યાં તેણી છે, પરંતુ તમે ગુસ્સાને લીધે મને જુવાળ
 આપતાં નથી.”

“એવું નાપાયાદાર માની લેવું, એજ તમારી ભૂલ છે, અને એવી ભૂલ તમે પ્રથમથી કરતાં આવેલા હોવાથી અત્યારે તમને પસ્તાવાનો પ્રસંગ પણ આવ્યો છે. છોકરી વયમાં આવતાંજ તેણીને માસરે મોકલવી જોઈએ, અને મારી પોતાની છોકરી હોય તોયે હું તેમજ કરું. તમને મેં રીતસરના પત્નો લખ્યા, પણ તમે માન્યું નહીં, માટે હવે જૂઓ કે કેવું પરિણામ આવ્યું! આજના વખતમાં છોકરાંઓ વયમાં આવતાંજ કાળૂમાં રહી શકે નહીં, તેનો ખ્યાલ હવે તમને આવતો હશે! ખરું કે ખોટું?”

“ખ્યાલ તો એવો આવે છે કે, પૂરેપૂરો પસ્તાઉં છું. મારી તો શુદ્ધ-ભુદ્ધ ઉડી ગઈ છે, અને મને કંઈ સમજ પડતી નથી કે, મારે શું કરવું?” મમતદાસ રડી પડ્યો, અને બોલ્યો “ઓ! પ્રગટલાલ શેઠ! હવે આગલી પાછલી ઉઠેલીને મને ખાળો નહીં. પણ રસ્તો બતાવો! છોકરી ક્યાં ગઈ હશે, અને તેણીનો પત્નો કેવી રીતે મળી શકે?”

“મને લાગે છે કે, ન્યૂસપેપરોમાં જાહેર ખખર આપીને તેણીનો પત્નો લાવી આપનારને યોગ્ય ઇનામ આપવાનું છપાવે તો જરૂર ઇનામની લાલચે ગમે તે પણ પત્નો મેળવીજ આપશે.”

“હાય-હાય! તેમાં તો મારી આખર જાય, અને ન્યાત જાતમાં ફજેતીનાં ફેતરાં ઉડે!”

“પણ બીજી રસ્તો તમને હું શું બતાવું? જાહેર ખખર છપાવ્યા શિવાય અન્ય ઉપાયજ નથી! પણ તે તમારા મગજમાં ઉતરતું નથી તો માત્ર એકજ ઉપાય કે નસીબ પર વિશ્વાસ રાખીને બેસી રહો!”

“ખરા! તમે પણ ખરા!” મમતદાસે નિઃશ્વાસ નાખીને

જણાવ્યું. “ પ્રગટલાલ શેઠ ! આવી પંચાત કરવા કરતાં તો તમે માત્ર એકજ કામ કરો કે, જે પૈસાનું અક્ષીણ મંજાવીને મને ખવરાવી દો કે મારો નિઃશ્વ પતિ જાય, અને પછી દેખવાનું કે દાંડવાનું રહેજ નહીં ! આ દુઃખ નથી ખમાતું, અને આ તમારા શબ્દો નથી સંભળાતા ! બસ ! હવે જીવવુંજ નહામું છે, અને મરવું સાફ છે ! ” કહીને મમતદાસ તકીઆ પર માથું મૂકીને લંબાઇ ગયો.

અપળાની સાસુ જયાગવરી આ બધી વાતો ધરમાંથી સાંભળતી હતી. તેણી પણ આ રંગ જોઇને બહાર નીકળી આવી, અને પ્રગટલાલ પ્રત્યે બોલી “ તમે જે બિચારાને બોલીને બાળો નહીં. એને ધીરજ આપો. એમની છોકરી, અને આપણી વહુ, એટલે એમનું નાક કપાય તો આપણું પણ કપાય; માટે વિચાર કરીને રસ્તો કરો. ”

“ હા પિતાજી ! એમજ કરવું જોઇએ. ” અપળાનો પતિ મોતીલાલ, જે પણ દિવાનખાનામાંજ હતો, તે પણ બોલી ઉઠ્યો.

પ્રગટલાલે તેનો ઉત્તર નહીં આપતાં હાલ તરત મમતદાસને શાંત પાડી તેની આગતાસ્વાગતા કરી, અને શાંતિથી અન્ય ઇલાજ શોધવા માંડ્યો.

ચક્ર દર મું.

હાહરો.

શ્રવાન મોતીલાલને, આવ્યો છે મહા તોર;
સસરા સાથે વાતમાં, ગળકયું જળરં બેર !

જમાઈનો જુસ્સો !

પ્રગટલાલે દયાની દૃષ્ટિથી દોરવાઈને મમતદાસને અગર બે
કેટલીક ધીરજ તો આપી, તો પણ મમતદાસના મનને ચેન
પડ્યું નહીં. તેમ છતાં પ્રગટલાલના આગ્રહથી તેણે પોતાના
સરસામાન વીંછીમાંથી મંગાવી લીધો, અને પ્રગટલાલને ત્યાંજ
મુકામ ઠાપ્યો, એવી ઉમેદથી કે “પ્રગટલાલ હવે તો મારાં
દુઃખમાં ભાગ લેશે, અને મારી છોકરીને શોધવાની ગમે તેમ
પણ તબવીજ કરશે.” પરંતુ આ તેની ઉમેદ શાની પાર પડે ?
કેમકે પ્રગટલાલની મતિ પણ તે બાબતમાં મુઝાઈજ ગઈ, અને
તેથી તેની દયા મમતદાસ પ્રત્યે ગમે તેટલી દોરવાયાં છતાં પણ
પોતાના પુત્રનાજ સ્વાર્થની દરકાર તેણે રાખી, અને પોતાના
પુત્રને પાસેના રૂમમાં લઈ જઈને, તેમજ જયાગવરીને પણ પાસે
બેસાડીને પ્રગટલાલે પોતાના મનની વાત તેમની પાસે પ્રગટ
કરતાં કહ્યું કે “ભાઈ મોતીલાલ, મારો વિચાર તો હવે એટ-
લોજ થાય છે કે, તારે માટે બીજી કોઈ પણ કન્યાની તબવીજ
કરવી. કેમ, તારો શો વિચાર ?”

મોતીલાલે આ સાંભળીને કંઈ હતરજ આવ્યો નહીં, પરંતુ
જયાગવરી બોલી ઉઠી “આપણી ન્યાત વાળા તેમ કરવા દેશે ?”

“ન્યાત મેળવીને ન્યાત આગળ તમામ બિના સમજાવી

ન્યાતની પરવાનગી લઇયું. પછી કંઈ વાંધો છે કે ? ”

“ તે તો તમે જાણો ને તમારો દીકરો જાણે ! ”

“ ઠીક છે. ” પ્રગટલાલે વળી સ્વપુત્રને પૂછ્યું “ કેમ મોતીલાલ, તારી શી મરણ છે ? ”

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ મોતીલાલે કહ્યો આપતાં તે ત્યાંથી ઉઠી જાયો; કેમકે તેના મગજમાં તો વળી બુદ્ધિજન જુસ્સો ઝળકી નીકળ્યો, કે જે વાંચનારને દ્રઢ વખતમાંજ વિદિત થશે.

મોતીલાલનાં ઉઠી જવાથી પ્રગટલાલ અને જયાગવરી પણ મૌન્ય થઇ ગયાં, અને તેઓ પણ કંડા થઇને ત્યાંથી ઉઠી ગયાં.

હવે મોતીલાલે શું કયું ? તેના મનમાં એમજ આવ્યું કે “ મારા પિતાજીની તો ખુદ્દિજન ખગડી ગઇ છે ! જે સ્ત્રી સાથે મારાં લગ્ન થયાં તેણીની દરકાર નહોં કરતાં ખીજની સાથે હું સંસાર માંડું તો મારી કેળવણીને પણ કલંકજ લાગે ! તેણીનો પત્તો મેળવવાનો ધર્મ જમ તેણીના પિતાનો છે, તેમજ મારો પણ છે. મારા સસરા જિજ્ઞાસા તેણીને માટે તરફડે છે, માટે તેમની સાલ્યતામાં મારે રહી મારે તો મારે ધર્મ જળવવોજ જોઈએ. અગર જો મારા સસરાનો મુખ્ય અને મ્હોટો દોષ તો છેજ, અને તેનું પ્રજા તે ભોગવે છે, પરંતુ મારી પત્નિનો શો દોષ ? માત્ર તેણીનો દોષ એટલોજ કે તેણી માતા-પિતાની આરાધના વિના અઠસ્માત ઘરનો ત્યાગ કરી ગઇ ! આ દોષ તેણીએ કયા કારણે કર્યો હશે ? આ પ્રશ્નનો ખુલાસો પણ થવો જોઈએ, અને તે ખુલાસો તેણી મળે તોજ તેણીના સ્વમૂળે થઇ શકે, માટે પ્રથમ તેણીનો પત્તો મેળવવો જોઈએ, એજ મારો ધર્મ છે, અને તે હું જળવીશ ત્યારેજ જ પીશ. ” આ પ્રમાણે નિર્ણય

કરીને તેણે પોતાનાં માતા-પિતાથી ગુપ્તપણે મમતદાસને મળવાની તક લીધી, અને તેને તેણે પૂછ્યું “ તમારી પુત્રિ એકલીજ ગઇ છે કે કોઈની સાથે ગઇ છે ? તમે તે બાબતમાં કોઈના પર શક રાખો છો ખરા ? ”

“ જરા પણ નહીં. વળી તેણી એકલી ગઇ છે કે કેમ, તે માટે પણ હું કંઈજ ધારી શકતો નથી. ”

“ તેણી કંઈ તરફ ગઇ હશે, તે તમે ધારી શકો છો ? ”

“ મુદલજ નહીં. અકસ્માતજ તેણી ગઇ છે, અને તેણી જશે, એવા વહેમ પણ મને કશો આવ્યો નહોતો. ”

“ વારં, ઠીક છે. ” મોતીલાલ જુસ્સામાં બોલ્યો “હું પણ એની શોધમાં રહીશ, અને ગમે ત્યાં રખડી રઝળીને પણ એના ખતો મેળતીશ ત્યારેજ જ પીશ. તમે ધીરજ રાખજો. ”

“ ત્યારે તો તમારી મ્હોટી મહેરબાની ! મારા દોષ તરફ દરગુજર કરીને પણ મારાપર ઉપકાર કરજો. તમે મારા પુત્ર સમાન છો. ”

“ હું ખીજું કશું વિચારતોજ નથી, પણ મારો ધમ અબજવવાનોજ વિચાર ધરાઈ હું. તમારે સુરત જ્યારે જવું હોય ત્યારે બેલાશક જજો. તમારી પુત્રિની ફીકર હવે મારે માથે વળગી ચૂકી એમ માની લેશો. ”

“ મારે અહીં રહેવાનું કંઈ કારણ નથી, અને હું તો આજેજ જઈશ; પરંતુ તમે અને ક્યારે મળશો ? ”

“ મળીશ-ગમે ત્યારે પણ મળીશ. ” કહીને મોતીલાલ તેની પાસેથી ઉઠી ગયો.

મમતદાસ પણ તેજ રાત્રે ફાસ્ટ પેસેન્જર ટ્રેનમાં પુનઃ સુરત તરફ રવાના થઇ ગયા.

ચક્ર ૬૩ મું.

કોહરો.

વેરાગિના વેશમાં, નિકળ્યો મોતીલાલ,
ઘર છોડી ચાલ્યો ગયો, ત્યાગી સૌ જાનળ !

પતિન ખાજળ પતિ !

મજબૂનો કંઠક મોતીલાલ પોતાના પિતા પ્રત્યે નાખુશ નજરે
નિહાળવા લાગ્યો, અને માતાની સાથે પણ તેણે વિશેષ વાત
કરવાનું મૂકી દીધું, તેમજ તે ઉદાસિમાં રહેવા લાગ્યો. પોતાની
પતિનો પત્નો મેળવવાને પ્રયત્નો કરવા માટે તેનું ચિત્ત અકડોળે
અટક્યું ! રાત્રે કે દિવસે તેને એન પડે નહીં ! રાત્રે તે પોતાના
શયનાસ્થને સૂતાં સૂતાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ હવે તેણીને
શોધવી ક્યાં ? ઇતિહાસો અને નાટકોમાંથી એવું મેં જાણ્યું છે
કે, પવિત્ર પ્રેમનાં પ્રતાપે પરસ્પરનો પત્નો પરમાત્મા ગમે ત્યાં,
અને ગમે તે પ્રકારે મેળવીજ આપે છે. આ નિયમને આપ્તારે
હું પણ જો પવિત્ર પ્રેમની શક્તિથી તેનું શોધન કરીશ તો તેણી
નો પત્નો પરમાત્મા મેળવીજ આપશે. જો મન શુદ્ધ હોય છે તો
મનવાંચિત મેવા મળી શકે છે, અને તેવી શુદ્ધતાને શ્રી હરિની
સાક્ષતા પણ મળી શકે છે. ” આમ નિર્ણય કરીને તે વળી
વિચારવા લાગ્યો કે “ હવે મારે પણ આ ઘર ત્યાગી તેણીને
માટે જહાર નિકળવું જોઈએ, અને તેમ કરવાની પરવાનગી મારા
માતા-પિતા તો કદી પણ આપેજ નહીં, માટે તેમને એતાબદ
વિનાજ અહીંથી અલિત થઈ જવું જોઈએ; પરંતુ તેમ કરતાં
મારાથી મારાં માતા-પિતાની એક પણ વસ્તુ મારી સાથે લેવાય

નહીં, કેમકે તેઓની માલિકાની કોઇ પણ વસ્તુ તેમની આજ્ઞા વિના મારે લેવી, એ અધિકાર મને નથી. આને માટે મારી સાથે જે લેવું તે અન્ય પ્રકારે મારા હક્કનુંજ લેવું, અને તેની તજનીજ પ્રથમ તો મારે કરવી જોઇએ. ” આમ મનન કરતાં પોતાના હક્કનોજ નિયમ સાચવવાનું નિર્માણ કરી તે રાત્રે તો તેણે શાંતિજ શુદ્ધ કરી. બાદ પીળે દિવસે પ્રભાતમાં પરવારીને તે ભૂલેશ્વર આગળ જઈ એક દુકાન આગળ સહજ વિચાર કરતો હોયો રહ્યો. એટલામાંજ એક વેપારી ત્યાંથી જતો હતો, અને તે મોતીલાલનો ઝોળખીતો પણ હતો. તેણે મોતીલાલને કહ્યું “આજ તારું કામ છે. મારે આજ ને આજ એક હસ્તાવેજની નકલ કરવાની છે, કેમકે તે હસ્તાવેજ આજ બાર વાગતાંમાં કોર્ટમાં દાખલ કરવાનો છે તો તેની નકલ તે પહેલાં કરી નાંખવી જોઇએ. તું તે કરી આપશે ? તે કાંઈ ઘણી લાંબી નથી, પણ આડેક પાનાની છે. ”

“ ભલે. કરી આપીશ. ”

“ તો ચાલ મારી સાથે હમણાંજ. ” કહીને તે વેપારી તેને પોતાની સાથે પોતાને મકાને લઇ ગયો, અને તે હસ્તાવેજ તેના હાથમાં આપ્યો.

મોતીલાલે તે તમામ ઉપલેક જોઇને પૂછ્યું “ અહીંજ જેમું કે મારે મકાને જઈને નકલ કરી લાવું ? ”

“ આ હસ્તાવેજ બહાર તો અપાયજ નહીં. ”

“ તો લાવો કાગળ, ખડીઓ ને હોલર. અહીં બેસીને કરીશ. ”

તે વેપારીએ તેને તે સાધન આપ્યાં, અને એક ટેબલ પર

એસીને મોતીલાલે નકલ લખવા માંડી. આશરે ચોણા બે ઠલાકમાં તે પૂર્ણ કરીને તે વેપારીના હાથમાં આપી, જ્યાં વેપારી પણ ખુશી થઈ ગયો, અને તરતજ પોતાના ખીસામાંથી રૂપિયા પાંચ રોકડા કહાડીને તેણે મોતીલાલને આપી દીધા, જ્યાં મોતીલાલ પણ ખુશી થઈ ગયો, અને ત્યાંથી તે પરભાર્યો બજારમાં પહોંચ્યો. બજારમાંથી તેણે એક ન્હાની લોટી, એક જાડું ધોતિયું અને રમણ (લંગોટી માટે) કીધાં, તે સર્વ સહિત તે સ્વચ્છે ગયો, પરંતુ તેણે તે દિવસે અન્ય પણ ખાદ્ય નહીં. તે ખાખતનું કારણ માતા-પિતાએ પૂછતાં તેના ઉત્તરમાં તેણે એટલું જ કહ્યું કે “ આજ ચોક્કસ ધર્મના નિયમને ખાતર મારે ઉપવાસ છે. ” આમ કહી માતા-પિતાને સમજાવ્યાં.

રાત્રિ થઈ. રાત્રિના સુમારે અગિયાર વાગ્યાં. તરતજ મોતીલાલે પોતાના તમામ અંગનાં વસ્ત્રો કહાડી નાંખી પેલા રમણની લંગોટી વાળીને અંગનું આચ્છાદન કર્યું, ગળામાં પેહું જાડું ધોતિયું લટકવું નાખ્યું, અને હાથમાં લોટી લઈને પોતાના આ વખતનો દેખાવ તેણે પોતાના રૂમમાં ટાંગેલી આર-સીમાં જોતાંજ તે હસીને પોતાના મનમાંજ કહેવા લાગ્યો “વાહ ! હવે વનવાસિ-દેશવટાનો વેશ ખરાબર થયો ! ” આમ એક રીતે મગ્નતા માની તેજ રૂમમાં શ્રી ઠાકોરજીની એક છબિ હતી તેને નમન કરી મધ્ય રાત્રિએ તે પોતાના મઠાનમાંથી ગ્રૂપચૂપ પસાર થઈ ગયો !

ચક્ર ૬૪ મું.

હાહરો.

મુખધથી નિકળ્યાં પછી, નાશીકમાં છે વાસ;

ગંગા તટપરં ખેસતાં, વધ્યો પૂર્ણ હુક્લાસ.

નાશીકમાં નમુનો !

સ્વશુદ્ધથી નીકળી મોતીલાલ ખોરીખંદરના સ્ટેશનેથી નાશીક જવાની ટ્રેનમાં ખેઠો, અને નાશીક ગયાં પછી ગંગાજીના કિનારા પર એક પગપર પગ ચઢાવીને જપ તપ કરતો હોય તેવા રૂપમાં તે શાંતપણે ખેઠો તો ખરો, પરંતુ તે સ્થાન તેને સૂગમ સમજાયું નહોતું, અને તેથી તે ત્યાંથી ઉઠીને એક હયા ભાગપર આવેલા એક દેહેરાને અડેલીને ખેઠો. ત્યાં ખેસતાંજ તેણે વિચાર કીધો કે “ જપ-તપ કરવા માટે પ્રારંભમાં મારે એકનીશ દિવસના ઉપવાસ કરવા વિશેષ યોગ્ય છે. જમ્મનામાં સંખ્યાર્ણધ જમ્મના મહિના-ખખે મહિનાના ઉપવાસ કરી શકે છે તો એકનીશ દિવસના ઉપવાસ કરવામાં કંઈ ગભરાવાનું નથી. તપ કરવાને આ પછુ એક હિતમ નિયમ છે. ” આમ કરીને તેણે તેજ દિવસથી તે પ્રમાણે ઉપવાસનું વૃત્ત આરંભ્યું, અને તે પછુ વળી એવી સંખ્યાધથી કે, દિવસમાં માત્ર એક વાર શ્રી ગંગાજીનું પવિત્ર જળ પીવું, અને તે શિવાય કોઈ પછુ વસ્તુનો આહાર કરવોજ નહોતો ! આ વૃત્ત તેણે ખરાખર પાળવા માંડ્યું. વળી રાત્રે પછુ આડા નહોતો પડતો પલાંઠીબેર એકજ સ્થિતિમાં તે ખેસી રહેતો, અને સ્વભાવિકપણે જો કે તેને નિદ્રા તો આવતીજ, તોપણ ખેઠાં ખેઠાંજ તે નિદ્રા પછુ પામતો, પરંતુ તે અદ્ય-સ્વદ્ય ! વિશેષ

તો નહીંજ. આ તેનું યુદ્ધ તપ, તેજ દહેરામાં રહેતો એક સાધુ. ખરાખર ધ્યાનથી જ્યાં કરતો હોવાથી તેને પણ તે તપસ્વિ માટે મણી નવાઈ લાગી, અને તેણે તેને કેટલાક પ્રશ્નો પણ પૂછ્યા, પરંતુ તેના ઉત્તર તેણે આપ્યાજ નહીં, જે પરથી તે સાધુએ એમ ધાર્યું કે “ તપ કરનાર તરીકે તે મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતો નથી, અને તેણે મૈત્ર્ય વૃત્ત કદાચ લીધું હોય. ” આમ ધારીને તે સાધુએ પણ તેને વિશેષ પૂછવાનું છોડી દીધું, તોપણ તે યુવાન તપસ્વિની રીતિથી વિસ્મય પામવાની સાથે તે સાધુને તેના પર અનહદ ધાર્મિક ભાવ ખેઠો, અને તેણે તો પછી તે તપસ્વિની સ્તુતિ કિનારા પર ચરચાવી, જે પરથી અનેક સંતો, વેરાગિઓ, બ્રાહ્મણો અને યાત્રાળુઓ પણ તે તપસ્વિનાં દર્શનની ઇચ્છાથી તેની સન્મુખ જવા-આવવા લાગ્યાં, જેથી તે તપસ્વિ ત્યાં આગળ એક ધાર્મિક નમુના તરીકે પંકાઈ તેની પ્રયાતિ જ્યાં ને ત્યાં પ્રસરી રહી । આ નમુનાની ખખર નાશીકના એક હેખકે જાહેર પત્રોમાં મોકલી આપી, અને અચ્છી તરેહથી મરી મસાલા લલચાવેલું અકચકિત લખાણ કરેલું હોવાથી પત્રકારોએ પણ તે ખખર નવાઈના નમુના તરીકે, મ્હોટા મ્હોટા ટાઇપોનાં મથાળાં નીચે પોતાનાં પત્રોમાં પ્રગટ કરી, જે ઉપરથી મુંબઇનાં કેટલાંક અસ્તિકો પણ તે તપસ્વિ નમુનાનાં દર્શનાર્થ નાશીકમાં ઉતરી પડ્યાં, જેઓમાં મોતીલાલનાં કેટલાંક ઓળખીતાંઓ પણ આવેલાં. તેઓ તો મોતીલાલને ઓળખતાંજ અચ્છો પામ્યાં, અને મોતીલાલ પોતાને ઘેર ક્યાં વિના ચાલ્યો આવ્યાની વાત તેઓ જાણતાં હોવાથી, અને તેનાં માતા-પિતા તેને માટે સોંધ અલાવતાં હોવાથી, તેઓએ મોતીલાલની ખાતરી તેનાં માતા-

પિતાને આપવાની ધારણા રાખી.

મોતીલાલને ઘેર મુખ્યમાં તેનાં માતા-પિતાએ મોતાનો પુત્ર ગુમ થવાથી ભારે વલોપાત કરવા માંડ્યો, અને તેમણે તેની શોધ ચલાવવાને કંઈજ આકી રાખી નહીં ! આખરે તેમણે તે ખબર ત્યાંનાં વર્તમાન પત્રોમાં પણ જાહેર ખબરના આકારમાં છપાવી, અને મોતીલાલનો પાકો પત્તો મેળવી આપવાને માટે રૂ. ૫૦૧ નું ઇનામ પણ જાહેર કીધું હતું. તેટલામાં તો નાશકમાં આવી ગયલાંઓમાંથી કેટલાકાએ, મોતીલાલના પિતા પ્રગટલાલને મોતીલાલની નાશીકમાંની સ્થિતિની ખાતમી આપ્યાથી પ્રગટલાલ તાબડતોળ નાશીક જવાને મુખ્યથી નીકળી પડ્યો.

પણ મોતીલાલનો પત્તો ક્યાંથી મળે ? કેમકે મુખ્યના અનેક જાળખીતાઓએ જમ મોતીલાલને જોયા હતો, તેમજ મોતીલાલે પણ તેઓને ખરાખર જોયાંજ હતાં, અને તેથી મોતીલાલ રાત્રે ને રાત્રે ત્યાંથી નીકળીને રેલવે સ્ટેશનપર ગયો, અને તે વગર ટિકેટ જ ટ્રેનમાં ચઢી બેઠો ! તે ટ્રેન લાયખલા આવતાં ત્યાં તે ઉતરી પડ્યો, અને ત્યાંથી વડોદરા રેલવેની લાઈનપર જઈ તે રેલવેના એક સ્ટેશનથી ટ્રેનમાં બેસી ચાંદોદ તરફ જવાનો તેણે નિશ્ચય કીધો—જે કે માર્ગમાં પણ તેણે કેટલાંક સ્ટેશનો પર ઉતરી કેટલાંક ગામોમાં થોડો-થોડો સમય મુકામ કીધો હતો, અને તેથી લગભગ એક માસ ખાદ તે ચાંદોદ પહોંચ્યો હતો.

પ્રગટલાલ મુખ્યથી બનતી ત્વરાએ નાશીક ગયાં પછી, અને ત્યાં તજજીજ કર્યાં પછી ત્યાંથી તેને એવી ખબર મળી

કે “ તમે કહો છો તેવો એક યુવાન અહીં આવી તપ કરવા
 એમો તો હતો, પણ તે ગદ રાતનાજ અહીંથી કંઈ ચાલ્યો ગયો
 છે. તે ક્યાં ગયો છે, તેની તો અમને કંઈજ ખાતરી તે આપી
 ગયો નથી. ” આવા સમાચાર સાંભળતાંજ મગટલાલના પગ
 ગગળી ગયો, અને તેણે સ્વપુત્રની આશા હાલ તરત તો છોડીજ
 દીધી, અને જીવને ગમે તેમ ટટાર રાખી પુનઃ મુખ્ય ગયો. ત્યાં
 તેણે સ્વપત્નિ જગાગવરીને નાસિપાસિની તથા ચોતાના વહેમની
 વાત કરતાંજ તેણી પણ અનહદ રૂદન કરતી રહી !

અક ૬૫ મું.

હોહરો.

મોતીલાલ ચાંદોદમાં, ચકિત પામ્યો છેક;
 તો પણ વાત મળી અહીં, મહા મુદ્દાની એક.

મુદ્દાનો માર્ગ મળ્યો.

અપળા, જસોદા અને ચમનદાસ ચાંદોદથી નીકળી ગયાં
 પછી ચાંદોદની પેલી ખત્રિસી-ખત્રિસી ગોરાણી ધનગવરી તો
 કંડી ગારજ ખની ગઈ હતી, અને તેણી માત્ર ઘાટપર જોઠવાઈને,
 યાત્રાળુઓ વગેરે, જેઓ ત્યાં સ્નાન કરવા આવતાં તેઓ પાસે
 લિશા માંગીને પોતાના પતિના મૂળ આસનને સાચવી રાખતી હતી.

મોતીલાલ પણ ગમેગામ ફરતો ફરતો ચાંદોદમાં આવી
 ચાલ્યો, અને ઘાટ ઉપર જઈ સ્નાન કરી, ધનગવરીની પાસેની
 ખાલી જગાપરજ જોઠવાઈ ગયો.

“ મહારાજ તમે ક્યાંથી આવો છો ? ” ધનગવરીએ પૂછ્યું.

“ તમે એકલાજ છો કે તમારી સાથે બીજી મંડળી પણ છે ? ”

“ હું એકલાજ છું, અને તીર્થ કરવા આવ્યા છું ખાધ. ”

“ ઘણી ખુશીની વાત, પણ તમારી પાસે બીજી કશો સરસામાન નથી બાઈ ? ”

“ ના ખાઈ, સાધુને બીજા સરસામાનની શી જરૂર હોય ? ”

“ ત્યારે તાપ અને ટાઢમાં પણ આમજ રહો છો ? ”

“ સાધુને તો તાપ, તડકો અને વરસાદ, સર્વે રતુ સરખીજ હોય. ”

“ અને ખાવાનું કેમ ? રાંધવાને એક વાસણુ તો છે નહીં ? ”

“ હું રસોઈ બનાવતો નથી. ”

“ ત્યારે શું પ્રજપ્રજાદિ ખાઈનેજ રહો છો કે કોઈ બે જમાડે તો જમો ? ”

“ કોઈ જમાડે તો જમું, પણ મારે ખાધાને માટે તો કોઈ ખાસ નિયમજ નથી. ચપટી લોટ, દાળ, ચોખા કે જે પણ અનાજ હોય તે પણ ફાકી લઉં. ”

“ તે તો પેટમાં દુખે મહારાજ ! કાચું અન્ન કદી પણ મનુષ્યને પચેજ નહીં. ”

“ સાધુને સર્વ પચે. ”

“ શું કશું મહારાજ ! ” ધનગવરી જુદા લાવીને બોલી “ તમને હમણાં મારે ત્યાં જમવાને લઈ ” બહુ, પણ તમારી એક સંત મંડળીનાં ત્રણ માણસો મારે ત્યાં આવ્યા પછી હું ખસતાં છતાં. ”

“ તે કેવી રીતે ? ”

“ એવું બન્યું કે— ” ધનગવરીએ પેલી ચપળા, જસોદા અને

અમનદાસને લગતી તમામ કથા કહી સંભળાવી.

મોતીલાલે તે તમામ વાત બરાબર ક્યાનથી સાંભળી લીધી, અને પછી તે ત્રણેનાં નામ પણ બહુ લીધાં, તેમજ તેઓ ક્યાંથી આવેલાં વગેરે તમામ વિગત પૂરેપૂરી પૂછી લીધી. તેમાં અપળાની બાબતમાં પણ જે કંઈ વિગત બહુમાં આવી હતી, તે તમામ તેણીએ મોતીલાલને કહી સંભળાવી, અને પછી તો મોતીલાલ ચોકચો ! તે સમજી ગયો ! અપળા પોતાનીજ પત્નિ, એમ તેણે ચોક્કસ વાતો પરથી માની લીધું, અને છેવટે ધનગવરી પ્રત્યે તેણે પૂછ્યું “ તે ત્રણે અહીંથી કંઈ બાબતો ગયાં છે, તે તમે બહુ છો ? ”

“ મને કંઈ તેની ખબર નથી. તમારે બહુવાની કંઈ ખાસ જરૂર છે કે શું ? ”

“ ના. હું તો સહજ પૂછું છું. ” કહીને મોતીલાલે તે વાતની વિશેષ ચોળાચોળ કરી નહીં, અને તેણે પોતાના મનમાં એટલુંજ માની લીધું કે “ મુદાનો માર્ગ મળ્યો ! ” આમ માની તેને પોતાની ધારેલી ધરજ પાર પાડવાને માટે આશા આવી, અને પછી તેણે ધનગવરી પ્રત્યે બહુવિધ “ તમારી વાત સાંભળીને હું દિલગીર થયો છું કે, જમને તમે આધાર આપ્યો, તેમણેજ તમને સંતાપ કરાવ્યો ! પણ એ વાત તમારે મનમાં લાવવી નહીં. દુનીઆમાં સર્વ માણસો કંઈ સરખાં હોતાં નથી. હોય, એમજ ચાલે ! દુનીઆનો રંગજ એવો છે ! ”

“ ત્યારે અત્યારે તમે મારે ત્યાં જમવા પધારશો ? તમે જેવા સાધુને ભોજન કરાવવામાં મને પૂન્ય છે. ”

“ પણ મારે ઉપવાસ છે, માટે મારૂં કરશે બાધ ! ”

“ ઉપવાસનું નામ હીધું ત્યારે તો હું લાચાર છું. ” કહીને ધનગવરી ત્યાંથી પોતાનું આટોપીને મકાને ચાલી ગઈ.

મોતીલાલ સાર્યંકાળ થયા પછી શાંતિથી પોતાના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ તે ત્રણે જણાંમાં એક મારી સ્ત્રી ચપળાજ છે, એમાં તો કંઈજ શક હવે રહ્યો નથી; કેમ કે આ બાઈએ બરાબર મુદાની વાત મારી પાસે કહી છે. તેણી હવે ક્યાં ગયાં હશે તેજ માત્ર શોધવાનું રહ્યું. મારી ચપળા કોઈ પણ સાધુ મંડળીમાં જોડાઈને ગમે ત્યાં ભટકે છે, એટલું તો ચોક્કસ સમજાઈ આવે છે, માટે હવે મારે એવાં સ્થળોમાં ફરવું જોઈએ, કે જ્યાં સાધુઓનાં મંડળોનાં આશ્રમો હોય. તેની રીતે પ્રરતા કોઈ પણ મંડળમાંથી મારી ચપળાનો પત્તો મળી આવશે, એમ મને લાગે છે. જોઈ હું. વળી ધધર છે. મુદાનો માર્ગ મળ્યો તો વળી ધીમે ધીમે ચપળા પણ મળશેજ. ” આમ વિચાર કરીને તે ત્યાંથી સત્વર ઉઠ્યો, અને પગ રસ્તેજ એક સીધી સડક પર જતાં તેણે ત્યાં કેટલીક પૂછપરછ કરવાથી તેને જાણાયું કે “ આ રસ્તેથી ડભોઈ તરફ જવાશે. ” તેજ ગાયકવાડી ગામમાં જવાનું તેણે પણ પસંદ કીધું, અને રાતોરાત ચાલતો છેક પ્રભાત થતાંજ તે ડભોઈના દરવાજામાં દાખલ થયો, અને ત્યાં જઈને એક ધર્મશાળામાં તેણે જોઈક સીધી, કે જે ધર્મશાળા ત્યાંના તળાવ ઉપર સાધારણ રીતે બાંધેલી હતી, અને તેમાં આધુ-વેરાગિઓ પણ લગભગ પંદર-વીસ જણાં હતાં.

ચર્ચા ૬૬ મું.

હાહરો.

અંતર એક બીજાં તણો, થોડો થોડો થાય;

તોપણ આશાવંતની, આશા પાછળ ધાય !

અદૃષ્ટ અંતરની અથડામણ !

ભગ્યદાસની ટોળી ચંદોદયી નીકળીને ડોહાઈ તરફ સંચરી, અને તેણે પણ ડોહાઈના તળાવ પરની ધર્મશાળામાંજ મુકામ ઠાપ્યો હતો. તે ટોળી ત્યાં માત્ર ચોવીશ કલાકજ રહી, અને ત્યાંથી તે વળી વડોદરા તરફ સંચરી. તે બાદ ચમનદાસ, જસોદા અને ચપળાની ત્રિપુટી પણ ચાંદોદમાંથી નીકળીને રેલવે રસ્તે ડોહાઈ ગઈ, અને તેણે પણ ઉપલેજ સ્થળે મુકામ ઠાપ્યો. તે ત્રણેને ત્યાં ખખર કહાડતાં એવી ખાતમી મળી કે “ભગ્યદાસની મંડળી વડોદરા તરફ આઠેક કલાકપરજ ગઈ છે.” અર્થાત માત્ર આઠ કલાકનોજ અંતર પડ્યો, તોપણ “વડોદરામાં તે ટોળી મળી આવશે” એવી આશાએ તેઓ ત્રણે પણ ત્વરાથી વડોદરા તરફ રવાના થઈ ગયાં. રસ્તામાં તેઓ ત્રણે જણાં અનેક અટકળો ખાંધવા લાગ્યાં, તોપણ તેમાં તકરાર કે તૂટી ચારની વૃત્તિ નહીં રાખતાં તેઓ પોતાનાં ત્રણેનું એકય આખર સુધી સાચવી રાખવાનું પરસ્પર વચનાવચની થયાં.

હવે નાદાન ચપળાએ વળી નમન્તાઈથી જસોદાને એટલુંજ કહ્યું કે “બહેન ! તમને હું મારા મ્હોટી બહેન બરાબરજ માનું છું. માટે તમે મારા માતાને સ્થાનેજ ગણાવ; કેમકે માતાની ગેરહાજરીમાં મ્હોટી બહેન પણ માતાનેજ પદે પૂંજય છે, અને હું પણ તમને

મારા માનવંત માતૃશ્રી તરીકેજ પૂજીશ. વળી હવે તમે પ્રત્યે મારી એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, મને તમે તમારી પુત્રી તરીકે માનીને મારી સંભાળ રાખશો. હું તમારી આજ્ઞાને આધિન રહેવાને ખંધાયેલી છું, અને તમે મારું શ્રેય તથા રક્ષણ કરવાને પણ ખંધાયેલા છો. કેમ, ખરું કેની બહેન ? ”

“ એક વાર નહીં પણ સાત વાર. ” જસોદાએ જણાવ્યું.

અમનદાસ પણ અંતઃકરણની પવિત્રતાથી બોલી ઉઠ્યો “ બેટા ! તું જરા પણ ડરતી નહીં. તને અમે ખંને છાતી સાથેજ રાખીશું, અને હવે વડોદરામાં ગયાં પછી આપણા ગુરૂશ્રી ભવ્યદાસનાં દર્શન થાય તો પછી આપણે ત્રણે આપણી તેજ અસલ મંડળીમાં તત્કાળ જોડાઈ જઈ ઈશ્વર કૃપાથી ભજન ભક્તિમાં આપણી જીંદગી આનંદમાંજ નિર્ગમન કરીશું. ”

“ પણ આપણા ગુરૂશ્રી આપણને પુનઃ પોતાની સાથે રાખવામાં વાંધો તો નહીં લેશે ? ”

“ વાંધો પણ કદાચ લેશે, તો પણ આપણે તેમને ગમે તે આજીજ કરીને પણ સમજાવીશું તો તેઓ કંઈ એવા નિર્દય તો નથીજ કે, આપણને એકદમજ તરછોડી કહાડશે. તેઓ અતિ દયાળુ દિલના, મ્હોટા મનના, અને મહાન દેવ મૂર્તિ જેવા છે. એટલું છે કે, તેમના સમક્ષ આપણી ભૂલને માટે ક્ષમા તો માંગતીજ જોઈશે, કે જમ કરવાનો આપણો ધર્મજ છે. ”

“ તેમાં શો વાંધો છે ? આપણે ભૂલ કરી છે, એ તો ખરુંજ છે, અને ભૂલને માટે તેમની ક્ષમા માંગવી, એ તો એક ન્યાય છે. ” ચપળાએ ભવ્યદાસની ભવિષ્ય વાણીનું સ્મરણ કરતાં જણાવ્યું “ તે ગુરૂશ્રી તો આપણી વાતો શ્રવણ કરતાંજ સ્પષ્ટ

કહ્યું હતું કે ‘ મને તો આ બાબતમાં કંઈ અજાણ વિચિત્રતાજ મનાય છે, અને શ્રી ચંદ્રમાળ પ્રત્યક્ષ પધારે, એ પણ આ જમાનામાં તો માની શકાય તેમ નથી, માટે આ રંગમાંથી તમે સર્વ અવિવ્યમાં પસ્તાશો, એવો મને ભય દેખાય છે, અને આટલીજ સલાહ અવિવ્ય વાણી રૂપે હું પ્રગટ કરું છું. પછી તો જમ તમારી મરજી !’ આ તેઓશ્રીનાં વચનો મારા મગજમાં ઠોતરાઈ રહ્યાં છે, અને તેજ પ્રમાણે બન્યું છે. ”

“ તેઓના જવા પવિત્ર મહા પુરૂષનાં વચન પ્રજેજ પ્રજે !” કહીને ચમનદાસે તે વાત પર વિશેષ વિવેચન કરવું બંધન રાખ્યું; કેમકે તેઓ વડોદરાની નઝદીકમાંજ હવે પહોંચ્યા.

વડોદરામાં તેઓ પ્રવેશ્યાં, અને ધર્મશાળામાં જઈ ત્યાં પાણીના નળ તૈયાર હોવાથી તેમણે લોટો કહાડીને પાણી પીધું, અને પછી જરાક વિરામમાં નિરાંત વાળીને ત્યાંજ બેઠાં.

ચક્ર ૬૭ મું.

દોહરો.

ભવ્યદાસ સાથે મળ્યાં, ત્રિપુટીનું સંધાન;

ગુરુએ ભેળ્યાં ભાવથી, બોધ મળ્યો બળવાન !

પુનઃ જ્યાંનાં ત્યાં !

ભવ્યદાસની મંડળી વડોદરામાંજ હતી, પરંતુ તે શહેરમાં નિવાસી નહોતી. શહેરની બહાર એક શેઠિયાની ભવ્ય ધર્મશાળામાં તે મંડળીનો મુકામ હતો, અને ત્યાં ભજન ગાઇ તે દ્વારા વડોદરાની પ્રજાનું તે અચ્છું ક્યાન બેંચી રહી હતી. સંકડો જનો

તે મંડળીનું ભજન શ્રવણ કરવાને તે સ્થળે આવતાં હતાં, અને તેઓ અન્ન, વસ્ત્ર, પર્ણસા વગેરે દરરોજ પુષ્કળ જથ્થામાં તે મંડળી સમક્ષ નિવેદન કરતાં હોવાથી તે સ્થળે તેમણે નિવાસવાનો નિર્ણય પણ કીધો હતો. વળી દેશી રાજ્ય હોવાથી રાજ્ય તરફથી પણ તે મંડળીને રીતસરનો આશ્રય મળવા માંડ્યો, અને તે સમાચાર ત્યાંનાં વર્તમાન પત્રોએ પોતાનાં પત્રોમાં પ્રગટ કીધાંથી તે મંડળીની મહત્તા ત્યાંની પ્રજામાં જન્મ વૃદ્ધિ પામી, તેમજ ત્યાંના જૂ પતિ નામદાર મહારાજ સયાજીરાવની જાણમાં પણ આવી ગયું કે “મારા નગરમાં એક સારી સંત મંડળી આવી છે.” આમ તેમનાં જાણ્યામાં આવ્યાથી તે નરેશની ઇચ્છા પણ તે મંડળીની મુલાકાત લેવાની સ્ફુરિત થઈ, અને એક સાંજ મહાર પ્રરવા નીકળતાં મહારાજ સયાજીરાવની સ્વારી તે મંડળી પાસે અકસ્માત જઈ ચડી ! તેમની સ્વારી જોતાંજ ભજન ગાવાનું ઈંધ ઠરી દીધું ! આથી મહારાજએ કહ્યું “હું તમારું ભજન શ્રવણ કરવાનેજ આવ્યો છું, માટે તમે ભજન ચલાવો. તમારું એક ભજન શ્રવણ કીધાં પછીજ હું કઠીશ.”

તરતજ ભજન પુનઃ ચાલુ થયું, અને એક એવું તો ઔષદાયક ભજન શરૂ કીધું કે, તે શ્રવણ કરતાંજ નામવર મહારાજ અત્યાનંદ પામ્યા, અને તેજ વખતે તેમણે જાહેર કર્યું કે “તમારી મરજીમાં આવે ત્યાં સુધી તમે અહીં રહેજો, અને મારી પ્રજાને તમારાં ભલાં ભજનો સંભળાવજો. તમે જ્યાં સુધી અત્રે રહેશો ત્યાં સુધી તમને અત્રે પૂરતું સીધું વગેરે દરરોજ પહોંચતું થશે.” આમ ઔદાર્યતાપૂર્વક ભાવ બતાવીને તેઓ ત્યાંથી વિદાયે થયા, અને તે મંડળીને તમામ જોઈતી વસ્તુઓ

પહોંચાડવાનો ખંદોખસ્ત પણ તે નામદારે તેજ વખતે પોતાના સીપાઈ મારફતે પોતાના ખાનગી કાર્યભારીને કહેવરાવીને ઠરાવી પણ દીધા, જેથી ખીજ દિવસેથીજ મહારાજના કોઠારમાંથી રીતસરની તમામ ચીજો તે મંડળીને પહોંચાડવાનો પ્રારંભ પણ થઈ ગયો. આ તમામ સમાચાર પણ જાહેરમાં આવવાથી લોકોને તથા અમલદારી વર્ગને ધસારો પણ લબ્યદાસની મંડળીનાં ભજન સાંભળવાને દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતો ગયો, જેથી તે મંડળીને અન્ય આવક પણ અચ્છી થવા માંડી, તેમજ વળી મહારાજ આવકવાડે તે મંડળીની ધાર્મિક રીત ઉત્તમ જોવાથી તેજ સ્થળે એક સરકારી મઠાન હતું, તે પણ તેમને અર્પણ કરી દીધું.

વડોદરામાં જે સ્થળે અપળા, અમનદાસ અને જસોદા ઉતર્યા હતાં, તે સ્થળે એક પોલીસ અમલદાર જઈ ચઢ્યો, અને તેણે તેઓને ધધડાવીને ફરમાવ્યું “ તમારા જેવાઓને અંતે વસ્તીમાં રહેવા નહીં દઈએ, માટે તમારે સંઘ્યાકાળ પહેલાં શહેર બહાર ચાલ્યા જવું. ” આવો હુકમ કરી તે અમલદારે એક પોલીસ સીપાઈને ત્યાંજ બેસાડી તેઓને સાયંકાળ પહેલાં શહેર બહાર હાંકી કહાડવાને હુકમ ફરમાવ્યો, અને તેટલો ખંદોખસ્ત કરી તે અમલદાર ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. બાદ ત્યાં રહેલા પેલા સીપાઈએ તો તેઓને સમજાવીને સૂચના કરી કે “ શહેર બહાર લબ્યદાસ સાધુની એક ભજન મંડળી છે, ત્યાં જઈને જો તમે રહેશો તો તમારું પોપણ ત્યાં થશે. ”

“ લબ્યદાસ ”નું નામ સાંભળતાંજ અમનદાસ ખુશી થઈ ગયો, અને તેમના નિવાસનો પત્તો પૂછતાં તે લોકો સીપાઈ તેઓ ત્રણેને લબ્યદાસના મુકામે પહોંચાડવાને તેમની સાથે ગયો, અને

તેઓને ખરાખર તે સ્થળે પહોંચાડયાં પછીજ તે સીપાઇ છૂટા પડ્યો.

ચમનદાસ, જસોદા તથા ચપળા અંદર જઈને ભવ્યદાસની સામે એકદમ દંડવતપૂર્વક નમન કરીને હાથ જોડીને બેઠાં, અને તેજ વખતે તેઓ ત્રણેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા નીકળવા માંડી ! તે ત્રણેને જોતાંજ ભવ્યદાસે વિસ્મયતાથી પૂછ્યું “ અરે ! તમે વળી પાછાં અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યાં ? ”

“ ભટકી ભમીને પુનઃ જ્યાંનાં ત્યંજ આંખ્યાં છીએ મહારાજ ! ” ચમનદાસે અત્યંત પશ્ચાતાપ કરતાં જણાવ્યું “ આપની ભવિષ્ય વાણીજ સત્ય થઈ ! અમે નાહક ભમાયાં, અને બૂલ્યાં ! તેને માટે આપનીજ શોધ કરીને આખરે આપનાંજ ચર્ણાવિંદમાં અમે ત્રણે મસ્તક મૂકવાને આંખ્યાં છીએ, અને આપના આશ્રય શિવાય અમારો અન્ય આરોજ નથી. તો આશા સહ અમારી આપને એટલીજ પ્રાર્થના છે કે, અમો ત્રણેને આપની સેવામાં રૂંપવાની દયાળુ દષ્ટિ દાખવશો ! ”

“ ભલે ! મને તેમાં કંઈ વાંધો નથી, પરંતુ તમને શું શું વિત્યું તે તો જરા જણાવો ! ”

“ આપ ગુરૂશ્રીને તમામ વિતેલી વાત વિદિત કરવાને અમને કંઈ પણ વાંધો હોયજ નહીં. ” કહીને ચમનદાસે તમામ બિના ખરાખર કહી સંભળાવી, અને છેવટે એટલુંજ કહ્યું કે “ આપનીજ ભવિષ્ય વાણી ચથાસ્થિત ખરી પડી મહારાજ ! ”

“ તો પણ તમે ઉગરીને પુનઃ આંખ્યાં છો, તે જોઈ મને અંતોષ હપજ છે. કમૈની દશા ભોગવવાની તમારાં ભાગ્યમાં સુજ્જલો તે તમે ભોગવી, અને હવે પછી એવા કંદામાં ફસાવું નહીં, એટલું જોખી રાખી તમે પ્રથમ પ્રમાણે સર્વ સંગે હળીમળીને

સુખેથી રહો. ”

“ મોટી કૃપા ! ” કહીને તેઓ ત્રણે તરતજ પોતાનાં જૂનાં સાથીઓ સંગે પ્રથમની માફકજ મિત્ર થઇ ગયાં.

ચક્ર ૬૮ મું.

હાહરો.

મોતીલાલ ડભોઇથી, નિકળ્યો ઉત્સાહ ભરે;
વડોદરે પહોંચ્યા પ્રથમ, ભટક્યો ઠરેઠર !

અકસ્માત આફત !

ડભોઇની ધર્મશાળામાંથી મોતીલાલને સહજસાજ ખાતમી મળી કે “ ભવ્યદાસ નામના મહાન સંતની મંડળી વડોદરા તરફ ગઇ છે. ” આ ઉપરથી મોતીલાલે પણ વડોદરા તરફ જવાનો નિર્ણય કીધો, અને તેજ વિચારથી તે ડભોઇથી નીકળીને પગર-સ્તેજ વડોદરાના રસ્તા પર પરહર્યો, પરંતુ માર્ગમાં જે પણ ગામ આવતું તે ગામમાં ચપળા માટે તપાસ ચલાવ્યા પછીજ આગળ વધવા માંડ્યું, અને એમ કરતાં છંક દશેક દિવસ પાદ વડોદરાની પાસેનાજ એક ગામમાં તે પહોંચ્યો. ત્યાં ગામમાં જતાંજ પાદર ઉપર એક યુવતિ તેનાં જીવામાં આવી. તેણીનો ઘણોખરો દેખાવ ચપળાને મળતો હોવાથી, અને પોતાનાં લગ્ન પ્રસંગે તેણે ચપળાને જોયલી તેવોજ ચહેરો આ યુવતિનો પણ તેનાં મગજમાં ઠસી ગયાંથી તેણે ખેંચડકપણે તેણીને પૂછ્યું “ એઈ ! તારું શું નામ છે ? ”

“ મારા નામ સાથે તારે શું કામ છે ? ”

“કામ છે, માટે તો તને પૂછું છું. ઉભી રહે, અને તારું નામ ખરેખર હોય તેજ કહી દેજ.”

આવા અંજાણ્યા માણસના આવા અતર્કિત શબ્દો સાંભળતાંજ તે ચૂવતિ ગભરાઈ ગઈ, અને તેણીએ મોતીલાલના પ્રશ્નનો ઉત્તર નહીં આપવાથી મોતીલાલને જખરો વહેમ ભરાયો કે “જરૂર આ મારી ચપળાજ છે !” આમ વહેમાઈને તેણે તેણીને વિશેષ દબાણથી પૂછ્યું “તારું નામ તારે કહેવુંજ પડશે, અને નહોંજ કહેશે તો હું તને અહીંથી એક પગલું પણ આગળ ભરવા દેનાર નથી ! માટે તારું નામ બોલી જ !”

આવા જખરજસ્તિના શબ્દો સાંભળતાંજ તે ચૂવતિ વળી વિશેષ ગભરાઈ, અને તેણે એકદમ રડીને બૂમ ખરાડા પાડી મૂક્યા ! આ સાંભળીને બેતબેતામાં તે સ્થળે ગામનાં લોકો જમા થઈ ગયાં, અને મોતીલાલનાં હાડકાં પણ બોખરાં થવામાં કંઈજ ખાટી રહી નહીં ! તે ઉપરાંત તેજ વખતે લોકોએ પોલીસ સીપાઈને બોલાવી લાવીને મોતીલાલને પકડાવી પણ દીધો ! પતિની બમણતામાં ભ્રમતા મોતીલાલ પોતાની આવી દશા બેઠાને અત્યંત પસ્તાવામાં પડ્યો. તેણે પોલીસ સીપાઈ સમક્ષ પોતાની સ્થિતિનો સર્વ ચિતાર સત્યતાપૂર્વક રજૂ કરીધો, પણ સીપાઈ ખચ્ચો સાંભળે શાનો, અને મોતીલાલની વાતપર વિશ્વાસ રાખે પણ શાનો ? તેણે મોતીલાલને પકડીને, ગામનાં લોકોની સૂચના પ્રમાણે પોલીસ ઘાણામાં લઈ જઈ એક કોટડીમાં પૂર્યો ! ખાદ તે સીપાઈએ તેની સાથે નરમ-મરમ રીતમાં વાતચીત ચલાવી, અને તેની પાસેથી કંઈ વાતો કઢાવવાની કેશિય પણ કરી; પરંતુ જ વાત ખરી હતી તે શિવાય મોતીલાલ બીજી

વાતજ કરી નહીં. ગામના મનાતા મુખીએને સીપાઇએ યાણામાં બોલાવીને તેઓને જણાવ્યું કે “ આ માણસ કંઈ ગુન્હેગાર દેખાતો નથી, પરંતુ એની વાત હિપરથી એમ લાગે છે કે, એની સ્ત્રી ગૂંમ થઈ ગઈ છે, અને જ્યે સૂવતિને અટકાવવાની મૂર્ખાઈ એણે ચલાવી છે, તેના ચહેરાં એની સ્ત્રીના ચહેરા સાથે લગલગ મળતો હોવાથીજ જૂલમાં એણે તેણીની સામે અવિચારી પૂછપરછ કરી છે ! આ બધું જૂલ જૂલામણીનું પરિણામ બન્યું છે, માટે એને વિશેષ સતાવવો મુનાસબ નથી. તમે જો વાંધો લેતાં નહીંજ હો, અને તમારો વિચાર આ ફરિયાદ આગળ લાખાવવાનો નહીંજ હોય, તો એને છોડી દઉં ? ”

“ સહે, છોડી દો; પરંતુ આ ગામમાં તો એને એક રાત તો શું, પણ એક પગ પણ રાખવોજ નહીં. ”

“ તે તો હું એને આપણા ગામની બહાર મૂકી આવીશ. તેને માટે તમે જરા પણ ચિંતા કરશોજ નહીં. ”

“ ખુશીથી તેમ કરો. ” કહીને મુખીએ ત્યાંથી વિદાયે થયાં.

બાદ પેલા સીપાઇએ કેટલી બોલીને મોતીલાલને બહાર કહાડ્યો, અને તેને બે-ચાર શાપડો મારીને તેનો કાંડો પકડીને તેને ગામ બહાર લઈ ગયો, અને ગામની હદ પૂર્ણ થતાંજ મોતીલાલને મુક્ત કીધો, અને તે વખતે પણ પેલા સીપાઇએ તે બિચારાને એક-બે ધપ્પા મારતાં જણાવ્યું કે “ બખરદાર ! જો પ્રીથી આ ગામમાં પગ મૂકશે તો તેજ વખતે તુરંગમાંજ જવું પડશે ખરચા ! ” આટલી ચેતવણી આપીને સીપાઇ ચાલ્યો ગયો.

મોતીલાલ હિપલા બનાવથી અત્યંત સંતાપી થઈ ગયો.

કે “ અરેરે ! ચપળા ! ચપળા ! ! ચપળા ! ! ! તારે માટે મારે કેવી કેવી આકૃત વેઠવી પડે છે ! આવું દુઃખ બીજા કયા પતિ સહન કરી શકે ? તારે આતર હું સપડાયો ! લોકોને માર આધો ! પોલીસે મને ઠાટડીમાં પૂર્યો ! સીપાઇઓ તરફનું અપમાન પામ્યો ! અને આખરે મહા મુશ્કિલતે છૂટવા પામ્યો છું ! પણ હવે તું મળશે કે હજી પણ મને ટવળાવશેજ ? અરેરે ! ઓ ! મારા ઈશ્વર ! મારી કેવી દુર્દશા તેં પણ કરવા માંડી છે ! પવિત્ર ત્રેમ ગાંઠના બંધનથી બંધાયેલા મારા જેવા શુદ્ધ મનના માણસ પર આટલો બધો શીતમ ! રામ ! રામ ! તું ખચીતજ ‘કાડી પર કટક’ કરવા જેવું કરે છે ! તું દીન દયાળુ છતાં મારા જેવા એક દીન પર આટલો બધો નિર્દય કેમ થાય છે ? હવે તો કંઈ છોડો લાવ મારા બાપ ! બચ ! મારી પ્રિય પત્નિ મળે તોજ તમામ તાપ ટળે ! વાંકું ! હરકત નહોં ! પરમાત્માની જેવી ઇચ્છા ! બેઠાએ તેમ થાય, પણ હું મારાં પ્રયત્નમાં, અને ધર્મમાં નહોંજ ચૂકું, અને બેઠાએ તેવી આપત્તિ આવે, તો પણ હિમ્મતહીન નહોંજ થાઉં ! ” આમ વિચાર કરતો તે વડોદરા તરફ ચાલતો રહ્યો.

ચપળાનાં નેત્રો નિર્મળ-નિરવિકારી-નીતિવાન

કેમ રહી શક્યાં ?

કારણ તેણીએ, સુરત ખાતે વાડીફળીઆ કોટસફીલ પર નવંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા ઐયઝાલયના વૈદ્ય રતીલાલ ત્રીલોવનદાસની અસરકારક દવા પોતાનાં નેત્રોમાં નંખાવી હતી, કે જે વૈષ્ણવ નેત્રોના ઉપચારમાં નામાંકિત છે.

ચક્ર ૬૯ મું.

ઢાહરે.

વડોદરા વિપરિત વડું, પણ ત્યાંયે ઉત્પાતઃ
ત્યાં ત્રિજુ ભૂત જગતાં, થયો નવો ઉચ્ચાટ !

વડોદરામાં વિદ્વેષ !

વડોદરામાં થોડા દિવસ તો ભવ્યદાસ, અને તેમની સંત
મંડળી મગ્નતા માનવા લાગી, અને સંવેમાં સંતોષ પણ વ્યાપ્યો;
પરંતુ ખુદ મહારાજ સાહેબ તે મંડળીની મુલાકાતે જાતે ને પોતે
પધારવાની ખબર વિજ્ઞાપિત વેગે શહેરમાં તથા ગાયકવાડી ગામીમાં
ફેલાયાંથી અમલદારી વર્ગ પણ તે મંડળીની મુલાકાતે આવવા
લાગ્યો, અને તેઓમાંના કેટલાકો તો ચપળાની મોહક ખૂબસૂરતી
નિહાળીને ચકિત થઈ ગયા. કોઈ કોઈનાં મનમાં તો ચપળા માટે
ભૂડો ભાવ પણ ઉત્પન્ન થઈ ગયો, અને ચપળાની એક વાર
માત્ર ખાનગી મુલાકાત લેવાની ખટપટ પણ ચાલુ થઈ ! આ
ખટપટના કેટલાક અણસારા ચપળાને, ચમનદાસને અને જસોદાને
પણ માલમ પડવા લાગ્યા, અને એક આખરદાર ગણાતા શુદ્ધસ્થે
તો ખૂબ પૂછપરછ કરતાં એવો પત્તો મેળવ્યો કે “ ચમનદાસ
અગર જસોદાનાં કક્ષામાં ચપળા છે. ” આ ખાતમીના ખળે તે
શુદ્ધસ્થે પ્રથમ તેઓ ખંનેની મુલાકાતનો યોગ સાંધવાની તજવીજ
કરી, અને તેમાં તે શુદ્ધસ્થને અઠસ્માત જસોદાને મળવાની તક
તો મળી પણ ગઈ !

આ શુદ્ધસ્થની વચ આશરે પાંસેઠ વર્ષ જેટલી થઈ હોય,
એમ ધારી શકાય ! તેનાં મોંમાં દાંતનું નામ નહોતું, અને શરીરે

જુદાવસ્થાની કરચળી પણ વળી ગઇ હતી ! અત્ય કહેતાં તે ડોસો મસાણે મોકલવા જવોજ હતો !

જસોદા ખજારમાં કંઈ લેવા નીકળી, અને ડોસો પણ તે સ્થળ તરફ તેણીને મળવાની તક સાંધીને આમતેમ આંટા મારતો હોવાથી, જસોદાને તેણે હીહી, અને તેવોજ તે તેની પૂઠ પકડીને પાછળ લાગ્યો. એટલામાં સહજ ઉજ્જડ સ્થળ આવતાંજ ડોસાએ સીંચોટી વગાડીને જસોદાને ઉભી રાખીને પૂછ્યું “ તું કયાં જાય છે ? ”

“ ખજારમાં. કેમ, તમારે શું કામ છે ? ”

“ મારે તને એક વાત પૂછવી છે. ”

“ બલે કરમાવો. ” કહીને જસોદા જરા થોભી ગઇ.

“ તમારી સાથે એક યુવાન છોકરી છે તે કોણ છે ? ”

“ તેણી અમારા ટોળામાંનીજ છે. ” જસોદાએ ચમકીને પૂછ્યું “ કેમ, આપને તેણીનું શું કામ છે ? ”

“ કામ છે ત્યારે તો પૂછું છું. કામ શિવાય કોઈ પૂછવાની તસ્દી લે અથવા સામાને તસ્દી પણ આપે કે ? ”

“ વારું; શું કામ છે તે કરમાવો સાહેબ ! ”

“ તેણી કુંવારી છે કે પરણેલી ? ”

“ આમ પૂછવાનો સખખ શો ? ” જસોદા હવે વહેમાઇ ગઇ, તો પણ શાંતપણે બોલી “ કાકા સાહેબ ! તેણી અમારી સંત મંડળીમાં છે. ”

“ મારે તેણીને મળવું છે, માટે તું તેણીની મુલાકાત મારી સાથે કરાવી આપશે ? ”

“ દરરોજ પાછલા પહોરે અમે બજન કરીએ છીએ, ત્યારે

તેણી પણ અમારી ટોળીમાં લગ્ન ગાવા જેસે છે તો તે પ્રસંગે આપ તેણીને ખુશીથી મળી શકશે.” જસોદાએ પણ ઉસ્તાદીથી ઉત્તર આપ્યો “ તે વખતે આપ કે કોઇ પણ તેણીની મુલાકાત લઈ શકે તેમ છે. ”

“ મારે તેવી જાહેર મુલાકાત કરવી નથી, પણ મારે તો ખાનગી મુલાકાત લેવાની છે, અને તેને માટેજ તને પૂછું છું કે, તું તેવી મુલાકાત કરાવી આપશે ? હું તારો ગૂણ નહીં જુલું. તેને માટે ખાત્રિ રાખજે. ”

હવે જસોદાના મગજમાં ડોસા કાઠાના દુર્ગૂણનો ખરાખર અર્થ સમજાયો, અને તેમ છતાં તેણીએ વિચાર કીધો કે “ એની સાથે મારે વિશેષ વાત કરવી મુનાસખ નહીં; માટે મારા ચમનદાસને એની સાથે વાત કરવાને વળગાડીશ તો એના મનની વાત ખરાખર મેળવી એને જીજ્ઞાસુ બુવાળ પણ આપશે, અને વળી ટાંઢે પાણીએ ખસ કહાડવાની યુક્તિ પણ તે ચલાવી શકશે; માટે મારે આ પીડા પતાવી દેવીજ સારી. ” આમ વિચારીને તેણી શાંતિથી બેઠી “ કાકા સાહેબ ! તેણીની ખાનગી મુલાકાત કરાવવાનું કામ મારાથી તો બની શકે તેમ નથી; કેમકે તે છોકરી મારી સાથે ખાનગી વાતચીત કરવાનો સંબંધ રાખતીજ નથી. તેમ છતાં એક માણસ અમારીજ ટોળીમાં છે, તેની સાથે આપ જો વાત કરો તો આપની મુલાકાત તેણીની સાથે તે કરાવી શકે તેમ છે. તમે અહીંજ ઉભા રહો, અને હું તેને અખઘડી મોકલું છું, તે સાધુનાં વસ્ત્રમાં છે, જ્યાં તે આવતાંજ તમે તેને ઝટ ઓળખી શકશો. ”

“ અને મારાં વસ્ત્રો વગેરેની નિશાની તેને પણ તમે આપજો, એટલે મને પણ તે ઓળખી શકશે. ”

“ વાંદજી. ” કહીને તેણી ખજારમાં નહીં જતાં પુનઃ પોતાને ઉતારે ગઈ. રસ્તામાં તેણી પોતાના મનમાં એટલુંજ ઓલી કે “ અહીં આનંદમાં રહ્યાં છીએ તો અહીં પણ વળી વિપરિત થવાનો ભય હોયો થયો ! મારા ચમનદાસ આવશે એટલે તે આ ડોસાને ખરાખર જવાબ આપશે. ” આમ વિચાર કરી પોતાને ઉતારે જઈને આ ડોસા ઠાકાની તમામ વાત તેણીએ ચમનદાસને ગૂંપચૂંપ કહી સંભળાવી, અને તે પણ તે વાત સાંભળી સંતાપમાં પડ્યો, તો પણ તે ડોસાની વાત ખરાખર જાણવાને માટે તે તરતજ જસોદાએ આપેલી એદાણી પ્રમાણે તે ડોસાને મળવાને ત્યાંથી અટપટ નીકળી પડ્યો.

ચક્ર ૭૦ મું.

ઠાકરો.

● ડોસાને ડહાપણ થઈ, ઉડાવવાની વાત;
ચમનદાસ ચળરાક છે, ડોસો મૂર્ખ કૂંજત !

“ ઘડપણમાં ચેલું ! ”

ચમનદાસ, જસોદાએ આપેલી એદાણીને આધારે ડોસા ઠાકા પાસે ગયો, અને ડોસાએ પણ તેને અટ ઓળખી કહાડ્યો. ચમનદાસે તેની પાસે જતાંજ તેને હસ્તે વદને પૂછ્યું “ કેમ મહેરખાન, શું કુકમ છે ? ”

“ તમને પેલી ખાદ્ય એકદમ છે કે ? ”

“ હાલ. ”

“ અને તમે પણ તે ભજન મંડળીમાં જો, એમ હું ધારું છું. ”

“ હા સાહેબ. ”

“ અને તમારી સાથે પેલી એક અતિ રૂપાળી યુવતિ છે, તેણી પણ તમારી જ ટોળીમાં છે ની ? ”

“ હા મહેરબાન. ”

“ મેં સાંભળ્યું છે કે, તેણી તમારાં કલામાં છે, અને તમે તેણીને જટલું પાણી પાવ તેટલું જ તેણી પણ પીએ છે, એ પણ ખરી વાત કેની ? ”

“ એમ છે તો ખરું. ” ચમનદાસે ડોસાના દિલની વાત જાણી લેવાની તળવીજ કરતાં પૂછ્યું “ કેમ સાહેબ, આપને તેણીને માટે પૂછવું પડે છે ? ”

“ તમારાં કલામાં તેણી, માટે તમે જો મારી એક ધારણા પાર પાડી આપો તો હું પણ તમને ખરાખર રાજી કરીશ. ”

“ આપની ધારણા શી છે ? ”

“ મારો વિચાર તેણીને મારા મદ્રાનમાં રાખી સુખી કરવાની છે, તો તમે તેણીને તેમ કરવાને સમજાવો તો મોટી મહેરબાની ! ”

“ તેણીને સમજાવવી, એ કંઈ મારે માટે મુશ્કેલ નથી. ” ચમનદાસે પેટમાં કપટ રાખીને જ વાત ચલાવી “ પણ તમારા જવા વૃદ્ધ પુરુષને તે શોભે ? ”

“ છ-છ-છ ! તમે જુલો છો ! મારી મતલબ તમે સમજી શક્યા નથી ! ” ડોસાએ પણ શરમાઈને વાત ઉઠાવવાની સાથે પોતાની મતલબનું મૂળ પકડી રાખતાં જણાવ્યું “ તેણીના

પ્રત્યે મારી બૂંડી ભાવના છેજ નહીં, પરંતુ હું તો તેણીને મારી પુત્રિ તરીકેજ મારા મકાનમાં રાખવા ઇચ્છું છું. ”

“ પુત્રિ તરીકે રાખશે, તો પણ દુનીઆમાં તો વિચિત્ર વાતોજ થશે ! તો પછી તેણીને તમારા મકાનમાં રાખવાની એટલી બધી શી જરૂર છે ? હં ધારું છું કે, તમારી મતલબ તેણીનું માત્ર બહુજ કરવાની છે. એટલું તો ખરું કેની સાહેબ ? ”

“ હાસ્તે વળી. બીજી મતલબ મારા જેવા વૃદ્ધને શી હોય ? ” ડોસાએ પણ દંભમાં દરશાવ્યું “ હું તો ખાલપણાંથીજ ખરેખરે નીતિવાન માણસ છું. ”

“ આપની વાતોપરથી હું પણ આપને પૂરા નીતિવાનજ માનું છું. ” અમનદાસે કટાક્ષમાં કહ્યું “ પણ જે તમારી મતલબ તે ખિચારીનું બહુજ કરવાની છે તો તેણીને તમારા મકાનમાં નહીં રાખતાં અમારીજ ટોળીમાં કાયમ રાખવાથી પણ આપની ઉત્તમ અભિલાષા પાર પાડી શકાશે. ”

“ જુઓ ભાઈ ! એ છોકરીનું સ્વરૂપ, એની કાન્તિની કરામત, એની મૂખ મુદ્રાની મનોહરતા, એની અલખેલી આંખો, એનું નમુનાદાર નાક, દિલદાર દહાડમની કળી જેવાં દાંત, અને વળી એના આખા અંગની અનૂપમ રચનાની રમણિકતા, એ સર્વ એટલાં તો મનમોહક છે કે, મારો વિચાર અહોનિશ તેણીની છબિ મારી આંખો આગળ નિહાળવાનોજ છે, અને તે ઇચ્છા તેણીને મારા મકાનમાં મારી આંખો આગળ રાખવાથીજ પાર પડે, માટેજ હું તેણીને મારી પાસેની પાસે રાખવા તલખ્યો છું. તે શિવાય મારા મનમાં અન્ય મતલબ મુદ્દલજ નથી ભાઈ ! હું અને એટલો સત્તાવાન છું કે, જે ધારું તો તમો સર્વને ખાજૂ-

પર નાંખી તે યુવતિને ઘોળે દિવસે મારા મનમાં લઇ બહા !
પણ નહીં ! જ્યારે મારા મનમાં તેણીનું બહુ કરી બલાઇજ
લેવાની છે, ત્યારે તો મારી પ્રજા પહેલેથી છેલ્લે સુધી બલાઇજ
ખતાવવાની પણ છે, અને તેવી બલાઇથીજ હું તમો મારફતે
સીધી રીતે તેણીને મેળવવા ઇચ્છું છું. વળી તેણી પણ તમારી
સલાહ સ્વીકારીને ચાલનારી છે તો મારી ખાત્રિ છે કે, તમે
તેણીને સમજાવીને, તેણીનું બહુ આહીને, અને તેણીનું બિવિધ
બહુ થવાની તમામ ખિના તેણીને કહી સંબળાવીને મારી ઇચ્છા
માર પાડવામાં મને સાથ થશે. ”

“ ઘણીજ ખુશીથી. ” ચમનદાસે પણ હાથ-હા જોવીજ
ગત વાપરી કપટમાં કહ્યું “ ઇચ્છેચ્છા હશે તો તમારી મરજ
પ્રમાણેજ ખની જશે. ”

“ પણ તે ક્યારે ? ”

“ હવે આજ તો આપે મને વાત કરી, અને તેણીને સમ-
જાવવાને મારે પણ વખત તો જોઇએની ? ”

“ કેટલોક વખત ? ”

“ આજજ હું તેણીને વાત કરીશ, અને તે પછી આવતી
કાલે આજ વખતે આપને અને મળીશ. ”

“ જરૂર મળશે ? ”

“ જરૂર મળીશ મહેરબાન ! ”

“ તો આવતી કાલે આજ વખતે હું પણ અને આવીને
તમારી રાહ જોઇશ. ”

“ વારંજ. ”

આમ વાત કરી તેઓ બંને ત્યાંથી છૂટાં પડ્યાં. રસ્તામાં

ડોસા ઠાકા તો જાણે ફતેહ મળવાની આશામાં આનંદ પામવા લાગ્યા, પણ અમનદાસ મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે “આ બુદ્ધિયાને પણ થડપણમાં ઘેલું જ લાગ્યું છે ! પણ હું ખરો કે, એને ‘હથેલીમાં ચાંદ’ બતાવીને એને પૂરો યેવફૂર, અને ગધેડોજ બનાવીશ ! ઠીક છે ! કાલે વળી બૂઢોજ વંગ બનાવીશ !”

ચક્ર ૭૧ મું.

દોહરો.

ડોસા ઠાકા ડાહ્યા, થયા ગધેડે સ્વાર;
ખન્યા મૂર્ખના બાદશાહ, એજ વાતનો સાર !

ખરે-ખર !

અમનદાસે પોતાના ઉતારે ગયાં પછી જસોદા સાથે ઉપલી બાબતના સંબંધમાં તમામ વાતચીત કરી, જે સાંભળતાં જસોદા ખેલી ઉઠી “ આ પણ સંતાપનાજ સમાચાર છેની ! જ્યાં ને ત્યાં બાપડી ચપળાપરજ આફત ! ”

“ અંહ ! તે ડોકરાને તો હું ખરાખર યેવફૂર બનાવી ગધેડાપર બેસાડીશ ! ”

“ તેમ કરતાં વળી નવી પીડા નહીં જાગે ! તે કાંઈ મ્હોટા અમલદાર જેવો જણાય છે જો ! ”

“ તેમ હશે તો તેની અમલદારી પણ તે બૂલી જશે ! ”

“ ત્યારે તમે જાણો. ”

“ પણ ચપળાને હાલ આ બાબત યોલતીજ નહીં; કેમકે તે જોઈરી વળી આ વાત સાંભળીને ગભરાઈ જશે ! ”

“ સાઈ. તેણીને નહીં કહ્યું. ” કહી જસોદા ચાંત રહી.

ખીજ દિવસે કરાવેલા વખત પહેલાં પેલા ડોસા તેજ જળાપર આવી પહોંચ્યા. એટલામાં ચમનદાસ પણ ત્યાં ગયો, અને તેને જોતાં જ ડોસાએ તેને આવકાર આપીને પોતાની સાથે જ ગાડીમાં એસાડીને પૂછ્યું “ કેમ લાઇ, શી ખબર છે ? ખુશ ખબર તો છેની ? તે સુંદરીને તમે વાત કરી તો હશેજ, અને તેણીએ પણ તમારી સલાહ-સ્વીકારીજ હશે, એટલી તો મને ગળાં સુધી ખાત્રિ છે. ”

“ તેમાં તો કંઈ વાંધાજ નથી. ” ચમનદાસે ‘ઠાવકું’ મોં કરી જણાવ્યું “ તેણીને મેં તમામ વાત કહી છે, અને મારી સલાહ તેણીએ માન્ય પણ રાખી છે, પરંતુ તમારી વય અને દેખાવ માટેજ મને જરા વાંધા લાગે છે ! તમારી તદ્દન વૃદ્ધાવસ્થા જોઈને તેણીનું મન ખિચરી જાય એવી મને ધાસ્તિ છે, અને જો તેણી તમને જોઈને એક વાર નાપાસ કરશે તો પુનઃ તે હા નહીંજ કહે, એવો તેણીનો સ્વભાવ છે; માટે જો તમને જોઈ નહીં લાગે તો તેણી તમને પાસ કરે તેવી તદ્દખીર ખતાવું ? ”

“ તમે જ તદ્દખીર ખતાવશો તે હું કરીશ. ”

“ તો તમારે એમ કરવું જોઈએ કે, તમારા મોંમાં એક પણ દાંત નથી તો દાંતનું ચોઠકું ખનાવીને મોંના દેખાવ ખત્રિશ દાંત વાળો ખનાવો, અને તે ચોઠકું મોંમાં ગોઠવાતાંજ મ્હોંદા ખરની કરચળી પણ સીધી સપાટ થઇ જઇ ચહેરાની વૃદ્ધાવસ્થા તો દબાઇ જશે. વળી અંજપર સારાં ગરમાગરમ કોટ વગેરે પહેરશે, એટલે અંજની ચામડીની કરચળી પણ ઢંકાઇ જશે. બાદ હાથ, અને પગમાં મોજ પહેરવાથી તે એખ પણ દેખાશે

નહોં. તે ઉપરાંત આ પાણીને ખદલે લપકાદાર ટોપી પહેરવાથી અને હાથમાં એક સુંદર લાકડી લીધાંથી તાખડતોખ તમે જૂવાન જોદ્ધા જેવા જણાશે ! આટલી તજવીજ કરવી જોઈએ. ”

“ એ તદખીર ખની શકે તેવી છે, અને તે હું કરીશ; પરંતુ તેને બે-ચાર દહાડા જેટલો વખત લાગશે, માટે તે પહેલાં તમે સુંદરીની સહેજ મુલાકાત પણ નહોં કરાવી શકો કે ? ”

“ નારે ના. તેમ ઉતાવળ કરવા જતાં વળી તેણી તમને જોતાંજ ચસ્કી-પ્રસ્કી જાય ! એટલે પછી ઉપર કહેલી તજવીજ કરવાનું પ્રયોજન પણ શું રહે ? માટે ઉતાવળ કરીને ખાજ ખગાડવી નથી ! ”

“ ખરાબર છે. તમારી વાત સત્તર આનાની તો ખરીજ, અને તમે કહેલી તમામ તજવીજ હું કરીશજ. માત્ર એટલુંજ કે, તેમ કરતાં લગભગ ત્રણથી ચાર દિવસ લાગશે, જે પછીજ તમને મળુની ? ”

“ હાસ્તો. ” ચમનદાસે દહાડાની ગણત્રિ કરીને જણાવ્યું. “ આજ સોમવાર છે, અને હવે તમે ગુરુવારે અહીંજ મને મળજો. આ વખતેજ હું પણ ગુરુવારે અને આવીને તમને મળીશ. ”

“ તે વખતે તે સુંદરીને તમારી સાથે લાવશોની ? ”

“ બલે ! તેણીને લઇને આવીશ. ”

“ ખશ-ખશ-ખશ ! ” ડોસો ખુશી થઇ ગયો, અને બોલ્યો “ હવે તો હું તે દિવસે ખરાબર ફક્કડ, શાંકડો, અને જૂવાન પટ્ટા જેવો ખનીનેજ આવીશ ! ”

“ તો વાંધોજ નહોં આવે. ” કહીને ચમનદાસ ગાડીમાંથી ઉતરીને રવાના થયો, અને ડોસાએ પણ પોતાને મકાને જવાને

ગાડી પાછી ફેરવાની લીધી.

ડોસાજી તો રાજી ખુશી થઇ ગયા, અને તેને સોઝે સેઠ ટકા વિશ્વાસ આપ્યો કે “ બસ ! હવે તો બેડો પાર ! તે રસિકી રમણીને રાજી કરવા જવોજ હું પણ બની ઠનીને આપીશ, અને તેણી મને મળતાંજ આ બે ઘોડાની ગાડીમાં બેસાડીને તાબડતોબ તેણીને મારે મકાને લઇ જઇશ. મારે કંઇ ખાળખચ્ચાં છે નહીં, અને ઘરમાં જ રાખેલી છે તેને તો આજ ને આજેજ ઘરમાંથી હાંકી પણ કહાડીશ, જેથી કરીને આ નવી પત્નિ તરીકે રાખવાને પણ કંઇ રીતની પીડાજ રહેવાની નથી ! માત્ર હાલની ખાયડીને ઘરમાંથી હાંકી કહાડનાને માટે જણી જોઇને કંઇ ટંટો જગાડવો જોઇશે, અને ગમે તેમ લડાઇનું બહાનું શોધીને પણ તે ડોકરીને તો ઘરમાંથી ખંખેરીજ કહાડવી પડશે. તેણી કંઇ મારી લગ્નની પત્નિ નથી, પણ માત્ર ઘરમાં કામ કરવાને રાખેલી છે, માટે તેણીને કહાડી મૂકવાને બીજે વાંધા પણ આવે તેમ નથી. નવી રમણી મળ્યાં પછી તે જૂની ડોકરીની મારે શી જરૂર ? કંઇ નહીં ! માટે એમજ કરવું સમયોચિત છે. ” આમ વિચાર નિર્માણ કરીને તે પોતાને મકાને પહોંચ્યો.

ચક્ર ૭૨ મું.

ઢાહરો.

ઠોસો ઠોસી અડલડયાં, ઠોસાની લુચ્ચાઈ;

ઠોસીને હાંકી મૂકી, લગવી એજ લવાઈ !

ઠોસાંની ડાંડાઈ !

ઠોસાએ પોતાને મકાને જતાંજ કપડાં કહાડીને પોતાનાં ઘરમાં રાખેલી ઠોસીની સાથે લડાઈ કરવાનું ખહાનું શોધ્યું, અને ઠોસીને પોતાની પાસે ખોલાવીને ઠોસાએ અત્યંત રાગદ્રેષનો દેખાવ કરીને વિક્રાળ વદને જણાવ્યું કે “ આ મારા ટેબલપર હું એક રૂપીઓ મૂકી ગયો હતો તે કયાં ગયો ? ચાલ, ખોલી જા ! ”

“ મને શું ખબર ? ” ઠોસીએ ખરીજ વાત કહી “ મેં તો તમારો રૂપીઓ જોયો નથી. તમે જણો ને તમારો રૂપીઓ જણો ! ”

“ હેં ! રાંડ લુચ્ચી ! હું જણું ને મારો રૂપીઓ જણું ! એ તું શું ખેલી ! ” કહીને ઠોસાએ તેણીને એક એવી તોલાત લગાવી દીધી કે તે ખાપડી જમીનપર ગખડીજ પડી !

“ ઓ ખાપરેએએએ ! મારી નાંખોરેએએએ ! ” ઠોસીએ ખરાડા પાડતાં જણાવ્યું “ આજ તમે કંઈ દારૂ પીને આંખા છો કે શું મહોકાંણુ ! ”

“ હેં રાંડ કમજત ! આ તારો ખાપ દારૂડીઓ છે કે ? ” કહીને ઠોસાએ તેણીની પીઠપર વળી ખીચ લાત મારી !

“ હાથ-હાથ ! આજ તમને આ શું જૂત ભરાયું છે ! ”

“ તો લાવ મારો રૂપીઓ ! ”

“ પણ મેં લીધો નથી, એ તમને હું સત્યતાથી અને

કસમપૂર્વક કહું છું. તમે નકામી મને નહીં બાળો ! ”

“ બીજી ગરબડ નહીં ચાલે. મારો રૂપીઓ લાવ, અને નહીં તો અબઘડી પોલીસને બોલાવીને તને પહરેજ કરાવીશ. ”

“ પોલીસને બોલાવો કે જોઈએ તો પોલીસના બાપને બોલાવો ! મેં તમારો રૂપીઓ લીધો હોય તો મારે ખડીવાનું હોય. ”

“ એમ છે ! તું ખડીતી નથી, એમજ કે ? કીક છે ! હમણાં તારી ખખર લઈ છું ! હવે તારી દયા નહીં બાળું ! તું મારા મકાનમાંથી નીકળી જ. ”

“ આટલાં વર્ષ પછી હવે ક્યાં જઈ, અને શા માટે જઈ ? આ અવસ્થાએ મારી અવદશા કરવી છે, કેમ ? ”

“ તારી અવદશાજ કરીશ, અને મારા મકાનમાં તો તને એક મિનિટ પણ નહીંજ રાખું, માટે જ, નીકળ મારા મકાન-માંથી ! મારે તારું કામ નથી ! ”

“ એમ તે કેમ નીકળીશ ? ” ડોસીએ પણ હવે મગજ ફેરવીને વાત કરવા માંડી “ મારાં ભરણ પોષણનો ખંતોખસ્ત પહેલાં કરો, અને તે પછીજ આ ઘરમાંથી મારો પગ કહાડો. સમજ્યાની ? હાં ! ”

“ તું ક્યાં મારી પરણેલી પતિન છે ? ”

“ પરણેલી નથી, પણ પરણેલી કરતાં પણ અધિચાતી છું, અને પતિન તરીકેજ તમે મને ઘરમાં રાખી છે, એ તો આખું ગામ જાણે છે. અમલદારોથી પણ એ વાત અંજણી નથી ! ”

“ ચાલ, ચાલ ! ભરણ પોષણ વાળી ! સીધી પાપરી ઘરમાંથી બહાર નીકળ, નહીં તો હાથકીને રસ્તામાં નાંખી દઈશ. ”

“ એમ છે કે ! વાંકે કીક છે ! હમણાં તો હું જઈ છું. ”

પણ યાદ રાખજો કે કોર્ટમાં પ્રરિયાદ માંડીને તમારી આજરના કાંકરાં કરી નાંખીશ ! ” કહીને તેણી પણ મિજાજમાં આવીને તાબડતોબ ઘરમાંથી માત્ર પહેરેલાં વસ્ત્રોને નીકળી ગઈ, અને પોતાની એક અંગત ઓળખીતીને ત્યાં હાલ તરત તેણીએ નિવાસ કીધો.

ડોસાકાકાને હવે આનંદ થયો, અને પોતાનું ધાતુ પાર પડેલું માની પોતાના હાથમાં હાંતનું ચોક્કું ખનાવવા માટે એક હાંતના ચોકઠાં ખનાવનારને રૂ. ૧૨૦) આપીને ફર્સ્ટ ક્લાસ ચોક્કું ખનાવવા આપ્યું, તેમજ બીજી તમામ જોઈતો ઠાક પણ તપાસ કરી દીધો. અર્થાત સર્વ સોંજ બરાબર ઝમાવવામાં બાકી કંઈજ રાખી નહોતો !

બીજા દિવસે પેલી ડોસીએ ત્યાંનાજ એક વકીલ મારફતે એક લંબાણ નોટીસ ડોસાકાકાપર મોકલી આપી, તે વાંચીને ડોસા પોતે નોટીસ મોકલનાર વકીલ પાસે ગયો, અને વકીલનાં સમજાવ્યાથી તેણીનું મન જ્યાં ત્યાંથી મનાવી દીધું. હવે ડોસાને મનમાનતી નિવૃત્તિ મનાઈ, અને નવી રમણીની પધરામણી કરવાના પ્રસંગને માટે ડોસાજી માળા ફેરવતાં બેઠા ! ‘ઘડપણમાં બેલું’ કહેવાય છે તે પ્રમાણેજ આ ડોસાકાકાની મતિ ઘડપણમાં એકદમ અવળી બની ગઈ !

ચક્ર ૭૩ મું.

હાહરો.

યુવાન ડોસાજી બન્યા, બન્યા મૂર્ખ સરદાર;
આશા અસ્ત બની બધી, બળ્યો એહ અવતાર !

કડકડ ભૂસ !

અમનદાસે પોતાની છેલ્લી સુલાકાત દરમ્યાન ડોસાને બનાવવાની જ જ ગોઠવણ કરી હતી તે તમામ બિનાથી જસોદાને વાકેફ કરી, અને તેની સાથેજ અમનદાસે તેણીને જણાવ્યું કે “ હવે મહારાજને સમજાવીને આ શહેરમાંથી ઉઠાંતરી કરીને બીજા ગામ જવું વધારે સલામત ભરેલું છે; કેમકે અપજાની ખૂબસૂરતી આ શહેરમાં પણ દાંતે મોઢે ચવાઈ ગઈ છે, અને જમ પેલા ડોસાની ઘાનત બગડી છે, તેમજ વળી બીજાઓની ઘાનત પણ બગડતાં વાર નહીંજ લાગે, એવી મને ધાસ્તિ લાગે છે. ”

“ મહારાજને માટે ગાયકવાડે મકાન આપ્યું, ખોરાકી વિગેરેનો તમામ ખંદાખસ્ત મનપસંદ કરી આપ્યો, અને સર્વ પ્રકારે આ શહેરમાં શાંતિથી ભગવત ભજન કરવાની સગવડ પણ મળી છે, ત્યાં વળી આ નવી આફત જાગી ઉઠી ! ” જસોદાએ પૂછ્યું “ મહારાજ આ શહેર છોડવાને તત્પર થશે ? ”

“ આપણે તેઓશ્રીને સમજાવીને કહીશું. ”

“ તો હું કહીશ. અરે ! હમણાં ને હમણાંજ તેમને કહું ” આમ બોલી અમનદાસ તરતજ મહારાજ ભવ્યદાસની પાસે ગયો, અને વમન કરીને પેલા ડોસાને લગતી તમામ વાત કહી

સંભળાવી.

“ વાહરે દુનીઆ વાહ ! ” મહારાજે હસીને જણાવ્યું
આ દુનીઆમાં પણ કેવા કામાન્ધ કીડા વસે છે ! તેમાં વળી
તમારાં કહેવા પ્રમાણે તે વૃદ્ધ પુરૂષ પણ કેવો મૂર્ખ હોવો જોઈએ !
અરેરે ! તેને તો કીડા પડશે. ”

“ જ્યાં ને ત્યાં આવીજ આપત આવે છે, માટે આપની
ધૃત્તિ હોય તો અહીંથી ખીજે કાંઈ સ્થળે જઈ રહીએ
મહારાજ ! ”

“ મારો પોતાનો અભિપ્રાય પણ એવો તો ખરોજ કે,
મોટા શહેરમાં રહેવા કરતાં કાંઈ ન્હાના ગામમાં કે જંગલમાં
નિવાસ કરવો, તેમાંજ સાધુ સંતને વિશેષ શાંતિ મળી શકે, માટે
અહીંથી હપડી જવામાંજ સુખ થશે. ચાલો ખેંટા જંગલમાં જઈ
મંગળ કરીએ. હવે વિશેષ વિચાર કરવાની જરૂર નથી. ”
કહીને ભગ્નદાસે તરતજ તમામ સંતોને આજ્ઞા કરવાથી તેઓ
ઝટપટ સરસામાન બાંધીને તૃણયાર થઈ ગયાં, અને પાછલા
પહોરના ત્રણ વાગતાંને સુમારે “જય સીતારામ”ની ગર્જના
કરતાં તેઓ સર્વ પગ રસ્તેજ ચાલતાં ગયાં. તે પછીજ ચપળાને
પણ પેલા ડોસાની તમામ બિનાથી ચમનદાસે વાકેફ કરી, જે
સંભળી ચપળા એટલુંજ ખોલી કે “ હવેરે મને જે સુંદરતામાં
સૃજી નહીં હોત તો કેવું સાફ થાત ! ” આમ ખોલી તે બિચારી
ખાળા પોતાની ખૂબસૂરતીને માટે પસ્તાવો કરવા લાગી.

ડોસાજી જીવાન પટ્ટા (!) જેવા બનીને ગુરૂવારે પેલી
પ્રથમની જગાપર ઠરાવેલે સમયે ગયા. તેણે બરાબર ચમનદાસની
સલાહ પ્રમાણેનોજ તમામ ઠાઠ કીધી હતો. તે જગાપર લગભગ

એક ઠલાકે બોલ્યો, પણ ચમનદાસ જણાયો નહીં ! ડોસાના દિલમાં અધિરાધ આવી, અને તેનો જીવ તલપાપડ ખની ગયો ! ખાદ ગાડી ત્યાંજ ચોલાવીને તે પોતે પગે ચાલીને ભવ્યદાસના હિતારે ગયો, અને ત્યાં જોયું તો તે મંડળી મળે નહીં ! તેનો તો જાણે જીવજ ગયો, અને ખારે વહાણ ખુડયાં જવું બન્યું ! આસપાસ પૂછપરછ કરતાં એવા સ્નાનના સમાચાર સાંભળ્યા કે “ ભજન મંડળી તો અત્રેથી જો દિવસ થયાં બહારગામ ઉપડી પણ ગઈ ! ” આ સાંભળતાંજ ડોસાનાં તો હોસકોસ ઉડી ગયાં, અને તે મુઝાઈગત થઈ ત્યાંજ ઢળી પડ્યો ! થોડી વારે તે શુદ્ધિમાં આવ્યો, અને ત્યાંથી હઠીને પુનઃ ગાડી પાસે જઈ તેમાં બેસીને પોતાને મઠાને ગયો, અને અત્યંત પશ્ચાતાપ કરતાં બોલ્યો કે “ અરે નસીબ ! નવીની આશામાં જૂની પણ ગુમાવી, અને નવી તો ગઈરે ગઈ ! ” આમ પરિતાપ કીધાં પછી તેનાં નસીબમાં જૂનીનીજ પ્રશામત કરવાનું સજ્જન હોવાથી તે થોડી વાર ખાદ જાતે ને પોતે હઠીને તે જૂની ડોસી જ્યાં રહેતી હતી ત્યાં ગયો, અને તેણીને સમજાવી પટાવીને તથા હાથે પગે લાગીને પુનઃ પોતાને ત્યાં લઈ આવ્યો.

ચક્ર ૭૪ મું.

હોહરો.

મોતીલાલે વડોદરે, આવી કરી તપાસ;
પતો ત્યાં પણ નવ મળ્યો, થયો ખૂણું ઉદાસ !

વડોદરામાં વાળા !

વડોદરામાં મોતીલાલ આવ્યો, અને તેણે પણ શહેરમાં ફરીને એક ધર્મશાળામાં જ મુકામ કરાવ્યો. પાસે એક લોટી, લંબોટી, અને ધોતિયા શિવાય બીજે કશો સામાન નહોતો, જ્યાં જ ધર્મશાળામાં તે ઉતર્યો હતો, ત્યાં ઉતરેલા અન્ય માણસો તો મોતીલાલને ભામટા જેવાજ માની બેઠાં, અને સર્વ કાંઈ પોત પોતાની વસ્તુઓ પર તકેદારી રાખવા લાગ્યાં. તે જ ધર્મશાળામાં એક સંત મંડળની એક મહોટી ટોળી પણ ઉતરી હતી, કે જેમાં લગભગ પોણોસો માણસો હતાં, પણ તેઓમાં એક સ્ત્રી તો નહોતીજ. તે મંડળીના મુખીનું નામ આનંદચરણદાસ હતું, અને તે પુરૂષ પણ ત્યાગ વૈરાગ્યમાં પૂજવા યોગ્યજ હતો. તેની પાસે મોતીલાલે જઈને નમન કરીને જણાવ્યું “ મહારાજ ! અને કોઈ ભવ્યદાસ સંતની મંડળી આપને મળી હતી ? ” મોતીલાલને આ ભવ્યદાસનું નામ નિશાન ચાંદોદમાં ધનગવરી મારફતે, તેમજ ડક્કોઈની ધર્મશાળામાંથી મળ્યું હતું, માટેજ તેણે તે નામની અંતે તળનીજ કરતાં વળી પૂછ્યું “ મેં સાંભળ્યું છે કે, તેઓની ટોળી આ તરફ આવી છે, માટે આપને કદાચ ખબર હોય, એમ ધારીનેજ પૂછું છું. ”

“ ના ભાઈ, તે ટોળીને મેં જોઈ નથી, અને તેની મને

કરી ખબરે નથી. ” આનંદચરણદાસે પૂછ્યું “ તમે તે ટોળી-
માંના છો શું ? ”

“ ના મહારાજ, હું તો એકલોજ પ્રેરું છું. ”

“ ત્યારે તમે તે ટોળીની ખબર પૂછા છો તેના સખખ
મને સમજવશે ? ”

“ તે ટોળીમાં મારા કેટલાંક ઝાળખીતાં છે, માટે પૂછું છું. ”

“ અને તમારો વિચાર તે ટોળીમાં કદાચ ઝેડાવાનો હશે ? ”

“ તેમ પણ કંઈ નથી. હું તો એકલોજ રહેવામાં આનંદ
માનું છું મહારાજ ! ”

“ સાધુને માટે તો એકલા રહેવામાં પણ વાંધાજ નથી.
સાધુને સર્વ સરખું છે, તો પણ ખહાર ફરવામાં, ‘ એકસે દો
જાલા ’ એમ પણ એક સાધારણ કહેતી છે ખરી. ”

“ ખરું છે, પરંતુ હું તો પ્રથમથીજ એકલો રહ્યો છું,
માટે મને તેમાંજ આનંદ મનાયો છે. ”

“ ઘણી ખુશીની વાત છે. ” આમ વાત કરતામાં પેલો
ડોસો, જે ચપળાપર મોહી પડ્યો હતો તે ત્યાં આવી પહોંચતાંજ
મહારાજે તેને આદર આપીને બેસાડીને પૂછ્યું “ આપ કોણ છો ? ”

“ હું આ શહેરનોજ છું. ” ડોસાએ પછી પૂછ્યું “ તમારી
સાથે સ્ત્રીઓ પણ છે કે તમે માત્ર પુરુષોજ તમારી મડળીમાં છો ? ”

“ અમારી સાથે તો એકે સ્ત્રી છેજ નહીં, અને સ્ત્રીઓને
તો અમારા સંગમાં અમે કદી રાખીએ પણ નહીં. ” મહારાજે
વિસ્મયતાથી પૂછ્યું “ આપને કંઈ આવો પ્રશ્ન પૂછવો પડે છે ? ”

“ અરે ! મહારાજ ! અહીં થોડાજ દિવસપર ભગ્યદાસની
એક ટોળી આવી હતી, તેમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ હતી. તે

ટોળીનાં એક લુચ્ચા માણસે, તેજ ટોળીની એક રૂપવાંતી સ્ત્રીના સંબંધમાં મને જળારી કરામત કરીને ફસાવ્યો હતો, અને પછી તો તે ટોળી અહીંથી ભાગીજ ગઈ ! ”

“ અમને તે વિષેની કંઈ ખબર નથી. ”

“ વાફ માફ કરજો. ” કહીને ડોસો ઉઠીને ચાલતો થયો.

મોતીલાલે, લબ્યદાસનું નામ સાંભળીને સમજી લીધું કે “ લબ્યદાસની ટોળી તો અહીં પણ નથી ! ” આથી વડોદરામાં આવીને પણ વનેખાંમાં પડ્યાં જવુંજ તેને લાગ્યું, અને વળી તે વિમાસણમાં પડી ગયો ! તે ત્યાંથી ઉઠીને શહેરમાં વિશેષ તજવીજ કરવા લાગ્યો ! તેટલામાં એક જણાએ, લબ્યદાસના ઉતારાના મકાનની નિશાની તેને આપ્યાથી તે તાખડતાખ તે મકાન આગળ ગયો, અને તે મકાનની નીચેની એક કેાટડીમાં એક સરકારી સીપાઈ મકાનની રહેવાલી માટે રહેતો હતો, તેની સાથે પૂછપરછ કરતાં તે સીપાઈએ જણાવ્યું કે “ લબ્યદાસની લજન મંડળી અહીં હતી ખરી, પણ પાંચ-સાત રોજ પરજ તે તો અહીંથી ઉપડી પણ ગઈ છે. ”

“ તે ક્યાં ગઈ છે ? ” મોતીલાલે પૂછ્યું “ આપને તો ખબર હશે ? ”

“ મને ચોક્કસ ખબર તો નથી, પણ તેઓ માંડોમાંડે વાતો કરતાં હતાં તે પરથી મને સમજાયું છે કે, કોઈ જંગલમાં નિવાસ કરવાના વિચારથી તે ટોળી ઉપડી ગઈ છે. ”

“ હીક સમજ્યો. તસ્દી માફ કરજો. ” કહીને મોતીલાલે પણ ત્યાંથી નીકળીને છેક લાંબે જઈ એક વૃક્ષની નીચે બેઠો, અને તે નિઃશ્વાસ નાંખી મનન કરવા લાગ્યો કે “ માંડોમાં આશા

મળી, અને ડબોઈ ગયો તો ત્યાં પણ અહપ અંતરને લીધે આશા અવળી પડી ! ત્યાંથી વડોદરાને માટે ખાતમી મળી, અને અહીં આવ્યો તો અહીં પણ સ્નાનના સમાચાર સંભળાયા ! હવે ક્યાં, જાઉં ? જંગલમાં તે મંડળી ગયાંની ખાતમી તો મળી છે, પરંતુ ક્યા જંગલમાં તે ગઈ હશે તે તો રામ જાણે ! હું જાણ્યા વગર કંઈ દિશાના ક્યા જંગલમાં જાઉં, અને ક્યાં ક્યાં ભટકું ? અરે ! ઇશ્વર ! તારે ત્યાં પણ કેવો ન્યાય છે કે, જે પોતાનો ધર્મ ખજવવા નીકળ્યો છે, તેને પણ તું આમ અથડાવી આકતની અગ્નિમાં ખાળ્યાંજ કરે છે ! ” આમ સંતાપ કરીને ત્યાંથી ઉડી અંધારી રાત્રિ છતાં લહેરમાં તે આગળ ચાલતો થયો.

ચક્ર ૭૫ મું.

દે હરે.

આશાવંતો એકલો, સીધો ચાલ્યો જાય;
જંગલમાં નીકળી ગયો, નહીં ધારેલું થાય !

ક્યાંનો ક્યાં !

કાળી રાત્રિ છતાં નિર્ભયતાથી મોતીલાલ જુસ્સાદાર ચાલે છેક જંગલ તરફ નીકળી ગયો. એટલામાં એક ખેતરમાં માણસોનો સ્વર સંભળાયો. તે સ્વર તે ખેતરમાં ભેગાં ચયલાં કેટલાંક ખેડુતોનો હતો, અને તે ખેતરના માલિકના છોકરાનાં લગ્ન હોવાથી ખેડુતોની મોટી સંખ્યા તે લગ્ન પ્રસંગને માટે ત્યાં ભેગી થઈ ઢાલ વગાડી રંગે રસે ગાતાં હતાં. આ બધાંનો એક સ્વર મોતીલાલને કાને જતાંજ તેને લાગ્યું કે “ લગ્નદાસની

ટોળી 'ભજન મંડળી' ને માટે જણીતી છે, માટે તે ટોળીજ કઢાય અને ભજન ગાવા બેઠી હોય. તેથી તેની ખખર તે કહાડવીજ જોઈએ. " આમ ધારીને મોતીલાલ તે બેતરમાં ગયો, અને ખેડુતોની નજર પણ તેનાપર પડતાંજ તેઓને મોતીલાલને માટે ચોરનો વહેમ ગયો. તે પણ મોતીલાલનાં લલાં લાગ્ય કે, તેઓએ તેને તેજ વખતે ટીપી નહીં નાંખતાં તેઓ તેને ગુસ્સામાં પૂછવા લાગ્યાં કે " એમ! તું કેણુ છે, અને આટલી રાતના શા માટે અહીં નીકળી આવ્યો છે? "

" હું તમારે ભજન સાંભળવા આવ્યો છું, મહેરબાનો! "

" રાંડનો ચોર જેવો લાગે છે! " એક ખેડુત બોલી ઉઠ્યો.

" ચોરના જેવાજ એનો વેશ જણાય છે! " બીજો બોલ્યો.

" જરા સખૂર કરો! એને રીતસર પૂછવા દો. " આમ કહી એક ત્રિજ ખેડુતે મોતીલાલને પૂછ્યું " આટલી રાતે આ જંગલમાં તું કયા કારણે આવ્યો છે? "

" મારા સ્વદેશી લાઇઓ! " મોતીલાલે અતિ નમનતાપૂર્વક જણાવ્યું. " હું ચોર નથી, લામટો નથી, હુટારો કે ધાડ પાડનારો નથી, પણ હું તો એક સાદો સાધુ છું, અને ભવ્યદાસ સાધુની ટોળી આ તરફ જંગલમાં આવી છે, એમ સાંભળીને તે ટોળીને શોધવા માટે આ જંગલમાં આવ્યો છું. આ શિવાય આ તરફ આવવાનું બીજું કંઈજ કારણ નથી. "

" પણ આ બેતરમાં આવવાનું શું કારણ? " તે ખેડુતે પૂછ્યું "તે સાધુની ટોળી અહીં કયાં છે કે તું અહીં આવ્યો છે?"

" તમે સર્વ ગાતાં હતાં તેનો અવાજ બહારથી મને સાંભળાયો, અને મને શક ગયો કે 'કઢાય' ભવ્યદાસની ટોળી

પણ હોય. "આમ ધારીનેજ હું અહીં આવ્યો છું. આ શિવાય મારે માટે તમે બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો શક લાવશેજ નહીં લાઈએ ! "

" ત્યારે તમે સાધુ છો કે ગૃહસ્થી છો ? "

" સાધુ છું. "

" એમ છે ? " લગ્ન મંડપના માલિકે ઉત્સાહથી જણાવ્યું. " ત્યારે તો હું મારાં મ્હોટા ભાગ્ય માનું છું કે, મારા પુત્રનાં લગ્ન પ્રસંગે તમારા જેવા સાધુ લગ્ન મંડપમાં પધાર્યા ! માટે પ્રભાત થતાં સુધી આપ અહીંજ આરામ લો, અને કાલે ભોજન કરીને પછી આપની મરજીમાં આવે ત્યાં જાઓ. "

" મારાથી રહેવાય તેમ નથી. "

" તે વાત નહીં ચાલે. તમને જમાડયાં વિના તો જવા નહીંજ દઉં. તમારા જેવા સાધુ મારે ત્યાંથી લગ્ન પ્રસંગે ભૂખ્યા જાય, તે તો મને લગ્નમાં અપશુકન થયાં જેવુંજ મનાય ! માટે મારી અરજ માનવીજ પડશે મહારાજ ! તમારી બીજી કશી વાત હું સાંભળવાનો નથી. "

" હીક ! જેવી તમારી ઇચ્છા ! " કહીને મોતીલાલ આદર-માન સહ મંડળમાં બેઠો, અને બીજા બેઠેલો પણ તેની આસપાસ વિંટળાઈને બેઠાં. ખાદ તે બેઠેલો મોતીલાલને આનંદ આપવાને તેની સન્મુખજ ગાવા વગાડવા મંડયા. એટલામાંજ એક ગાયન પૂર્ણ થતાં મોતીલાલે પોતાનાં નેત્રો ખોલીને બેઠેલ પ્રત્યે પૂછ્યું કે " તમારામાંથી કોઈના પણ જોવામાં આ તરફ કોઈ સાધુની મંડળી આવી હતી, અગર તેમ નહીં તો આસપાસનાં કોઈ પણ જંગલમાં કોઈ સાધુ મંડળી આવીને રહી હોય,

એવું તમારી જાણમાં આવ્યું છે ખરું ? ”

“ના મહારાજ ! તેવું કંઈ જાણ્યામાં કે સાંભળ્યામાં આવ્યું તો નથી. ” જેડુતોએ પૂછ્યું “ તમારે તેની ખાસ ખાતમી મેળવવાની જરૂર છે શું ? ”

“ હા. જરૂર તો છે, માટે જો તમારામાંથી કોઈ તેની ખબર મેળવવાની તજવીજ કરે તો મ્હોટી મહેરબાની ! ”

“ એમાં મહેરબાની શાની ? અમે આસપાસનાં ગામોમાં ખબર ફેલાવીશું. ગામડાંઓનાં લોકોને અમે પૂછીશું. ”

“ એટલું જરૂર કરજો. ”

“ જરૂર. ” કહીને તેઓએ પુનઃ ગાયન ગાવા માંડ્યું.

ચક્ર ૭૬ મું.

દોહરો.

જેડુતો મોહિત થયાં, મોતીલાલને માટે;
પૂજન તેવું સૌ કરે, થયાં સર્વ રલિયાત !

મોતીલાલ મહારાજ !

પ્રભાત થતાંજ જેડુતોએ ખાસ બ્રાહ્મણને ઓલાવીને ઉત્તમ પ્રકારની રસોઇ પૂર્ણ પ્રેમથી કરાવવા માંડી, અને રસોઇ થતાંજ મોતીલાલને લોજન કરાવ્યું. તે પછી સર્વ જેડુતો પણ જગ્યા સંચર્યા, અને મોતીલાલ એક શેત્રંજીપર આડો પડ્યો.

“ ત્રણ વાગતાંને સુમારે મોતીલાલ હઠી હલો થઈ જેડુતો પ્રત્યે ઓલ્યો ” હવે તો હું રજા લઉંશ; કેમકે મારે સાધુ બંધાસની મંડળીનો પત્તો મેળવવાની જરૂર છે, માટે હું જઈશ. ”

“ તમારે તે મંડળનો પત્તો મેળવવાનીજ જરૂર છેની ? તો તે તમને અમે મેળવી આપીશું. ” ખેડુતોમાંના એક વૃક્ષ ખેડુતે વિનંતિ કરી “ અમો સર્વ લાઠીઓની એવીજ ધચ્છા છે કે, આપને અત્રેજ રાખવા. અત્રે આપને વાંધો આપનાર નથી. ”

“ પણ તે મંડળીનો પત્તો તમે કેવી રીતે મેળવી શકશો ? ”

“ આપની સાથે વાતચીત તો કરી છે કે, આસપાસનાં ગામડાંઓમાં અમે તળવીજ કરાવીશું. આપનાથી તે તળવીજ નહીં બને; કેમકે આપ એકલા કયે કયે અને કેટલાં ગામોમાં જઈ શકશો ? અને અમે તો એક-બે દિવસમાંજ ઘણાંબરાં ગામોમાં અનેક પ્રકારે તળવીજ કરાવી શકીશું. ”

મેતીલાલના મગજમાં પણ આ વાત ઉતરી, અને તેણે ત્યાંજ પડાવ નાંખ્યો.

બાદ ખેડુતોમાંથી આશરે પંદરેક માણસો કમર બાંધીને પોતપોતાનાં ગાડાં બેડીને નીકળી પડયા, અને ચારે જણાઓ તો વળી પોતાને ત્યાં વોડા હતા તે ઉપર સ્વાર થઈ ઉત્સાહ ભેર આસપાસનાં ગામડાંઓ તરફ ગયા પણ ખરા.

હવે મેતીલાલ ખેતરમાં ફરવાને નીકળ્યો, અને તે સમયે તેણે પોતાની સાથે કોઈ પણ ખેડુતને રાખ્યોજ નહીં, કેમકે તેનો વિચાર જરા એઠાંતમાં જઈ મગજને શાંત રાખી પોતાની આશા પાર પાડવાને લગતા વિધ વિધ ઉપાયો યોજવાને હતો. આવા વિચારથી ખેતરમાંજ આશરે એક માઇલપર જઈને એક ન્હાના વૃક્ષ નીચે તે બેઠો. બાદ તે બવિખ્યની બાંધણી બાંધવા લાગ્યો કે “ આ બિચારા બલા ખેડુતોની આટલી ખટપટ થવા છતાં બે મારી આશા પાર નહીં પડે તો પછી મારે માટે શો

ઉપાય ? પછી તો મારેજ માથે વિશેષ પ્રયાસ તથા પ્રવાસ કરવાનો મારો ધર્મ હોવાથી અહીંથી નીકળી જ્યાં ધૈર્ય ગતિ કરાવશે ત્યાં જઈશ. જપ-તપનો પ્રતાપ અતિશય શ્રેષ્ઠ છે, અને હું આ કાયાને આટલું બધું કષ્ટ આપું છું, છતાં પણ શ્રી હરિ હજી મારી ઉમેદ પાર પાડતો નથી, માટે મને લાગે છે કે, હજી મારાં લાઘ્યમાં વિશેષ જપ-તપજ સંજ્ઞા હોવું જોઈએ, અને આવતી કાલથી બરાબર અગીઆર દિવસના ઉપવાસ કરવાનું તપ શરૂ કરવા ધાર્યું છે, તેજ કરીશ. ખાદ્ય વળી આગળપર વિશેષ વિચાર થઈ રહેશે. ” આમ કહેતો તે ત્યાંથી ઉઠીને પોતાને અસલ સ્થાને પાછો જઈને બેઠો.

ચક્ર ૭૭ મું.

દાહરો.

પત્નો કંઈજ મળ્યો નહીં, બેડોતો પસ્તાય;

મેતીલાલના મગજમાં, અનેક ચટપટ થાય !

વિચારમાં !

લઘ્યદાસની ટોળીની શોધને માટે જયલા તમામ માણસો શોગરદમ-આસપાસનાં દશ-બાર ગાઉનાં ગામોમાં તપાસ કરીને ત્રણ-ચાર દિવસમાં સર્વ પાછા આવી ગયાં, પણ નિરાશાના સમાચાર સંભળાવ્યા, જે સાંભળીને મેતીલાલના જીવને અત્યંત ગ્લાનિ વ્યાપી રહી, અને તે એટલુંજ બોલ્યો કે “ હવે તો લાચાર ! હવે આ સ્થળે મારાથી વિશેષ રહેવાય નહીં ! ” આમ બોલતો તે જમીનપર સૂઈ ગયો, અને તેણે પોતાની હથેલીથી

પોતાની આંખો ઢાંકી દીધી !

પાંચેક કલાક બાદ મોતીલાલ એકદમ સ્વસ્તપણામાં આવી બેઠો થયો, અને સર્વ ખેડુતો પ્રત્યે તેણે જણાવ્યું “ લાઈઓ ! તમે સર્વનું કહ્યું મેં માન્યું, અને તમારી મરજીને માન આપીને હું આજ સુધી અહીં રહ્યો. તેમાં મેં તમોને અત્યંત તસ્દી આપી છે, અને લવ્યદાસની મંડળીની શોધને માટે તમોએ પણ તમારાથી બનતું તમામ કીધું, પરંતુ તેના પત્તોજ લાગ્યો નહીં, છતાં પણ તમારી મહેનતને માટે હું તમારો પુનઃ આભાર માનવાની સાથે તમારી પાસે એટલુંજ માંગી લઉં છું કે, જની માયા અને મહેરબાની તમોએ મારાપર રાખી છે તેથી વિશેષ રાખજે, અને વળી ઇશ્વરેચ્છા હશે તો પુનઃ પ્રસંગોપાત હું અને આવી તમારી સુલાકાતને લાલ લેવાને ભૂલનાર નથી. આટલું કહી હવે તમે મને અત્રેથી જવાની રજા આપશો. ”

“ ના-ના-ના ! ” સર્વ જણાં જુસ્સામાં, તેમજ અંતઃકરણની લાવનાથી બોલી ઉઠ્યા “ અહીંથી ખીજે કંઈ પણ જવાની વાત તો આપ કદી બોલશોજ નહીં મહારાજ ! આપની અન્ય આસાઓ માનીશું, પણ આપને અહીંથી જવા દેવાની વાત તો અમે કદી પણ માનવાના નહીં, નહીં ને નહીં ! ”

“ પણ મારે ગયાં વિના છૂટકોજ નથી; જોઈએ તેમ કરીને પણ મારે તો લવ્યદાસની મંડળીને મળવુંજ જોઈએ. ”

“ પણ તમે એકલા જીવે કયાં જશો, અને શું કરશો ? મહારાજ ! મમત ના કરશો, અને અહીંજ નિરાંતે રહો. તમારે માટે અમે અહીં એક ખાસ મકાન બનાવી આપીશું, અને તમારી ઇચ્છા હશે તો એકાદ દેવસ્થાન પણ બંધાવીશું. ”

“તમે સર્વ ગ્રેમી છો, માટે તે સર્વ તમે કરશો, એ મને મનાય છે, પણ લબ્ધદાસની મંડળીને મળવાની જે મારે ખાસ જરૂર છે, તેને માટે તમે વિશેષ શું કરી શકશો ? તે મંડળી મેળવવાને તમે કંઈ પણ કરી શકવાના છો કે ? ”

“ તેને માટે અમારાથી બન્યું તેટલું તો અમે કાઢું, અને વિશેષમાં તમે જે પણ ફરમાવો તે કરવાને પણ અમે હાઝર છીએ.”

“ હું શું ફરમાવું ? મને કંઈજ સમજ પડતી નથી કે શું કરવું ? પરમેશ્વર કહે તે ખરું ! ”

“ જે પરમેશ્વર પરજ તમે આધાર રાખો તો કંઈ વાંધા નથી. ઇશ્વરનો આધાર તો જ્યાં જશે ત્યાં તેનો તેજ રહેશે. આપ જેવા પવિત્ર પુરૂષને પરમેશ્વરના આધારને માટે અમૂક સ્થળનોજ સિદ્ધાંત પકડી રાખવાનું પ્રયોજન શું ? વળી જે પણ ઉપાય આપ બહાર જઇને ઓળખવાના હો તે અને નિવાસીનેજ ઇશ્વરનું સ્મરણ કરી યોજે મહારાજ ! આપને અમે વિશેષ વદવાને પાત્ર નથી, પરંતુ અમે આપને અનેથી જવા નહીં દઇએ, એ અમારો ચોક્કસ ઠરાવ છે. કૃપા કરી કોઈ પણ અન્ય ઉપાય યોજે, અને અમે આપ જે આજ્ઞા કરશો તે પ્રમાણે વર્તવાને અંતઃકરણપૂર્વક તૈયાર છીએ.”

“ ત્યારે તમે મને અહીંથી નહીંજ જવા દો ? ”

“ નાજી. ” બેડુતોએ છેલ્લો વિચાર પ્રગટાવી દીધો “ તેમ છતાં અમારી અરજીની દરકાર નહીં કરતાં આપ અકસ્માત આલ્યાંજ જશે તો આપનાં ગયાં પછી તરતજ શોક પામી અમારાંમાંના કેટલાકો તો પોતાના જીવ ગુમાવશે ! ”

“ અરરરરર ! ” મોતીલાલ હજકીને બોલ્યો “ એવો

પ્રસંગ મારે માટે આવે, એ તો મને મહા હત્યા જીવું જ થાય ! હવે તો તમારે માન્યાં વિના મારો છૂટકો જ નથી ! વાંદે ઠીક છે. હું પરમાત્માનું સ્મરણ કરીને કોઈ પણ બીજા ઉપાય શોધી કહાડીશ. તમે ચિંતા કરશો નહીં. તમે સર્વની :લાગણી દુખાવીને હું જવા ચઢાતો જ નથી. ”

“ મોટી મહેરબાની ! ” કહીને સર્વ જણાં આનંદમાં આવી મોતીલાલને દંડવત કરવા મંડી પડ્યા.

અક ૭૮ મું.

દોહરો.

ઉપાય ઉત્તમ યોજતાં, રસ્તો લાગ્યો એક;
ખેડુતો હિમ્મત કરે, ધર્મ અનુની નેક !

ઉત્તમ ઉપાય !

મોતીલાલે શાંતતાથી એક ઉત્તમ ઉપાય શોધી કહાડ્યો. તેણે પોતાના વહાલા માનેલા ખેડુતોને કહ્યું “ લાઇઓ ! મને માત્ર એક જ ઉત્તમ ઉપાય હાથ લાગ્યો છે, પરંતુ તે પ્રગટ કરતાં માંદે મન ખંચાય છે ! ”

“ શા માટે ખંચાય છે ? પ્રગટ કરો મહારાજ ! ”

“ પ્રગટ કરવાને બીજા તો કશોયે વાંધો નથી, પણ તમે સર્વ પર કેટલોક બોલો પડે તેને માટે જ માંદે મન અચકાય છે ! ”

“ જરા પણ અચકાશો નહીં. આપને માટે અમારા બન પણ પુરખાન છે તો બોલો ઉપાડવાને અમે શા માટે અચકાઈએ ? અમે ખેડુતોને બોલો ઉપાડવાને માટે પરમશ્વરે સારી શક્તિ સુજી

છે. એટલે જણ પાંચ-પાંચ મણુનો બોળે ઉપાડતાં સુધી તો કંઈ બહીએ તેમ નથી મહારાજ ! ”

“ પણ આ તો અર્થના બોળે છે, અને તેને માટે તમે સર્વ પર પૈસાનો બોળે પડશે ! ”

“ તે બોળે અમારી શક્તિની બહાર તો નહીં પડેની ? અમારાં ઘરખાર વેચતાં સુધી પણ પૈસાનો બોળે અમે જીપાડવાને તૈયાર છીએ. ”

“ તેટલો બધો સખત બોળે તે નથી, પરંતુ જો સર્વ બાઈઓ હળીમળીને તે બોળે વહેંચી લેશે તો તે કંઈ વિશેષ નહીંજ લાગે. ”

“ તો પછી કહેતાં શા માટે અચકાવ છો ? ”

“ મેં એવો વિચાર રાખ્યો છે કે, આજ સ્થળે એક મહા યજ્ઞ કરવો, અને તે પ્રસંગે ગુજરાતનાં તમામ સાધુ સંતોને ખાસ આમંત્રણ કરી બોલાવવાં. તે ઉપાય કરવાથી સેંકડો ને હજારો સાધુ સંતો તે પ્રસંગે પધારવાને ચૂકશે નહીં, તેમજ બાળ્યદાસની મંડળી પણ તે પ્રસંગે આવશે, એમ હું ધારું છું, જ્યાં તે મંડળીની શોધ કરવાનું કામ ઘેર બેઠાં ગંગા જીવું સહેલું થઈ જશે ! કેમ બાઈઓ, તમે શું ધારો છો ? ”

“ પહેલા નંખરનો રસ્તો ! ઉત્તમ ઉપાય ! બસ, એજ કરવું સારું છે. ” સર્વ બેડુતો બોલી ઉઠ્યાં.

“ પણ તેમ કરતાં અર્થ ઘણો લાગશે ! ”

“ તેને માટે કેટલોક અર્થ થશે ? આપ શું ધારો છો ? ”

“ મેં હજી સુધી તો કંઈ ધાર્યુંજ નથી. જો તમે સર્વ સમ્મતિ આપો તો અર્થનો અડસદો કરવાને મને કંઈ વિશ્વાસ

લાગે તેમ નથી. ”

“ અમારી સંપૂર્ણ સમ્મતિ છે, માટે આપ ખર્ચના અડસદો ગણીને અમૂક રકમનો આશરો અમને જણાવો, એટલે તેની તળવીજ અમે કરીએ. ”

“ તો ભલે. ખડિયો, કલમ ને કાગળ લઈને એક જણુ બેસે તો હું તેની વિગતવાર નોંધ કરાવું, અને તરત અડસદો જણાવ આપશે. ”

“ તેમ કરીએ. ” કહીને ખેડુતોએ પોતામાંના એક લખી વાંચી જણુનારાને ખડિયો, કલમ ને કાગળ લાવી મહારાજ બોલે તેમ લખવાને જણાવ્યું.

“ પણ એટલામાં તો મોતીલાલે મનમાં જિસાખ ગણીને સામટો સરવાળો કહી સંભળાવ્યો કે “ તમારે ખારથી પંદર હજાર રૂપિયા બેઘરે. ”

“ ઓહ ! તે તો અમે એક દિવસમાં ભેગાં કરી નાંખીશું. ”

“ તો પછી આપણે તે મહોત્સવનો દિવસ નક્કી કરીએ ? ”

“ તમારે બેઘરે તે દિવસ નક્કી કરો. ”

“ આજથી અગીઆરથે દિવસે શુભ સોમવાર આવે છે, માટે તે દિવસ ઠીક પડશેની ? ”

“ ભલે. તે દિવસ ઠરાવો મહારાજ ! ”

“ તે દિવસ ચોક્કસ. હવે તમારે પૈસાની તળવીજ કરવાની છે. પૈસા જમા થયા પછી તમે મારી પાસે આવો, એટલે આપણે સાથે બેસીને બધી વ્યવસ્થા કરવાનો વિચાર કરીશું. ”

“ બરાબર છે મહારાજ ! ” કહીને તમામ ખેડુતો પૈસાના ઉધરાણને માટે ઉત્સાહ ભરે જઈયા, અને શ્રી ‘સત્યનારાયણ’

દેવકી જય' ખેલાવી પોતાનું ધારેલું કાર્ય કરવાને તેઓ આસપાસનાં ગામોમાં છૂટાં-છૂટાં નીકળી પડ્યાં.

દરમિયાન મોતીલાલે એક શીખેલા ખેડૂતને પોતાની પાસે એસાડીને, ઉત્સવમાં પધારવાને આમંત્રણો મોકલવાનો ખરડો તક્યાર કરી નાંખ્યો, અને તે ખરડો હવે છાપવાને માટે એક માણસને ખાસ વડોદરાના એક છાપખાનામાં મોકલ્યો, તેમજ તેજ ખરડા પ્રમાણેની વિગત ગુજરાતનાં વર્તમાન પત્રોમાં પણ છાપવાને મોકલી આપી. તેમાં ખાસ કરીને જણાવ્યું હતું કે “ માત્ર ગુજરાતનાજ સંતોને માટે આ મહોત્સવનો મેલાવડો છે.” આમ જણાવવાનું કારણ માત્ર એજ કે, બીજા પ્રાંતોમાંથી, ધારેલી સંખ્યા કરતાં વિશેષ સાધુઓ ચઢી આવે નહીં. આ શિવાય બીજી શી વ્યવસ્થા કરવી, તેની નોંધ પણ તેણે લખાવી.

ચક્ર ૭૯ મું.

દોહરો.

રચના રમણિક રૂપમાં, રચી રૂડી રસદાર,
ઉત્સાહ ઉરમાં સર્વને, ખરી ખુબી ખુશકાર.

ધામધૂમની ધમાલ !

તમામ તૈયારીઓ આણુ થઇ. યજ્ઞને માટે, જે ખેતરમાં મોતીલાલનો મુકામ હતો તેજ ખેતરમાં ગોઠવણ કરી. આસપાસ અડોઅડનાં ખેતરોમાં, પધારનારાં સંતોને માટે ખુલ્લા મંડપો અંધારી દીધા. પાણીને માટે ખેડૂતોએ પોતપોતાના તથા આસપાસનાં ગામોમાંથી સંખ્યાબંધ ત્રાંખાં-પીતળનાં મ્હોટાં મ્હોટાં

વાસણો મંગાવી લરાવવા માંડ્યાં. સાધુસંતોને આમંત્રણો મોકલ્યાં હતાં તેમાં ચોખ્ખું જણાવ્યું હતું કે “યજ્ઞ પ્રસંગે પધારનારાં સંતોને એકજ દિવસ, અને તે પણ એકજ વાર સુખડીનું સહુ ખાવાનું આપવામાં આવશે, માટે તેનો વિચાર કરીને આવવું.” આથી કરીને આશરે પાંચ હજાર સાધુઓને એક વાર અપાથ એટલા કળીના લાડવા, દહીંથરાં, અને ગાંઠીઆ-આટલી ત્રણ વસ્તુઓની ગોઠવણ પણ મનમાનતી રીતે કરી રાખી. આ પ્રમાણે તમામ વ્યવસ્થા સંતોષકારક રીતે કરવામાં આવી. પછી મોતી-લાલે એક લાણેલા ખેડુતને જણાવ્યું “તમામ સંતોને માટે આ ખેતરોમાંજ ઉતારાની ગોઠવણ કરી છે, અને અંદર આવવાનો દરવાજો પણ માત્ર એકજ રાખ્યો છે, તો તે દરવાજાપરજ તમારે એક રાખવી, અને સંતોનાં જ જ મંડળો આવે તે મંડળોના મુખીઓનાં નામ તમારે કાગળ ઉપર નોંધ્યાં કરવાં. એટલું કામ તમારે બજાવવાનું છે.”

“વારંજી, તે હું ખુશીથી બજાવીશ.” તે ખેડુતે ઉત્સાહપૂર્વક પૂછ્યું “અને જ મંડળીને માટે આપે તપાસ કરાવી હતી તથા જને માટે આ મહાન સમારંભ કીધો છે, તે મંડળીના મુખી લાવ્યાસ આવે તો તેમને આપની સમક્ષ લાવું કે?”

“લાવવાની જરૂર નથી, પણ તેમને લક્ષમાં રાખી તેઓ ક્યાં ઉતરે છે તે જગ્યા પણ ખરાબર લક્ષમાં રાખી મૂકવી.”

“બહુ સારું મહારાજ!” કહીને તે ખેડુતે તમામ સંતોનાં નામ નોંધવા માટે કેટલાક કાગળોની એક ચોપડી ખાંધી લીધી.

એટલામાં વળી એક પાસેના ગામનો શ્રીમાન ખેડુત, કે જે વયોવૃદ્ધ પણ હતો, તે ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને અંતઃકરણની

હરમીથી તે બોલ્યો “મહારાજ ! આપે આ સમારંભ તો અતિ સ્તુત્ય કીધો છે, પરંતુ અમારાં બેડુતોમાં વળી એવી ચચી આલી રહી છે કે, કોઈ ભવ્યદાસ નામના સંતની એક મંડળી છે, તેની શોધ આપે કરાવી હતી, પણ તેની ખાતમી નહોં મળવાથીજ તે હેતુ પાર પાડવાને આ મહોત્સવ કરવાનો ધાર્યો છે. આ વાત શું સત્ય છે મહારાજ ?”

“હા બાઈ, છે તો એમજ, અને તેમ છતાં જો ભવ્યદાસની મંડળીની ખાતમી નહોંજ લાગશે તો એમ મન વળાશે કે, આ બહાને તમે સર્વના પૈસા એક પુન્ય માર્ગમાંજ વપરાયા છે. ”

“ખરાખર છે.” તે વૃદ્ધે પુનઃ પૂછ્યું “તે મંડળીની ખાતમી મેળવવાની આપને કંઈ ખાસ જરૂર છે કે ?”

આ વાત વખતે તે વૃદ્ધની સાથેજ સંખ્યાબંધ બેડુતો ભેગાં થઈ ગયાં, અને તેઓ પણ તેના જીવીજ શુભાસા જણાવવા લાગ્યાં, જે જોઈને માતીલાલે પણ તદ્દન ખુદ્દુ તો કહ્યુંજ નહોં, પણ મોઢમમાં એટલુંજ કહ્યું કે “જૂઓ બાઈઓ ! કંઈ પણ કારણ વગર તો કશું કાર્ય થતુંજ નથી, પરંતુ તે કારણ હું યજ્ઞ પૂર્ણ થયાં પછી પ્રગટ કરીશ. આ પ્રસંગે તમારાંજ પૈસા ખર્ચાય છે, તો પણ તે સન્માર્ગે ખર્ચાય છે, એમ વિચારી તમને સંતોષ તો થશેની ?”

“હા મહારાજ ! પણ આપના આ કાર્યના કારણને માટેજ અમને વિચિત્ર વિચારો થાય છે, અને તેમાં વળી અમે તો અલણ એટલે અમારા મનમાં અનેક તર્કવિતર્ક થાય છે !”

“તેમ કદી ધારશેજ નહોં. આ કાર્યનું કારણ કોઈ પણ પ્રકારે તમારી સાથેના સંબંધનું નથી, પણ તે મારા સંબંધનુંજ

છે, એમ હવે મારે સ્પષ્ટ કહેવું પડે છે, માટે તમે જરા પણ બહીશો નહીં. તમારી વાત પરથી હું સમજી શક્યો છું કે, તમે આ બાબતમાં જમી તેવા વહેમ પણ લાવો છો, અને તે વહેમથી તમે ગભરાતાં દિસો છો. પણ હું તમને ખાત્રિ આપું છું કે, તમો સર્વ સમક્ષ તે કારણ હું મગટ કરીશ, અને તે બાબતમાં પછી તમે પણ નાખુશ તો નહીંજ થાઓ.”

“ તો બશ. ” કહીને તમામ ખેડુતો તેજ કામમાં મર્યા.

મોતીલાલે પોતાનાં ધારેલા કાર્યની સાપ્રત્યક્તા માટે અનેક પ્રકારની અઠ્ઠલબાજી વ્યવસ્થા કરવા-કરાવવામાંજ લક્ષ રાખ્યું.

ચક્ર ૮૦ મું.

દોહરો.

બંધદાસની મંડળી, આણંદમાં કરે વાસ;

સ્ટેશનની પાછળ રહી, હરિજનમાં હુલ્લાસ !

ચપળાની ચર્ચા !

વડોદરાનો ત્યાગ કરીને બંધદાસની મંડળી આણંદના સ્ટેશનની પાછળ મુકામ કરીને રહી, અને ત્યાં પોતાની ભજન મંડળીની મજાહ ઝમાવી. ત્યાં બંધદાસની મંડળીનો નિર્વાહ સારી રીતે ચાલ્યો.

ચપળાને ક્ષીધિ વડોદરાનો ત્યાગ કરવો પડ્યાની ખબર વડોદરે છોડ્યાં પછી ચપળાને ચમનદાસ તથા જસોદાનાં કહેવાથી થઇ હતી. તેથી તેણી સંતાપમાં પડી હતી, અને તેણી બંધદાસ પ્રત્યે બોલી “મહારાજ ! મારે ક્ષીધિ આપને તથા

તમામ મંડળીને વડોદરા છોડવું પડ્યું. તે બદલ મને બહુ લાગે છે, પરંતુ એમાં માત્ર મારા સ્વરૂપનો જ દોષ છે ! મારો દોષ જો આપને દિસતો હોય તો બેલાશક મને યોગ્ય શિક્ષા કરો !”

“બેટા ! એમાં તારો દોષ શાનો?”

“મણુ મહારાજ ! જો શ્રી હરિએ મને ખૂબસૂરતને બદલે બદસૂરત બનાવી હોત તો કંઈ પીડા હતી કે?”

“તેવા વિચાર મનમાં લાવવાજ નહીં.”

“મહારાજ ! માતા-પિતાએ જો સારી સમજ વાપરીને મારા પતિને ત્યાં મને મોકલી હોત તો મારી અવદશા શાની થાત ?”

ભવ્યદાસ આ શબ્દો સાંભળતાંજ સમજી ગયા કે “આ બિચારી બાળાએ સંસાર સુખ જોયું નથી, અને પોતાના પતિનું સ્મરું એના હૃદયમાં સંધાયલું રહ્યું છે.” આમ ધારીને ભવ્યદાસે પૂછ્યું “તારો પતિ તારાં લગ્ન પછી કદી પણ તેં જોયો હતો કે નહીં ?”

“ના મહારાજ ! પરણતાં જોયલા તેજ !”

“હવે જોવાની તારી ઇચ્છા તો ખરીની ?” ભવ્યદાસે સમજી વિચારી કહ્યું “જો બેટા ! હું તને જ પણ કહું છું તે સમજી વિચારીનેજ કહું છું કે, તારે માટે તો માત્ર શુદ્ધસ્થાશ્રમ સારો છે, અને તે આશ્રમમાં તારા પતિ સાથે રહી, સતીના ધર્મે પ્રમાણે વરતી ઇશ્વરનું ભજન સ્મરું પણ કરશે તો તેમાં પણ તારા આત્માનો ઉદ્ધારજ થશે. અમારા આશ્રમમાંજ રહેવાથી તારું કલ્યાણ થશે, અને શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં રહેવાથી નહીંજ થાય, એવું તો કંઈ છેજ નહીં. શુદ્ધસ્થાશ્રમમાં રહીને જો તે આશ્રમના નિયમો પ્રમાણે વરતે તો તેમાં પણ

તારા જીવનું કલ્યાણ થાયજ. તેટલા માટે તારે તો તારા પતિના શ્રદ્ધાનો નિવાસ વિશેષ ઉચિત સમજવાનો છે. ”

“ હા મહારાજ ! આપનું કહેવું યોગ્ય છે, પણ પતિના ઘરનો પત્નોજ મળ્યો નહીં, અને દુષ્ટોનાં પંજમાં સપડાવાનો સમય આવ્યો, ત્યારે તો તેમાંથી ગમે તેમ કરીને ઉગરીને આપની મંડળીમાં બેઠાઈ. ”

“ તે તો મને માલમ છે; પણ “હવે જો તારા પતિના મકાનનો પત્નો લાગે તો તને તારા પતિની પાસે નિવાસ કરવાને કંઈ વાંધો તો નથીની ? શ્રદ્ધાસ્થાશ્રમમાં જઈ, શ્રદ્ધાસ્થાણીના ધર્મ નિયમમાં રહી, તું સર્વ પ્રકારે સુખી થા, એ હું તને અંતઃકરણ પૂર્વક આશિરવાદ આપું છું. હવે તારા પતિના ઘરનો પત્નો મેળવવો, એજ મુખ્ય ખાખત છે, અને હું પણ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરીશ કે, તે તારી ઉમેદ પાર પાડવાની કૃપા કરે. ” આમ કહી ભવ્યદાસે પોતાની મંડળીનાં સર્વ સંતોને પણ આજ્ઞા કરી કે “ આ ચપળાના પતિના મકાનનો પત્નો મેળવવા માટે તમે સર્વ પ્રભુ પ્રાર્થના કરજો, કે જ્યાં એ ખાખાનું ભલું થાય. ”

“ વાંરે મહારાજ ! જોવી આપની આજ્ઞા ! ” સર્વ સંતોએ ઉત્તર વાળ્યો.

આ પછી એ વાત ખંધ પડી ગઈ. અને ભવ્યદાસ તથા સર્વ સંતો પરમેશ્વરનું ભજન લલકારવા બેઠાં.

ચક્ર ૮૧ મું.

દોહરો.

મોતીલાલે યજ્ઞનો, સાજ કર્યો તૈયાર;
ભવ્યદાસ તે જાણતાં, હરખાયા તે વાર.

આનંદમય અવસર !

યજ્ઞને લગતી આમંત્રણ પત્રિકા છપાવીને ગામેગામ વહેંચવાની ગોઠવણ મોતીલાલે કરી હતી. તેજ પ્રમાણે આણંદમાં પણ તે પત્રિકાની સંખ્યાબંધ નકલો વહેંચાયાંથી એક સ્ટેશનના ક્લાર્કે તે પત્રિકા વાંચતાંજ ભવ્યદાસની મંડળીમાં જઈને તે વાંચી સંભળાવી, જે સાંભળતાંજ ભવ્યદાસને કિત્સાહ ઉપજ્યો, અને બીજાં સંતો પણ આનંદમાં આવી ગયાં. તેઓ ભવ્યદાસને હોંસથી પૂછવા મંડી પડ્યાં કે “ કેમ મહારાજ, આપણે પણ ત્યાં જઈશું કે ? આપનો શો વિચાર છે ? ત્યાં જવામાં હરકત છે કે ? ”

“ હરકત શાની ? ”

“ ત્યારે આપણે જઈશું કે ? ”

“ ખુશીથી જઈશું. હજી તો પાંચ છ દિવસની વાર છે, માટે હમણાંથી જવાની કંઈ જરૂર નહીં. આગલે દિવસે અત્રેથી નીકળી યજ્ઞને દિવસે પ્રભાતમાં ત્યાં પહોંચીશું તો ખશ છે. ”

“ આપનું કહેવું સત્ય છે મહારાજ ! ” સર્વે જણ બોલી ઉઠ્યાં “ ખસ ! આગલે દિવસેજ અત્રેથી નીકળીશું તો ત્યાં પ્રભાતમાં પહોંચી શકાશે. ”

એટલામાં ચપળા બોલી ઉઠી “ મહારાજ ! ત્યાં મોટો

મેલાવડો થશે, અને હજારો માણસોની મેદની મળશે, એ તો ખરું ની ? ”

“ તેમાં શો શક છે ? ” બબ્બદાસે જણાવ્યું. “ પણ તેમાં તને કંઈ ખડીક લાગે છે કે ખેટા ? ”

“ મને માત્ર એટલીજ ખડીક લાગે છે કે, વળી મારે ખાતર આપને કંઈ નવો સંતાપ ઉભો થાય ! કેમકે ઘણાં લોકો જમા થતાં ત્યાં સર્વની દષ્ટી શુદ્ધ કે સમાન તો હોયજ નહીં, અને તેમાંથી કદાચ વિપરિત જાગે તો વળી આપના જીવને પીડા થાયની ! ”

“ એવી પીડાથી કંઈ ગભરાવાનું નથી. ત્યાં જો કોઈ પણ કંઈ ક્રૂરતા ચલાવે તો તેજ વખતે સર્વ સંતો તેનાં હાડકાંનાં ચૂરાં કરી નાંખે ! ”

“ પણ તેમાં અપયશનું નિમિત્ત તો હુંજ થઈ પડુંની ? માટે મારા મનમાં તો એમ થાય છે કે, મારું સ્વરૂપ છૂપાવવા માટે મારા ચહેરા પર કોઈ શ્યામ રંગ લગાડું, અગર કાળી માટીનો લેપ મારીને ચહેરાને ખદસરત જોવા અનાવી દઉં, તેમજ આજે અંજો કંઈ એવો રંગ લગાડું કે જ્યાં મારી મૂખમુદ્રા પણ આપોઆપ કાઢને જોવાની ગમે નહીં તેવી કદરૂપીમ્મની જાય.”

“ તેમ કરવાની કંઈ જરૂર નથી. ” કહીને મહારાજ તે વાત ખંધ કરી.

તરતજ ભજન ચાલુ થયું, અને તે શ્રવણ કરવાને આસપાસનાં લોકો મ્હોટી સંખ્યામાં આવીને તે સાંભળવાને ગમે તેમ જોઈવાઈ ગયાં. ભજન સાંભળતાંજ સર્વ ખુશી થયાં, અને એક એક ભજન ગાયાં પછી બબ્બદાસે સર્વને જણાવ્યું. “ સાધુઓ !

અમે હવે પેલા ગામમાં ચડી છે, ત્યાં જવાનાં હોય, પણ તમે સર્વનો પ્રેમ અમારાથી કદી બુદ્ધાય તેમ નથી. ”

“ આપ ત્યાંથી પાછા ક્યારે પધારશે ? ”

“ આવીએ કે નહીં પણ આવીએ. ”

“ નાં મહારાજ ! અવશ્ય આવવું જોઈશે. ” આ પ્રમાણે આશુહ કરી તેઓ સર્વ વિખરાઈ ગયાં.

ખાદ યજ્ઞને આગલે દિવસે ઠરાવ પ્રમાણે લબ્યદાસની મંડળી ત્યાંથી યજ્ઞોત્સવનાં દર્શન માટે ઉપડી પણ ગઈ.

ચક્ર ૮૨ મું.

દોહરો.

યજ્ઞોત્સવ ઉત્તમ ખન્યો, મળ્યાં સંત સુખકાર;
લબ્યદાસને દેખતાં, વરત્યો જયજયકાર !

યજ્ઞ સફળ !

મહોત્સવમાં પધારવાને સંખ્યાબંધ સંત મંડળીઓ યજ્ઞને દિવસે આવવા લાગી. તે સર્વનાં નામોની નોંધ પણ મુકરર કરેલા ખેડુતે લખવા માંડી, અને લબ્યદાસની મંડળી પણ ત્યાં જઈ પહોંચી. દરવાજાપર નોંધ લખનારે લબ્યદાસનું નામ લખવાની સાથે વિશેષ ખુદ્દિ એવી ચલાવી કે, તે મંડળીનાં તમામ સંતોનાં નામ પણ નોંધી લીધાં, તેમજ મંડળીની બાહ્ય એક ખાસ માણસે જઈને તેના ઉતારાની જગા પણ જોઈ. તે પછી તેજ માણસે સત્વર મોતીલાલને ખબર આપી તથા લબ્યદાસની મંડળીમાં આવેલાંઓનાં નામની લીપ મોતીલાલે વાંચી બેતાંજ,

તેમાં અપળાનું નામ પણ વાંચ્યું, અને તેજ ક્ષણે તે તાપડોતોળે તે માણસ સાથે લગ્નદાસના સુકામ તરફ ગયો, ત્યાંથી પૂર્વે પગલાં દર ઉભા રહીને મોતીલાલે તાકી તાકીને અપળાને જોવાની તજવીજ કરી. અપળા તે મંડળીમાંજ બેઠી હતી, પરંતુ મોતીલાલ તેને ખરાખર પારખી ચક્રો નહોતો, તો પણ તેણે આશરેથી અપળાને જોળખી તો કહાડીજ, અને તેમ કીધાં પછી મોતીલાલે એક બેડુતને સૂચના કરી કે “ આ લગ્નદાસની મંડળી યજ્ઞનાં દર્શન કરીને રવાના થઈ જાય નહોતો, તેની આસપાસ તજવીજ રાખજો; કેમકે તમામ પામધૂમ પૂર્ણ થયાં પછી મારે તેમની સાથે મળીને અગત્યની વાત કરવાની છે, માટે લગ્નદાસને કે તેમની ટોળીના કોઈ પણ માણસને મારી પરવાનગી શિવાય અહીંથી નીકળવાજ દેશો નહોતો. ” આમ જણાવી મોતીલાલ પુનઃ યજ્ઞ સ્થળ પાસે જઈને તે કાર્ય પાર પાડવાની વ્યવસ્થામાં વળગ્યો.

યજ્ઞ ક્રિયા કરવાને વડોદરેથી લગભગ પંદર ગ્રામણોને બોલાવ્યા હતા, અને તેઓએ તે ક્રિયા રીતસર કરવા માંડી હતી. અધીર પછી પાછલા પહોરે પણ સંખ્યાબંધ સાધુ સંતો આવતાં હતાં, જેઓ સર્વને ઠરાવ પ્રમાણે સુખડીનું ખાવાનું અપાતું હતું. છેક સાયંકાળે યજ્ઞની પૂર્ણાક્રિયા થઈ ગઈ હતી, પરંતુ તે પ્રથમ તો આવેલાં સંતો દર્શન કરીને પાછાં વિદાયે થવાને તૈયાર થતાંજ તથા પેલા ઠરાવેલા માણસે તે ખાતમી મોતીલાલને પહોંચાડતાંજ મોતીલાલે તરતજ લગ્નદાસ સન્મુખ જઈ બેઠા અને વિનયપૂર્વક જણાવ્યું કે “ લગ્નદાસજી મહારાજ ! આપે તો આવતી કાલની દિવસ અત્રેજ રહેવું પડશે; કેમકે આપે જેવા પવિત્ર સાધુનો સત્કાર કરવાનું હજી મેં જાકી શક્યું છે, અને

આવતી કાલે અત્રે ભોજન કીધાં પછી કાલે આપ રવાના થએ.
મારી આટલી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર આપે કરવોજ જોઈશે મહારાજ !”

આખરે કેટલીક આનાકાની પછી લબ્યદાસે તે માંગણી
સાંચ રાખી, અને પછી મોતીલાલે યજ્ઞની તમામ વસ્તુઓ
જ્યાંની ત્યાં પાછી રવાના કરવાની તજવીજ ચલાવી; જે તમામ
કામ પૂર્ણ કરતાં લગભગ આખી રાત્રિ વહી ગઈ !

બીજા દિવસે અપાટાળધ ભોજનની તૈયારી કરાવ્યા બાદ
લબ્યદાસને તથા તેમની સાથેનાં તમામ સંતોને ઉત્તમ ભોજન
કરાવ્યું, અને તે પછી મોતીલાલે નિખાલસપણે, ખુલાં દિલથી
અને સત્યતાપૂર્વક, આ યજ્ઞ કરવાનું કારણ, અને પોતાના
અવાસનું પ્રયોજન પણ પ્રગટ કરી દીધું, ‘અને તેમાં અપણાનું
નામ આવતાંજ અપણા અમકી ઉઠી ! તે તો સડકજ બની ગઈ,
અને વળી આનંદમાં આવી તેજ ક્ષણે પોતાના પતિને બેટી
પડવાને પણ તેણી તત્પર થઈ રહી, પરંતુ વળી લબ્યદાસની
આજ્ઞાને માટે અટકી ગઈ, તો પણ મોતીલાલને મળવાને તો
જાણે આકૂળચાકૂળ બની ગઈ !

બાદ લબ્યદાસે વિશેષ ચોળાચોળ નહીં કરતાં તત્કાળ તેઓ
બંનેના હસ્તમેલાપ કરાવી બંનેને પોતાનાજ સમીપમાં બેસાડ્યાં
પછી મોતીલાલ પ્રત્યે તેણે જણાવ્યું “ ભાઈ મોતીલાલ ! આ
તમારી સૂપતિન પૂર્ણ પવિત્ર છે, અને જમ તમે એને મેળવવા
માટે વનવાસ લીધો છે, તેમજ એણે પણ તમનેજ મેળવવાને
માટે ભ્રમ લીધો છે ! એ બધી બાબત ઘણી લાંબી છે, અને તે
પ્રગટ કરવાને મારી જીભ ઉપડતી નથી. તે તમામ વાત તમારી
અતિથીજ તમે હવે પછી જાણી લેજો. હમણાં તો મારે તમને

એટલું જ કહેવાનું કે, તમે અને એ પરસ્પરના ધર્મે બળવવાને આટલાં બધાં સંકટો સહન કીધાં છે, તેમાં તમે અને પરમેશ્વરની પ્રસન્નતા પામ્યાં છે, અને તેમની જ પ્રસન્નતાનાં પ્રતાપે તમે અને નો મેલાપ પણ અને અકસ્માત થઇ ગયો છે ! હવે તમે અને મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે, તમે તમારાં શુદ્ધસ્થાવરના ધર્મમાં નીતિ-રીતિથી રહેશો તો સદા સુખી જ થશો. ” કહી ભવ્યદાસે તેઓ અનેની પીઠપર હાથ મૂકી તેઓ અનેને અંતઃકરણ પૂર્વક આશિરવાદ આપ્યા.

હવે મોતીલાલે તમામ ખેડુતો સમક્ષ પોતાનું ધારેલું કાર્ય પાર પડેલું પ્રગટ કરતાં તેઓ સર્વના અત્યંત ઉપકાર માન્યો, અને જણાવ્યું કે “ ભાઈ મોતીલાલ અને ખેડા અપળા ! હવે તમે તમારે ઘેર જાઓ, અને અમે પણ અમારા પ્રવાસે જઈશું. ”

“ મહારાજ ! ” મોતીલાલે હાથ જોડીને જણાવ્યું “ આપે અમારા પર આટલી બધી કૃપા બતાવી છે તો થોડી કૃપા વધારે બતાવો. આ ખેડુત ભાઈઓને મારે ઘેર લઇ જવા છે, અને આપે પણ આપની મંડળી સહિત મારી સાથે મુંબઈ પધારવું જ પડશે. ત્યાં અમારાં વડિલો આપનાં દર્શનથી પોતાને ભાગ્યશાલી માનશે. તેટલા માટે આટલી છેલ્લી પ્રાર્થના તો આપે અંગિકાર કરવી જ પડશે. ”

ભવ્યદાસે તે માંગણી પણ માન્ય રાખી, અને તે પછી આજેવાન પાંચ ખેડુતો સહિત સર્વ જણાં તેજ સાંજે ત્યાંથી મુંબઈ જવા નીકળી પડ્યાં.

ચક્ર ૮૩ મું.

દોહરો.

મુંબઈમાં સરવે મળ્યાં, આનંદ આનંદ થાય;
ગયલાં રત્નો સાંપડ્યાં, હર્ષોત્સવ ઉભરાય !

મુંબઈમાં માંચિક !

પ્રજ્ઞાતના સાત વાગતાંને સુમારે તેઓ સર્વ મુંબઈના
ગ્રાન્ટરોડના સ્ટેશને ઉતર્યાં, અને મોતીલાલ તેઓને પોતાને
મકાને લઈ ગયો. તે મકાનને છેક ત્રિજે માળે મોતીલાલના
પિતા પ્રગટલાલનો નિવાસ હતો, તો પણ મુંબઈનાં પ્રમાણમાં
તેમની જગા વિષાળ હતી. ત્યાં મોતીલાલ પોતાની સાથેના
તમામ ટોળાને લઈને ઘરમાં ઘૂસતાંજ પ્રગટલાલ આંખો ફાડી
બોલી ઉઠ્યો. “એ મહારાજ ! પૂછ્યાં વગર એકદમ ઘરમાંજ
ધસી આવતાં શરમ નથી આવતી ? જાઓ ! બહાર નીકળો !
આ તે કંઈ લીખ માંજવાની રીત છે કે ? જો મહોટા સાધુનું
ડોળ ઘાલીને આવ્યાં છે તે જણ્યું ! હુઆ ! હરામખોર !”

આવા ગુસ્સાના શબ્દો સાંભળીને બીજાઓ તો સ્તબ્ધ
બની ગયાં, પણ મોતીલાલ મનમાં હસીને પોતાની સાથેનાઓને
ધીમેથી કહેવા લાગ્યો. “તમે કોઈ બેલશે નહીં. એમણે મને
હજી ઓળખ્યો નથી, માટે આમ બોલે છે.” કહીને મોતીલાલે
બે હાથ બેડીને પ્રગટલાલની છેક સમીપમાં જઈને જણાવ્યું.
“પિતાજી ! મને બૂલી ગયા છો કે શું ?”

“કેવું ? માથે ઢીકરો મોતીલાલ !” પ્રગટલાલ એકદમ
હર્ષનાં આક્રમણથી બેડી પડ્યો, અને તરતજ મોતીલાલની

માતા પણ ઘરમાંથી આ અવાજ સાંભળીને બહાર દોડી આવીને તેણી પણ પુત્રને ભેટી પડી. આજ વખતે આસપાસના પાડોશીઓ પણ પોતપોતાનાં નિવાસોમાંથી નીકળી આવ્યાં, અને મોતીલાલને બેઠ સર્વ કંઈ હરખાઈ ગયાં.

બાદ બંધદાસે ચપળાને બતાવીને કહ્યું “પ્રગટલાલ શેઠ ! આ તમારા પુત્રની વહુ છે, માટે હો એને સંભાળો, અને એને ઘરમાં રાખો.”

“એ વળી ક્યાંથી?” પ્રગટલાલે તાજુબી પાત્રી પૂછ્યું “આ તો મારા બંને વહાલાં રત્નો સાથેજ આવ્યાં ! એ બંને સાથે ક્યાંથી ને કેવી રીતે આવ્યાં, અને તમે એને ક્યાંથી લાવ્યા મહારાજ ?”

“એ બધી કથા અતિશય લાંબી છે, અને તેની વિગત તમને તમારાં આ બંને બાળકો બરાબર નવરાસે સમજાવશે.” બંધદાસે આ પ્રમાણે ખુલાસો કીધો થઈ મોતીલાલને જણાવ્યું “હવે તો હમને રજા છેની લાઈ?”

“એમ જવાબ કે મહારાજ ? જમી ખાધેજ જવાશે.” પ્રગટલાલેજ હવે તો આગ્રહપૂર્વક તેઓ સર્વને ઘરમાં બેસાડ્યાં, અને મોતીલાલે તથા ચપળાએ અંદર જઈ પોતાને વેરાગી વેશ બદલીને ગૃહસ્થાઈ પોષાક સજી લીધો. બાદ પોતાના પિતાની પરવાનગીથી મોતીલાલે પોતાનાં સસરા મમતદાસને, પોતાના તથા પોતાની પત્નિના અને આવી પહોંચવાની બપોર તારથી પહોંચાડવાથી તે તથા જડાવ પણ તાબડતોબ બપોરની ફાસ્ટ ટ્રેનમાં બેસીને રાત્રિના નવ વાગે મુબઈ આવી લાગતાંજ, અને ચપળાને તથા મોતીલાલને બેતાંજ તેઓ પણ અત્યંત હરખાઈ ગયાં.

મોતીલાલે, પ્રગટલાલે તથા ચપળાએ સર્વ સંતોની તથા

સાથે આવેલા પાંચ ખેડૂતોની અત્યંત આગતાસ્વાગતા કરી, અને તેઓ સર્વને રાજી ખુશી કરી નાંખ્યાં. તે પછી સર્વ સંતો તથા પાંચે ખેડૂતો ત્યાંથી ચોતપોતાને વતને રવાના પણ થઈ ગયાં.

હવે બંને વહેવાઈઓ મળી સમજીને વાતો કરવા બેઠાં. પ્રગટલાલે જણાવ્યું “ જૂઓ મમતશેઠ ! આપની પુત્રિ, અને મારો પુત્ર બંને પરમેશ્વરે પાછાં મેળવ્યાં તોજ આપણાં મોં ઉજળાં થયાં ! માટે હવે મારી તમને ઐટલીજ સલાહ છે કે, ચપળાને હવે તમે તમારે ત્યાં રાખવાનો આગ્રહ કરશેજ નહીં. તમે બહો તો છોજ કે ‘હાથી તો દરબારેજ શોભે !’ માટે મારે ત્યાં તેણી રહે તેમાંજ તેણીની, તમારી અને મારી પણ શોભાજ છે. અલખત તેણીને તમારે ત્યાં ચાર-છ માસે કે તમને ખાસ તેણીની હાજરીની તમારે ત્યાં જરૂર હોય ત્યારે ઘણી ખુશીથી મોકલીશજ. તો પછી તમને કે મને નારાજ થવાનું કંઈ કારણ છે કે ? આપણા સંસારી રીવાજ પ્રમાણે પરણેલી છોકરીઓને માટે આવોજ રસ્તો યોગ્ય છે, અને આ રસ્તો આપણાં પૂર્વજોએ પુખ્ત વિચાર કરીનેજ બાંધેલો છે તો તેનો અનાદર નહીં કરતાં આપણે જો તેજ પ્રમાણે વરતીશું તોજ આપણાં સગાં સંબંધ તરીકેનો સ્નેહ પણ પરસ્પર સારા રૂપમાં સદા સાચવી શકશે. આટલીજ મારી અદ્ય મતિની બે વાત આપને કહું છું તો તેને માટે આપ કડવું માનશો નહીં. ”

“ નારે શેઠ ! એમાં કડવું માનવા જેવું કશું નથી. એ તો આપ રીતની વાત વહે છે, અને આજ સુધી એ બાબતમાં મારીજ બહુ હતી, એમ પણ હું ન્યાયની રીતે કબૂલજ કરું છું શેઠ ! ”

“ ગઈ ગુજરી વાત સંભારવાની કંઈ જરૂર નથી. એ તો હોય. બ્રહ્મચૂક પણ થાય; પરંતુ હવેથી સંભાળીને ચાલવું, એજ તમારે ને મારે વિચારવાનું છે. ”

“ તે આપની વાત યથાર્થ છે. ”

આજ પ્રમાણે જડાવ તથા જયાજવરી-બંને વેહેવણે પણ ચપળાનાં દેખતાંજ ડાહી ડાહી વાતો કરવા મંડી, અને તેણીઓ પણ પરસ્પર સંતોષ પામી.

તેજ રાત્રિના નવ વાગતાંની દેનમાં મમતદાસ તથા જડાવ સુરત ગયાં, અને ત્યાં જઈ પોતાની પુત્રિ તથા જમાઈ મળવાના શુભ સમાચાર પોતાનાં પાડોસીઓ તથા સગાં સંબંધીઓને પહોંચાડતાં તેઓ પણ ખુશી થયાં.

ચક્ર ૮૪ મું.

દોહરી.

પતિ પત્નિ એકાન્તમાં, કરતાં સત્ય પ્રકાશ;

નીતિ શુભ સંભાળતાં, પૂર્ણ પડી છે આશ.

એકાન્તમાં.

પરણ્યા પછીની પહેલી રાત્રિ, પતિ-પત્નિનાં એકાન્ત વાસ તરીકે સચનશુદ્ધમાં આજેજ પ્રાપ્ત થયેલી હોવાથી મોતીલાલ તથા ચપળાનાં ચિત્તમાં પ્રેમ પંથનો વ્રથ ગુલાવા લાગ્યો હતો. તેમ છતાં વનવાસમાં બંનેએ જ જ આક્રમો વેહેલી તેહું વર્ણન પણ એક બીજને મોઢેથી સાંભળવાને બંને જણાં આવર હોવાથી,

મોતીલાલનાં પૂછવાથી અપળાએ પોતાનાપર વિતેલી પ્રત્યેક વિદ્યા-
ખણાંની વિગત બડી ખારીકાથી કહી સંભળાવી, અને તેજ પ્રકારે
મોતીલાલે પણ પોતાની વિતેલી વાત પણ આખાદ પ્રગટ કરી
દીધી, જેમ કરતાં મોતીલાલે કહ્યું કે “ વહાલી ! તને હું ખાસ
કરીને એટલા માટેજ ધન્યવાદ આપું છું કે, તે તારી નીતિના
નેક ઉત્તમ પ્રકારે સાચવી રાખ્યો છે, અને તારી કિમતી કાયાનું
સંરક્ષણ કરવામાં તું સદૃઢ રહી છે. જે તું નીતિ બદલ થઈ હોત
તો તારા પ્રત્યેના મારો પ્રેમ પણ મંદ પડી જત, અને તને
શોધવાને માટે મેં જે શ્રમ લીધો છે, તે પણ તે વખતે તો મને
ઉત્સાહ ભંગ જેવોજ મનાત ! પણ હવે તો મારો ઉત્સાહ તારા
પ્રેમ પ્રત્યે પરિપૂર્ણતામાં સંધાઈ મિશ્ર થાય છે, અને હું
અંતઃકરણથી માનું છું કે, તું મારી અર્ધાંગના સાચી તો ખરીજ ! ”

“ પ્રાણનાથ ! નીતિભંગ થવાની અણી તો અનેક વાર
હબી થયલી, પણ મારાં અંતઃકરણમાં નીતિનું મૂળ મજબૂત
હોવાથી પરમેશ્વરેજ મારી નીતિનું રક્ષણ કર્યાં કીધું છે, અને
તેમાં પણ વળી શ્રી ભગ્યદાસજી જેવા મહા ધર્માત્મા વૃદ્ધ સાધુના
સમાગમથી પણ મારી નીતિનું અત્યંત રક્ષણ થયું છે. ”

“ સદ્ગામ ને પવિત્ર સાધુ સંતનો સમાગમ સર્વ પ્રકારે
સન્માર્ગ દર્શક, અને સુખદાયીજ હોય છે, માટે હવે તે સમા-
ગમમાંથી નીકળ્યાં છતાં તેમનાં કહેલાં સદ્ગોષ્ઠને સમાગમ
સમજીને તે સદ્ગોષ્ઠનાજ સમાગમ કરવાથી પણ બુદ્ધિ નિર્મેળ રહેશે. ”

“ આપની આ સલાહ મારા માથે ચઢાવીને હું તેજ
પ્રમાણે વર્તિશ પ્રાણનાથ ! ” અપળાએ જણાવ્યું “ અને મારે
પીયર હવે જવાની ઇચ્છા પણ મને તો લાગ્યેજ થશે ! ”

“ ત્યાં પણ જરૂર પ્રસંગે જવું, તોપણ જીવ અહીં રાખવો, જોજ નિયમ છે. ” આમ કહીને મોતીલાલે વળી પૂછ્યું “ તને સારી રીતે વાંચતાં-લખતાં આવડે છે તો તેજ પ્રમાણે ભરતાં સીવતાં પણ આવડે છે કેની વહાલી ? ”

“ તે તો મારી માતૃશ્રીએ મને શીખવ્યું નથી ! ” અપળાએ ખરે ખુલાસો કરવામાં આવ્યો નહીં ખાતાં જણાવ્યું “ મારાં માતા-પિતાને હું એકની એકજ પુત્રી હોવાથી તેમણે મને લાડમાં રાખ્યાં કરી ! જે થોડો વિવાહ્યાસ મેં કીધો છે, તે પણ માત્ર મારા ઉત્સાહથી ! મારા પિતા તો મને વારંવાર ટોકતાં કે ‘લણીને તારે શું કરવું છે ?’ અર્થાત કન્યા કેળવણીની કિંમત તો તેમને જણે નહોતી ! વળી ભરવા સીવવાનું મારી માતાનેજ આવડતું નથી તો તેણી મને ક્યાંથીજ શીખવે ? એટલે એ ખાખતમાં તો હું તદ્દન અજ્ઞાનજ છું. ”

“ તેને માટે હરકત નહીં. મારા માતૃશ્રી ભરવા સીવવાનાં કામમાં પહેલા નંબરના છે, અને તેમની સાથે તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે રહેવાથી તેઓ તને ધીમે ધીમે શીખવી દેશે. શ્રદ્ધિણીને માટે એ હુજર તો ખાસ શીખવાનો છે. જેમ એક સ્ત્રીને રસોઈના હુજર સારી રીતે શીખવાની અગત્ય છે, તેમજ ભરવા સીવવાના હુજરની પણ અગત્યજ છે. એ બધું તમે પણ જો ખત રાખશે તો ધીમે ધીમે શીખી જશો. ”

“ પ્રાણનાથ ! પ્રથમ મને નાટક જોવાનો શોખ થયોજ લાગ્યો હતો, અને તેમાંથી મારા મનપૂર અયોગ્ય અસર પણ થવા માંડી હતી ! તેમાં પ્રેમને લગતી ખાખતોના કેખાવ જોતાંજ મારે ચિત્ત ચળવા માંડ્યું હતું ! તેમાંથીજ આપને ત્યાં આવવાને

પણ હું ઉરકેરાઇ હતી. ”

“ મુખમાં પણ સંખ્યાર્ણવ નાટકો ભજવાય છે, પણ મને તે મુદલ પસંદજ નથી, અને તને તે જોવાની આજ્ઞા પણ હું આપી શકું તેમ નથી ! કેમ, નાટક જ્યાં વગર તો ચાલશેની વહાલી ? ” કહીને મોતીલાલે તેણીને હસીને વહાલથી પૂછ્યું “ નાટક નહીં જોશે તો કંઈ તારા જીવને મ્હોટી ખોટ આવવા જેવું તો નહીં લાગેની ? ”

“ આપ જીવનહાર-પ્રાણાધાર-દિલદાર મનમાં પછી ખીજાં બધાં વિના ચાલશે, પરંતુ માત્ર આપ વિનાજ નહીં ચાલે ! ”

“ ખરી ઉસ્તાદ ! વાણીચાતૂરી તો સારી છે ! વાણી મધુરી છે ! પણ આ બધી ચાલાકી નાટક જોઇને શીખી ગઇ હશે ! એમ કેની ? ”

“ થોડું એમ તો ખરુંજ તો વળી ! ” ચપળા પણ હસીને જોલી ઉઠી, અને પછી વળી શુદ્ધ ભાવે કહ્યું “ પરંતુ જો પણ શીખી હોઇશ તેનો ઉપયોગ તો આ પ્રાણનાથ પાસેજ કરવાનો છેની મારા વહાલા ! ”

“ અલખત ! એજ સારી સમજણની નિશાની છે ! ”

આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની વાતોમાં તેમની પહેલી રાત્રિ આનંદમાં પસાર થઇ, અને તે પછી તેઓનો સંસાર સર્વ પ્રકારે સુખદાયી નીવડ્યો.

ચુપળાનાં નેત્રો નિર્મળ-નિરવિકારી નીતિવાન કેમ રહી શક્યાં ?

કારણ તેણીએ, સુરત ખાતે વાડીફળીઆ ઠોટસફીલપર
વંશપરંપરાથી ચાલતા આવેલા આયુર્દ્ધાલયના વૈદ્ય રતીલાલ
ત્રીલોચનદાસની અસરકારક દવા ખોતાના નેત્રોમાં નંખાવી
હતી, કે જે વૈદ્ય નેત્રોના હપથારમાં નામાંકિત છે.

ॐ शिव वन्द्यार्थ नीतनीया.

100-443887-100

1990

卷一 卷二 卷三 卷四 卷五 卷六 卷七 卷八 卷九 卷十 卷十一 卷十二 卷十三 卷十四 卷十五 卷十六 卷十七 卷十八 卷十九 卷二十 卷二十一 卷二十二 卷二十三 卷二十四 卷二十五 卷二十六 卷二十七 卷二十八 卷二十九 卷三十 卷三十一 卷三十二 卷三十三 卷三十四 卷三十五 卷三十六 卷三十七 卷三十八 卷三十九 卷四十 卷四十一 卷四十二 卷四十三 卷四十四 卷四十五 卷四十六 卷四十七 卷四十八 卷四十九 卷五十 卷五十一 卷五十二 卷五十三 卷五十四 卷五十五 卷五十六 卷五十七 卷五十八 卷五十九 卷六十 卷六十一 卷六十二 卷六十三 卷六十四 卷六十五 卷六十六 卷六十七 卷六十八 卷六十九 卷七十 卷七十一 卷七十二 卷七十三 卷七十四 卷七十五 卷七十六 卷七十七 卷七十八 卷七十九 卷八十 卷八十一 卷八十二 卷八十三 卷八十四 卷八十五 卷八十六 卷八十七 卷八十八 卷八十九 卷九十 卷九十一 卷九十二 卷九十三 卷九十四 卷九十五 卷九十六 卷九十七 卷九十八 卷九十九 卷一百

1944-1945

1990

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Journal of Management Studies, 19(1), 67-80.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

10-10-1964

[illegible]

11-11-68

(continued)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

100

1-10-1964

